

॥ भईयू ॥

तदेव 'तस्स जल-जोग-यंगल समुदायत्था तरेव दाराइ' इत्यादिकानां धुरि निर्दिष्टद्वितीयगाथायां मङ्गलरूपं तृतीयद्वारं परि-
समाप्य, चतुर्थे समुदायाग्यद्वारमभिधानीयम्, इति चेत्तसि निषाय तावदिदमाह-

केवललानां नन्दी मगलमिति चेह परिसमत्ताइ । अहुणा स मगलत्थो मण्णइ पगओणुओग चि ॥८३७॥

केवलज्ञानमिह सप्ताष्टम्, तत्समाप्तौ च नामादिभेदभिद्या नन्दी समाप्ता, तत्समाप्तौ च मङ्गलं परिसमाप्तम् । अहुना स एव
मङ्गलार्थः मङ्गलानुयोगो मण्यते । मङ्गलेनाऽर्ज्यते- मायुं साययितुमिष्यत इति मङ्गलार्थो मङ्गलसाध्यः ; अथवा, अर्पते मण्यते साध्यत
इत्यर्थः, मङ्गलस्यार्थो मङ्गलसाध्यः, इतीहाणि स एवार्थः । स च काः, मङ्गतोऽधिकृतोऽनुयोग इति ॥ ८३७ ॥

ननृक्तज्ञानपञ्चकस्य मध्ये कृतमस्य ज्ञानस्याऽयमनुयोगः, इत्याह-

सो मइनाणाईण कयरस्स, सुयस्स, ज न सेसाइ । होति पराहीणाइ न य परबोहे समत्थाइ ॥ ८३८ ॥

पापुण पराहीण धीवो व्व परप्पबोहय ज च । सुयनाण तेण परप्पबोहणत्थ तदणुओगो ॥ ८३९ ॥

स मङ्गलानुयोगः पूर्वोक्तमत्यादिज्ञानपञ्चकस्य मध्ये कृतस्य ज्ञानस्य, इति प्रश्ने सत्याह- भुतस्य भुतज्ञानस्येत्यर्थः ; यद्
यस्माद् न शेषज्ञानानि परार्थीनानि शुर्वापत्तानि भवन्ति, किन्त्वावरणक्षय-क्षयोपशमार्थं स्वत एव आपन्ते । अनुयोगश्च व्याख्या-
नरूपः परायत्तस्यैव भवति, भुतमेव च प्रायः परार्थीनम्, न शेषज्ञानानि । प्रत्येकबुद्धादीनां भुतस्य स्वयमेव भावात् तन्मवच्छेदार्थं
प्रायोग्यग्रहणम् । किञ्च, भुतज्ञानमेव परमबोधे समर्थम्, सुलरत्त्वात् । न शेषज्ञानानि, मूर्खात् । इदमुक्तं भवति- उपदेशेनैव परः प्रबोध्यते,
उपदेशेनैव, शब्दश्च कारणे कार्योपचारात् भुतज्ञान एवाऽन्तर्मवति, न शेषज्ञानेषु ; अतः शब्दात्प्रकृतं भुतमेव परमबोधकम् । तथा,

१ गाथा ३ । २ केवलज्ञानं नन्दी मङ्गलमिति चेह परिसमाप्तमिति । अहुना स मङ्गलार्थो मण्यते मङ्गतोऽनुयोग इति ॥ ८३७ ॥

३ स मङ्गलानादीनां कृतारण्य, भुतस्य, यद् न सेचमि । भवन्ति परार्थीनानि न च परबोधे समर्थमिति ॥ ८३८ ॥

प्रायेण परार्थीनं धीप इय परमबोधकं भव । भुतज्ञानं तेन परमबोधनार्थं तदनुयोगः ॥ ८३९ ॥

प्रदीप इव श्रुतज्ञानमेव यस्मात् स्वा-परस्वरूपप्रकाशकम्, न शेषज्ञानानि । न हि श्रुतज्ञानं विहाय स्वकीयं स्वरूपं, शेषज्ञानचतुष्टयस्वरूपं चाऽन्यज्ञानं परस्य प्रकाशयितुं शक्नोति । अनुयोगोऽपि परप्रबोधनायैव प्रवर्तते । अतः परप्रबोधकत्वेनाऽऽसन्नत्वात् तस्यैव श्रुतस्याऽऽनुयोगः परप्रबोधनार्थमारभ्यते, न शेषज्ञानानामिति ॥ ८३८ ॥ ८३९ ॥

अथ प्रेर्यमुत्थाप्य परिहरन्वाह-

सोऽहिगओ च्विय आवस्सयस्स कयरस्स किं त्य चिंताए । तं विय सुयं ति साहइ सुयाणुयोगाभिहाणेण ॥ ८४० ॥

आह- ननु 'कैयप्पवयणप्पणामो' इत्यादौ 'आवस्सयणुओमं' इत्यनेनाऽऽसावावश्यकाऽनुयोगोऽधिकृत एवाऽऽस्ते, किमत्र 'सो मइणाणार्हणं कयरस्स' इत्यनया चिन्तया कार्यम् ?- न किञ्चिदित्यर्थः । अत्रोत्तरमाह- इह श्रुतज्ञानस्यानुयोग इत्यभिधानेन तदेवावश्यकं श्रुतविशेष एव, नापरं किञ्चिद् घटादिवस्तु, इति साधयति कथयति । अतो नन्यादिषु यदुक्तम्- 'आवश्यकस्याऽऽनुयोगे वक्ष्यामि' इति, तत् 'श्रुतविशेषरूपस्यैवैतस्य' इत्यावेदितं भवतीति ॥ ८४० ॥

आह- यथेवम्, 'अनुयोगः' इति कः शब्दार्थः ? इत्याह-

अणुवयणमणुओगो सुयस्स नियएण जमभिहेएणं । वावारो वा जोगो जोऽणुरूवोऽणुकूलो वा ॥ ८४१ ॥

अहवा जमत्थओ थोव-पच्छभावेहिं सुयमणु तस्स । अभिहिए वावारो जोगो तेणं व संबंधो ॥ ८४२ ॥

यत् सूत्रस्य निजेनाभिधेयेनाऽऽनुयोजनमनुसंवन्धनमसावनुयोग इत्यर्थः । अथवा, योऽणुरूवोऽणुकूलो वा घटमानः संवध्यमानो व्यापारः प्रतिपादनलक्षणः सूत्रस्य निजार्थविषयेऽयमनुयोगः । अथवा, यद् यस्मादर्थतोऽर्थात् सकाशादणु सूक्ष्मं लघु सूत्रम्, काभ्याम् ? इत्याह- स्तोत्र-पञ्चाङ्गावाभ्यां- एकस्यापि सूत्रस्यानन्तोऽर्थ इत्यर्थात् स्तोत्रत्वात्, तथा, प्रथममुत्पाद-व्यय-धौव्यलक्षणं तीर्थकरोक्तमर्थं चेतसि व्यवस्थाप्य पश्चादेव सूत्रं रचयन्ति गणधराः, इत्येवमर्थात् पश्चाद्भावाच्च सूत्रमणु एवेति भावः, तस्मात् तस्याऽणोः सूत्रस्य यः स्वकीयाभिधेये योगो व्यापारः, तेन वाऽणुना सूत्रेण सह यः संबन्धो योगोऽसावनुयोग इति ॥ ८४१ ॥ ८४२ ॥

१ सोऽधिकृत पद्यावयवकस्य कतरस्य किमत्र चिन्तया ? तदेव श्रुतिमिति कथयति श्रुतानुयोगाभिधानेन ॥ ८४० ॥ २ गाथा १ । ३ गाथा ८३८ ।

४ अनुवचनमनुयोगः श्रुतस्य नियतेन यदभिधेयेन । व्यापारो वा योगो योऽणुरूवोऽणुकूलो वा ॥ ८४१ ॥

साधया यदर्थतः स्तोत्र-पञ्चाङ्गावाभ्यां श्रुतमणु तस्य । अभिहिते व्यापारो योगस्तेन वा संबन्धः ॥ ८४२ ॥

ज्ञानपञ्चक्राभिधानमात्रमेव शास्त्रादौ मङ्गलमिष्टं, न तु तस्या नन्द्याः सर्वस्या अपि शास्त्ररूपाया इहाऽस्थाने व्याख्यानं युज्यते; यथा हि पथि प्रस्थितैर्मङ्गलभूतदधि-दूर्वा-ऽक्षतादिवस्तूनामभिधान-दर्शनादीन्येव मङ्गलतया युज्यन्ते, न तु तद्भक्षण-तद्गुणश्रवणादीन्यपि क्रियन्ते; तथेहापि ज्ञानोत्कीर्तनमात्रमेव मङ्गलं युज्यते, न तु नन्दिव्याख्यानम्, इह तस्याऽस्थानत्वात् । न ह्यावश्यकशास्त्रारम्भे शास्त्रान्तरभूताया नन्द्या व्याख्यानं युज्यते, अतिप्रसङ्गात् । न च वक्तव्यम्— सर्वशास्त्रान्तर्भूतैव नन्दी, यद् यस्मात् सा विष्वक् प्रथमेव श्रुतस्कन्धतया सिद्धान्ते प्रसिद्धा, श्रुतस्कन्धत्वं चास्याः पद-वाक्यसमूहात्मकत्वेनैव द्रष्टव्यम्, न त्वध्ययनकलापात्मकं परिभाषितम्, एकाध्ययनरूपत्वेन रूढत्वादिति ॥ ८४५ ॥

ननु यदि नन्दिव्याख्यानस्याऽस्थानमिदम्, तर्हि किमितीत्यमादावेव भवद्विज्ञानपञ्चकं विस्तरेण व्याख्यातम् ? इति पौर्वापर्येण स्ववचनविरोधः, इत्याशङ्क्याह—

इह साणुगहमुद्रयं न उ नियमोऽयमहवाऽपवादोऽयं । दाइज्जइ कहणाए कयाइ पुरिसाद्वेक्खाए ॥ ८४६ ॥
इहावश्यकारम्भे यद्विस्तरेण ज्ञानपञ्चकस्यादौ व्याख्यानम्, तत्साणुगहं शिष्यानुग्रहमास्थायोदितमस्माभिर्न पुनरयं नियम एव, ज्ञानोत्कीर्तनमात्रस्यैव नियमेन मङ्गलतयाऽभीष्टत्वात् । अथवा, कथनायाः कथनविधेरपवादोऽयं दृश्यते, यथेह पुरुषाद्यपेक्षया कदाचिदुक्तमेणापि शास्त्राणि व्याख्यायन्ते— अन्यारम्भेऽन्यद् व्याख्यायत इति ॥ ८४६ ॥

तस्मादावश्यकश्रुतस्कन्धस्याऽनुयोग इति स्थिते किमिदानीं कर्तव्यम् ?, इत्याह—

‘आवस्सयसुयखंधो नामं सत्थस्स तस्स जे भेया । ताइं अज्झयणाइं नासो आवस्सयाईणं ॥ ८४७ ॥

कज्जो पिह प्पिहाणं जहत्यमजहत्यमत्थसुणं ति । नामे चेव परिच्छा गज्झं जइ होहिइ जहत्यं ॥ ८४८ ॥

इह प्रस्तुतशास्त्रस्याऽऽवश्यकश्रुतस्कन्ध इति नाम । तस्य चावश्यकस्य ये सामायिकादयः पद भेदास्तान्यध्ययनान्यभिधीयन्ते ।

१ घ.छ. ‘कं पति’ । २ घ.छ. ‘कमेवाण्य’ । ३ इह साणुगहमुद्रितं न तु नियमोऽयमहवाऽपवादोऽयम् । दृश्यते कथनायाः कदाचित् पुरुषाद्यपेक्षया ॥ ८४६ ॥

४ क. ‘दविमत्ता’ । ५ आवश्यकश्रुतस्कन्धो नाम शाक्यस्य तस्य ये भेदाः । तान्यध्ययनानि ज्ञात्वा आवश्यकादीनाम् ॥ ८४७ ॥

कार्यः युयक् दृश्यम् यथार्थमयथाश्रयधन्यमिति । नास्तेय परीक्षा भ्राष्टं यदि भवेद् यथार्थम् ॥ ८४८ ॥

अत आचरण्यकादिपदानाम्-‘आवश्यकस्य, धुतरकन्या, अख्ययनम्’ इत्येतेषां पदानां न्यासो निक्षेपः पृथक् पृथक् कार्यः । कुतः ? इत्याह-
यस्यादेतोः किञ्चिद् नाम तावद् यथार्थं भवति, यथा दीपा, दहन इत्यादि ; किञ्चित् त्वयथार्थं भवति, यथा पलाशः, मण्डप इत्यादि ;
अपरं त्वर्थशून्यं भवति, यथा हित्यः, दण्डित्य इत्यादि । यथार्थं च शास्त्राभिधानमिष्यते, तत्रैव समुदायार्थविवेकः । अतो नात्रैव परीक्षा
विचारणा क्रियते, ततो ग्राह्यविद् यदि यथार्थं स्मादिति ॥ ८४७ ॥ ८४८ ॥

तत्रैवाऽऽवश्यकादिन्यासमाह—

नैमाईओ नासो चठव्विहो मगलस्स व स नेओ । विण्णेओ य विसेसो सुचगओ, किञ्चि दुच्छामि ॥८४९॥

ए तापदावश्यकस्य नाम स्थापना इय भावेक्ययतुर्विषो निक्षेपो भवति, स चैव प्रागुक्तमङ्गलपदस्यैव शास्त्रव्यङ्ग्यं, यत्र मङ्गल-
निक्षेपेण सह विशेषः स गृहेऽनुयोगद्वारादिलक्षणे गतः स्थितो भणितः सूत्रगतो विज्ञेयः । किञ्चित्सुनस्तद्विशेषं विनैयानुप्रहार्यमहमप्रापि
पक्ष्यापीति ॥ ८४९ ॥

तत्र नाम-स्थापने धुणत्वाद् नोच्येते । इय्यावश्यक तु दिवा- आगमता, नोयाममसम् । तत्राऽऽगमतः माह—

आगमओ वुव्वावासय तमावासय पय जस्स । सिक्खियमिच्चाइ तय तयणुवउचो निगदमाणो ॥८५०॥

आगमतो इय्यावश्यक भवति । कः ? इत्याह— तदावश्यकं निगदन् पठन्- अयेता । कथंभूतः ? तस्मिन्नावश्यकेऽनुपयुक्तः ।
यस्याऽऽयेता, किम् ? इत्याह— यस्य तदावश्यकपदं प्रथमं सिक्तित, स्थितं, निमित्तत्वादेर्विशेषणविशिष्टं भवति ॥ ८५० ॥

अय तान्येवाऽनुयोगद्वारादियथमोक्तानि विवितादिविशेषणानि व्याख्यातयन्माह—

‘सिक्खियमस नोय हिययम्मि ठिय जिय दुयं पुइ । सखियवण्णाइ मिय यरिजियमेच्चुक्खमेण पि ॥ ८५१ ॥
जह् सुक्खिय सनाम तह् तं पि तहा ठियाइ नामसम । गुरुभणियथोससरिस्स गहियसुवच्चादओ ते य ॥८५२॥

१ नामादिषु न्यायवस्तुविषयो मङ्गलस्यैव स ज्ञेयः । निक्षेपस्य विशेषः सुगता, किञ्चित् पक्षपाति ॥ ८४९ ॥ २ क छ ग ‘वत्सल’ ।

३ आगमतो प्रस्थापनासमासक पद यस्य । सिक्तितमित्यदि तत् तावदनुपयुक्तो निगदन् ॥ ८५० ॥

४ सिक्तितमन्त्रं भीमे इदमे स्थित इति धुणमिति । सखियावण्णादि मित्र वरिजित्येवमुच्येतापि ॥ ८५१ ॥

यत्र सिक्तितं इत्यस्य यथा तदपि तथा स्थितादि नामसमम् । गुरुभणित्येवमस्य गृहीतानुपपत्तादप्यस्ते च ॥ ८५२ ॥

न विहीनक्खरमाहियक्खरं च वोच्चत्थयणमालं व्वं । वाइद्धक्खरमेयं वच्चासियवण्णविण्णपासं ॥ ८५३ ॥
 न क्खलियमुवलहलं पिवै अमिलियमसरूवधण्णमेलो व्वं । वोच्चत्थगंधमहवा अमिलियपय-वक्कविच्छेयं ॥ ८५४ ॥
 न य त्रिचिहसत्थपल्लवविमिस्समट्ठाणच्छिन्नगहियं वा । त्रिच्चाभेलिय कोलियपायसमिव भेरिकंथं व्वं ॥ ८५५ ॥
 मत्ताइनियमाणं पडिप्पुणं छंदसाइहवत्थेणं । नाकंखाइसदोसं पुण्णमुदत्ताइधोसेहिं ॥ ८५६ ॥
 कंठो-ट्ठविप्पमुक्कं नाव्वत्तं बाल-भूयणियं व । गुरुवायणोवयात्तं न चोरियं पोत्थयाओ वा ॥ ८५७ ॥

इहाञ्जुयोगद्वारेपूक्तम्— “‘से किं तं आगमओ दब्बावस्सयं आवस्सयं ? । जस्स णं आवस्सयं ति परं सिद्धिखयं, ठियं, जियं, मियं, परिजियं, नामसयं, घोससयं, अहीणक्खरं, अणक्खरं, अब्बाइद्धक्खरं, अक्खलियं, अमिलियं, अविचामेलियं, पडिप्पुणं, पडि-
 पुण्णयोसं, कंठो-ट्ठविप्पमुक्कं, गुरुवायणोवगयं; से यं तत्थ वायणाए, पुच्छणाए, परियट्ठणाए, धम्मकहाए, (‘वर्तते’ इत्यध्याहारः) नो
 अपुपेहाए (इहाऽपि ‘वर्तते’ इति शेषः)” इदं च सूत्रं ‘ओगमओ दब्बावास्सयं’ इत्यादिप्रागुक्तगाथया प्रायो व्याख्यातम् । गितितादीनि
 पदानि त्विदानीं व्याख्यायन्ते— तत्र शिक्षितमिति कोऽर्थः— अन्तं नीनं, सर्वमधीतमिति । स्थितम्— ऋटि व्यवस्थितप्रच्युतमित्यर्थः ।
 जितम्— द्रुतमागच्छति । वर्णादिभिः संख्यातं मितम् । यदुत्कमेणाऽप्येति— आगच्छति, तत् सर्वतो जितं परिजितम् । स्वकीयेन नाम्ना
 सयं नामसयम्, यथा स्वनाम शिक्षितम्, तथा तदपयवश्यकम् ; तथा यथैव स्वनाम स्थितादिविगेषणविशिष्टं घटते स्थितं, जितं, मितं,

१ न विहीनाक्षरमधिकक्षरं च व्यत्यासतत्तमालेन । व्यातिरुपशरगेतत् व्यत्यासितानेतिन्यायम् ॥ ८५३ ॥

न संश्लिप्तगुणलोहलमिव अभिगम्यमानव्यपधान्योक्त इयं । व्यत्यासनामप्राशंसिल्लपद-गाम्भीर्येदम् ॥ ८५४ ॥

न च विचित्रतागणतत्त्वविमिश्रमभ्यानन्तिजगृहीतं वा । व्यत्यासेतिनं कोटिप्रगल्भमित भरीरन्त्येव ॥ ८५५ ॥

सामादिनिवृत्तमानं परिपूर्णं छन्दसाध्याऽन्ते । नाऽऽकाङ्क्षारिसदोयं पूर्णमुदात्तारिणोऽऽ ॥ ८५६ ॥

कण्ठो-ट्ठविप्पमुक्कं नाव्यक्तं वात-मुक्कभणितमित् । गुदतापोपयात् न चोरितं पुगन्नाए वा ॥ ८५७ ॥ ३ प.छ ‘मेयं व’ । ३ प.छ. ‘य न वि’ ।

४ अथ किं तदागतो व्यत्यासयक्खरम् ? । यव्व ‘अणक्कय’ इति पदं शिक्षितम्, जितम्, मितम्, पतिजितम्, नामसयम्, घोयसयम्, अहीणक्खरम्, अक्खलियक्खरम्, अभ्यासितम्, अभिगम्यम्, पत्तयत्तमेजितम्, परिपूर्णम्, परिपूर्णोपयम्, कण्ठो-ट्ठविप्पमुक्कम्, गुरुवा-
 योपयम्, तद्विदं तत्र पाचनायाम्, ट्ठन्नायाम्, पतिरंतायाम्, धम्मकहायाम् ; नो अनुमेधायाम् । ५ गथा ८५० ।

परिव्रितामित्यर्थं, एव तदप्यावश्यकं, अतः स्वनामसम्यगुच्यते । यद् वाचनाचार्याभिरित्येताच्चाञ्चुदाच-स्सरितलक्षणयोगैः सद्यमेव श्रूयत तद् योपसमम् । न हीनाक्षरमहीनाक्षरम्, नाप्यधिकाक्षरम् ।

‘नोक्तत्वेत्यादि’ यथा ग्रीसाभीरीमेतदत्रयाला विपर्ययन्यस्तरवनिचया भवति, एवं यद् व्यत्यासितवर्णविन्यास विपर्ययो-पन्यस्तवर्णसतानमित्यर्थः, तद् व्याविदाक्षरं, न तथाऽप्याविदाक्षरम् । इदं वर्णमात्रापेक्ष विवक्ष्यते, न तु पद-वाक्योपेक्षम्, पद-वाक्यविपर्येस्तस्य वक्ष्यमाणोऽनिलितविपर्येतादिति । उपलब्धकलकुलपृथुलेइलमिव यद् न स्वरलति तदस्वलितम् । विस-इयानेकान्यन्येयलकयद् यद् न मिलति तदमिलितम् ; अथवा, विपर्येस्तपद-वाक्यग्रन्थ मिलितम्, नैव यद्, तदमिलितम् । ‘अमिलियपय-चकविच्छेय ति’ अयेत्यत्रापि वृत्तीयव्याख्यान्तरसूचकः संबध्यते, अमिलितोऽसंयुक्तः पद-वाक्यविच्छेदो यत्र, तद् वाऽमिलितमनुच्यते ।

अथपलात्रेदितं व्याख्यातुमाह- ‘न य विविहेत्यादि’ विविधानि नानामकाराण्यनेकानि ज्ञात्वाणि तेषां पद वाक्यवाक्यवरूपा वदवः पृष्ठवास्तैर्विमिश्रे व्यत्यात्रेदितम्, अथवा, अस्थानच्छिन्नप्रथितं व्यत्यात्रेदितम्, यथा- “ आसाराव्यस्य रामस्य रासता निषन गताः ” कोलिरुपायसबद् भेरीकन्यायद् याः ययोक्तरूपं यद् न भवति तदव्यत्यात्रेदितम् । परिपूर्णं द्विषा-सूत्रतः, अर्थतश्च । तत्र चन्द्रसा छन्दः सप्ताश्रित्य यात्रादिनियतमान सूत्रतः, परिपूर्णम्, यत्तु नाऽऽकाङ्क्षादिसदोप तदर्थतः परिपूर्णम्- यद् क्रियाध्याहार नापेक्षते, अव्यापकम्, असत्यञ्च च न भवति तदर्थतः परिपूर्णमिति भावः ।

परिपूर्णयोपमिति व्याख्यातुमाह- ‘पुणमित्यादि’ उदात्तादियोर्येयत् परिपूर्णं परावर्तनादिकाले उच्चारयति तद् परिपूर्णयो-पम् । इह च शिक्षाकालेऽव्यापकनिगदितोदात्तादियोर्यैः सम शिक्षमाणस्य योपसमम्, शेषकाले तु परावर्तनादि कुर्वन् यदुदात्तादियोर्यैः परिपूर्णमुच्चारयति, तद् परिपूर्णयोपम्, इत्यनयोर्विशेषः । कुण्डो दुविममुक्त स्पष्टं, न तु शाल-मूकभाषितवदव्यक्तम् । शूरोः सकाशाद् वाचनयोपयातमायातम्, न पुस्तकादेव चोरितम्- स्वतन्त्रेणैवाऽधीतम्, वाशब्दाद् कर्णाघातेन वा श्रुतिमिति ॥ ८५१-८५७ ॥

अत्र श्रेष्ठः माह—

औगमजोऽनुवचत्तो वच्चा दब्बं ति सिद्धभावास । किं सिक्खियाइमुयगुणविससणे फलमिहम्भहिय ॥ ८५८ ॥

१ य छ ‘अन्त्यादी’ । २ आगमजोऽनुवचत्तो वच्चा इत्यामिति सिद्धभावरूपम् । किं सिक्खितादिभूतपुणविवेचने फलमिहाम्भहियम् ॥ ८५८ ॥

नन्वागमतोऽनुपयुक्तो वक्ता द्रव्यावश्यकम्, इत्येतवैतव सिद्धभागमतो द्रव्यावश्यकम्, 'किं शिक्षितम्, स्थितम्, जितम्' इत्या-
धावश्यकश्रुतगुणविशेषणैरिहाभ्यधिकं फलम् ? इति ॥ ८५८ ॥

अत्रोत्तरमाह—

जह्म सव्वदोसरहिंयं पि निगदओ सुत्तमणुवउत्तस्स । दव्वसुयं, दव्वावासयं च तह सव्वकिरियाओ ॥ ८५९ ॥

उवउत्तस्स उ वखलियाइयं पि सुद्धस्स भावओ सुत्तं । साहइ तह किरियाओ सव्वाओ निज्जरफलाओ ॥ ८६० ॥

इह शिक्षिताद्विशेषणकलापं कुर्वन्नाचार्य इति साधयति— एतत् कथयति, इति द्वितीयाध्यायां क्रिया । किं साधयति ? इत्या-
ह— यथा शिक्षितादिगुणोपेतत्वात् सर्वदोषरहितमपि सूत्रमनुपयुक्तस्य निगदतो द्रव्यश्रुतम्, वक्ष्यमाणद्रव्यावश्यकं चोक्तस्वरूपं भव-
ति, तथा, मृत्युपेक्षण-प्रमार्जने-र्यादि क्रिया अपि सर्वा अनुपयुक्तस्य कुर्वतोऽन्तःप्रणिधानशून्यत्वाद् द्रव्यक्रियास्तत्फलविकला भवन्ति,
'तथा-तथैव' सामर्थ्यादिदं लभ्यते, उपयुक्तस्य त्वन्तःप्रणिधानयुक्तस्य करणावैकल्यादिकारणात् कथमपि स्वलितादिदोषदुष्टमपि सूत्रं
निगदतो भावतः शुद्धस्य तस्य भावसूत्रमेव भवति ; तथा, सर्वा अपि मृत्युपेक्षणादिक्रिया उपयुक्तस्य कुर्वतः कर्मनिर्जराफला एव भव-
न्ति । अतः सर्वेष्वपि भगवदुक्तानुष्ठानेष्वन्तःप्रणिधानेऽतिप्रयत्नः कार्य इति ॥ ८५९ ॥ ८६० ॥

इह चाधिक-हीनाक्षरश्रुतपाठेऽप्यादर्शानर्थमुदाहरणान्याह—

अहिण्ण कुणाल-कविणो हीणे विज्जाहराइदिट्ठंता । बाला-उरातिभोग-भेसज्जविज्जआ उमण्ण ॥ ८६१ ॥

अक्षर-विन्द्वाधिकसूत्रपाठे कुणालनामा राजपुत्रः, कपिश वानर उदाहरणम् । हीनाक्षरपाठे तु विद्याधरादयः । अधिक-
हीनाक्षरलक्षणे तूभये बाला-ऽऽतुरयोरतिभोजन-भेजविपर्ययौ बाला-ऽऽतुरातिभोजन-भेजविपर्ययौ, इति समासः— अतिमात्रं हीनमात्रं
च भोजनं यथा बालस्य, भेजं तु तथाभूतं यथाऽऽतुरस्य दोषाय, तथा सूत्रमपीति भावः ॥ ८६१ ॥

१ यथा सर्वदोषरहितमपि निगदतः सूत्रमनुपयुक्तस्य । द्रव्यश्रुतं द्रव्यावासकं च तथा सर्वक्रियाः ॥ ८५९ ॥

उपयुक्तस्य तु स्वलितादिकमपि शुद्धस्य भावतः सूत्रम् । कथयति तथा क्रियाः सर्वा निर्जराफलाः ॥ ८६० ॥

२ अधिकं कुणाल-कपी हीने विद्याधरादिद्वयान्ताः । बाला-ऽऽतुरातिभोजन-भेजविपर्यययानुभयस्मिन् ॥ ८६१ ॥

अयं शोडशं कुणालनामा राजपुत्र उदाररणम् । इति तत्कथोद्धतनाय श्लोकमाह- 'यद्गुणैस्त्वादि' । अत्यार्थः कथानकाद-
यसेयः, तदेवम्-

पाटलीपुत्रेनायनगरे मौर्यवंशसमुद्भवोऽशोकधीनार्थं भूपालः । तस्य वैकस्या राज्याः कुणालनामा तनयः समुत्पन्नः । तस्य व शुक्लो
वज्जयिनीनगरी नरपतिना प्रदत्ता । ततश्च सातिरेकाष्टवर्षिके तस्मिन् कुमारं लेखवाहकेनाऽऽगत्याऽशोकधीनानाय निवेदितम्, यथा-
एतवति वयसि बतते पुण्यपुत्रः । ततश्चान्तापुरोपविष्टेन भूपतिना स्वस्वमेव लिखितः कुमाराय लेखः । तस्य तत्र चेदमलेखि, यथा-
'इदानीमपीयतां कुमारः' । ते च लेखमसंवर्तितमेव युक्त्वा श्रीरचित्वार्थमुत्थितो नरनायः । ततश्चैकस्या राज्या दृष्टित्वा वाचितोऽस्मै
लेखः । विनिवृत्तं च, यथा- यथापि विद्यते पुत्रः, केचलं लघुरसौ, महार्थं कुणालः, ततस्त्वस्मिन् राज्ययोग्यतां विधत्ति न मदीयपुत्रस्य
राज्यावाप्तिः, ततस्त्वया करोमि, यथा कुणालो राज्यस्याऽयोग्यो भवति, अवसरश्चायम् । इति विविन्त्य निष्ठीवनार्द्राङ्गवया इत्यहिय-
तनयनाऽनन्यलोकयाऽहारास्योपरि प्रदत्तो विन्दुः । जातं व सतः 'अपीयतां कुमारः' । ततस्त्वयैव राज्या युक्तस्तत्रैव प्रदेष्टे लेखः ।
राज्ञा च क्रयमपि पुनरवाचित एव संवर्तितोऽस्मै । गतश्च कुमारसमीपम् । अवधारितश्च केनापि नियोगिना, अयमकथं विरुद्ध इति मत्वा न
वाचितः । कुमारनिषेधे च वाचितः । ततो विज्ञातलेखायेन मोक्तं कुमारेण- मौर्यवंशोद्भवानायस्माकमाज्ञां भुवनेऽपि न कथित् खण्ड-
यति, तत् किमस्तेव तातस्याऽऽज्ञां लघुरिप्सामि । न भवत्येवैतद्, इत्युत्त्वा तत्तस्य एवाऽप्रिततां लोहलकाकां दृष्टित्वा युक्तराहार्ये
सर्वस्मिन्नापि परिजने निवारयति अङ्गिते अभिणी । जातभान्यः । ततो विज्ञातसमस्तैर्द्वयतिकरो राजा महान्तं स्रेदं विषाय कुणालस्यो-
क्तादिनीहृतसार्योचित किमप्यन्यत्राभ्यासं दत्तवान् ।

तत्र च स्थितेन कुणालकुमारेण शिक्षिता मर्कषवती गीतकला । पुत्रभान्यदा तस्य समुत्पन्नः । ततस्सद्वाग्यवाक्षिनिवित्तं गता
पाटलीपुत्रं नगरं कुणालः । समासिद्धातीव तथगरनिवासी समस्तोऽपि श्लोकसेन गीतकलया । गता च तत्प्रसिद्धिः । भूपालान्तिकं
नीतथासौ । तत्र कृतं च, यवनिकान्तरे तेन गीतम् । अतीवासिद्धश्च जगाद शुश्रूषीयति- याचस्व मोः, प्रयच्छामि तव समीहितम् ।
ततः पठितं कुणालेन-

चैदगुत्तपुत्तुचो उ विंदुसारस्स नचुओ । असोगसिरिणो पुत्तो अघो जायइ कागणि ॥ ८१२ ॥

अस्यायं भावार्थः— पाटलीपुत्रनगरे चाणक्यप्रतिष्ठितो मौर्यः प्रथमं किल चन्द्रगुप्तो राजा वभूव । ततस्तत्पुत्रो विन्दुसारः समभूत् । तदनन्तरं तु तत्पुत्रोऽशोकश्चर्जातः । तस्य चान्योऽसौ कुणालः पुत्रः । एवं च सत्येव चन्द्रगुप्तस्य प्रपौत्रः, विन्दुसारस्य तु नन्दकः पौत्रः, अशोकश्चतुर्थस्तु पुत्रः, 'काकणि' क्षत्रियभाषया राज्यं याचत इति । ततो यवनिकापगमं कारयित्वा किञ्चित् सकौतुकेन राज्ञा सविशेषं प्रष्टुः सर्वमपि स्वव्यतिकरं कुणालः कथयामास । ततः पृथिवीपतिना प्रष्टोऽन्धः— त्वं राज्येन किं करिष्यसि ? तेन प्रोक्तम्— देव ! मम राज्यार्हः पुत्र उत्पन्नो वर्तते । राज्ञा प्रोक्तम्— कदा ? कुणालः प्राह— संप्रति । तत् 'संप्रति' इत्येव तस्य नाम प्रतिष्ठितम् । राज्यं च तस्मै प्रदत्तमिति । तदेवं यथेहाङ्कारस्योपर्येकेनाप्यधिकेन विन्दुना कुमारस्य नेत्राऽप्ययो जातः, तथा प्रस्तुतेऽपि सूत्रे विन्दाद्याधिक्यादर्थान्तरप्राप्त्या सर्वानर्थसंभव इति संभावनीयमिति ॥ ८६२ ॥

अथ भावाधिक्येऽन्यदिह लौकिकमुदाहरणम् । तत्सूचनार्थं 'जो जहा वट्टए कालो' इत्यादिश्लोकः । अस्यार्थः कथानकादवसेयः । तच्चेदम्—

फास्मिश्चिदटवीप्रदेशे सरोवरमेकमासीत् । तच्च लौकिकेण 'कामिकतीर्थम्' उच्यते । तस्य हि तीरे वञ्जुलनामा दृक्षोऽभूत् । तच्छालामारुह्य यदि तिर्यक् सरोवरजले निपतति, तदा तीर्थमाहात्म्यात् किल मनुष्यो भवति । यस्तु मनुष्य एव संनिपतति, असौ देवो जायते । यस्तु लोभाधिक्याद् द्वितीयामपि वारं निपतति स यादृशः प्रागासीत् पुनरपि तादृश एव संपद्यते । एवं चान्यदा वानरमिथुनस्य पश्यतो नरमिथुनं वञ्जुलदृक्षशालातो निपतितं तत्सरोवरजले । संजातं च भास्वरवरीरं देवमिथुनम् । ततो वानरमिथुनमपि तथैव तत्र पतितम् । जातं च प्रवररूपधरं नरमिथुनम् । ततो वानरेण प्रोक्तम्— पुनरपि 'तथैवेह निपतावः, येन देवरूपौ भव्तावः' । ततोऽसौ निषिद्धो योषिता— 'यद् न ज्ञायते, पुनरपीत्थं कृते किं संपद्यते ? पर्याप्तं चानेनैव प्रवरमादुपत्येन, निषिद्धो ह्यतिलोभः सर्वमासेव्ययि' इति । इत्थं निवार्यमाणोऽपि तयाऽसौ पुरुषो द्वितीयामपि वारं तथैव तत्र निपपात । जातश्च पुनरपि वानरः । ततो दृहीता सा प्रवररूपा योषित् तत्राऽप्योतेन केनापि राज्ञा । संजाता च तस्य वज्रभा पत्नी । वानरस्तु दृहीतो मायेन्द्रगालिकैः, शिक्षितश्च नर्तयितुम् । नीतश्चासौ सकलत्रोपविष्टस्य राज्ञः पुरतः । मल्यभिज्ञाता च तेन सा राज्ञी । तयाऽप्युपलक्षितोऽसौ वानरः । धावति च पुनः पुनर्निष्ठमाणोऽपि राक्ष्याः संमुखं ग्रहणार्थम् । अतो राक्ष्या पठितम्—

जो जहा वट्टए कालो तं तहा सेव वानरा ! । मा वंजुलयरिमट्ठो वानरा ! पडणं सर ॥ ८६३ ॥

उत्तानार्थेऽपि श्लोकः । तदेवं यथाऽधिको लोभाभिप्रायः कृतो वानरस्याऽन्यथैव ज्ञातः, तथा भानाद्यधिकं सूत्रमपीति भावनीयमिति ॥ ८६३ ॥

अथाऽक्षरादिरीनमृत्रपाठेऽप्यायमदर्शनार्थमुदाहरणम्—

‘त्रिज्वाहर रायगिहे उष्य पट्टण च हीणदोसेण । कहुणो सरणागमणं पयाणुसारिस्स दाण च ॥ ८६४ ॥

अस्या अप्यर्थः कथानकादवसेयः । तदेदम्— राजगृहनगरे भगवान् महावीरः समसृष्टः । तदन्तिके च धर्मं श्रुत्वोत्थितायां परिपदि गृहे प्रति गच्छता श्रेणिकराजेन दूरे इत्यः कोऽपि विद्याचारो विधुरितपक्षः पक्षीव नमस्युत्पात निपातौ विदधानः । ततः समुत्पन्नकोतुलः प्रतिनिद्वय पुनरपि समवसरणमगतः । पृथ्वांश्च तद्व्यातिकरं सर्वमेव भगवन्तम् । ‘कहण सि’ कथनं च कृतं भगवता-पदस्य लेकरस्य विस्तृतमेकमसर नयोगाभिन्ना विद्यायाः । ततो न सा स्फुरत्यस्य सम्पत् । अतोऽप्युत्पात निपातौ विदधाति । एत-आकार्णितं पितृसमीपस्थितेनाऽभयकुमारेण । तस्यैव गत्वाऽभिहितो विद्याधरः— यद् भवतौ विस्तृतमेकमसर, तद्वै लब्ध्वा तव कथयामि, यदि समानसिद्धिं मां करोष्यस्या विद्यायाः । ततः प्रतिपक्षमिदं लेकरेण । कथितं च पदानुसारिकृष्या समुपलभ्य तदसंशय-यकुमारेण । मया च तस्य पदानुसारिणः लेकरेण विद्या । स्वयं च ततः सेमेण प्राप्तो वैताक्याशितरिश्चितरस्थितमवरविद्याधरसिग-मनुलानि । तदेवं यथाऽक्षरहीना विद्या न स्फुरति, अन्यैकला च ध्यायेत्, तथा सूत्रमपीति ॥ ८६४ ॥

अथ हीना ऽधिकसाम्योदाहरणम्—

‘चित्त-कहुमेसयाइ मा णं पीलेज्ज ऊणए देइ । पणइ न तेहिं अहिरोहिं भरइ बालो तहाहारे ॥ ८६५ ॥

तित्त-कहुमेसयान्यातुरस्य ‘मा पीलेताऽयमेव’ इति विचिन्त्य माता-पितृ वैद्यादिर्येषानि ददाति तदाऽसौ तैर्न प्रयुजीभव-ति, हीनमानत्वात् । अथ कथमप्यधिकानि प्रचच्छति, तदा वैरधिकमर्थशराकान्तोऽसौ श्रियत एवाऽस्तुतः । ‘बालो तहाहारे चि’ तथा तैर्नैव प्रकारेण हीना-ऽपिके आहारेऽपि बालोऽप्यभाज्योति । एवं सूत्रेऽपि हीना-ऽपिके दोषा बाच्या इति ॥ ८६५ ॥

१ विद्याधरो रामगुरोः उपाधं गणनं च हीनदोशेन । कवलं सरलजनानं यदनुसारीणो ह्यत्र च ॥ ८६४ ॥

२ तित्त-कहुमेसयानि मा तं पीलेयेषुलानि इत्यसि । प्रयुजीभवति च तदधिकैर्नपक्षो वाक्यवाक्ये ॥ ८६५ ॥

के पुनस्ते दोषाः, इत्याह—

अथस्स विसंवाओ सुयभेआओ तओ चरणभेओ । तओ मोक्खाभाओ मोक्खाभावेऽफला दिक्खा ॥८६६॥
मात्रादीहीनाधिक्ये सूत्रस्य भेदः, सूत्रभेदाच्चाऽर्थस्य विसंवादः, तद्विसंवादे च क्रियारूपस्य चरणस्य विसंवादः, तद्विसंवादे च
मोक्षाभावः, तदभावे च दीक्षावैफल्यमिति । तदेवमुक्तमागमतो द्रव्यावश्यकम् ॥ ८६६ ॥

अथ नोआगमतस्तदभिधित्सुराह—

नौआगमओ जाणय-भव्वसरीरा-ऽइरित्तमावासं । लोइय लोणुत्तरियं कुप्पावयणं जहा सुत्ते ॥ ८६७ ॥

नोआगमतो द्रव्यावश्यकं त्रिविधम्— शरीरद्रव्यावश्यकम्, भव्यशरीरद्रव्यावश्यकम्, तदुभयव्यतिरिक्तं द्रव्यावश्यकं च ।
तत्र सम्यक् पूर्वाधीतावश्यकं सिद्धशिलातलगतजीवविप्रमुक्तं मुनिशरीरमनुभूतभावत्वाज्जशरीरद्रव्यावश्यकम् । यत् पुनरावश्यकार्थं
ज्ञास्यति, न पुनरिदानीं जानाति, तत् सचेतनं देवत्वादिशरीरं योग्यत्वाद् भव्यशरीरद्रव्यावश्यकम् । एतदुभयव्यतिरिक्तं तु नोआ-
गमतो द्रव्यावश्यकं त्रिविधम्— लौकिकम्, लोकोत्तरम्, कुप्पावचनिकं च । तत्र लौकिकं राजादीनां मुखप्रक्षालनाद्यावश्यकम् । लोको-
त्तरं तु ये इमे श्रमणगुणविप्रमुक्ता लिङ्गमात्रधारिणः साध्वाभासाः प्रतिपदमेकान्यसंयमस्थानान्यासेव्योभयकालं प्रतिक्रमणाद्यावश्यकं
कुर्वन्ति तद् विज्ञेयम् । कुप्पावचनिकं तु यत् पाखण्डिनश्चासुण्डाऽऽयतनोपलेपनाद्यावश्यकं कुर्वन्ति तद् बोद्धव्यम् । नोशब्दश्चेह सर्वत्रा-
ऽऽगमसर्वनिषेधे द्रष्टव्यः । एतच्च सर्वमपि नोआगमतो द्रव्यावश्यकं समभेदं यथा सूत्रेऽनुयोगद्वाराख्ये प्रोक्तं तथा विज्ञेयमिति ॥८६७॥

इह लोकोत्तरं यद् नोआगमतो द्रव्यावश्यकमुक्तम् ; तत्रोदाहरणमाह—

लोउत्तरे अभिक्खणमासेवालोयओ उदाहरणं । स रयणदाहागत्राणियनाएण जइहुवालद्धो ॥ ८६८ ॥

लोकोत्तरे नोआगमतो द्रव्यावश्यकैऽभीक्ष्णमासेवकालोचकः साध्वाभास उदाहरणम् । आसेवकश्चासावालोचकश्चेति समासः ।

१ अर्थस्य विसंवादः श्रुतभेदात् तत्तत्परणभेदः । ततो मोक्षाभाओ मोक्षाभावेऽफला दीक्षा ॥ ८६६ ॥ २ क. ग. 'दोदेव चार्थे' ।

२ नोआगमतो जाणय भव्यशरीरा-ऽतिरिक्तमावश्यकम् । लौकिकं लोकोत्तरिकं कुप्पावचनिकं यथा सूत्रे ॥ ८६७ ॥

३ लोकोत्तरेऽभीक्ष्णमासेवकालोचक उदाहरणम् । स रयणदाहकवणिग्जातेन यतिभिरुपलभ्यः ॥ ८६८ ॥

आसेवकालोचकस्य च योजनीतार्यगुरुः स लघु रज्ज्वाहकनगिग्रावेन गीतार्ययतिभिरपालम्ब्यः । इत्यंशतार्यः । भावार्थस्तु कथानकगम्यः । तस्य कथ्यते-

यसन्तपुरं नाम नगरम् । तत्र चाज्जीतार्यः संविद्याभास एको गच्छाः गुरिसहितो विचरति । तस्यैवैकः साध्याभासस्ति-
ष्ठति । स च प्रतिदिनद्वयैकद्विदोपदुष्टान्यनेणीयशक्त-यानकादीनि घृतीत्वाऽऽज्ययकफाले ग्रहान्तं सेवगमिषोदहनं सर्वं गुर्वनिके-
ज्ज्वह्यालोचयति । गुरुरपि तथैव प्रायश्चित्तं प्रयच्छति । तत्र प्रयच्छभागीवार्यत्वेन नित्येवं वक्ति-अहो ! धर्मश्रद्धासुर्यं मशामगः
सुतेनाऽऽसेव्यते, दुष्कर च यदित्यमालोच्यते, अतोऽज्यत्वादेव शुद्धोऽयम् । एतच्च दृष्ट्वाऽप्येव सुगयापवन्धितयन्ति-अहो ! आलो-
चयितव्यमेवेष्ट साध्यम्, तथैव क्रियते, सर्वकृत्यासेवेनेऽपि न कश्चिद् दोष इति । एव सर्वसिद्धिः गच्छे मायाः गृहययसमञ्जसमिति ।
इत्थं च प्रमति फालेऽप्यदा गीतार्यसाधुः कश्चिद् तत्र गच्छे प्राधूर्णका समायाताः । तेन च सोऽविधिः सर्वोऽपि दृष्टः । तत्ताश्चिन्तितम्-
अहो ! अनेनाज्जीतार्यगुरुणा सर्वोऽप्य नाशितो गच्छाः । ततस्तेन भणितो युक्तः-अहो ! त्वमगु नित्यमकृत्यासेवक साधुमिरथं ग्रहंसन्
भवसि गिरिनगरद्वेषलेखकभगवन्निवासिलोकस्य च सहस्रः । कथम् ? इत्यत्रोच्यते-

गिरिनगरं नाम नगरम् । तत्र वैको वणिक् कोटीश्वरो निवसति । स च वैश्वानरयक्तत्वात् मतिषर्प रत्नानामपवरक धृत्वा वसिना
मदीपयति । स च तथा कुर्वन्त राजा नगरलोकश्च सर्वदा व्रतसन्निधौ, यथा-अहो ! वैश्वानरे भक्तिरस्य, यवद्वं भागवन्तं प्रतिवर्षमित्थं
रत्नेस्त्वर्पयत्सौ । एवं च मशस्यमानोऽयमाहतवरः मतिंसन्तस्तरे तथाऽनुतिष्ठति । ततोऽप्यदा प्रवण्डपवनोदतस्तेन मदीपितो वक्तिः
सरानगुरं समस्तमपि नगरं भस्मसाद् करोति । तदा सनगरेण राजा 'किमस्माभिरित्थं कुर्वन्तसौ पूर्वं न निषिद्धः ? किं वा मश-
सितः ?' इत्यादिषु पञ्चाचार्यं कृत्वा दण्डितः, निर्वासितश्च नगरादसौ वणिगिति ।

एवमाचार्य ! त्वमप्यविधिगृहचस्याऽप्य साधोर्नित्यमित्थं ग्रन्थसौ कुर्वन्नुप, आत्मानम्, गच्छ च नाशयसि । तस्माद् मपुरापुरी-
नरपते, तन्निकासिलोकस्य च सहस्रो भव, यतोऽनर्थमात्रं न भवसि । कथम् ? इत्यत्राचार्यविधीयते-

मपुरानगर्यामपि वैश्वानरभक्तेन केनापीश्वरवणिजेत्यमेव रत्नयुतं ग्रहं मदीपयितुमारुह्यम् । तदा सनगरलोकेन राजा दण्डितः,
तिरस्कृतश्चासौ वणिक् । अतर्णां ग्रहं कृत्वा किमित्य न मदीपयसि ? इति निष्कासितो नगरादिति । स्वमीत्यर्थं कुर्वन्नुप, आत्मानं, गच्छ
वानर्थेभ्यो रक्षसि । तदेव युक्तिभिः शिष्यमाणोऽप्यसौ गुरुवर्गीवार्यत्वेन साग्रहकया, विधेयतया च स्वग्रहेतेन निवर्तते । ततस्तेन
प्राधूर्णकसाधुना गच्छसाधवोऽभिरिताः-अलमेवभूतस्य गुरोर्वचवर्तितेन, परिश्रियतामपयम् ; अन्यथा सर्वेषामनर्थाय सप्तस्यते । त-

तस्तथैवाऽनुष्ठितं तैरपि । तदेवंभूतस्य गच्छस्यं सत्कं नोआगमतो लोकोत्तरं द्रव्यावश्यकमभिधीयत इति । तदेवं सोदाहरणमुक्तं द्रव्यावश्यकम् ॥ ८६८ ॥

अथ भावावश्यकमभिधीयते- तच्च द्विधा- आगतः, नोआगमतश्च । तदेतदुभयमप्याह-

आगमओ भावावास्यं तदर्थोवओगपरिणामो । नोआगमओ भावे परिणामो नाण-किरियासु ॥८६९॥

आगतो भावावश्यकमावश्यकार्थोपयोगपरिणामः । नोआगतस्तु ज्ञान-क्रियोभयपरिणामः, मिश्रवचनत्वाद् नोशब्दस्येति॥८६९॥ इदं च त्रिविधमिति दर्शयन्नाह-

लोइय लोउत्तरियं कुप्पावयणं च तं समासेणं । लोउत्तरं पसत्थं सत्थे तेणाहिगारोउयं ॥८७०॥

तद् नोआगतो भावावश्यकं त्रिविधम्- लौकिकम्, लोकोत्तरम्, कुमावचनिकं च । एवं चोपन्यासः पूर्वं व्यतिरिक्तद्रव्यावश्यके, अत्र च भावावश्यकं वन्थालुओम्यादिना केनापि हेतुना कृतः, यावताऽनुयोगद्वारसत्त्रे इत्यमुक्तम्- 'लौकिकम्, कुमावचनिकम्, लोकोत्तरं च' इति । तत्र लौकिकं नोआगतो भावावश्यकम् 'पूर्वलिं भारतम्, अपरालिं रामायणं वाचनीयम्' इत्यादि । कुमावचनिकं तु मन्त्रादिपाठपूर्वकमिज्याऽज्जलिहोमादि । लोकोत्तरं पुनरुपयुक्तस्य श्रवणादेरुल्लववृत्तिकामत्युपेक्षणा-ऽऽवर्तादिक्रियामिश्रमुभयकालमावश्यकसूत्रोच्चारणम् । एवं सर्वत्र ज्ञान-क्रियामिश्रता भावनीया । इह च त्रिविधेऽपि नोआगततो भावावश्यके पारमार्थिकाऽनुपमापवर्ग-सुखमाप्तिहेतुत्वाद्धोकोत्तरमेव प्रशस्तम् । तदेवेह शास्त्रेऽधिक्रियत इति ॥ ८७० ॥

अथावश्यकस्य पर्यायनामान्यभिधित्सुराह-

तैस्सामिन्नत्थाइं सुपसत्थाइं जहत्थनिययाइं । अव्वामोहाइनिमिच्चमाह पज्जायनामाइं ॥ ८७१ ॥

तस्याऽऽवश्यकस्य पर्यायनामान्याहेति संवन्धः । कथंभूतानि?, अभिन्नार्थानि, सुप्रशस्तानि, यथाऽर्थो व्यवस्थितस्तथैव निय-

१ क. ख. ग. 'अधुना मा' । २ आगततो भावावश्यकं तदर्थोपयोगपरिणामः । नोआगततो भावे परिणामो ज्ञान-क्रिययोः ॥ ८६९ ॥

३ लौकिकं लोकोत्तरिकं कुमावचनिकं च तत्र समासेन । लोकोत्तरं प्रयत्नं शक्ते तेनाऽधिकारोऽयम् ॥ ८७० ॥

४ तस्याऽभिन्नार्थानि सुप्रशस्तानि यथार्थनियतानि । अव्वामोहादितिमिच्चमाह पर्यायनामानि ॥ ८७१ ॥

तानि निश्चितानि । किमिति । आह-अव्यामोहादिनिमित्तम् । रेकार्थिके हि पर्यायनामभिज्ञातेत्यन्यस्यानेष्वन्यानमश्रयणतः शिष्यो न म्रुयति । आदिशब्दाद् नानादेशजविभेदानां सुलभेनाव्ययविपरिवर्तीत्यादि वाच्यमिति ॥ ८७१ ॥

फानि पुनस्तानि पर्यायनामानि । इत्यार-

आवस्तस्य अवस्तकरणिज्ज ध्रुव निगहो विसोही य । अज्झयणछक्क वग्गो नाओ आराहणा मग्गो ॥ ८७२ ॥

एवानि वञ्च पर्यायनामानि ॥ ८७२ ॥

तन्नाज्झयणफमिति कः स्रव्यायो । इत्यार-

सैमणेण सावपुण य अवस्तकायज्वय हवइ जम्हा । अतोअहो-निसिस्स उ तम्हा आवस्तस्यं नाम्मा ॥ ८७३ ॥

भ्रमणादिभिरशोरायमथेऽयस्य करणादावयकमितीर वात्पर्यमिति ॥ ८७३ ॥

एतदेव सविशेषमाह-

जववस्त कायज्व तेणावस्तसयमिदं गुणानं वा । आवस्तस्यमाहरो आ मज्जाया-भिविदिहियाई ॥ ८७४ ॥

आ वस्त वा जीवं करइ ज नाण-दुसण-गुणाण । सनिज्झ-भावण-च्छयणेहिं वायासय गुणओ ॥ ८७५ ॥

यद् यस्मादवश्य फर्तव्यं, तेन तस्मादावश्यकमिदमिति । एतद् शकनमायायाः पर्यवसितार्थक्यननेय । अथवा, आह मर्यादा-अभिविधिवाची, आ- मर्यादया, अभिवेचिना वा गुणानामयाथय आचार इदमित्यापाश्रया- गुणाधार इत्यर्थः । नन्वाधारवाचक अस्याभयशब्दः बुद्धिर्ने वर्तते, तद् क्रयमायाश्रयमिति ननुसकम् । इति चेत् । न, ग्राहकस्त्रीवञ्चनोऽदोषादिति । अथवा, ज्ञानादिगुणानामा समन्ताद् वक्ष्यमात्मानं करोतीत्यावश्यकम्, यथा-कन्तं करोतीत्यन्तकः । सतिष्य-भावना ऽऽच्छादेनैवोऽऽयासक गुणत इत्यावा-सकमुच्यते । इदमुक्तं भवति- 'वस निवासो' इति गुणशून्यमात्मानं गुणैः, आ- समन्ताद् वासयति गुणसन्निध्यमात्मनः करोतीत्या-

१ आवस्तस्यमावस्तकरीर्षं ध्रुव निगहो विपुदिभ । अज्झयणछक्क वग्गो नाओ आराहणा मग्गो ॥ ८७२ ॥

२ अमणेण सावपुण य अवस्तकायज्वय हवइ जम्हा । अतोअहो-निसिस्स उ तम्हा आवस्तस्यं नाम्मा ॥ ८७३ ॥

३ एतदेव फर्तव्यं तेनावश्यकमिदं गुणानं वा । सनिज्झ-भावणा वा मर्यादा-अभिविधिवाची ॥ ८७४ ॥

आ वस्त वा जीवं करइ ज नाण-गुणाणां । सतिष्य मावना-अच्छादेनैवोऽऽयासकं गुणत ॥ ८७५ ॥

वासकम् । अथवा, यथा वस्त्रं वास-धूपादयः, तथा गुणैरा समन्तादात्मानं वासयति भावयति रञ्जयतीत्यावासकम् । यदि वा 'वास आच्छादने' गुणैरा समन्तादात्मानं च्छादयति- 'छद् खट् संवरणे' इति दोषेभ्यः संवृणोतीत्यावासकमिति । तदेवं 'आवस्सयं' इत्याद्यं पर्यायनाम व्याख्यातम् ॥ ८७४ ॥ ८७५ ॥

शेषापण्यतिदिशन्नाह—

एवं चिय सेसाइं विउसा सुय-लक्खणाणुसारेण । कमसो वत्तव्वाइं तहा सुय-क्खंधनामाइं ॥ ८७६ ॥

एवमेव शेषापण्यवश्यकरणीयादिनामानि सिद्धान्त-लक्षणाणुसारेण क्रमशो विदुषा वक्तव्यानि; तद्यथा— सुमुक्षुधिरवश्यं क्रियत इत्यवश्यकरणीयमिदमुच्यते; तथा, अर्थतो ध्रुवत्वात् शाश्वतत्वाद् ध्रुवम् । निशुद्यन्त इन्द्रिय-कषायादयो भावशत्रवोऽनेनेति निग्रहः । अन्ये तु— मवाहृतोऽनादिकालीनत्वाद् ध्रुवं कर्म, तद् निशुद्यतेऽनेनेति 'ध्रुवनिग्रहः' इत्येकमेवेदं पर्यायनाम व्याचक्षते । कर्ममालिनस्याऽऽत्मनो विशुद्धिहेतुत्वाद् विशुद्धिः । सामापिकादिपङ्कथनात्मकत्वाद् अध्ययनपदकम् । 'वृत्ती वर्जने' वृज्यन्ते दूरतः परिह्रियन्ते रागादयो दोषा अनेनेति वर्गः । अन्ये तु— पङ्कथयनकलापात्मकत्वात् 'अध्ययनपद्वर्गः' इतीदमप्येकमेव पर्याय नाम द्रुयते । अभिप्रेतार्थसिद्धेः सम्यगुपायत्वाद् न्यायः; अथवा, जीव-कर्मसंवन्धनापनयतीति, एवं जीव-कर्मणोरनादिकालीनमप्याश्रयिभावसंवन्धमपनयतीत्यावश्यकमपि न्याय श्रैमिद्रव्यादिसंवन्धं विरकालीनमप्यपनयतीति, एवं जीव-कर्मणोरनादिकालीनमप्याश्रयिभावसंवन्धमपनयतीत्यावश्यकमपि न्याय उच्यते । मोक्षाऽऽराधनाहेतुत्वादाराधना । मोक्षपुरमापकत्वाद् मार्ग इव मार्ग इति ।

अतिदेशप्रस्तावाद् वक्ष्यमाणान्यव्यैकार्थिकनामान्यतिदिशन्नाह— 'तहा सुयक्खंधनामाइं ति' तथा तनैवोक्तप्रकारेण श्रुत-मन्त्र-ग्रन्थ-सिद्धान्त-प्रवचन-ऽऽज्ञो-पदेशा-ऽऽगमादीनि श्रुतैकार्थिकनामानि, गण-क्ताय-निकाय-स्फुट-वर्ग-राश्यादीनि च स्कन्धैकार्थिकनामानि श्रुतानुसारेण, लक्षणाणुसारेण चाऽर्थतो विदुषा वक्तव्यानीत्यर्थ इति । तदेवं निहितो नामादिन्यास आवश्यरूपदस्य ॥ ८७६ ॥

अथ श्रुतपदस्य तं चिकीर्षुरिदमाह—

आगमओ दव्वसुयं वत्ता सुत्तोपओगनिरवेक्खो । नोआगमओ जाणय-भव्वसरीरा-ऽइरित्तिमिदं ॥ ८७७ ॥

१ पुनरेव शेषाणि विदुषा श्रुत-लक्षणाणुसारेण । क्रमशो वक्तव्यानि तथा श्रुत-लक्षणात्मनि ॥ ८७६ ॥

२ आगमस्यो द्रव्यश्रुतं यत्ता श्रुतोपयोगनिरवेषः । नोआगमस्यो जगत्तु भावपरांरा-ऽतिरिक्तमिदम् ॥ ८७७ ॥

इह नाम-स्थापने सुगमत्वाद् नोक्ते । द्रव्यभूतं त्वागमतां, नोआगमत्वम् । तत्राऽऽगमतो द्रव्यभूतं वक्ता तदुपयोगनिरपेक्षा-
अनुपयुक्त इत्यर्थः । नोआगमतस्तु त्रिभिषव्-इश्वरीन्द्रव्यभुतम्, भव्यशरीर-द्रव्यभुतम्, तद्व्यतिरिक्तं द्रव्यभूतं चेति । तत्रायमेदद्वयमा-
वश्यकवदेव बोद्धव्यम् ॥ ८७७ ॥

तद्व्यतिरिक्तं त्विदं किम् ? इत्याह—

पैचाह्मण्यं सुत्तं सुत्तं च जमढजाह् पंचविहं । आगमओ भावसुयं सुत्तवत्तओ तमोऽण्णो ॥ ८७८ ॥

इह भूतं सूत्रं च द्वे अपि किलैकाग्र्ये । तत्र तत्र ताव्यादिभयानि पञ्चापि प्रतीतानि, तेषु गतं लिखितं यत् पञ्चादिगतम् ; आ-
दिशब्दात् पञ्चसयातनिष्पन्नाः पुस्तकाः, यस्मादयम् सुज्ञेयः, तेषां लिखितं यत् इश्वरीर-भव्यशरीर-द्रव्यभुतमुच्यते ।
अथवा, अण्डमायपि यदागमे पञ्चविषं सूत्रमुक्तम् ; तथया— “अष्टदृष्ट, बौद्धम्, कौटिल्यम्, बालम्, चारणम्” * । एतदपि मृश्याभियानसा-
न्याह् व्यतिरिक्तं द्रव्यभुतमुच्यते । तत्राण्णवत्तुदिरिन्द्रियकीटविषेपनिर्वर्तितलोकाकारुपाज्जातपण्डनं लोकमतीतं बटकम्भमभिसर्य* ।
बोणे वमनीफलं तस्माज्जातं बोण्डनं कर्पाससूत्रमित्यर्थः । कीटनं तु पञ्चविषम्, तथया— “पट्टे, मलम्, अंसुर, चीणसुप, किमिराए” *
एते पञ्चापि पट्टसूत्रविषेपाः । बालमपि पञ्चविषम्, तथया— “वेम्पिय, उट्टिय, मिगलोमिए, कोतये, किट्टिसे” * । यत्र मृषिकलो-
मनिष्पन्नं कौटिल्यम्, ऊर्णादुद्गिरितकिट्टितनिष्पन्नं सूत्रं किट्टिसम् ; अथवा, ऊर्णादीनां द्विकादिसंयोगनिष्पन्नं किट्टिसम् ; यादेवा, उक्त-
वेपाऽन्वादिमीयलोमनिष्पन्नं किट्टिसम् । केपे प्रतीतम् । सणा-ऽवस्थादिमभवं वल्कम् । तदेतत् सर्वमपि व्यतिरिक्तं द्रव्यभुतम् ।

भावभुतमपि द्विधा— आगमतम्, नोआगमतम् । तत्र भुवोपयुक्तसदृश्वेताऽऽगमतो भावभुतम् । ननुपयोग एव भावभूतं मुख्यते,
तत्त्वयमिह तद्वान् सुज्ञेते ? इत्याह ‘वओऽण्णो चि’ इति भुवोपयोगादतन्व इति कृत्वोपधारतां स एव भावभुतमुच्यत इति ॥ ८७८ ॥

नोआगमतो भावभुतमाह—

१ पञ्चादिगतं सूत्रं एव च वदन्तमादि पञ्चविषम् । आगततो भावभूतं भुवोपयुक्तसतोऽतन्वा इ ८७८ ॥

२ युक्तकमन्दरं पीतं च बोण्डनं, “युक्तक-मुक्तक-” इति द्वित्रागुणाने तत्र युक्तंलनमेवाभ्युक्तमन्वात् ।

३ गण्डकम्, बोण्डकम्, कीटम्, बालम्, चारणम्, वल्कम् । ४ पट्टम्, मलम्, अंसुरम्, चीर्णाट्टकम्, उट्टियम् ।

५ भौमिकम्, औदिर्यम्, मृगकोमिकम्, कोतलम्, किट्टिसम् । ६ अनुपयोगात्तद्व्यतिरिक्तं एव वक्तुम् ।

‘नोआगमओ भावे लोइय लोउत्तरं पुराभिहिंयं । सम्मत्तपरिगहिंयं सम्मसुयं मिच्छसियरं ति ॥८७९॥
नोआगमतो भावश्रुतं द्विविधम्- लौकिकं, लोकोत्तरं च । तत्र लौकिकं भारत-रामायणादि । इदं चेहैव पूर्वं श्रुतज्ञानविचारे
प्रोक्तम् । लोकोत्तरं त्वद्भ्रमविषादि, इदमपि पूर्वं तत्रैवोक्तम् । एतच्च सर्वं सम्यक्त्वपरिगृहीतं सम्यक्श्रुतं, मिथ्यात्वपरिगृहीतं तु
मिथ्याश्रुतमिति ॥ ८७९ ॥

अत्र मेरकः प्राह—

‘आगमओ भावसुयं जुत्तं नोआगमे कंहं होइ । जइ नागमो न सुत्तं, अह सुत्तमणागमो किह पु ॥८८०॥
यदागमतो भावश्रुतमुक्तम् तद् युक्तम्- घटत एव । नोआगमतस्तु भावश्रुतं कथं भवति ?- न घटत एवैतदित्यर्थः । तथाहि-
नोबन्द्स्तावद् निषेधवचनः, ततश्च यदि न- नैवाऽऽगमः, तर्हि न श्रुतम्, तस्याऽऽगमरूपत्वात् । अयं श्रुतम्, तर्ह्यनागमः कथम् ? ।
तस्माद् नोआगमतो भावश्रुतमिति ‘माता वन्ध्या’ इत्यादिवद् विरुद्धमेवेति ॥ ८८० ॥

मेरक एवाऽऽशङ्क्याह—

‘उवओगो जम्मत्ते तं तं जइ वागमोऽवसेसं तु । नोआगमो त्ति एवं किमणुवउत्तम्मि दव्वसुयं ? ॥ ८८१ ॥
यदिवा, एवं सिद्धान्तवादी ब्रूयात्- यावन्मात्रे यत्र यत्र श्रुताध्येतरि तदुपयोगस्तत्तदागमतो भावश्रुतम्, यत् त्ववशेषमनुपयुक्त-
स्याऽध्येतुः श्रुतं तद् नोआगमतो भावश्रुतमिति सर्वं सुस्थमिति । इन्त ! तर्हि ‘आगमओ दव्वसुयं यत्ता सुत्तोवओगानिरेक्खो’ इत्य-
नेनाऽनुपयुक्ते वक्तरि यत् पूर्वं द्रव्यश्रुतमुक्तं तत् किं स्यात्, तद्विषयस्येदानीं नोआगमतो भावश्रुतत्वेन त्वया प्रतिपाद्यमानत्वात् ?-
निर्विषयमेव तत् स्यादिति भावः ॥ ८८१ ॥

पर एवाचार्यमतमाशङ्क्य परिहरन्नाह—

‘अविसुद्धनयमएण व जइ लद्धिसुयमणुवउत्ते वि । भावसुयं चिय पढओ किमणुवउत्तस्स दव्वसुयं ? ॥८८२॥

१ नोआगमतो भावे लौकिकं लोकोत्तरं पुराभिहितम् । तस्याव्यवस्थितमिति सम्महसुतं मिष्येतारमिति ॥ ८७९ ॥

२ आगमतो भावश्रुतं युक्तं नोआगमे कथं भवति ? । यदि नागमो न सूत्रं, अयं सूत्रमनागमः कथं नु ? ॥ ८८० ॥

३ उपयोगो वन्धात्रे तत्तत् यदि याऽऽगमोऽप्येत्येव तु । नोआगम इत्येवं किमनुपयुक्ते न्ययश्रुतम् ? ॥ ८८१ ॥ ४ याया ८७७ ।

५ अविशुद्धनयमतेन वा यदि कश्चिद्विशुद्धमनुपयुक्तेऽपि । भावश्रुतमेव पठतः किमनुपयुक्तस्य द्रव्यश्रुतम् ? ॥ ८८२ ॥

यदि च सूरिरेतत् प्रयात्—अविशुद्धनयमेन श्रुतलभिरपि भावश्रुतमुच्यते । ततश्चातुष्युक्तैः अपि लक्षिष्यन्ते जीवे तल्लिपि-
रूपं श्रुतं लक्ष्यश्रुत भावश्रुतमेवाऽप्रीक्रियते, अन्यच्च लब्ध्यादिद्रव्यस्य यत् श्रुतं तत् द्रव्यश्रुतम्, इति न तस्य निर्विषयतेति भावः ।
इत्तं । तदनुपपुक्तस्य पदतो वक्तुः किं द्रव्यश्रुतम् !, तस्यापि श्रुतलब्धिसम्भावतो भावश्रुतभावात् तदवस्थैव द्रव्यश्रुतस्य निर्विषयतेति
भावः । न हि श्रुतलभिरादितः कोऽपि पवति । समादेशदपि वाक्यान्त्याद् न किञ्चिदिति ॥ ८८२ ॥

अथाचार्यः प्रतिविधानवाद्—

आगम सुओद्यओगो सुद्धो विद्य न चरणाइसंमिस्सो । मीसेऽपि वा विवक्खा सुयस्स चरणाइभिज्जस्स ॥ ८८३ ॥

इह तावत् सर्वस्याप्यस्य ग्रन्थस्य भाषार्थं उच्यते—परेण निषेधवचनं नोक्तव्यमगम्य पूर्वपक्षाः कृतः । आचार्यस्तु मिश्रवचनं
नोक्तव्यं वेतसि निषाद्य प्रतिविषये । मिश्रवचनेनापि नोक्तव्येन द्रव्यश्रुतम्, आगमतो भावश्रुतम्, नोभागमतो भावश्रुतं चरेयत्तत्रितपं
कथं पृथगुपपद्यते ? इति चेत् । उच्यते—अतुपपुक्तस्य श्रुताप्येतुस्तावद् द्रव्यश्रुतं 'आगम चि' एकदेशेन समुदायस्य गन्धमानस्यादागमतो
भावश्रुतमुच्यते । किम् !, इत्याह—छुद्ध एव श्रुतोपयोगः, न चरणादिविधः । यद्विधा, चरणादिविशेषेऽपि श्रुतोपयोगे तद्विषयश्रुतोपयोगस्य
विवक्षा क्रियते । इदमुक्तं भवति—चरणादिविभ्रमपि श्रुतोपयोगे विषय विवक्षितत्वादागमतो भावश्रुतमुच्यत इति ॥ ८८३ ॥

तर्हि नोभागमतो भावश्रुतं किम् !, इत्याह—

चैरणाइसमेयमि उ उवओगो जो सुए न तओ समए । नोआगमो चि मण्णइ नोसद्धो मीसमाषम्मि ॥ ८८४ ॥

चरणादिसमेते तु श्रुते यचरणादिमिध उपयोगसकोऽसौ सार्वभौसिद्ध्या नोभागमतो भावश्रुतमुच्यते । नोक्तव्ये
मिश्रवचन इति । निषेधवचनस्तु नोक्तव्येऽप्युच्यते, यतोऽसौ सर्वनिषेधवचनो वा स्यात्, देशनिषेधवचनो वा ? ॥ ८८४ ॥

तत्र सर्वनिषेधवचनत्वे नोक्तव्यस्य दोषमाह—

संन्यनिसेहो दोसो संन्यसुयमणागमो पसज्जेज्जा । होज्जा वाऽणागमओ सुयवज्जमणागमसुयं तु ॥ ८८५ ॥

१ आगमः श्रुतोपयोगः शुद्ध एव न चरणादिविवक्षा । मिश्रेऽपि वा विवक्षा कृतस्य चरणादिविवक्तस्य ॥ ८८३ ॥

२ चरणादिसमेते पृथगेतो वा सुते सफः मयने । नोभाग इति मयने नोक्तव्यो भिन्नभावे ॥ ८८४ ॥

३ तदनिषेधे दोषा सर्वश्रुतमगमत्वा प्रसज्येत । अथेव वाऽन्यमगमः श्रुतवर्तकत्वमगमश्रुते तु ॥ ८८५ ॥

सर्वनिषेधवचने नोशब्देऽत्र शुद्धभागे दोषः प्रसज्यते । कः ?, इत्याह- 'सम्बन्धसुयमित्यादि' नोआगमतो भावश्रुतमिति कोऽर्थः ?- अनागमः सर्वमपि यद् भावश्रुतमिति- सर्वनिषेधवाचकत्वे नोशब्दस्य सर्वस्यापि भावश्रुतस्याऽऽगमत्वनिषेधः स्यादिति भावः । अयुक्तं चैतत्, श्रुतस्यागमत्वेन सुप्रतीतत्वात् । अथवा, सर्वनिषेधवाचके नोशब्दे नोआगमतो भावश्रुतमित्यर्थः स्यात् । कः ?, इत्यत्रोच्यते- अनागमतोऽनागमत्वात् श्रुतवर्गे मत्यादिचतुष्टयात्मकं यदनागमरूपं ज्ञानं तत् श्रुतं भावश्रुतं भवेदिति- अश्रुतरूपस्यापि मत्यादिज्ञानचतुष्टयस्य श्रुतप्रसङ्गः स्यादिति भावः ॥ ८८५ ॥

देशनिषेधवचनेऽप्यत्र नोशब्दे दूषणमाह—

देसैर्निसेहे सयलं नोआगमओ सुयं न पवेज्जा । भिन्नं पि व तं देसो चरणाईणं पसज्जेज्जा ॥ ८८६ ॥

देशनिषेधवचने नोशब्दे सकलमाप्याचारिदि श्रुतं नोआगमतो भावश्रुतं न प्राप्नुयात्- न स्यात्, किन्तु तदेकदेश एव नोआगमतो भावश्रुतं स्यादित्यर्थः । सर्वश्रुतस्य चैतदिष्यते, समस्तस्यापि द्वादशाङ्गणपिटकस्य ज्ञान-दर्शन-चारित्र्यपर्यायपिण्डात्मकत्वाद् नोआगमत्वेन सिद्धान्ते रूढत्वात् ; एतच्च मिश्रवचन एव नोशब्दे घटते, नान्यथेति भावः । अत्रैकदेशनिषेधपक्षे दूषणान्तरमाह- 'भिन्नं पि वेत्त्यादि' 'वा' इत्यथवा, भिन्नमपि पृथगभूतमपि सत् तद् भावश्रुतं चरणादीनामेकदेशः प्रसज्येत; अभिन्नदेशं चेष्टयते तच्चरणादिभिः सह, धात्वज्जनकपिशावर्णकवत् ; अन्यथा संकरकृत्वाद्विदोपप्रसङ्गादिति ॥ ८८६ ॥

क्रिञ्च, देशनिषेधको नोशब्द एकदेशवाचकः, तत्र चापरोऽपि दोषः । कः ?, इत्याह—

होएज्ज व नोआगमओ सुओवउत्तो वि जं स देसम्मि । उवजुज्जइ न उ सव्वे तेणायं मीसभावम्मि ॥ ८८७ ॥

यः श्रुतोपयुक्तः पूर्वभागमतो भावश्रुतमुक्तः, सोऽपि नोशब्दस्य देशवचनत्वे नोआगमतो भावश्रुतं भवेत् । कुतः ?, इत्याह- यद् यस्मात् स श्रुतैकदेश एवोपयुज्यते, न तु सर्वस्मिन्नपि श्रुते, सर्वस्यापि श्रुतस्याऽज्जन्ताभिलाष्यार्थविषयत्वात्, एतदुपयोगस्य चैकदाऽसंभवात् । ततश्चैकदेशवचनत्वे नोशब्दस्याऽयं नोआगमः । तस्माद् येनैवं सति आगम-नोआगमभानश्रुतयोरविवेचः प्राप्नोति, तेनाऽयं नोशब्दो मिश्रभावे ग्राह्य इति ॥ ८८७ ॥

१ क.सं. 'न प्र' । २ देशनिषेधे सकलं नोआगमनः श्रुतं न प्राप्नुयात् । भिन्नमपि वा तद् देशभरणादीनां प्रसज्येत ॥ ८८६ ॥

३ भवेद् वा नोआगमताः श्रुतोपयुक्तोऽपि यत् स देसे । उपयुज्यते न तु सर्वस्मिन् तेनाऽयं मिश्रभावे ॥ ८८७ ॥

अथ मेरकाभियगमाशङ्कमान आह—

आह ननु मीसभावे नाभिहिजो, अभिहिजो य नोसदो । देसे तद्वजभावे वृज्वे किरियाण भावे य ॥८८८॥

आह— प्रतिपेयवाचकत्वात् नोशब्दो विजभावे न नवविदभिहितः । किं वरि ? देसादिषु पञ्चस्वयैव्यभिहितः । तत्र देवे नोपदो घटैकदेशो उच्यते, यतो घटैकदेशस्तापदपदो न वक्तव्यः, नापि घटः, किं तर्हि ? नोघटः । तथाहि— घटैकदेशस्य ग्रीवादेरयद-
त्वे तदन्यदेक्षानामपि तदेदेवाऽपदत्वात् सर्वस्यभावप्रसङ्गः, एवं घटैकदेशादावप्यभावप्रसङ्गेन सर्वशून्यतापत्तिः । नापि घटैकदेशो घटः,
एव हि प्रसवयव घटमाप्स्येकस्मिन्नपि घटे घटत्वाद्गुण्यापत्तिः, तथा च सत्येकयदविषयमष्टौच निवृत्त्यादिष्वप्यहोरोच्येदप्रसङ्गः । तस्मात्
पारिवेद्यात् घटैकदेशो नोपद एवोच्यते, पर्यायशब्दत्वादनयोः । तदन्यभावेऽपि नोशब्दो व्रज्यते, यथा 'नोघटः' इत्युक्ते तदन्यः घटा-
दिः प्रतीयते, यथा 'नो ब्राह्मणः' इत्यादिभिरुक्तैः सत्रियादिर्गम्यते । इत्येव तु नोशब्दो घटैकदेशवचनादिः— नो घटः, नो घटा, नो स्रग्भ
इत्यादिघटापेकदेशवाचक इत्यर्थः । ननु देशवाचकादस्य को भेदः ? इति चेत् । उच्यते— तत्र घटादिसंयद एव तदेकदेशो नोयटा-
दिक्रमः, अत्र तु स एव घटापेकदेशो ग्रीवादिः इत्यग्नौतो रथ्यादिपत्तिः । स्वतन्त्र एव श्रुते । स च घटादेः पार्यवयेन वर्तमानत्वात्
पृथगेव सतन्त्रे द्रव्यम्, इति द्रव्ये नोशब्दः । क्रियानिपेयवचनो नोशब्दः— 'नो एवमि, नो एवमि, नो एवमि' इत्यादि । भावक्रिययोश्च विशेषः सिद्ध-
सात्त्वतोद्विरूपः कोऽपि शब्दसाक्षाद्विगतो योद्वयः । इत्येवं विवक्षा-
यथाह देसादिष्वर्थेषु शब्दो नोशब्दः, न तु मिश्रभावा इति ॥ ८८८ ॥

अथोत्तरमाह—

सैधमय देसाईस्तु तद्वत्तथयसेण सद्विणिजोगो । अभियत्या य निवाया जुज्जइ तो मीसभावे वि ॥८८९॥

सत्यम्, देशातिपेयादिवचनोऽय नोशब्दः, तथापर्यवशाच्छब्दानां विनियोगः— नो यत्राऽर्थो घटते, तस्मिन्नर्थे तत्र ते प्रयु-
ज्यन्त इत्यर्थः । आह— नन्वेकस्यापि शब्दस्य क्रियेकार्थो विषयते, येनैवमुच्यते ? इत्याशङ्क्याह— योतकत्वेनापरिभितार्थोऽपि निपाता इति
मिश्रवचनोऽपि प्रयुज्यते नोशब्दः, न किञ्चित् श्रूयत इति ॥ ८८९ ॥

१ आह ननु निजभावे नाभिहितः, अभिहितवत् नोशब्दः । ऐसे तदव्यभावे द्रव्ये क्रियार्थं भावे च ॥ ८८८ ॥ २ अथ 'नोघटः' ।

४ अथ य, 'वाक्य' । ५ सतमय देशादिषु यथाऽव्यवर्तकेन शब्दविनियोगः । अभिहितार्थवत् निपाता युज्यते एतो निजभावेऽपि च ८८९ ॥

अथवा, देशवचनोऽपि भवत्वत्र नोशब्दः, न कश्चिद् दोषः, इति दर्शयन्नाह—

‘अविसेसियसंमिस्सोवओगदेसुं’ चि वा सुयं काउं । नोआगमभावसुए नोसहो होज्ज देसे वि ॥ ८९० ॥

अविशेषितश्चासौ ज्ञान-दर्शन-चारित्र्याणां परिपूर्णघटादिरिवाऽलण्डः संमिश्रोपयोगश्चाविशेषितसंमिश्रोपयोगस्तस्य घटादेशीवा-
दिरिव श्रुतं देश एकदेश इति कृत्वा नोआगमतो भावश्रुते विचार्ये नोशब्दो देशेऽपि युज्यते । इदमुक्तं भवति— यथा सामान्येन परि-
पूर्णघटादेरिहाऽलण्डस्यैकदेशो ग्रीवादिर्नोघट उच्यते, एवमविशेषितभेदस्य ज्ञान-क्रियापरिणामरूपस्याऽलण्डस्य वस्तुनः श्रुतमेकदेश इति
कृत्वा ज्ञान-क्रियापरिणामो नोआगमतो भावश्रुतमिति स्थितम् ॥ ८९० ॥

अथ मतान्तरमुपदर्श्य परिहरन्नाह—

‘नोआगमओ केई सहसहायसुवओगमिच्छंति । नणु सुतरमागमत्तं हि दव्व-भावागमे जुत्तं ॥ ८९१ ॥

केचिदाचार्याः शब्दसहायं श्रुतोपयोगं नोआगमतो भावश्रुतमिच्छन्ति । अयमभिप्रायः— श्रुतोपयोगपूर्वकं वृत्ताणस्य यः श्रुतो-
पयोगसहितः शब्दः स नोआगमतो भावश्रुतम् । तत्र किलोपयोग-शब्दसमुदाये उपयोगलक्षणस्याऽऽगमस्यैकदेशत्वात्, शब्दनिरपेक्षं
तूपयोगमात्रमागमतो भावश्रुतमिति । एतच्चायुक्तमिति दर्शयति— ‘नण्वित्यादि’ नन्वत्र हि स्फुटं श्रुतोपयोगो भावागमः, शब्दस्तु द्रव्या-
गमः, इति सुतरामागमत्वमेव युक्तम् ; आगमत एव श्रुतं युज्यते, न तु नोआगमत इत्यर्थः । यदि हि केवलोऽपि श्रुतोपयोग आगम
उच्यते, तर्हि द्वितीये शब्दलक्षणे द्रव्यागमे मिलिते सुतरामयमागम एव युज्यते, न तु नोआगमः, आगमा-ज्जागमसमुदाय एव तस्य
युज्यमानत्वादिति भावः ॥ ८९१ ॥

पराभिप्रायमेवाशङ्क्य निराचिकीर्तुराह—

‘अह नागमो चि सहो नोआगमया य तदहियत्तणओ । आगमओ दव्वसुयं किह सहो नागमो जइ सो ? ॥ ८९२ ॥

अथ परो मन्येत— शब्द आगमो न भवति, तत उपयोगस्य तदधिकत्वादनागमरूपशब्दार्थधिकत्वाद् नोआगमता, आगमा-ज्जा-
गमसमुदाये आगमस्यैकदेशत्वाद् नोआगमत्वमित्याभिप्रायः । अत्र सूरिराह— हन्त ! यद्यसौ शब्द आगमो न भवति तर्हीगमतो द्रव्यश्रुतं

१ अविशेषितसंमिश्रोपयोगदेम इति वा श्रुतं कृत्वा । नोआगमभावश्रुते नोशब्दो भवेत् ईदमेऽपि ॥ ८९० ॥ २ क.ग. ईदमेऽपि ।

३ नोआगमताः केचित् शब्दसहायसुपयोगमिच्छन्ति । मणु सुतरामागमत्तं हि द्रव्य-भावागममयोर्युक्तम् ॥ ८९१ ॥ ४ च.उ. ‘य शु’ ।

५ अग नागम इति शब्दो नोआगमता य तदधिकत्वतः । आगमतो द्रव्यश्रुतं कयं शब्दो नागमो यदि सः ? ॥ ८९२ ॥

स्यात् ? । सुमतीतमप्यस्मैत्यमागमयो द्रव्यश्रुतत्वं न स्यात्, अनागमत्वात् । तस्माद् द्रव्यत आगम एवाऽयम्, अतो द्रव्यागमसहायो भावागम आगमत एव भावश्रुतम्, न तु नोआगमत इति स्थितम् ॥ ८९२ ॥

अयान्यदपि यतान्तरमुपन्यस्य दूषयति—

क्षेत्रे नोआगमओ सामिचाणासिय सुयं वेति । जइ न सुयमणुवओगे नणु सुयसमणासियं नत्थि ॥ ८९३ ॥

अन्ये तु केचनाऽप्याचार्याः स्वागिममाश्रितं श्रुतोपयोग भावश्रुतं द्रुचये, स्वाग्यनाश्रितं तु तमेव नोआगमतो भावश्रुतं द्रुचये, एतच्चातिफलत्वेति दर्शयति— ‘नईत्यादि’ यद्युपपुकेऽपि यत्करि श्रुतं नोक्तम्, किन्तु विशिष्टेऽपि तस्मिन् स्वागिमि द्रव्यश्रुतमेव पूर्वमभिहितम् ; यद् ! तर्हि सुवरागेवाऽनाश्रितं भावश्रुत नास्ति, स्वागिमपदरेण पुस्तकादिति लिखितं श्रुते उपयोगस्य दूरोत्सारितत्वात्, उपयोगमन्तरेण च भावश्रुतस्य सर्वेयाऽस्तत्त्वात् ; ‘स्वाग्यनाश्रितं च द्रुव काप्यसि’ इति प्रतिपादयितुमासाहसिकत्वामिति यद् किञ्चिदेवेति । तदेवदुर्लभं नोआगमतोऽपि भावश्रुतम् ॥ ८९३ ॥

अथ श्रुतस्यैकार्यिकनामान्याह—

सुय-सुउ-गय-सिद्धंत-सामसणे आण-व्ययण उवएत्तो । पणवण आगमो चि य एगहा पज्जया सुत्ते ॥ ८९४ ॥

एतेषां च नामार्थाः प्रागतिदेष्टेनोक्त एवेति । तदेवं विरिठाः सुतस्यापि नामादिन्यासाः ॥ ८९४ ॥

मम स्कन्धस्य तमभिपातुमाह—

सैधपएऽणुवउत्तो वत्ताऽगमओ स दन्वत्तओ उ । नोआगमओ जाणय-मव्वसरीरा-उइरिचोऽय ॥ ८९५ ॥

इहापि नाम स्यात्ते सुलभस्वणीयत्वाद् नोक्ते । द्रव्यस्कन्धस्त्वभागवतः स्कन्धपदेऽणुपुक्तोऽज्ञा । नोआगमतस्तु मधारीद्रव्यस्कन्धा, मध्यशरीद्रव्यस्कन्धा, तदुपपन्न्यतिरिक्तद्रव्यस्कन्धमेतेषां त्रिविधोऽयमिति ॥ ८९५ ॥

तत्र व्यातिरिक्तद्रव्यस्कन्धः सविचादिमेवद्वद् शुनरपि त्रिविध इति दर्शयति—

१ अन्ये नोआगमता स्वामिवापामितं द्रुव मुचयि । यदि च सुलभमुपपत्तेरं यत् सुलभमनाश्रितं गणितं ॥ ८९३ ॥

२ सुय-सुउ-गय-सिद्धंत-सामसणे आण-व्ययणे इत्येताः । प्रकृतमनागतोऽपि चैकानोः त्वेताः । वृत्ते ॥ ८९४ ॥

३ स्कन्धपदेऽणुपुक्तो वत्ताऽगमओ स द्रव्यस्कन्धस्तु । नोआगमतो द्रव्यस्कन्धस्त्वभागवतः । त्रिविधोऽयम् ॥ ८९५ ॥

सचिचो अचिचो मीसो य समासओ जहासंखं । दुपयाई दुपएसाइओ य सेणाइदेसाई ॥ ८९६ ॥

विशेषा०

॥४२४॥

व्यतिरिक्तद्रव्यस्कन्धः समासतः संक्षेपेण तावत् सचिचा-अचिच-मिश्रभेदात् त्रिविधः । स च यथासंख्यं द्विपदादिद्रव्यः, तथाहि—द्विपदा-अपद-चतुष्पदरूपः सचिचस्कन्धः । तत्र द्विपदं मनुष्य-शुक्र-सारिकादि, अपदं दाडिमा-ऽऽन्न-बीजपूरकादि, चतुष्पदं तु गवादि । द्विपदेशिकादिरनन्ताणुस्कन्धपर्यवसानोऽचिचस्कन्धः सेनाद्या हस्त्य-व-रथ-पदाति-खड्ग-कुन्ताद्यात्मकः पाश्चात्य-मध्यमा-ऽग्रदेशरूपो मिश्रस्कन्धः । आदिशब्दाद् ग्राम-नगराद्येकदेशपरिग्रहः ॥ ८९६ ॥

अथवा व्यतिरिक्तस्कन्धस्य प्रकारान्तरेण त्रैविध्यमाह—

अहवा कसिणो अकसिणो अणेगदव्वो स एव विण्णेओ । देसाअचिओअचिओ अणेगदव्वो विसेसोऽयं ॥ ८९७ ॥

अथवा स एव व्यतिरिक्तस्कन्धोऽन्यथा त्रिविधो विज्ञेयः, तद्यथा—कृत्तस्कन्धः, अकृत्तस्कन्धः, अनेकद्रव्यस्कन्धश्चेति । यस्मादन्यो बृहत्तरः स्कन्धो नास्ति स कृत्तः परिपूर्णः स्कन्धः कृत्तस्कन्धः, स च हयस्कन्धः, गजस्कन्धः, नरस्कन्ध इत्यादि । आह—यद्येवम्, प्रकारान्तरमसिद्धम्, सचिचतुरात्रमादिस्कन्धस्यैव संज्ञान्तरेणोक्तत्वात् । नैवम्, यतः प्राक् सचिचस्कन्धाधिकारात् तथाऽसंभवनोऽपि बुद्ध्या निकृष्य जीवा एवोक्ताः, इह तु जीव-तदधिष्ठितशरीरावयवक्षणः समुदायः कृत्तस्कन्धत्वेन विवक्षितः, अतोऽभिधेयभेदात् सिद्धं प्रकारान्तरत्वम् । अस्त्येवम्, केवलं हयादिस्कन्धस्य कृत्तत्वं नोपपद्यते, तदपेक्षया गजादिस्कन्धस्य बृहत्तरत्वात् । नैतदेवम्, यतोऽसंख्येयप्रदेशात्मको जीवः, तदधिष्ठिताश्च शरीरपुद्गला इत्येवंभूतः समुदाय एव हयादिस्कन्ध-त्वेन विवक्षितः, जीवस्य चासंख्येयप्रदेशात्मकतया सर्वत्र तुल्यत्वाद् गजादिस्कन्धस्य बृहत्तरत्वमसिद्धम् । यदि हि जीवप्रदेश-पुद्गलसमुदायः सामस्येन वर्धेत, तदा स्याद् गजादिस्कन्धस्य बृहत्त्वम्, तच्च नास्ति, समुदायस्य दृढ्यभावात्, केवलपुद्गलदृढि-हान्यो-ऽश्वाऽविवक्षितत्वात्, इति सर्वत्र हयादौ कृत्तस्कन्धत्वं न विरुध्यते । अन्ये तु पूर्वं सचिचस्कन्धविचारे जीव-तदधिष्ठितशरीरपुद्गलस-मुदायः सचिचस्कन्धः, अत्र तु शरीराद् बुद्ध्या पृथक् कृतो जीव एव केवलः कृत्तस्कन्ध इति व्यत्ययं न्याचक्षते । तदत्र व्याख्याने प्रेयमेव नास्ति, हय-गजादि-जीवानां प्रदेशतो हीनाधिक्याभावेन कृत्तस्कन्धत्वस्य सर्वत्राविरोधादिति ।

१ सचिचोऽचिचो मिश्रश्च समासतो यथासंख्यम् । द्विपदादिद्रव्येणाधिक्यं सेनादिदेशादिः ॥ ८९६ ॥

२ अथवा कृत्तोऽकृत्तोऽनेकद्रव्यः स एव विज्ञेयः । देसाअचिचोपचितोऽनेकद्रव्यो विज्ञेयोऽयम् ॥ ८९७ ॥

विशेषः

॥४२५॥

अथाऽकृत्स्नरूपं उच्यते- यस्मादन्यो शुद्धरः स्वरूपोऽस्ति, सोऽपरिपूर्णत्वाद्कृत्स्नरूपः, स च द्विभेदशिक्षादियमितं सर्वोत्कृष्टानन्तरमाशुसन्ततिनिष्पन्न एकेन परमाशुना न्यूनत्वाद्द्विभेदः । उत्कृष्टानन्तरमाशुस्वरूपापेक्षया क्षेत्रपरमाशुन्यूनोत्कृष्टानन्तरमाशुऽकृत्स्नरूपः, तदपेक्षया तु परमाशुद्वयन्यूनोत्कृष्टानन्तरमाशुऽकृत्स्नरूपः । एवमेकैकपरमाशुशान्त्या सावद्वेनेय यावत् त्रिभेदशिक्षास्वरूपापेक्षया द्विभेदशिक्षाऽकृत्स्नरूपः । अत एव प्रायुक्ताचित्स्वरूपादस्य भेदः । पूर्वं हि द्विभेदशिक्षादेः परिपूर्णोत्कृष्टानन्तरमाशुस्वरूपपर्यन्तस्य सर्वस्याप्यचित्स्वरूपस्य सामान्येन सम्यक्त्वं । अत्र त्वेकः परिपूर्णोत्कृष्टानन्तरमाशुको न संयुज्यते, तस्य कृत्स्नरूपत्वमिति ।

अयानेकद्रव्यरूपं उच्यते- अनेकैः सविधा-अविचलसंगैर्द्रव्यैर्नीलपद्माः स्वरूपोऽनेकद्रव्यरूपः । स च इय-अजादिरूपः एव । कार्ययुतः, इत्याह- 'द्वैतोऽपिओषविभो सि' अपचितधासातुपचितवर्णविदाणवितः, द्वेऽपचितोपचितो देशापचितोपचितः । इदमुक्तं भवति- द्वेते नल दधान-केषादिलक्षणोऽपचितो जीवमदेवैर्विरहितो देशापचितः, अन्यस्मिन्तु पृष्ठ इदय-बाहू र्शदिलक्षणे द्वेते उपचितो जीवमदेवैर्व्यतीतो देवोपचितः- विशिष्टैकपरिणामपरिणतसत्वेनाऽनेकमदेवसमुदायात्मनो ह्यादिरूपकोऽनेकद्रव्यरूपः इत्यर्थः । आह- एयेवम्, कृत्स्नरूपस्याहस्य को विशेषः । उच्यते- तत्र किल ह्यादिवानेव जीवमदेवैर्लगासिद्धावानेव कृत्स्नरूपत्वेन विवक्षितः, न तु जीवमदेवाव्याप्तनत्वापेक्षयापि ; अत्र तु नत्वादियुक्तोऽनेकद्रव्यरूपः, इति विशेषः । तर्हि पूर्वोक्ताद् मिश्ररूपवादस्य को भेदः । उच्यते- तत्राऽव गजाद्विचिनां स्वायत्तीनां च दृग्भ्यवस्थितानां समूहफल्यनया मिश्ररूपत्वमुक्तम्, अत्र तु जीवमयोगतो विशिष्टैकपरिणामपरिणतानां सत्वेनाऽनेकद्रव्यगणानेकद्रव्यरूपत्वम्, इति भेदः । अत एवाऽह- 'वितेसोऽर्थे' इति । कृत्स्नरूपस्याह मिश्ररूपस्याध्यायमन्तरोऽस्यानेकद्रव्यत्वस्यस्य विशेषो भेद इति । तदेवमुक्तो द्वयपररूपः इति ॥८९७॥

अथ भावरूपमाह-

आगमभावकत्वघो स्वधपयत्योवओगपरिणामो । नोआगमओ भावस्मि नाण-किरिया-गुणसमूहो ॥८९८॥

आगमतो भावरूपः । काः, इत्याह- रूपपदानोपयोगपरिणामः । नोआगमतस्तु भावरूपो ज्ञान-क्रिया गुणसमूहः । ज्ञानमत्रानश्वर-भुत-रूपधावोपयोगलक्षणम्, क्रिया तदुक्तसामाचारिकरणरूपा, गुणास्तु मूलगुणो चरगुणभेदविधाः, तेषां समूहः समुदायो मूलको ज्ञान क्रिया गुणसमूह इति ॥ ८९८॥

३ आगमभावकत्वम्- रूपपदानोपयोगपरिणामः । नोआगमतो भावे ज्ञान-क्रिया-गुणसमूहः ॥ ८९८ ॥

स च ज्ञान-क्रिया-गुणसमूहः कः ? इत्याह—

सामाध्याइयाणं छण्हइयणाण सो समावेसो । नोआगमो च्ति भण्णइ नोसहो मीसिभात्रग्ग्मि ॥८९९॥

स च ज्ञान-क्रिया-गुणसमूहोऽत्र वक्ष्यमाणस्वरूपाणां सामायािकादीनां पण्णामध्ययनानां समावेगः समुदाय उच्यते, अस्यैव ज्ञान-क्रिया-गुणमयत्वात् । अयं च नोआगमो भण्यते । कुतः ? इत्याह— यतो नोअद्वो मिश्रभावे वर्तते, मिश्रार्थेण ज्ञान-क्रिया-गुणोपयोग इति । तदेवमुक्तो भावस्तथोऽपि ॥८९९॥

अथ स्फुट्यर्थैकाधिकनानान्याह—

गैण-कौय-निकाए य खेंधे वग्गे तहेन रासी य । पुंजे पिंडे नियरे संत्राए आउल समूहे ॥९००॥

एवमपि स्फुट्यर्थैकान्नाम्नामर्थः प्रामातिदेशतः प्रोक्त एवेति । तदेवमावश्यरूपं श्रुतस्य स्फुट्यस्य च विहितो नामादिन्यासः । अथास्य पदत्रयस्यापि समास उच्यते । पण्णां श्रुतविज्ञेयाणां स्फुट्यः श्रुतस्फुट्यः, आवश्यकं न तत् श्रुतस्फुट्यश्चावश्यकश्रुतस्फुट्यः । अथवा, आन-इयकं च तत् श्रुतं चावश्यकश्रुतम्, तस्य पदध्ययनसमुदायात्मकः स्फुट्य आवश्यकश्रुतस्फुट्य इति । उक्तं शास्त्राभिधानम् ॥ ९०० ॥

अथ सामायािकाध्ययनानामर्थीधिकारदर्शनार्थं प्रस्तावनामाह—

“किं पुण छक्कअयणं, जेण च्छलत्थाहिगारविणिउत्तं । सामाध्याइयाणं ते य इमे छ ज्जहासंखे ॥९०१॥

आह—किं पुनरिह कारणम्, येन पदध्ययनमिदमावश्यरूपं-एव अध्ययनानि यत्र तत् पदध्ययनमिति समासः ? । अत्रोच्यते— येन पदभिरर्थीधिकारैर्विनियुक्तं निबद्धम् । ते च पदार्थाधिकाराः सामायािकादीनां पण्णामध्ययनानां यथासंख्ययते द्रष्टव्या इति ॥९०१॥
के पुनस्तो ? इत्याह—

१ सामायािकाधिकानां पण्णामध्ययनानां य समावेतः । नोआगम इति भण्यते नोआगमो मिश्रभावे ॥ ८९९ ॥

२ गण-कार्य निकायाश्च स्फुट्यो यतीन्दीपरा विधिश्च । पुंजः पिण्डो निष्कलः गणतः आकृत्यः समूहः ॥ ९०० ॥ ३ ‘कामं भू निष्कलं तं’ इत्युपयोगएवमेतत् ।

४ य. छ. ‘गृहो’ । ५ किं पुनः पदध्ययनं, येन पदार्थाधिकारैर्विनियुक्तम् । सामायािकादीनानां ते यंते एव यथासंख्ययते ॥ ९०१ ॥

सावज्जजोगगिरिर्दुच्छित्तेण गुणवद्यो य पटिवत्ती । सखियस्स निंदणा वणतिगिच्छ गुणधारणा चेवा ॥९०२॥

सावद्योगविरतिर्याधिकारः सामयिकाध्ययनस्य । अर्थां गुणोत्कृतिर्नमर्याधिकारश्चतुर्विंशतिस्त्वभाष्ययनस्य । गुणवतो गुरोर्वन्दनकदानादिपुणाविशेषकस्य प्रतिविरयाधिकारो बन्धनाध्ययनस्य । श्रुत ब्रीहस्तत्त्वानिन्दनार्थाधिकारः प्रतिक्रमणाध्ययनस्य । चारित्रात्मनो व्रणविकृतिस्त- अपराधव्रणसंशोधनार्थाधिकारः कायोत्सर्गाध्ययनस्य । मद्यभङ्गातिचारपरचितकर्मविक्षरणार्थमनश्रनादिगुणपारणाडर्वाधिकारः मत्याख्यानाध्ययनस्येति । तदेवावश्यम् श्रुत सन्धवलक्षणस्य पदयस्य विरहितो नामादिन्यासः । कृतं च पदर्याधिकारधरणवलक्षणं समुदायार्थनिरूपणम् ॥ ९०३ ॥

अथाध्ययनस्य पूर्वमविक्षातो नामादिन्यासो वक्तव्यः । स चावसरमाशोऽपि नोच्यते, यत उपक्रमयदुयोगद्वारकभागतात्तामेव सामयिकादीनां वण्णामध्ययनानां पूर्वम् दृग्गोचनिषण्णे निक्षेपे सापवार्थगिरवाग्रे वक्ष्यते; एतदेवाह—

दैवरक्षमागयाण धीसु वीसुमिहोहनिष्फले । अश्रयणाणं नास वक्कामो लाघवनिमित्त ॥ ९०३ ॥

यातनयैव व्याख्यातेति ॥ ९०३ ॥

अयोकमुपसंहरत् वक्ष्यमाणं च सवन्धव्यञ्जार—

आयत्तस्यत्स एत्तो पिढत्थो वण्णिओ समासेणं । एत्तो एक्केकं पुण अश्रयण वण्णयित्तामि ॥९०४॥

इत्येव पूर्वोक्तप्रकारेण 'आवश्यकश्रुतस्कन्धः' इति सामर्थ्यज्ञानाभविषादनोपाडयस्य कर्तव्यं पूर्वोक्तः सिद्धार्यः समुदायार्थः समासेन सप्तरेण वर्णितः । अथावयवार्थकथननिमित्तमेकैकं सामयिकाध्ययनं वर्णयिष्यामीति । इति समुदायार्थकथनलक्षणे चतुर्थद्वारे प्रसङ्गापातः/उपष्टिगाथारूपकार्यः ॥ ९०४ ॥

॥ तदेवमभिहितं समुदायार्थकथनलक्षणं चतुर्थद्वारम् ॥

१ सावद्योगविरतिरुत्कृतिर्न गुणवत्तस्य प्रतिपत्तिः । सखित्वस्य विपुला प्रणयविक्षता गुणधारणा चेत् ॥ ९०१ ॥

२ द्वारकमागतानां विषया विषयविशेषनिरूपणे । अव्यक्तानां न्यायं वक्ष्यामो लाघवविमित्तम् ॥ ९०३ ॥

३ आवश्यकस्यैव सिद्धान्तो वर्णितः समासेन । एत एक्केकं पुण अश्रयण वर्णयिष्यामि ॥ ९०४ ॥

अथ 'तस्स फल-जोग-मंगल-समुदायस्था तदेव दाराइं' इत्यादिगाथाभजनक्रमायातुषुपक्रमाद्यलुयोगद्वारभजनरूपं पञ्चमं द्वार-मभिधित्सुः, प्रथमं तावत् सामायिकाध्ययनं वर्णयन्वाह—

तैत्थज्झयणं सामाइयं ति समभावलक्खणं पढमं । जं सव्वगुणाहारो वोमं पित्त सव्वदव्वाणं ॥१०५॥

तत्र तेषु पदस्वध्ययनेषु मध्ये समभावेन लक्ष्यते समभावलक्षणं सामायिकाध्ययनं सर्वेषामपि प्रथममाद्यम् । कुतस्तस्य प्राथम्यम्?, इत्याह— यद् यस्मात् कारणात् सर्वेषामपि मूलोत्तरगुणानां तदेव सामायिकाध्ययनमाधारः, तस्मिन् सत्येव तद्भावात्, तदभावे च तेषामभावात् । न हि समताशन्ये प्राणिनि कापि पारमार्थिकगुणवस्थानमस्ति । यथा केषां किमाधारः?, इत्याह— व्योम आकाशं तदिव सर्वेषामपि धर्मास्तिकायादिद्रव्यणामिति ॥ १०५ ॥

अथैवा प्राथम्ये तस्य कारणान्तरमाह—

अहवा तब्भेय चिय सेसा जं दंसणाइयं तिविहं । न गुणो य नाण-दंसण-चरणव्वहिओ जओ अत्थि ॥१०६॥

अथवा, तद्रेदा एव सामायिकाध्ययनविशेषा एव शेषाणि चतुर्विंशतिस्त्वाद्यध्ययनानि । कुतः?, इत्याह— यद् यस्माद् दर्श-न-ज्ञान-चारित्रसामायिकभेदात् त्रिविधं सामायिकम्; यद् वक्ष्यति— 'सामाइयं च तिविहं सम्मत सुयं तथा चरित्तं च' इति । अस्मिन् भेदत्रये सर्वोऽपि गुणजातिरन्तर्भवति, यस्माद् न ज्ञान-दर्शन-चारित्र्येभ्योऽन्यः कश्चनापि चतुर्विंशतिस्त्वादित्यो गुणः समस्ति । तदेव शेषाध्ययनानां तद्रेदत्वात् सामायिकभेदादौ निर्दिष्टमिति ॥ १०६ ॥

ततः किम्?, इत्याह—

अणुओगद्वाराइं महापुरस्सेव तस्स चत्तारि । अणुओगो चि तदत्थो दाराइं तस्स उ मुहाइं ॥ १०७ ॥

१ गाथा २ । २ क.ग. 'दमद्वा' । ३ तत्राध्ययनं सामायिकमिति समभावलक्षणं प्रथमम् । यत् सर्वगुणागतो व्योम एव सर्वदव्याणाम् ॥ १०५ ॥

४ क.ग.ग. 'य गा' । ५ अपवा तद्रेदा एव शेषा यद् दर्शनादिकं त्रिविधम् । न गुणश्च ज्ञान दर्शन-चारित्र्यान्वयितो यतोऽस्ति ॥ १०६ ॥

६ सामायिकं च त्रिविधं यम्यत्तलं भूते तथा पारित्तं च ।

७ अणुयोगद्वाराणि महापुरस्सेव तस्य चत्तारि । अणुयोग इति तदर्थो द्वारानि तस्स तु मुत्तानि ॥ १०७ ॥

ब्रह्म च सामायािकाध्ययनस्य महापुरस्य द्वाराणीव चत्वार्यनुयोगद्वाराणि भवन्ति । तत्रानुयोगः किमुच्यते ? इत्याह— तदर्थोऽध्ययनार्थः । आह— नन्वनुयोगो व्याख्यानमुच्यते, तत् कथं तदेवाध्ययनार्थं उच्यते ? । सत्यम्, किन्तु व्याख्यानेऽप्यध्ययनार्थः कथ्यते, अतोऽप्येवंपारत् तदपि तथोच्यत इत्यदोषः । द्वाराणि पुनस्तत्त्ववेद्यमुत्तानि ॥ ९०७ ॥

अर्थशास्त्रेण प्रकल्पनां द्वारकल्पनां चार्थवतीं दर्शयन्नाह—

[illegible][illegible]

न्याय किम् ? इत्यादिपु निर्दिष्टदृष्टान्तस्योपनयनार-

॥ १०९ ॥

सौमाद्वयमहपुरात्मनि अकथ्यदार तद्देगदार धा । दुःखान्न, चञ्चलं सञ्चलं ७२५ ॥
एवं सामाधिक्यमादुरप्यर्थापिगमोपायभूतद्वाराद्वन्यमकथाविगमम्, कुतैकयुगोद्गारस्यैव हृदयेन
मन्यते । निहितसमवेदोपक्रमादिद्वाराचतुष्टयं पुनरत्यन्तनाञ्चयीयसा च कालेनापिगम्यत इति ॥ ९०९ ॥

कानि पुनस्तान्यनुयोगद्वाराणि !, इत्याह—

तौणीमाणि लघुकम्-निक्खेवा-उणुगमन्यसनासाह । छ-सि-दु-दुविगप्पाह पभेयओऽणोगभेयाह ॥९१॥
 तानि चैतागन्धयोगद्वाराणि, तथया-उपक्रमो वक्ष्यमाणयेदादिसरूपा, निक्षेपः, अदुग्गमः, नपभेयैर्नोपमिः सनामानि

साभिधानानीति ॥

॥ पञ्चमं द्वारोपन्यासद्वारं समाप्तम् ॥

१. ब्रह्मचर्याश्रमणं प्राप्यैवमुदयि दुःखलोपायम् । अगृह्यतु यथा साधविशिष्टं कुलपरिवारम् ॥ १०८ ॥

२ सामाजिकमहापुरुषाणां तत्त्वज्ञानम् । पृ. १०५ । ३ क. सा. 'युगलेव अ' । ४ क. 'मसिङ्ग' ।

अथ 'तैर्भेय' चिं तद्भेदद्वारमाह— 'छ-चीत्यादि' इह यथासंख्यं संवन्धः— उपक्रमः पदविकल्पः, निक्षेपसिद्धिभेदः, अनुगमो द्विभेदः, उभोऽपि द्विभेदः । प्रभेदतत्त्वपक्रमादयोऽनेकभेदाः । एषां च भेद-प्रभेदानां स्वरूपं पुरस्ताद् विस्तरेण वक्ष्यते ॥ ९१० ॥

॥ इति षष्ठं तद्भेदद्वारम् ॥

अथ "निरुक्तं चिं" सप्तमं निरुक्तिद्वारमभिधित्सुराह—

सैत्थस्तोवक्रमणं उवक्कमो तेण तम्मि व तओ वा । सत्थसमीवीकरणं आणयणं नासदेसम्मि ॥ ९११ ॥
उप सामीत्ये, 'क्रमु पादविक्षेपे' उपक्रमणं दूरस्थस्य शास्तादिवस्तुनस्तैस्तैः प्रतिपादनप्रकारैः समीपीकरणं न्यासदेशानयनं निक्षेपयोग्यताकरणमित्युपक्रमः; उपक्रान्तं लुपक्रमान्तर्गतभेदविचारितं निक्षिप्यते, नान्यथेति भावः । उपक्रम्यते वा निक्षेपयोग्यं क्रियतेऽनेन गुरुवाग्योगेनेत्युपक्रमः । अथवा, उपक्रम्यतेऽस्मिन् शिष्यश्रवणभावे सतीत्युपक्रमः । यद्विद्या, उपक्रम्यतेऽस्माद् विनीतविनियत्रिनयादित्युपक्रमः; विनयेनाऽऽराधितो हि गुरुरुपक्रम्य निक्षेपयोग्यं शालं करोतीत्यभिप्रायः । तदेवं करणा-ऽधिकरणो-पादानकारकैर्गुरुवाग्यो-मादयोऽर्थो विवक्षाभेदतो भेदेनोक्ताः; यदि तु विवक्षया सर्वेऽप्येकैकरणादिकारकान्यत्वेनोच्यन्ते, तथापि न दोषः । 'सत्थसमीवीकरणं चिं' शास्त्रस्य समीपीकरणं शास्त्रस्य न्यासदेशानयनं निक्षेपयोग्यताकरणमुपक्रम इति सर्वत्र संवध्यत इति ॥ ९११ ॥

अथ निक्षेपस्य निरुक्तिमाह—

निकखिप्पइ तेण ताहिं तओ व निक्खेवणं व निक्खेवो । नियओ व निच्छिओ वा खेओ नासो चिजं भणियं ॥ ९१२ ॥
निक्षिप्यते शास्त्रमध्ययनो-द्देशादिकं च नाम-स्थापना-द्रव्यादिभेदैर्न्यस्यते व्यवस्थाप्यतेऽनेन, अस्मिन्, अस्माद् वेति निक्षेपः; गुरुवाग्योगादिविवक्षा तथैव । अथवा, निक्षेपणं शास्त्रादेर्नाम-स्थापनादिभेदैर्न्यसनेन व्यवस्थापनमिति निक्षेपः । निशब्द-क्षेपशब्दयोरर्थ-माह— नियतो निश्चितो वा, क्षेपः— शास्त्रादेर्नामादिन्यास इति निक्षेप इति यदुक्तं, भवत्ययं परमार्थ इत्यर्थः ॥ ९१२ ॥

अथानुगमनिरुक्तिमाह—

१ गमाया २ । २ शास्त्रस्योपक्रमणमुपक्रमस्तेन तस्मिन् वा ततो वा । शास्त्रसमीपीकरणमनयनं न्यासदेशे ॥ ९११ ॥
३ निक्षिप्यते तेन तर्हिपरततो वा निक्षेपणं वा निक्षेपः । नियतो वा निश्चितो वा क्षेपो न्यास इति यद् भणितम् ॥ ९१२ ॥

कैशुगम्भइ तेण तहिं तओ अणुगमणमेव वाणुगमो । अणुणोऽणुल्लवओ वा जं सुत्तथाणमणुसरणं ॥९१३॥
अणुगम्यते व्याख्यानयते नृपमेन, अस्मिन्, अस्माद् वेत्यणुगमः, वाच्यार्थविकृता तवैव । अथवा, अणुगमनमुगमः अणुनो
वा दृश्य गतो व्याख्यानमित्यणुगमः ; यदि वा, अनु रूपस्य घटमानस्यार्थस्य गमनमुगमः । सर्वत्र किञ्चक भवति ? इत्याह— यद्
द्वयार्थयोस्तु रूपमुल्ल सरणं सत्यनरुणमित्यणुगम इति ॥ ९१३ ॥

अयं नयनिरुक्तिमाह—

सै नयइ तेण तहिं वा तओऽह्वा वत्तुणो य जं नयणं । बहुहा पज्जायाणं संभवओ सो नओ नाम ॥९१४॥

स एव वक्ता सयवन्निः पर्यायैर्वस्तु नयति गमयतीति नयः । अथवा, नीयते परिच्छिद्यतेऽनेन, अस्मिन्, अस्माद् वेति नयः ।
अन्तर्गम्यमित्यसिते वस्तुन्येकाग्रमाहूतो बोध इत्यर्थः । यदिवा, बहुधा वस्तुनः पर्यायार्था समवाद् विचसितपर्यायेण यद् नयनमधि-
गमनं परिच्छेदमसौ नयो नाम ॥ ९१४ ॥

॥ इति सप्तमं निरुक्तिद्वारम् ॥

नवादायुपक्रमः, तदनन्तरं नित्येयः, तदनन्तरं चालुगमः, ततोऽप्यनन्तरं नया, इत्यस्मीषामनुयोगद्वाराणामित्य क्रमोपपत्तौ
किं प्रयोगनम् ? इत्याद्यद्वय 'केय पर्येषणाद् य वच्चा' इत्यष्टम क्रमप्रयोजनद्वारमधिपित्तुमाह—

वैरक्कमोऽयमेय उ निक्खिस्सप्पइ जेण नासमीवत्थं । अणुगम्मइ नाणत्थं नाणुगमो नयमयविहूणो ॥९१५॥
संवधोवक्कमओ समीवमाणीय नत्थनिक्खेव । सत्थ तओऽणुगम्मइ नयहिं नाणाविहाणेहिं ॥ ९१६ ॥

एषामनुयोगद्वाराणामयमर्थोपपत्त्यासक्रमः, येन नासमीपस्थयदुपकान्त नित्यिष्यते, न य नामादिभिरनित्यमर्थतोऽणुगम्यते,

१ अनुगम्यते हेन दमिस्सतोऽणुगममेव चालुगमः । अनुतोऽणुल्लवो वा जं दृष्टा-अर्थोस्तुसरणम् ॥ ९१३ ॥

२ स नयति तेन तस्मिन् वा ततोऽथवा वस्तुनो वा यद् वक्तव्यम् । बहुधा पर्यायार्था समवत्तः स नयो नाम ॥ ९१४ ॥ १ यावा २ ।

३ द्वारममोऽयमेव न निश्चित्यते केव नासमीपस्थम् । अनुगम्यते चाऽप्यनन्तरं नाणुगमो नयमयविहूणो ॥ ९१५ ॥

संवधोपपत्त्यः समीपमाणीय मत्स्यानिश्चेष्टम् । साद्य वतोऽणुगम्यते नयनोपादिवान् ॥ ९१६ ॥

नाऽपि नयमतेविकलोऽनुगम इति । यतश्च संवन्धरूप उपक्रमः संवन्धोपक्रमस्तेन संवन्धकर्त्रोपक्रमेण समीपमानीय न्यासयोग्यं विधाय न्यस्ताक्षरेण विहितनाम-स्थापनादिनिक्षेपं सत् शास्त्रं ततोऽर्थतोऽनुगम्यते व्याख्यायते नानाविधानैर्नानाभेदैर्नयैः ; तस्मादयमेवानुयोग-द्वारक्रमः ॥ ९१५ ॥ ९१६ ॥

॥ इति क्रमप्रयोजनद्वारं समाप्तम् ॥

॥ तत्समाप्तौ च 'तैस्स फल-जोग-' इत्यादि गाथा समाप्ता ॥

इह चोपक्रमो भावोपक्रमतो विस्तरेण पुरस्ताद् वक्ष्यते । तथा, आनुपूर्वी-नाम-प्रमाण-वक्तव्यता-ड्योऽधिकार-समवतारलक्षणैः पद्भिर्भेदैर्विस्तरेणाभिधास्यते । विस्तरवत्तत्त्वार्थस्यैदं पर्यमधारयितुं न शक्नुवन्ति मन्दमतयः, अतस्तदनुग्रहार्थं वक्ष्यमाणभावोपक्रमगतम्, आनुपूर्व्यादिपदर्थगतं च संक्षेपमाह—

गुरुभावोपक्रमं का परिवादी कइत्थमज्झयणं । भावस्मि कस्मि वट्टइ किमिदं दब्बं गुणो कम्मं ? ॥ ९१७ ॥
जीवगुणोऽजीवगुणो किं नाणं दंसणं चरित्तं वा । पच्चक्खं अणुमाणं ओवस्ममहागमो वावि ? ॥ ९१८ ॥
लोइय लोउत्तरिओ किं सुयमत्थोऽहवोभयं होज्जा । अप्पयओ अणंतरओ परंपरं वागमो कस्स ? ॥ ९१९ ॥
किं दिट्ठिवाइयं कालियं व किंवा सुयत्थपरिमाणं । ससमय-परसमयोभयसिद्धताणं व को वच्चो ? ॥ ९२० ॥
को व समएगदेसो समुदायत्थाहियार इह नियओ । अज्झयणोवक्कमणं कायव्वमिहेवमाईहिं ॥ ९२१ ॥
इह सामायिकाद्यध्ययनार्थं बुधुत्तुना विनेयेन गुरोर्भावोपक्रमो विधेयः, केन पुनः प्रकारेणैव सुप्रसन्नः स्यादिति भावोपक्रम-

१ गाथा २ । २ गुरुभावोपक्रमं का परिवादी कतिथमज्झयनम् । भावे कस्मिन् वर्तते किमिदं द्रव्यं गुणः कर्म ? ॥ ९१७ ॥

जीवगुणोऽजीवगुणः किं ज्ञानं दुरागं चारित्र्यं वा । प्रत्यक्षमनुमानसौपत्यमथाऽऽगमो वापि ? ॥ ९१८ ॥

लोकिको लौकिकोत्तरिकः किं श्रुतमयोऽर्थोभयं भवेत् । आत्मतोऽन्तर्गतः परस्परतो वातमः कस्य ? ॥ ९१९ ॥

किं दृष्टिवादिकं कालिकं वा किंवा श्रुतार्थपरिमाणम् । स्वसमय परसमयोभयसिद्धान्तानां वा को वाच्यः ? ॥ ९२० ॥

को वा समयैकदेशः समुदायार्थोधिकार इह नियतः । अध्ययनोपक्रमं कतिव्यमिहेवमादिभिः ॥ ९२१ ॥

संसेषार्थः । परिपाटी- आनुपूर्व्युच्यते । सा च त्रिविधा वक्ष्यते तद्यथा- पूर्वाणुपूर्वी, पश्चादनुपूर्वी, अनानुपूर्वी चेति । तत्रैराध्ययने का
परिपाटी मयोमनवनी !, इति प्रत्नं त्रिरिपारीह समयोजनेति वाच्यम् । तथा, पूर्वानुपूर्व्यादिना विन्ययानभिदमध्ययन कतिथम् ?
इति प्रष्टव्यम् । तत्र पूर्वाणुपूर्व्या मयमे, पश्चादनुपूर्व्या पष्ठम्, अनानुपूर्व्या पुनः सान्तरिकसप्तभङ्गरूढतविषयत्वादनिगतमिति वक्ष्यते ।
इत्यानुपूर्वीसप्तपार्थः । नाम पुनरन्तर्विकादिषट्कारावविषयत्वाद् षड्विध वक्ष्यते । तत्र क्रस्मिन् भावे इदमध्ययनं वर्तते ? इति प्रष्टव्यम् ।
तत्र च सापोषशक्तिं भावे रतेति इति वक्ष्यते । इति नामसंज्ञेपार्थः । मृषाणविषयसंज्ञेपमाह- ‘किमिदमित्यादि’ किमिदमध्ययनं
द्रव्यम्, गुणः, कर्म वा ? इति विन्तायां शुण इति वाच्यम् । गुणत्वेऽपि किं जीवगुणः, अजीवगुणः ? इति विन्तायां जीवगुण इति
वक्तव्यम् । जीवगुणत्वेऽपि किं ज्ञानं, दुरुते, चारित्रं वा ? इति विन्तायां ज्ञानमिति वक्ष्यते । तदपि किं प्रत्यक्षम्, अनुमानम्,
औपब्यम्, आमो वा ? इति विन्तायामागम इति वक्ष्यते । आगमत्वेऽपि किमतौ लोकिक्तं, लोकेशरो वा ? इति विन्तायां लोकेशर
इति वक्ष्यते । लोकेशरत्वेऽपि किं बुद्ध्यागमः, अपौरुषेयः, उग्रयामो वा ? तथा, किमात्मगमः, अनन्तरागमः, परस्पररागमो वा ?
इति विन्तायां तीर्थकरागमयेति इदमध्ययनात्प्रागमः, यत्रतच्छ गुणपराणामागम इत्यादि वक्ष्यते । अपि वा, लोकेशररागमत्वेऽपि
किमिदमध्ययनं दृष्टिवाक्कम्, कालिकं वा ? इति विन्तायां कालिकमिति वाच्यम्- काललेखायने काले पठ्यत इत्यर्थः । कालि-
कत्वेऽपि किमस्य बुद्ध्यार्थवरिमाणम् ? इति वाच्यम् । इति मृषाणसंज्ञेपार्थः । एष परो-अपसमयानां ग्रन्थे कोऽत्र वक्तव्यः ? इति प्रश्ने
स्वसमयोऽत्र वक्तव्यः । इति वक्तव्यतासंज्ञेपार्थः । स्वसमयत्वेऽपि कोऽस्य समर्थकदेशः समुदाचार्यत्वेनाऽधिक्रियते ? इति प्रश्ने, तावय-
योगविरतिरहाऽर्थाधिकार इति प्रतिवचनम् । इत्यर्थोधिकारसंज्ञेपार्थः । समवधारत्त्वानुपूर्व्यादिषु विहित एवेति । एवमादिभिः प्रकारै-
रस्याध्ययनस्यापक्रमण निषेधयोग्यताऽप्यादनं कर्तव्यम् । इत्युपक्रमसंज्ञेपार्थः ॥९१७॥९१८॥९१९॥९२०॥९२१॥

— नमो भगवते वासुदेवाय । तत्र तानेयं पदं भेदान् स्वरूपतः प्राद-

नामाई छन्नेओ उवक्कमो दव्यओ सचिवाई । तिबिहो य पुणो दुबिहो परिकम्मे वय्युनासे य ॥ १२२ ॥

नामाद् छन्दजा उपक्रमा इत्यन्ता ता पश्येत् । तत्र नाम स्थापने सुगमे । द्रव्योपक्रमस्त्वागमतः, नोआ-
इह नाम स्थापना द्रव्येन काल-भावोपक्रमेदादुपक्रमः पश्येदः । तत्र नाम स्थापने सुगमे । द्रव्योपक्रमस्त्वागमतः, नोआ-
गमतः । तत्रागमत उपक्रमपदार्थस्यानुपयुक्तः, नोआगमतस्तु इवरीद्रव्योपक्रमः, मन्यशरीरद्रव्योपक्रमः, तन्मनिरित्कद्रव्योपक्रमश्च ।

१ न छ म्या नु प' १ नासादि पण्येद उपक्रमो इत्यथ लक्ष्यारिः । त्रिषिवत्त पुनर्द्विषिकः पदार्थमणि धरागतो च ॥ १२१२ प

तत्राद्यभेदद्वयं सुगमम् । तद्व्यतिरिक्तद्रव्योपक्रमस्तु सचिदादिभेदात् विविधः । तत्र सचिच्छब्दव्योपक्रमो द्विपद-चतुष्पदादीनाम्, अचिच्छब्दव्योपक्रमो गुड-खण्ड-कुसुम्भादीनाम्, मिश्रद्रव्योपक्रमस्तु तेषामेवाऽऽभरणादियुक्तानां द्विपदादीनाम् । अयं च सचिच्छब्दोपक्रमः प्रत्येकं पुनरपि द्विधा-परिकर्मणि, वस्तुनाशे चेति ॥ ९२२ ॥

तत्र परिकर्म-विनाशयोः स्वरूपमाह-

परिकर्मं किरियाए वस्तूणं गुणविसर्पपरिणामो । तदभावे य विणासो दब्बाईणं जहाजोणं ॥ ९२३ ॥

इह परिकर्मोच्यते । किम्?, इत्याह- क्रियाया क्रियाविशेषेण यो वस्तुनां गुणविशेषपरिणामो गुणविशेषाधानमित्यर्थः । तद्यथा- पुरुषादीनां घृत-रसायनायुपयोगक्रियाया, स्नेहमर्दनादिक्रियाया च वर्ण-रङ्ग-वयःस्तम्भादयः, कर्ण-रक्त-वर्धनादयश्च क्रियन्ते । कोचित् शास्त्र-शिल्प-गान्धर्ववृत्त्यादिकलाऽऽद्यादनमपि प्रस्तुतोपक्रममाचक्षते; एतच्च निज्ञानविशेषाधानरूपत्वाद् भावोपक्रमो युज्यते; यदि वा, आत्मद्रव्यसंस्कारविवक्षया द्रव्योपक्रमेऽप्यविशेषः । एवं शुरु-सारिकादीनामपि शिक्षागुणाद्यने भावनीयम् । इत्युक्तः परिकर्मणि द्विपदादीनां सचिच्छब्दव्योपक्रमः ।

अथ वस्तुनाशोपक्रम उच्यते- 'तदभावे विणासो सि' तदभावे वस्त्वभावापादने विनाशो विनाशस्योपक्रम इत्यर्थः, तेषामेव पुरुषादीनां कालान्तरभाविनो विनाशस्य खण्डादिरूपक्रमेदानीमेव क्रियमाणत्वादिति । एवं चतुष्पदानामपि हस्त्य-श्वादीनाम्, अपदानां दाडिमा-ऽऽन्न-कपित्थादीनां परिकर्म-विनाशो भावनीयानिति । एवं सचिच्छब्दोपक्रमः । अचेतनस्य तु मणि-मौक्तिक-चत्वादेः क्षार-मृत्तुषुकादिना परिकर्मोपक्रमः, घेनाऽऽद्यातादिना तु नाशोपक्रमः । मिश्रद्रव्यस्य पुनस्तस्यैव द्विपदादेर्यस्यालङ्कारादियुक्तस्य द्विविधोऽप्युपक्रमो भावनीयः । एवं यथा द्रव्यस्योपक्रमः, एवमादिशब्दात् क्षेत्र-कालयोरपि यथायोगं भावनीयः । अत एवोक्तम्- 'दब्बाईणं जहाजोणं ति' । तं च क्षेत्र-कालोपक्रमं 'नैवाए वराहमणं' इत्यादिना स्वत एव वक्ष्यतीति ॥ ९२३ ॥

अत्र पराभिप्रायमाशङ्क्य परिहरमाह-

खेत्तमख्वं निच्चं न तस्स परिकम्मणा न य विणासो । आहियगयवसेण उ करण-विणासोवयारोऽत्थ ॥ ९२४ ॥

१ परिकर्मं निजगता वस्तूनां गुणविशेषपरिणामः । तदभावे न विनाशो द्रव्यादीनां गत्यालोमम् ॥ ९२३ ॥ २ क. ग. 'एतया' । ३ गाय ९२५ ।

४ क्षेत्रमाख्वं खिल्यं न तस्य परिकर्मं न य विनाशः । आहियगयवसेण तु करण-विनाशोपपत्तयोऽय ॥ ९२४ ॥

क्षेत्रमयुर्तय, नित्यं च, इति न तस्य परिकर्म विनाशौ कर्तुं शक्यते। तदापेक्षस्य तु बल-भूत्यादेस्तौ शुभतीतावेव । तत-
स्त्वतलोक्तयोस्तत्र क्षेत्रे 'यन्माः क्रोशन्ति' इत्यादिन्यायादुपचारः क्रियत इति ॥ १२४ ॥

आपेक्षद्वारेणापि कथं क्षेत्रस्य तौ यवदाः १, इत्याह—

नानादु उवक्षमण हल-कुलियाईहि वा वि खेत्तस्स । समज्जभूमिकम्मे पथतलागाइयाण च ॥ १२५ ॥

जलाधारस्य क्षेत्रस्य नावुदुणादियपक्रमः क्रियते, यूर्याधारस्य तु तस्य हल-कुलिकादिभिः परिकर्मोपक्रमः । तत्र हलं प्र-
तीत्य, कुलिकं तु दन्तालवचिर्पस्कृतकाष्ठे लभ्यमाननिस्सालकाग्रयकीलकयोस्तिर्यग्यवस्थापिततीक्ष्णलोहपट्टक इति। तदिच्छेदनाय
क्षेत्रेणु यद् बाधते, तद्धादादिकृपीयलमतीतं वेदितव्यम् । एव समागमन-भूमिकर्म-मार्गवहादीनां च करणेन परिकर्मणि क्षेत्रोपक्रमः ।
विनाशोपक्रमस्तु क्षेत्रस्य गजदन्धनादिभिर्विज्ञेय इति ॥ १२५ ॥

अथ कालोपक्रममाह—

अज वत्तणाइत्त्वो कालो दव्याण चेव पज्जाओ । तो तक्करणविणासे कीरइ कालोवयारोउत्थ ॥ १२६ ॥

यद् यस्मात् कारणात् 'कालमेत्येके' इति वचनाद् वर्तनादिरूपः कालो द्रव्याणामेव पर्यायः, न पुनरन्याः कश्चित् समयाव-
ल्लिकादिरूपः, ततस्तत्करण विनाशयोर्द्रव्यस्य परिकर्म विनाशयोः ततोऽरित्यर्थः, अत्रैव तत्पर्याये कालोपक्रमोपचारः क्रियते । इदं तुक्तं
भवति— इह केचिद् वर्तनादिरूपमेव कालमिच्छन्ति, न पुनः समयादिरूपम् ; तत्र तेन तेन अशुक्ल-व्यपुष्पादिरूपेण परमाण्वादिवर्त्या-
णां वर्तनं वर्तना, आदिशब्दात् परिणाम क्रियादिपरिग्रहः, नच पुराणादिभावेन वस्तूनां परिणामं परिणामः । अतीता ज्ञातत-वर्तमा-
नलक्षणा तु क्रिया । तदेव वर्तना-परिणाम-क्रियादिरूपः कालो द्रव्याणामेव पर्यायः, नान्यः । ततो द्रव्यस्य परिकर्म विनाशौ वर्तनादि-
रूपे तत्पर्यायेऽप्युपचर्यते इति ॥ १२६ ॥

आह— ननु ये समयादिरूपं कालमिच्छन्ति, तदभिमतस्य समयादिकालस्य कथं परिकर्म विनाशौ १, इत्याशङ्क्याह—

१ नावोपक्रमं हल-कुलिकादिभिर्विज्ञेयस्य । समार्जभूमिकर्मणि पथितलागादिकर्तव्यं च ॥ १२५ ॥

२ यद् वत्तनादिरूपः कालो द्रव्याणामेव पर्यायः । ततस्तत्करण-विनाशयोः क्रियते कालोपचारोऽयं ॥ १२६ ॥

छायाए नालियाए च परिकम्मं से जहत्थविणणाणं । रिक्खाइचारेहिं च तस्स विणासो विवज्जासो॥९२७॥
 ‘से’ तस्य समया-ऽऽवलिक्का-घटिका-गृहतीदिलक्षणस्य कालस्येदमेव परिकर्म । यत्, किम्?, इत्याह- यद् यथार्थविज्ञानं यथावत् परिज्ञानम् । कया?, इत्याह- शङ्कादिप्रतिच्छाया रूपया छायाया, घटिकारूपया च नादिक्रया । विनाशस्तर्हि तस्य कः?, इत्याह- विपर्यासो वैपरीत्यभवनम्- अनिष्टफलदायकतया परिणमनमित्यर्थः । कैः, इत्याह- ऋक्ष-ग्रहादिवारैः; तथा च वक्तारो भवन्ति- ‘अयुकेन नक्षत्रेण, अयुकेन ग्रहेण चेत्यमित्यं च गच्छता विनाशितः कालः’ इति । उक्तः कालोपक्रमः ॥ ९२७ ॥

अथ भावोपक्रममाह—

जेँ परहियाकूयावधारणमुवक्कमो स भावस्स । तस्सासुभस्स मरइणि-गणिया-मच्चादओऽभिहिया ॥९२८॥
 इह यदिद्विज्ञाकारादिना परहृदयाङ्गतस्य परकीयभावस्याऽवधारणं परिज्ञानं स सामान्येन भावोपक्रमः । स च विशेषितो द्विधा- संसारकारणभूतोऽप्रशस्तः, मोक्षनिवन्धनभूतस्तु प्रशस्तः । तत्राऽशुभस्य तस्य भावोपक्रमस्य ब्राह्मणी-वेद्या-अमात्यादयो दृष्टान्ताः प्रतिपादिताः । तद्यथा—

एकस्या ब्राह्मण्यास्तिस्रः पुत्रिकाः । तासां च परिणयनानन्तरं तथा करोमि यथैताः सुखिता भवन्ति, इति विचिन्त्य माता ज्येष्ठदुहितरं प्रत्यवोचत्, यदुत- त्वया वासभवनसमागमे स्वभर्ता कञ्चिदपराधमुद्भाष्य मूर्ध्नि पादमहारेण हन्तव्यः । हतश्च यदनुतिष्ठति तद् ममाऽऽख्येयम् । कृतं च तथा तथैव । सोऽप्यतिक्रान्तिरलितमनाः ‘अयि प्रियतमे! पीडितस्ते सुकुमालशरणो भविष्यति’ इत्यभिधानपूर्वकं तस्याश्वरणोपमर्दनं चकार । अशुं च व्यतिकरं सा मात्रे निवेदितवती । साऽलुपक्रान्तजामात्रिकभावा हृष्टा दुहितरं प्रत्यवादीत्- पुत्रिके! यद् रोचते तत् त्वदीयगृहे कुरु त्वम्, न तवाऽवचनकरो भर्ता भविष्यतीति । द्वितीयाऽपि तथैव शिक्षिता । तथापि च तथैव स्वभर्ता शिरसि प्रहतः, केवलमसौ ‘नैतत् कुलप्रभूतानां जुष्यते’ इत्यादि क्विञ्चित् क्षणमेकश्रुपित्वा व्युपसृतः । तस्मिंश्च व्यतिकरे तथा मातुर्निवेदिते प्रोक्तं मात्रा- वस्से! त्वमपि यथेष्टं तदगृहे विजृम्भस्व, केवलं तव भर्ता क्षणमेकं श्रुपित्वा स्थास्यति । एवं

१ छायाया नादिक्रया च परिकर्म तस्य यथार्थविज्ञानम् । ऋक्षादिवारैश्च तस्य विनाशो विपर्यासः ॥ ९२७ ॥

२ यत् परहृदयाङ्गतावधारणमुपक्रमः स भावस्य । तत्याशुभस्य ब्राह्मणी-गणिका-अमात्यादयोऽभिहिताः ॥ ९२८ ॥ ३ य. छ. ‘द्वं विजृम्भस्व तदगृहे के’ ।

रुचीययापि मातृशिक्षितया दुर्हिता तथैव प्रवृत्तः स्वभर्ता । केवलभेतेनोच्छलदतुच्छकोपेन 'नृत्तमकुलीना त्वम्, येनैवं विविष्टजनानुचित विचष्टसे' इत्याद्यभिधाय गाढ कुट्टयित्वा निष्कासित्वा युवात् । तथा च गत्वा सर्वे मात्रे निवेदितम् । ततस्तथा विज्ञातजाभातुस्वभावया तत्समीपं गत्वा 'वत्स ! कुलस्थितिरियमस्माकं यदुत्त- प्रथमसमागमे वध्या वरस्येत्थं विधातव्यम्' इत्यादि किञ्चिदभिधाय क्रयमप्युप- नीताऽसौ । दुर्हिता च मोक्ता- वत्से ! दुराराधस्ते भर्ता यत्किञ्चिदपि, परमदेवतावदभ्यस्ततया समाराधनीयः । इति ब्राह्मणीष्टव्यान्तः ।

अथ गणिकापट्टान्त उच्यते— एकस्मिन् नगरे चतुःपथिविज्ञानसहिता देवदत्ताभिधाना रूपादिगुणगवी वेश्या परिवसति । तया च 'युजङ्गनाभिमायपरिज्ञानार्थं स्मत्स्वव्यापार कुर्वन्तः सर्वे अपि राजपुत्रादिजातयो रतिभवनभित्तिषु चित्रकर्मणि लेखिताः । यत्र याः कश्चिद् राजपुत्रादिरागच्छति, स यत्र यत्र कुवाभ्यासस्तत् तदेव चित्रलिखितं दृष्ट्वाऽप्यर्थं ग्रहंसति । ततोऽसौ विलासिनी राजपुत्रादीनामन्यतरत्वेन निश्चित्य यथोचित्येनोपपरितान् । आद्युक्त्येनोपपरितान् राजपुत्रादयस्तस्यै प्रचुरमर्थमात्र ग्रहणन्ति । इति गणिकापट्टान्तः ।

अथामात्यपट्टान्तोऽभिधीयते— एकस्मिन् नगरे कश्चिद् राजाऽमात्येन सहऽञ्चवद्वानिकायां निर्गतः । तत्र च पृथि गच्छता राजतुरग्रेण कश्चिद् सिलभेदेन ग्रसवणप्रकारि । तत्र तत्सदेकपृथिव्याः स्थिरत्वेन वदच्छिन्नरक्तं चिरेणाप्यशुष्क व्यावर्तमानो राजा तथैव व्यवस्थितमद्रासीत् । चिरावस्थायिग्रहाः क्षोभनोऽत्र प्रवेष्टे तदगो भवतीति विचिन्त्यभिरमवलोकितवोस्तदिति । ततमेव त्रिा-कारकुञ्चलतया विदिततदभिमायेणाऽमात्येन राजादेकमन्तरेणापि स्नानेन तत्र प्रवेष्टे गेहत् सरः । तस्यास्यां च रोपिताः सर्वेऽप्युष्ण-फलसमृद्धयो नानामातीयतरुनिबहाः । अन्यदा च तेनैव प्रवेचेन मच्छया भूषलेन दृष्टम्, दृष्ट व- अहो ! मानससरोवरवद् रमणीयं केनेन स्नानेन सरः ? अमात्यो जगाद- देव ! प्रवृद्धिरेव । राजा सविस्मयं प्राह, कथं कदा मयेतत्कारणाय निरूपिताः ? इति । ततः सचिवो यथावृत्त सर्वमपि कथितवान् । 'अहो ! परविचोपलक्षकत्वस्यात्यस्य' इति विचिन्त्य परितुष्टो राजा तस्य हृत्तिवर्धना-दिना मसाद चकार । तदेवमादिकः सत्सारफलोऽप्यरोऽप्यप्रज्ञस्तभावोपक्रमः स्वयमभ्युक्त इति ॥१२८॥

अथ महास्तभावोपक्रममाह—

'सीसो गुरुणो भाव जमुवकमए सुय पसत्यमणो । सहियत्थं, स पसत्यो इह भावोवक्कमोऽहिगओ ॥१२९॥

१ क य 'दे हि' । २ क च 'मदुल' । ३ किल्लो गुरोमोव मदुलमते शुभं मवलतमा । सदिताय, स मयस्स इह भावोपक्कमोऽपिदुता ॥ १२९ ॥

इह यच्छिष्यः स्वहितार्थं श्रुताध्ययनादिहेतोः प्रशस्तमनाः शुभहेतुत्वात् श्रुतं गुरुभावपुष्पक्रामति- इङ्गिताकारादिना जानाति, स मोक्षफलत्वात् प्रशस्तभावोपक्रमः । तेनैव चेहाधिकारः, मोक्षार्थत्वादेव सर्वस्यास्य प्रारम्भस्येति ॥ ९२९ ॥

अत्र परः प्राह—

‘को वक्त्वाणावसरे गुरुचित्तोवक्त्रमाहिगारोऽयं ? । भण्णइ वक्त्वाणंगं गुरुचित्तोवक्त्रमो पढमं ॥ ९३० ॥

नन्वावश्यकस्यानुयोगो व्याख्यानमिह प्रकान्तम्, ततस्तदवसरे प्रस्तुते कोऽयमप्रस्तुतेन गुरुचित्तोपक्रमेणाधिकारः ? । अत्रो-
त्तरमाह— ‘भण्णइत्यादि’ भण्यतेऽत्र प्रतिविधानम्, यद् व्याख्यानमिह प्रस्तुतं भवता गीयते, तद् गुरुचित्तायत्तमेव । ततश्च गुरुचित्तो-
पक्रमः प्रथममेव व्याख्यानस्याङ्गं कारणम्, कारणमन्तरेण च कार्यस्याभावात् तस्मिन् प्रकृते तत्कारणस्याधिकाराभिधानं न
किञ्चिदप्रस्तुतमिति ॥ ९३० ॥

न केवलं गुरुचित्तोपक्रमः प्रथमं व्याख्यानम्, किन्तु यानि कानिचित् सामान्येन शास्त्राद्युपक्रम-शुस्तको-पाश्रया-ऽऽहार-वक्त्र-
पात्र-सहायादीनि व्याख्यानाऽङ्गानि, तानि सर्वान्यपि गुरुचित्तायत्तानि यतो वर्तन्ते, तस्माद् यथा गुरुचित्तं सुप्रसन्नं भवति, तथा
कार्यम्, इति दर्शयन्माह—

गुरुचित्तायत्ताइं वक्त्वाणंगाइं जेण सव्वाइं । तो जेण सुप्पसन्नं होइ तयं तं तहा कज्जं ॥ ९३१ ॥

मतार्थैव, नवरं गुरुचित्तं च तदा सुप्रसन्नं भवति, यदेङ्गिताकाराद्यभिज्ञः शिष्यस्तदुपक्रमाशुद्ध्यनेन प्रवर्तते । अतो न गुरुचित्तो-
पक्रमोऽत्राप्रस्तुत इति भावः ॥ ९३१ ॥

गुरुचित्तप्रसादनोपायानेवाह—

लौ जेण पगारेणं तुस्सइ करण-विणया-ऽणुवत्तीहिं । आराहणाए मग्गो सो च्चिय अब्वाहओ तस्स ॥ ९३२ ॥

१ को व्याख्यानान्तरे गुरुचित्तोपक्रममाधिकारोऽयम् ? । भण्यते व्याख्यानाङ्गं गुरुचित्तोपक्रमः प्रथमम् ॥ ९३० ॥

२ गुरुचित्तायत्तानि व्याख्यानाङ्गानि येन सर्वाणि । ततो येन सुप्रसन्नं भवति तत् तत् तथा कार्यम् ॥ ९३१ ॥

३ यो येन प्रकारेण पुन्यति करण-विनया-ऽणुवत्तिभिः । आराधनाया मार्गः स एवाऽव्याहृतस्तस्य ॥ ९३२ ॥

औगार्तिगियकुसलं जइ सेय वायसं वए पुब्बा । तहवि य सिं न विवूढे विरहम्मि य कारण पुच्छे ॥९३३॥
निवपुच्छिणुण गुरुणा भणिओ गंगा कओसुही वहइ । सपाइयव सीसो जह तह सव्यत्थ कायव्व ॥९३४॥

विशेषा०

॥४३९॥

विक्षोडयि सुगमा, नवर भवगगायायां 'करभेत्सादि' करण गुर्वोदिष्टस्य संपादनम्, विनयोऽभिमतगमना ऽऽसनप्रदान-पर्युषा-
स्य-ऽऽलिबद्धाद्युपजनदिलक्षणः, अट्टहविस्तिव्रितादिना युक्तचित्तं विज्ञाय वदानुसृत्ये भवद्विः, ताभिः । द्वितीयगाथायामाकारेद्वित्त-
कुशलं शिष्यं प्रति यदि भवेत् वायसं पूज्या गुरवो वंदेयुः, तथापि 'सिं ति' तेषां सभन्वि वचो न विवृट्येव न प्रतिहन्यात् । विरेदं च
वदित्वा कारणं वृच्छेदिति ।

दुपपृच्छेन गुरुणा भणितो 'गङ्गा केन मुलेन वहति ?' ततो यथा सर्वमपि गुरुभणितं शिष्यः सपादितवान्, तथा सर्वत्र
सर्वप्रयोगनेषु कार्यम् । इति द्वितीयगाथाऽभारवः । भाषार्थस्तु कथानकेनोत्पत्ते- कल्पकुञ्जे दुरे केनचित् राक्षा मुरिजा सह गोष्ठीप्रबन्धे
मोक्तम्- राजपुत्रा विनीताः । हरिणा दूक्तम्- साधवाः । ततो विवादो मुरिजाऽभ्यधादि- युष्मदीयः सर्वोत्कृष्टपिनयगुणो राजपुत्रः
परीक्ष्यते, अस्मदीयस्त्वविनीतो भवतां यः प्रतिभाति स एव साधुः परीक्ष्यते । ततोऽप्युपेतं राक्षा । समादिष्टव्यतिविनीततया मसिद्धो
राजपुत्रः- 'कुतोमुहुरी गङ्गा वहति ?' इति शोधय । तेनोक्तम्- किमिह शोधनीयम् ?, वाकानामपि प्रतीतेर्भेदम्- 'पूर्वाभिमुहुरी गङ्गा
भवति' इति । राक्षा मोक्तम्- किमित्यत्रापि विवदवादां करोमि ?, गत्वा निरीक्षस् तावत् । ततो इयदुपायान् बहिः सङ्घतिं कृत्वा
मरता कच्छेन ततः भवेद्वाद् निर्गतः । सिरहारे च निर्गच्छन् दृष्ट्यं केनापि मिश्रेण- भद्र ! क मत्तव्यम् ? । ततोऽप्युपाय मोक्तम्- अ-
रण्ये रोक्षानां लवणदानार्थम् । ततो मिश्रेणोक्तम्- कोऽयं व्यतिकरः ? । राजपुत्रेण सर्वमपि राजादिषु निवेदितम् । मिश्रेणोक्तम्- यदि
राक्षो ग्रहः सल्लभः, तद् किं तवापि ?, गत्वा निवेदय- 'निरीक्षिता मया गङ्गा, पूर्वाभिमुहुरी वहति' इति । तथैवाशुष्ठित राजपुत्रेण ।
प्रच्छन्नोरिकेण च निवेदितं राक्षस्तच्छीतम् । ततो विलक्षेण राक्षा मोक्तम्- भव्यम्, साधुरपि परीक्ष्यतां तावत् । ततो या फधिविनीतो
राक्षा लक्षितस्वद्विपये परीक्षाप्रतिपादितेन गुरुणा भणितः शिष्यः- गत्वा निरीक्षस्, 'केन मुलेन गङ्गा वहति ?' इति । ततः 'पूर्वाभिमुहुरी
साऽत्र वहति, इति गुरवो विदन्त्येव, परं कारणेन केनाप्यत्र भवितव्यम्' इति चेत्तसि निमित्त्य मोक्तं तेन- 'इच्छाम्यादेवम्' इति ।

१ भाकारो-विककुचार्थं परि केव वापस वदेयुः पूज्याः । तत्रापि च तेषां न विवृट्येव सिते च कारणं वृच्छेत् ३ ९३३ ॥

दुपपृच्छेन गुरुणा भणितो गङ्गा कुतोमुहुरी वहति ? । संपादितवान् शिष्यो मया तथा सर्वत्र सर्वत्र ३ ९३४ ॥

अभिधाय च निर्गतः । ततो गतश्च गङ्गायाम्, निरीक्षिता चासौ स्वयम्, पृष्ट्वा च परेभ्यः, शुष्कवृणादिवहनं चान्वय-व्यतिरेकाभ्यां तस्याः पूर्वाभिमुखवाहित्वं निश्चित्य निवेदितमात्म्यं गुरुभ्यः— इत्यभित्थं च निश्चिता मया पूर्वाभिमुखी वहति गङ्गा, तत्त्वं तु गुरवो विदन्ति । मच्छनहेरिकेण चास्यापि संवन्धिनी चेष्टा सर्वापि राज्ञे निवेदिता । ततश्चाभ्युपगतं सहर्षेण राज्ञा गुरुवचनमिति ॥ ९३२ ॥ ९३३ ॥ ९३४ ॥

तदेवं गुरुभावोपक्रमे युक्ततयाऽत्र व्यवस्थापिते सति परः प्राह—

लुप्तं गुरुमयगह्वणं को सेसोवक्त्रमोवओगोऽत्य ? । गुरुचित्तपसायत्यं ते वि जहाजोगमाओज्जा ॥ ९३५ ॥

ननूक्तन्यायेन युक्तं तर्हि गुरुमतग्रहणं— गुरुभावोपक्रमणम्, शेषाणां तु नाम-स्थापना-द्रव्याद्युपक्रमणां क इहोपयोगः, येन तेऽप्युपन्यस्ताः ? । अत्रोत्तरप्राह— ननु गुरुचित्तप्रसादनार्थं तेऽपि शेषोपक्रमा यथायोगं यथाप्रस्तावप्रमाण्यज्याः समयोजनत्वेनाऽभ्यूह्या इति ॥ ९३५ ॥

तदेवं द्रव्याद्युपक्रमणां गुरुचित्तप्रसादनोपयोगित्वमाह—

पैरिकम्म-नासणाओ देसे काले य जा जहा जोगा । ताओ दव्वाईणं कज्जाहाराइकज्जेसु ॥ ९३६ ॥

उत्रहियजोगादव्वो देसे काले परेण विणएणं । चित्थणू अणुकूलो सीसो सम्मं सुयं लहइ ॥ ९३७ ॥

याः काश्चिद् देशे मरुण्डलादौ, काले ग्रीष्मादौ येन केनचित् प्रकारेण योग्या उचिताः परिकर्म-नाशनाः परिकर्म-विनाशा भवन्ति, ता द्रव्य-क्षेत्र-कालानां गुरोराहारादिकार्येषु शिष्येण तच्चित्तप्रसादनार्थं कर्तव्याः । तत्र द्रव्यस्य दधि-क्षीर-नीरादेर्गुड-शुण्ड्यु-क्षीर-मुस्तादिक्षेपेण परिकर्म भावनीयम् । क्षेत्रस्योपाश्रयादेरुपलपनादिना । कालस्य मुहूर्तदिः शिक्षकदीक्षादौ घटिकादिनेति । विनाशोऽपि द्रव्यादीनां द्रव्यान्तरसंयोगादिना भावनीय इति । तत इत्थं गुरुचित्तं प्रसादयन् शिष्यः किमाप्नोति ? इत्याह— ‘उत्रहिएत्सादि’ उपहितानि गुरोराहारादर्थं ढौकितानि कृतपरिकर्मानि योग्याऽशन-पान-वस्त्र-पात्रौ पथादीनि द्रव्याणि येन, असावुपहितयोग्यद्रव्यः शिष्यः । शेषं सुगमम् ॥ ९३६ ॥ ९३७ ॥

१ युक्तं गुरुमतग्रहणं कः शेषोपक्रमोपयोगोऽत्र ? । गुरुचित्तप्रसादनार्थं तेऽपि यथायोगमायोऽत्रा ॥ ९३५ ॥

२ परिकर्म-नाशना देसे काले च या ग्या योग्याः । ता द्रव्यादीनां कार्या आहारादिकार्येषु ॥ ९३६ ॥

उपहितयोग्यद्रव्यो देसे काले परेण विनयेन । चित्तक्षोभमुत्कृष्टः शिष्यः सत्यम् भूतं लभते ॥ ९३७ ॥ ३ क. ग. ‘न प्र’ ।

समाधानान्तरयाह—

अहोनोपक्रमसामौष्णजो मया परगयनिरुज्जओगा वि । अण्णत्थ सोवओगा एव विय सव्वनिकखेवो ॥१३८॥
यदिवा, यद्वनं प्रस्तुते निरुपयोगाः प्रकृतनिरुपयोगाः, एवंयुक्ता अपि सन्तो नाव-स्यापना इत्यादिप्रक्रमा उपक्रमसामान्यतोऽत्र
मता उपपत्त्याः । कुतः ? इत्याह—अन्यत्र स्थानान्तरे सोपयोगा इति कृत्वा, न केवलमत्रैवाऽसौ न्याया, किन्त्वत्र शास्त्रे, अन्येषु वा शास्त्रेषु
ये केचन बहुमकारा नामादिनिर्ज्ञेयास्तेषां सर्वेषामप्यपरसमाधानायाव इदमेव समाधानं वाच्यमिति । तदेवं नामादिभेदेर्दक्षितशुपक्रमस्य
पदविपत्त्यम् ॥ १३८ ॥

यदिवा, अन्ययैवाऽप्युपक्रम' पदविष इति दिदर्शयितुः प्रस्तावनाभार—

गुरुभावोद्यक्षमण कयमज्जयणत्त छव्विहमियाणि । तत्थणुणुज्वाईहुं इवमज्जयण समोयारे ॥ १३९ ॥

तदेवं नामादिभेदेः पदविषे उपक्रमे विचार्यमाणे कृतं गुरुभावोपक्रमम् । तत्करणे च दर्शितमेकं प्रकारेणोपक्रमस्य पदवि-
षत्वात् । इदानीं प्रकारान्तरेण प्रस्तुतस्य सामायिकाध्ययनस्य पदविषयशुपक्रमशुच्यते— आनुपूर्वी-नाम-प्रमाण-प्रकृत्यवा ऽर्थविकार-
सम्बतारमेवाद पदविष उपक्रमोऽभिधीयत इत्यर्थः । अत एवाह—आनुपूर्व्यादियु पञ्चमूपक्रमहरभेदेषु षष्ठे सम्बतारद्वारभेदे विचार्यमाण
इदं सामायिकाध्ययन सम्बतारयेत् । तत्र आनुपूर्व्यादिभेदेन पदविष उपक्रमोऽभिहितो भवति । इत्यष्टादशगाथायां ॥ १३९ ॥

तत्रानुपूर्वीलक्षणे प्रथमोपक्रमभेदेऽस्य सामायिकाध्ययनस्यावतारं चिन्तयितुमार—

अणुपुञ्चिसमोयारो कज्जो सामाहयत्त समउओ । नियमावतारण पुण कित्थण-गणणाणुपुञ्चीसु ॥१४०॥

आनुपूर्व्यां तावदस्य सामायिकाध्ययनस्य सम्बतारः सम्भवतो यत्र यवानुपूर्वीभेदे धयवतारः संभवति, तत्र तत्रासौ कर्तव्यः ।

आह— ननु

१ अथमोपक्रमसामौष्णजो भूता प्रकृतनिरुपयोगा अपि । अण्णत्थ सोवओगा एतदेव सर्वविकेयः ॥ १३८ ॥ २ य ए छ 'यप्रभो' ।

३ गुरुभावोपक्रमे कृतनिरुपक्रमस्य पदविषयमित्यादीम् । तत्रानुपूर्व्यादियु इत्यन्यत्र सर्वं सम्बतारयेत् ॥ १३९ ॥

४ आनुपूर्वीलक्षणस्य कर्तव्यं सामायिकस्य सम्बतारः । नियमावतारणं पुनरुक्तमेतत् तत्रानुपूर्व्यादीम् ॥ १४० ॥

इति वचनादाप्तुपूर्वीं दशभेदाः, तत् कस्मिन् भेदे नियमात् सामायिकस्य समवतारः १, इत्याह—‘नियमेत्यादि’ नियमेन निश्चयेन पुनः समवतारोऽस्य सामायिकाध्ययनस्योत्कर्तिनाप्तुपूर्व्याम्, गणनाप्तुपूर्व्यां च द्रष्टव्यः । तत्रोत्कर्तिनं संशब्दनं ‘सामायिकं, चतुर्विंशतिस्तवः’ इत्यादिनामोत्कर्तिनमात्रमित्यर्थः । तत्र ‘सामायिकम्’ इत्येवमिदमध्ययनमुत्कीर्त्यत इत्युत्कर्तिनाप्तुपूर्व्यमितत् समवतरति । गणनं तु— एकं, द्वे, त्रीणि, इत्यादिपरिसंख्यानम् । तत्र प्रथम-द्वयादिकायां संख्यायामिदमध्ययनमवतरति; अतो गणनाप्तुपूर्व्यामस्य समवतार इति ॥ १४० ॥

यद्येवम्, गणनाप्तुपूर्व्यां कतिथिमिदमध्ययनम् १, इत्याह—

पुष्वाणुपुव्विओ तं पढमं, पच्छाणुपुव्विओ छट्ठं । जायइ गणिज्जमाणं अनियमियमणाणुपुव्वीए ॥१४१॥

इहाप्तुपूर्वीं त्रिविधा— पूर्वाप्तुपूर्वीं, पश्चात्ताप्तुपूर्वीं, अनाप्तुपूर्वीं चेति । तत्र पूर्वाप्तुपूर्व्यां तत् सामायिकाध्ययनं प्रथमं भवति, पश्चात्ताप्तुपूर्व्यां तु पष्ठम्, अनाप्तुपूर्व्यां तु गण्यमानमनियमितं जायते— कचिद् भङ्गेकं प्रथमम्, कचिद् द्वितीयम्, कचिच्च तृतीयम्; इत्यमीपां पण्णामावयकाध्ययनानामष्टादशोत्तराणि सप्त शतान्यनाप्तुपूर्वींभङ्गकानां भवन्तीति ॥ १४१ ॥

एतेषां च भङ्गकानां सामान्येन सर्वसंख्यानयने करणगाथामाह—

एँगादेगुत्तरया छगच्छगया परोप्परब्भत्था । पुरिसंतिमदुगहीणा परिसमाणमणाप्तुपूर्वीणं ॥ १४२ ॥

एकाद्या एकोत्तरका अङ्का व्यवस्थाप्यन्ते । एकैक उत्तरो वर्धमानो येषु ते एकोत्तरकाः । ते चेह पडध्ययनप्रस्तावात् पड्गच्छगताः समवसेयाः । तत्र पण्णां गच्छः समुदायः पड्गच्छः, तं गतास्तत्प्रतिवद्धाः । ते च परस्परभ्यस्ताः परस्परगुणिताः प्रथमान्यभङ्गकद्वयरहिताः सर्वसंख्यारूपमनाप्तुपूर्वीणां परिमाणं भवति । तथाहि— एकाद्या एकोत्तरकाः पडध्ययनविषयाः पडङ्का व्यवस्थाप्यन्ते; तद्यथा— १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । एते च परस्परं गुण्यन्ते । तद्यथा— एकैकेन द्विको गुणितो जातौ द्वावेव, द्वाभ्यां त्रिको

१ नाम स्थापना द्रव्यं क्षेत्रं कालश्च गणनाप्तुपूर्वीं । उत्कर्तिन-संस्थाने सामाचारी च भागश्च ॥ १ ॥ २ क.ग. ‘स्तांस्तो’ ।

३ पूर्वाप्तुपूर्वीतस्तत् प्रथमं, पश्चात्ताप्तुपूर्वीतः पष्ठम् । जायते गण्यमानमनियमितमनाप्तुपूर्व्याम् ॥ १४१ ॥

४ एकाद्या एकोत्तरकाः पड्गच्छगताः परस्परभ्यस्ताः । प्रथमा-श्रुतिमद्विकदिना परिमाणमनाप्तुपूर्वीणाम् ॥ १४२ ॥ ५ क.ग. ‘राणि’ ।

गुणितो जाताः परं, तैश्च चत्वारो गुणिताः संज्ञाताश्च विज्ञातिः, तथा च यश्चाभ्यस्ता नात विज्ञा इतम् । तेन च पैदगुणिताः सप्त-
 भानि विज्ञातिसप्तभङ्गकृतानि । इह च मयमयः पूर्वोत्पूर्विकः, चरमभस्तु पश्चात्पूर्विकः; अतस्तदपनयनेऽष्टादशोचराणि
 सप्त भूतानि सामान्येन सर्वसंख्यारूपमनापूर्वोत्पूर्विकरूपारिमाणं भवति । एवं सप्तादीनामपनयनपर्यन्तानां पदानामयमेव सामान्येन
 सर्वभङ्गकसंख्यानयोनाय इति ॥ ९४२ ॥

अथ विचिपतोऽनापूर्वोत्पूर्विकानामपनयनोपायभूतो करणगाथायाः—

पूर्व्याणुपुण्विहेदा समयामेष्टुण कुण जहाजेदत् । उचारिमनुष्ठ पुरओ नसेज पुण्वच्छमो सेसो ॥ ९४३ ॥

॥ विचिपतपदानां क्रमेण स्थापना पूर्वोत्पूर्वित्युच्यते, तस्या 'पेट्ट चि' अथस्ताद्व द्वितीयादिभङ्गकान् विज्ञातुः 'कुण चि' स्थापय 'एकादशपदानि' इति शेषः । रूपदः, इत्यादि- उभेष्टस्यानतिक्रमेण यथाज्येष्ठं यो यस्यादौ स तस्य ज्येष्ठो यथा- द्विकस्येकको ज्येष्ठः, त्रिकस्य त्वयमनुज्येष्ठः, चतुर्कादीनां त्वेकादशि ज्येष्ठाऽनुज्येष्ठः; एवं त्रिकस्य द्विको ज्येष्ठः, स एव चतुर्कस्यानुज्येष्ठः, पञ्चका-
 दीनां तु स एव ज्येष्ठानुज्येष्ठ इत्यादि । एवं च सस्तुपरितनाऽस्यापस्ताज्येष्ठो नितिस्यते, तत्राकृष्यमानेऽनुज्येष्ठः, तत्राप्यलभ्यमाने
 ज्येष्ठानुज्येष्ठः, इति यथाज्येष्ठ निसेप कुद । किमनियमेन १, न, इत्यादि- समयामेदेनेति, समयः सकेतः प्रस्तुतभङ्गकरणनव्यवस्था,
 तस्या अभेदोऽनतिक्रमस्तेन समयामेदेन निसेप कुद । समयस्य च भेदस्तथा भवति, यथा तस्मिन्नेव भङ्गके नितिसाङ्गमहयोऽपरोऽङ्गः
 पतति । तत् एवंभूतं समयभेद वर्जयमेव ज्येष्ठापङ्कनितेसेपं विदध्यात्, उक्तं च—

“ अहिमि य निस्सेचे पुण्वदि सो केव होर कायलो । सो होर समयमेजो वज्जेयव्जो प्ययेण ॥ १ ॥ ”

नितिसस्य चाङ्गस्य यथासमय 'पुरओ चि' अत्रत उचारितनाऽस्तुल्यं सप्तमं यथा भवति, एव न्यस्येत्— उपरितनाऽस्तुल्येनानेवा-
 द्वात्र पुरतः स्थापयेदित्यर्थः । 'पुण्वच्छमो सेस चि' नितिसाङ्गस्य यथासंग्रहं पृष्ठतः श्रेय उदरितक्षेपाङ्गानामपस्तात् तानेवोद्धारितक्षेपानङ्गात्
 पूर्वक्रमेण स्थापयेदित्यर्थः । यः संख्याया लघुरेककादिः स मयमे स्थाप्यते, यस्तु तथा यद्वात् स यथात् स्थाप्यत इति पूर्वक्रमः, पूर्वोत्पूर्वि-
 लसणे मयमभङ्गके इत्यनेन दृष्टत्वादिति भावः ॥ इति गाथायैः ॥

१ क ट य '२ पण्विपला' । २ व उ 'अद्यादिता' । ३ पूर्वोत्पूर्वपस्थाद समयामेदेन उद यथाज्येष्ठः । उपरितमुल्यं पुरतो यत्तत् स पूर्वकता येन ॥ ९४३ ॥
 ४ नितिसाङ्ग नितिसेचे पुण्वदि स पुण्व यवति कर्तव्यः । स भवति समयमेदेनो वर्जितव्यः यवत्येव ॥ १ ॥

भावार्थस्तु दिङ्मात्रदर्शनार्थं सुखाधिगमय च दर्शन-ज्ञान-चारित्र्यादीनि त्रीणि पदान्याश्रित्य तावद् दृश्यते- तस्य चैक-द्वि-त्रिलक्षणस्य पदत्रयस्य परस्परभ्यासे सामान्येन सर्वेऽपि पदं भद्रा भवन्ति । विशेषतस्तु त एवमानीयन्ते- पूर्वानुपूर्वीलक्षणस्तावत् प्रथ-मो भङ्गः, तद्यथा- १ । २ । ३ । अस्याश्च पूर्वानुपूर्व्यां अधस्ताद् भङ्गकरचने क्रियमाणे एकस्य तावज्ज्येष्ठ एव नास्ति, द्विकस्य तु विद्यते एककः, स तदधस्ताद् निक्षिप्यते, तस्य चाग्रतः 'उचरिमतुलं पुरा नसेज्ज' इतिवचनात् त्रिको न्यस्यते, पृष्ठतस्तु स्थापित-शेषो द्विको दीयते, ततोऽयं द्वितीयो भङ्गः संप्रयते- २ । १ । ३ । अत्र च द्विकस्य विद्यत एकको ज्येष्ठः, परं नासौ तदधस्ताद् निक्षि-प्यते, अग्रतः सदृशाङ्कपातेन समयभेदप्रसङ्गात् । एककस्य तु ज्येष्ठ एव नास्ति, त्रिकस्य तु विद्यते द्विको ज्येष्ठः, स तदधस्ताद् न्यस्यते, अत्र चाग्रभागस्य तावदसंभव एव, पृष्ठतस्तु स्थापितशेषाच्चैक-त्रिकौ क्रमेण स्थाप्येते 'पुव्वकमो सेसो' इति वचनात् । ततस्तृतीयो भङ्गः संजायते- १ । ३ । २ । अत्रायैककस्य ज्येष्ठ एव नास्ति, त्रिकस्य तु ज्येष्ठोऽस्ति द्विकः, न च तदधस्ताद् निक्षि-प्यते, अग्रे सदृशाङ्कपातेन समयभेदापत्तेः, ततोऽस्यैवानुज्येष्ठ एककः स्थाप्यते, अग्रतस्तु द्विको दीयते 'उचरिमतुलं' इत्यादिवचनात् ; पृष्ठतस्तु स्थापितशेषाच्चैक-त्रिकौ क्रमशः संप्रयते, अत्र तस्तुल्याङ्कपातेन समयभेदप्रसङ्गे, एतौ तदधस्ताद् न्यस्यते, तत्पृष्ठतस्तु स्थापितशेषौ द्विक-त्रिकौ क्रमशः स्थाप्येते इति पञ्चमो भङ्गः- २ । ३ । १ । अत्र द्विकस्य त्वस्यैकको ज्येष्ठः स तदधस्ताद् न्यस्यते, तत्पृष्ठतस्तु स्थापितशेषौ द्विक-त्रिकौ क्रमशः स्थाप्येते इति पञ्चमो भङ्गः- २ । ३ । १ । अत्र द्विकस्याऽस्यैकको ज्येष्ठः, किन्त्वसौ तदधस्ताद् न निक्षिप्यते, पुरतः सदृशाङ्कन्यासापत्त्या समयभेदप्रसङ्गात् । त्रिकस्य तु द्विको ज्येष्ठः, स तदधस्ताद् निक्षिप्यते, अग्रतस्त्वैकको दीयते, 'उचरिमतुलं' इति वचनात् ; पृष्ठतस्तु स्थापितशेषाच्चैकः स्थाप्यत इति षष्ठो भङ्गः । एषां च पणामपि भङ्गानामिदं स्थापना-

१ । २ । ३ ।

२ । १ । ३ ।

१ । ३ । २ ।

३ । १ । २ ।

२ । ३ । १ ।

३ । २ । १ ।

अत्राप्याद्यभूत्स्याज्जुपूर्वात्त्वाद्, अन्तिमस्य च पञ्चाजुपूर्वात्त्वाद् मध्यमा एव चत्वारो भ्राता भ्रान्तपुरुषीत्वेन मनन्त्याः । एवं चतु षष्ठ-पद-सप्तादीनामपि पदानामनया शिक्षा यद्भूताः समानेतव्याः । तदेव सत्तेष्वत्र उक्ता अनुपूर्वः, विस्तरतस्त्विमा वक्ष्यमाणान्भ्र नाभादिभेदा अजुयोगद्वारेभ्योज्ञेया इति ॥ ९४३ ॥

अथ संक्षेपतो नाम विचारयन्नाह-

जे वस्तुणोऽभिद्धानं पञ्जयभेयाणुसारि त नाम । पद्भेय ज नमद् पद्भेय जाइ जं भाणिय ॥ ९४४ ॥

पञ्जीयादिवस्तुतोऽभिधानं तद् नामेति संबन्धः । कर्मभूतम् !, इत्याह- पर्याया ज्ञान-दर्शन चारित्र्य रूप रस गन्ध स्पर्श-नव दुः-राणादयस्तेषां भेदा नानाविषयस्वभावास्तास्त्वादपक्षत्वेनाजुसरतीति पर्यायेदनुसारि नामेति । किमुक्त भवति !, इत्याशङ्य तात्पर्यमाह- 'पर्यायेभिस्यादि' 'जम मरत्वे' मसिपर्यायेनेद् यद् नमसि याति वद्वाचकत्वेन परिणयानि महीभवति तद् नमोति यद् भणित भवति, इत्येतद् तात्पर्यमित्यर्थ इति ॥ ९४४ ॥

एतच्च नाम दिनाप-विनामयावरकनामभेदाद् दशभेदश्च, तस्मात्पिलाग्रवस्तुविपपत्ताद् बहुभेद वाजुयोगद्वारेपुक्तम् । तत्र पदानां सायोपसर्गिके भावे सामायिकस्याज्जपयनस्यवतार इति दर्शयन्नाह-

छैविविहनामे भावे खओवसमिद् सुय समोयरइ । ज सुयनाणावरणखओवसमजं तय सज्ज ॥ ९४५ ॥

अजुयोगद्वारापपत्ते पदानाम्यौदयिकादयः षट् भावाः पठ्यन्ते । तत्र च सायोपसर्गिके भावे सर्वपण्याचारादि श्रुत समयत-रति, यद् यस्माद् सर्वमपि तद् श्रुत श्रुतज्ञानावरणकर्मसयोपसर्गादेव जायते, नाग्यता, तस्मात् सायोपसर्गिक एव भावे समवतरति । अत इद सामायिकाप्ययनमपि श्रुतविशेषरूपत्वाद् सायोपसर्गिक एव भावे समवतरति, नान्यत्रेत्यर्थादुक्त भवति । इत्युक्त संक्षेपतो नाम ॥ ९४५ ॥

सामंते ममाणमभिधित्सुराह-

दैव्वाइच्चउभेय पमीयद् जेण तं पमाण ति । इयमज्झयणं भात्तो चि भावमाणे समोयरइ ॥ ९४६ ॥

१ तद् बहुल्लोऽभिधानं पर्यायेभ्योऽनुसारि तद् नाम । प्रतिभेदे तद् यमसि प्रतिभेदे याति षट् मणिगद् ॥ ९४४ ॥

२ षट् विपपत्ति भावे सामायिकमिहे श्रुतं समवतरति । यद् अजुयनाणावरणकर्मसयोपसर्गादेव जायते, नाग्यता, तस्मात् सायोपसर्गिक एव भावे समवतरति ॥ ९४५ ॥

३ मण्यादिपुण्यैर्देवं मणीयते केन तद् मणामिति । इत्यस्यपपत्ते साव इति यावतावे सत्यमिति ॥ ९४६ ॥

द्रव्य-क्षेत्र-काल-भावभेदाच्चतुर्विधं प्रमेयम्, प्रमेयचातुर्वैध्याच्च प्रमाणमपि चतुर्विधम्-द्रव्यप्रमाणम्, क्षेत्रप्रमाणम्, कालप्रमाणम्, भावप्रमाणं चेति, द्रव्यादिकं चतुर्विधं प्रमेयं प्रमीयतेऽनेनेति कृत्वा । तत्रेदं सामायिकाध्ययनं श्रुतज्ञानविशेषत्वेन जीवपर्यायत्वा-ज्जीवभावत्वाद् भावप्रमाणे समवतरति । आह- ननु भावप्रमाणमपि त्रिविधम्- गुणप्रमाणम्, नयप्रमाणम्, संख्याप्रमाणं चेति ; तत्र सामायिकं क समवतरति ? इति । उच्यते- गुणप्रमाणे । ननु गुणप्रमाणमपि द्विविधम्- जीवगुणप्रमाणम्, अजीवगुणप्रमाणं च ; तत्र सामायिकं क समवतरति ? इति । उच्यते- जीवानन्यत्वेन जीवगुणप्रमाणे । ननु जीवगुणोऽपि त्रिविधः- ज्ञान-दर्शन-चारित्र्यभेदात् ; तत्र क सामायिकस्याऽवतारः ? । उच्यते- बोधात्मकत्वाद् ज्ञानगुणे । ननु ज्ञानमपि प्रत्यक्षा-ऽनुमानो-पमाना-ऽऽगमभेदाच्चतुर्विधम्, तत्र केदमवतरति ? इति । उच्यते- आगमे । ननु सोऽपि लौकिक-लोकोत्तरभेदाद् द्विविधः । लोकोत्तरोऽपि सूत्रा-र्थो-भयरूपित्वात् त्रिविध एव, तत् केदं समवतरति ? इति । उच्यते सूत्रा-र्थो-भयभेदात् त्रिविधेऽपि लोकोत्तर आगमे समवतरति, तत्सम्भावत्वात् तत्संख्यपत्त्या-दिति ॥ १४६ ॥

एतदेवाह—

जीवाणणत्तणओ जीवगुणे बोहभावओ नाणे । लोउत्तरसुत्तथोभयागमे तस्सभावाओ ॥ १४७ ॥
व्याख्यातार्थेव ॥ १४७ ॥

आह- नन्वात्मागमा-जनन्तरागम-परम्परागमभेदतोऽपि लोकोत्तरागमस्त्रिविधः, तत् केदमवतरति ? इत्याशङ्क्याह—

सुयओ गणहारीणं तस्सिस्साणं तहाऽवसेसाणं ।

एवं अत्ता-णंतर-परंपरागमयमाणस्मि ॥ १४८ ॥

अत्थेण उ तित्थंकर-गणहर-सेसाणमेवमेवदं ।

यथा जीवगुणादिव्यस्यावतारः, एवमात्मा-जनन्तर-परम्परागमप्रमाणेऽप्यवतारो मन्तव्यः । कथम् ? इत्याह- सूत्रतो गणधरा-

१ जीवानन्यवत्तो जीवगुणे बोधभावतो ज्ञाने । लोकोत्तरसूत्रार्थोभयागमे तत्सम्भावत् ॥ १४७ ॥

२ श्रुततो गणधारिणां तच्छिष्यणां तथावशेषाणाम् । एवमात्मा-जनन्तर-परम्परागमप्रमाणे ॥ १४८ ॥
अर्थेन तु तीर्थंकर-गणधर शेषाणामेवमेवेदम् ।

णामिदमात्मगमः, तेरेव तस्यैवस्य निर्वर्तिगत्वाद्, अत आत्मन एव सङ्काशादागमनमस्येति कृत्वा । तच्छ्रमणां तु जन्मृत्याभ्यादीनां सामाधिक्यजननन्तरगमः, अनन्तरादेव गणधरादागमनमागमोऽस्त्विति हेतोः । तथाञ्चोपाणां म्रमव-स्यत्यभवादीनामेतत् म्रम परम्परागमः युरिपरम्पराऽऽगमनमागमोऽस्वेति युक्तेः । तदेव सूत्रयो यथासत्येन गणधरादीनामात्मगमादित्वयोजना कृता ॥४४८॥ अयेनाप्येव मेदेई सामाधिक्य यथासत्येन तीर्वकर-गणधर श्रेयज्ज्युभृतीनामात्मगमा-अन्तरगम परम्परागमत्वेन वक्ष्यमिति ॥

तनु नयममाणे सप्तवतारोऽस्य भवति, नवा १, इत्याद्यष्टय मायोत्तरार्धमाह—

मृदुनय ति न सपद् नयप्यभाणेऽवधारो से ॥ १४९ ॥

‘मृदुनयय सुर्षे कालिय, न नया समोयरंति इह’ इतिवचनाद् बृहनय चिरन्तनयुनिभिः क्षिव्यव्यामोहभयाद् निपिद्धनयविचार समति क्षुत्त, अतो नयममाणे माऽस्यावतार इति ॥ १४९ ॥

आह— ननु कियतः कालादर्यात् कालिकश्रुतेन नयविचारो निरिदः १, इत्याह—

आसी पुरा सो निधको अणुओगागमपुहुत्तभावमि । सपद् नस्य पुहुत्ते होउअ व पुरिसं समासज्ज ॥१५०॥

पुरा पूर्वे वरणकरण धर्षकथा-गणित-द्रव्यानुयोगलक्षणानां चतुर्णामनुयोगानामपृथग्गारे यतिमूत्रं चतुर्णामप्यवतारे स नया-वतारो नियतो निश्चित आसीत् । सोमव दुनरनुयोगानां पृथक्से

“कालिमसुर्षे च इतिभ्रातृवादे तदया च सूरपत्नी । तन्मो य दिद्विबाओ चरत्तमो होइ अणुभोजो ॥ १ ॥”

इति वचनाद् णार्येवयेन व्यवस्थापने सति नास्त्यसौ नयावतारः । किं सर्वथा १, न, इत्याह— भवेद् वा ब्राह्मदुषयविशेषे समासाय कोऽपि स्थानपीति । इदमुक्त भवति— भीमदार्पयसितमुरीन् यवदेकस्मिन् सवेऽनुयोगचतुष्टयव्याख्यानम्, नयविचारश्च विस्तरेणाऽऽसीत् । ततश्च तेरेव भीमदार्पयसितमुरिभिर्विचारबाहुल्याद् सुसतः क्षिप्यानवलोकय चत्वारोऽप्यनुयोगा भेदेन व्यवस्थापिताः, तयथा— कालिकश्रुते चरणकरणाऽनुयोग एव व्याख्येयः, उत्तराख्ययनादिषु धर्षकयाऽनुयोगः, सूर्यमश्रुत्यादिषु गणिताऽनुयोगः, दृष्टिवादे

१ बृहनयमिति च तमति नयप्रधानेऽवतारस्तत् ॥ १४९ ॥ २ बृहनयर्षिकं पुत्र कालिहं, न नयाः सप्तवतारलीह ।

३ आसीत् पुरा स निष्कोऽनुयोगागमपृथग्गारे । तमति गतिस्ते तृणसे भवेद् वा पुष्प समासाय ॥ १५० ॥

४ कालिकपुत्रं यतिभ्रातृवादि वृतीवा च सूरपत्नी । ततश्च दृष्टिवाद्भुर्षके नयवतारोऽनुयोगः ॥ १ ॥

द्रव्यानुयोगः । नयंविचारश्चाज्वाकं प्रायो निषिद्धः । इति न सामाधिकस्य प्रायो नयेष्ववतार इति ॥ ९५० ॥

संख्याप्रमाणे तद्विवर्तरीदं नवा ? इत्याह-

^१संख्याप्रमाणे कालियसुयपरिमाणे परित्तपरिमाणं । सुयओ तदस्थओ पुण भणियं तमणंतपज्जायं ॥ ९५१ ॥

संख्या नाम-स्थापना-द्रव्य-क्षेत्र-कालौ-यम्य-परिमाण-भावभेदाऽनुयोगद्वारेष्वष्टधा प्रोक्ता । तत्र संख्यामाने संख्याप्रमाणे विचार्यमाणे कालिकश्रुतपरिमाणे एतदवतरति । तत्र कालिकश्रुतपरिमाणं द्विविधम् - सूत्रतः, अर्थतश्च । तत्र सूत्रतस्तु सामाधिक्याध्ययनं परीचं संख्याताभिरादिनियतपरिमाणम् । तस्य सामाधिकस्यार्थस्तदर्थस्ततः पुनरनन्तपर्यायत्वादन्तपरिमाणं भणितमिति । तदेवं प्रमाणमप्युक्तं संक्षेपतः ॥ ९५१ ॥

अथ वक्तव्यतामभिधित्सुराह-

सैमओ जो सिद्धंतो सो स-परो-भयगओ तिविहभेओ । तत्थ इमं अज्झयणं ससमयवत्तव्वयानिययं ॥ ९५२ ॥

यः सिद्धान्तः स तावत् समय उच्यते । स च त्रिविधः- स्वसमय-परसमयो-भयसमयभेदात् । अत एव वक्तव्यताऽनुयोगद्वारेषु त्रिविधा प्रोक्ता- स्वसमयवक्तव्यता, परसमयवक्तव्यता, स्व-परो-भयवक्तव्यता चेति । तत्रेदं सामाधिक्याध्ययनं स्वसमयवक्तव्यतानियतं, स्वसमयस्यैवैह प्रतिपाद्यमानत्वादिति ॥ ९५२ ॥

न केवलमिदमध्ययनम्, किन्तु सर्वाण्यप्यध्ययनानि स्वसमयवक्तव्यतानियतान्येव । कुतः ? इत्याह-

पैरसमंओ उभयं वा सममादिट्ठिस्स ससमओ जेण । तो सव्वज्झयणाइं ससमयवत्तव्वनिययाइं ॥ ९५३ ॥

यतः परसमयः, उभयसमयो वा सम्यग्दृष्टेः स्वसमय एव, यथावादिपयविभागेन व्यवस्थापनात् । ततो यद्यपि केषुचिदध्ययनेषु परो-भय-समयवक्तव्यतापि श्रूयते, तथापि तानि सर्वाण्यपि स्वसमयवक्तव्यतानियतान्येव, सम्यग्दृष्टिपरिग्रहात् । एतच्च पूर्वमनेकशो भावितमेवेति ॥ ९५३ ॥

१ संख्यामाने कालिकश्रुतपरिमाणे परित्तपरिमाणम् । श्रुततस्तदर्थतः पुनर्भणितं तदनन्तपर्यायम् ॥ ९५१ ॥

२ समयो यः सिद्धान्तः स स्व-परो-भयगतत्रिविधभेदः । तत्रेदमध्ययनं स्वसमयवक्तव्यतानियतम् ॥ ९५२ ॥

३ परसमय उभयं वा सम्यग्दृष्टेः स्वसमयो जेन । ततः सर्वाध्ययनानि स्वसमयवक्तव्यनियतानि ॥ ९५३ ॥

क्रिञ्च—

'मिच्छन्मयसमुद्गह सम्मच्च ज च तदुवगारमि । वट्टइ परसिद्धतो तो तस्स तओ ससिद्धतो ॥ ९५४ ॥

मिथ्यात्वानायेकान्तसिद्धत्वा अशक्तिवद्वैतसिद्धतादिप्रमाणानां यः समुदायः स्यात्तदलाञ्छितः, स एव यस्मात् सम्यक्सम्मान् । यस्माच्च तस्य स्वसमयस्योपकारस्तदुपकारस्तस्मिन् भवति परसिद्धान्तः, परसिद्धान्तव्याप्यस्यैव स्वसिद्धान्तसिद्धेः, असमग्रसमाहितं परसिद्धान्तानां इन्द्रा स्वसिद्धान्ते स्वैर्यसिद्धेति । वस्तुतस्तथा तस्य सम्यग्रहोक्ताः परसिद्धान्तः स्वसिद्धान्त एव । तदेवं सम्यग्रहैः सर्वोऽपि विषयविभागेन स्थापितः स्वसिद्धान्त एव इति सर्वगोप्यपर्ययानि स्वसमयवक्तव्यतानिपतान्येवेति स्थितम् । तदेवमभिहितं वक्तव्यता ॥ ९५४ ॥

अयार्थोपकारमभिधित्सुराह—

तैवज्जजोगविरइ अज्जयणत्थाहिगार इह सो य । भण्णइ समुदायत्थो ससमययत्तव्वयावेसो ॥९५५॥

इह सावययोगविरतिः सामायिकाव्ययनस्यार्थोपकारः, स च समुदायार्थो भण्यत इति प्रागुक्तमेव । स एव च स्वसमयवक्तव्यतायां संपूर्णता परदेवोऽभिधीयत इति । उक्तोऽर्थोपकारः ॥ ९५५ ॥

अयं समयवारमभिधित्सुराह—

अहुणा य समोयारो जेण समोयारिय पइवार । सामाइय सोऽणुगओ लापवओ नो पुणो वड्ढो ॥ ९५६ ॥

अधुना समयवारोऽसंशयः । वक्तारो विप्रक्रमे, तत्र— स च 'लापवत् चि' सायवमाभित्य लापवार्थमित्यर्थः, अनुगतः पूर्वमेव गतोऽतिक्रान्तः पूर्वमेवामिहित इत्यर्थः । कथम् ? इत्याह— येन यस्मात् प्रविष्टारं सामायिकाध्ययनं समवतारितमेव । ततो भेदानीं पुनरपि समवतारो वाच्यः, तद्व्यापारस्याऽध्ययनसमवतारणस्य प्रविष्टारमनिष्ठितत्वात् । एतदुक्तं भवति— अधुना पष्ठ

१ मिच्छाममसमुद्गह सम्मच्च ज च तदुवगारमि । वट्टइ परसिद्धान्तलाञ्छितं तत्रा स्वसिद्धान्तः ॥ ९५४ ॥ २ य छ ज 'तसमुद्गहमयं य' ।

३ क च 'मिथ' । ४ सायवमोममिधित्सुरवतारोपिच्छार इह स य । भण्यते समुदायार्थः स्वसमयवक्तव्यतादेताः ॥ ९५५ ॥

५ अधुना च समवतारो येन समवतारितं प्रविष्टारम् । सामायिकं सोऽणुगतो लापवओ ओ पुणवड्ढो ॥ ९५६ ॥

उपक्रमभेदः समवतारः प्रस्तुतः, स च लाघवार्थं सामायिकस्य प्रतिद्वारं समवतारितत्वात् पूर्वमेवाभिहितः, इति न पुनरप्यत्रोच्यते, पौनरुक्त्यमसङ्गात् ॥ इति सप्तदशार्थाः ॥ ९५६ ॥

॥ इत्युपक्रमः समाप्तः ॥

अथ निक्षेपलक्षणं द्वितीयमनुयोगद्वारमभित्सुराह—

भेण्ड धिप्पइ य सुहं निक्खेवपयाणुसारओ सत्थं । ओहो नामं सुत्तं निक्खेतव्वं तओऽवस्सं ॥ ९५७ ॥
यस्माद् नामादिनिक्षेपानुसारतः शास्त्रम्, अध्ययनम्, उद्देशको वा सुखेनैव भण्यतेऽभिधीयते, सुखेनैव च शुद्धतेऽधिगम्यते, तस्मात् शास्त्रादेः संवन्धी ओघो, नाम, सूत्रं चावश्यमेव निक्षेपव्यम् । एतेन च यद् निक्षेपस्य पूर्व सामान्येन त्रैविध्यश्रुतम्, तदिदानीं विशेषतो दक्षितमवगन्तव्यम्; तद्यथा—त्रिविधो निक्षेपः—ओघनिष्पन्नः, नामनिष्पन्नः, सूत्रालापकनिष्पन्नश्चेति ॥ ९५७ ॥

तत्रौघः किमुच्यते?, इत्याह—

ओहो जं सामणं सुयाभिहाणं चउव्विहं तं च । अज्झयणं अज्झीणं आओ उज्झवणा य पत्तेयं ॥ ९५८ ॥
नामाइचउब्भेयं वण्णेऊणं सुयाणुसारेणं । सामाइयमाउज्जं चउसुं पि क्रमेण भावेसु ॥ ९५९ ॥

इह यत् श्रुतस्य जिनवचनरूपस्य सामान्यमङ्गा-ऽध्ययनोद्देशकौदिकं नाम तदोघ इत्युच्यते, सामान्यं शास्त्रनामेत्यर्थः । तत्रेह सामायिकस्य प्रस्तुतत्वात् तद्विषयं सामान्यनाम ग्राह—अध्ययनम्, अक्षीणम्, आयः, क्षपणा चेति । इदं च सामायिकादिशास्त्रविशेषस्य सामान्यमध्ययनादिकमभिधानमनुयोगद्वारलक्षणश्रुतानुसारेण प्रत्येकं नामादि चतुर्विधमुपवर्ण्यते; तद्यथा—नामाध्ययनम्, स्थापनाध्ययनम्, द्रव्याध्ययनम्, भावाध्ययनम्; तथा, नामाक्षीणं, स्थापनाक्षीणम्, द्रव्याक्षीणम्, भावाक्षीणम् । एवमाय-क्षपणयोरप्युक्त्वा क्रमेण चतुर्त्वंपि भावेषु भावाध्ययने, भावाक्षीणे, भावाऽऽये, भावक्षपणार्थां चेत्यर्थः । किम्?, इत्याह—सामायिकमायोज्यम्—सामायिकमेव भावाध्ययनादिवाच्यत्वेनात्र बोद्धव्यमित्यर्थः ॥ ९५८ ॥ ९५९ ॥

१ भण्यते गृह्यते च सुखं निक्षेपदानुसारतः शास्त्रम् । ओघो नाम सूत्रं निक्षेपवत् ततोऽवश्यम् ॥ ९५७ ॥

२ ओघो यत् सामान्यं श्रुताभिधानं चतुर्विधं तच्च । अध्ययनमक्षीणमायः क्षपणा च प्रत्येकम् ॥ ९५८ ॥

नामादिचतुर्भेदं वर्णयित्वा श्रुतानुसारेण । सामायिकमायोज्यं चतुर्त्वंपि क्रमेण भावेसु ॥ ९५९ ॥ ३ घ. छ. 'दि ना' ।

अथाध्ययनादीनां चतुर्णामपि क्रमेण निरुक्तमाह—

‘जेण सुहुअप्पज्जण अज्झप्पाणयणमहिियमयण वा । बोहस्स सजमस्स च मोक्खस्स व ज्ञ तमज्झयण ॥९६०॥

इदं नैरुक्तेन विधिना प्राकृतस्याभावाच्च, दुष्टं ‘कैवल्यं विवं जणेरं वि पयारलोवाओ अज्झयण, अहवा, अज्झप्पाणयणं पयार-आकार नकारलोवाओ अज्झयण वि’ । अथवा, बोधस्य, संयमस्य, मोक्षस्य वाञ्छिकमयनं तदेतत्त्वात् प्रापकं यत् तदध्ययनमिति ॥ ९६० ॥

कैज्झरीण विज्जतं अब्बोच्छित्तिनयओ अल्लोको ज्व । आलो नाणाईणं झवणा पावाण खवणं ति ॥९६१॥

अर्थिभ्योजनवत्तं दीयमानमपि कर्षत एव न तु क्षीयत इत्यक्षीणम् । अथवा, अव्यवच्छिदिनयमेतेन सर्वदेवाव्यवच्छेदात्, अल्लोकवत् अक्षीणम् । आयो सायः प्राप्तिर्ज्ञानादीनामस्मादित्यायः । क्षवणाञ्चयो निर्जेरा पापकर्मणामस्मादिति ज्ञपणेति । तदेवमभिरहितयोगेनाय, तदभिधाने चोक्त ओचनिष्पद्यो निक्षेपः ॥ ९६१ ॥

अथ नामनिष्पद्य निक्षेपमभिहितसुरध्ययनस्य विशेषनाय, तन्निक्षेपं चाह—

सौमाह्वय ति नाम विसेसाविहििय चउज्जिह्व त च । नामाह निरुचीए सुसण्कासे व सं बोच्छ ॥ ९६२ ॥

मस्तुताध्ययनस्य सामायिकमिति विशेषविहितं नाम । तच्च चतुर्विधम् । कथम् । इत्याह- नामादि-नामसामायिकम्, इत्याय-नासामायिकम्, ब्रह्मसामायिकम्, भावसामायिकं चेति । एतद्यार्थनिरूपणतो वक्ष्येज्जम् । क । इत्याह- निरुक्तो ‘उत्तेसे निरेसे य नि-मावे’ इत्याद्युपोष्यातनिर्गुक्तिगतगायादयपर्यन्ते ‘क्षेवागारिसफोसणनिरुची’ इति यत् निर्गुक्तिद्वारं तद्यार्थतोऽभिधास्य इत्यर्थः । यद्विवा, निर्गुप्यलुगमभेदरूपायामेव द्यूनस्सर्द्धिकनिर्गुक्तो वत्स्य इति ॥ ९६२ ॥

अत्राक्षेप परिहारी प्राह—

१ देवा सुमाज्जातजवनकप्यात्मानवकमहिज्जमय वा । बोधस्य खवणस्य वा मोक्षस्य वा यत् तत्पण्यमयम् ॥ ९६० ॥

२ जण्यत्तमं विच अणपतीति ध्वा(का)मेवाणपण्यमय, अयथा, जण्यत्तानयनं ज्य(कार) आत्मार-नकारलोसारूपवचनमिति ।

३ अक्षीणं दीयमानमव्यवच्छिदिनयतोऽल्लोक इव । आलो ज्ञानादीनां क्षण्य कपालो क्षणमिति ॥ ९६१ ॥ ४ क म ‘कोव ज्य’ ।

५ सामायिकमिति नाम विशेषविहितं चतुर्विधं तच्च । नामानि निरुक्ते युक्तसर्वे वा यत् वत्ते ॥ ९६२ ॥ ६ माया ९७३ । ७ माया ९७४ ।

इह जइ कीस निरुत्ते तत्थ व भणियमिह भणए कीस ? । निक्खेवमित्तमिहइ तस्स निरुत्तीए वक्खाणं ॥९६३॥
आह— यद्यत्रापीदं चतुर्विधं विशेषनाम भणनीयत्वेनावसरप्राप्तम्, तर्हि किमुच्यते— निरुत्त्यादौ वक्ष्ये ? । अथ तत्र वक्ष्यते, तर्हि तत्र किमर्थमुच्यते ? । अत्रोत्तरमाह— ‘निक्खेवेत्यादि’ इह नामादिनिक्षेपमात्रस्यैव भणनावसरः, स च नामादिचातुर्विध्यभणनादुक्त एव, निरुत्तौ तु तदर्थो निरूपयिष्यत इत्यदोषः ॥ ९६३ ॥

पुनरप्यन्याऽऽक्षिप्य परिहरति—

‘तो कीस पुणो सुत्ते, सुत्तालावो तओ न तन्नामं । इह उण नामं नत्थं तं वक्खायं निरुत्तीए ॥ ९६४ ॥
इत्त ! यदि निरुत्तौ सामायिकं व्याख्यायते, तर्हि ‘करोमि भदन्त ! सामायिकम्’ इत्यादि किमिति पुनरपि मूत्रे व्याख्यायते ? । नैवम्, यतः सूत्रालापक एव तकोऽसौ व्याख्यायते, न पुनस्तन्नामव्याख्यानम्, इह पुनर्नामादिभेदः सामायिकनाम न्यस्तम्, तच्च निरुत्तौ व्याख्यातम्, इति विषयविभागात् सर्वं सुस्थमिति ॥ ९६४ ॥

पुनः प्रेर्यमुत्थाप्य परिहरति—

इह पुण कीस न भणणइ जं निक्खेवो इमो स निज्जुत्ती । निज्जुत्ती वक्खाणं निक्खेवो नासमेत्तं तु ॥९६५॥
नान्वैद्वय निक्षेपद्वारे किमिति न भण्यते न व्याख्यायते सामायिकम्, येन निरुत्तौ व्याख्यायते ? । अत्रोच्यते— यद् यस्मादसौ निक्षेपः प्रस्तुतः, तत्र च प्रस्तुते व्याख्यानस्य कोऽयसरः ? । ‘स निज्जुत्ति ति’ सा पुनर्वक्ष्यमाणा निर्युक्तिरुपोद्भूयातनिर्युक्तिद्वाररूपत्वाद् निर्युक्तिः । यदि नाम सा निर्युक्तिः, तथापि तत्र व्याख्यानस्य किमागतम्?, इत्याह— ‘निज्जुत्ती वक्खाणं ति’ निर्युक्तिरनुगमभेदत्वाद् व्याख्यानान्तरिकैव भवति, अतो युक्तं तस्यां व्याख्यानम् । निक्षेपोऽपि तर्हि व्याख्यानरूपो भविष्यति, इत्याह— ‘निक्खेवो नासमेत्तं तु ति’ निक्षेपस्तु नामादिन्यासमात्रात्मक एव वर्तते, न तु व्याख्यानरूपः, अनुगमस्यैव तद्रूपत्वात् । अतः कोऽत्र निक्षेगे व्याख्यानानवसरः ? इति ॥ ९६५ ॥

१ इह यदि कस्माद् निरुत्तौ तत्र वा अणितमिह भण्यते कस्मात् ? । निक्षेपमात्रमिह तस्य निरुत्तौ व्याख्यानम् ॥ ९६३ ॥

२ ततः कस्मात् पुनः सूत्रालापः सतो न तन्नाम । इह पुनर्नाम न्यस्तं तद् व्याख्यातं निरुत्तौ ॥ ९६४ ॥

३ इह पुनः कस्माद् न भण्यते यद् निक्षेपोऽयं सा निर्युक्तिः । निर्युक्तिरनुगमनं निक्षेपो न्यासमात्रं तु ॥ ९६५ ॥

नेणु निज्जुत्तिअणुगमे भणिया एसा वि नासानिज्जुत्ती । सच्चमिय निज्जुत्ती इय तु निक्खेवमिच्छस्स॥१६६॥

ननु यदि निर्मुक्तावेव व्याख्यानमिष्यते भवन्ति, तर्ह्यत्राणि दूषो नयं यदुत- एवाऽपि निर्मुक्त्वानुगमे न्यासानिर्मुक्तिर्यणिता, अयमपीह प्रस्तुतो निक्षेपो यस्यमाणे निर्मुक्त्वानुगमे निक्षेपनिर्मुक्तत्वेन भविष्यत इत्यर्थः । इदमुक्तं भवति-अनुगमो द्विविधो वक्ष्यते, तद्यथा- यश्चानुगमः, निर्मुक्त्वानुगमश्च । निर्मुक्त्वानुगमश्चिद्विधोऽभिधास्यते- निक्षेपनिर्मुक्त्वानुगमः, उपोद्घातनिर्मुक्त्वानुगमः, सूत्रसार्थिक- निर्मुक्त्वानुगममधेति । तथा- 'सं' किं ते निस्सेवनिज्जुत्तिअणुगमे ? निस्सेवनिज्जुत्तिअणुगमे अणुगए, वरसमाणे य" । एतदपि वक्ष्यते । तत्रायमर्थः- अत्रैव भागानवयकसामायिकादिपदानां नाम स्यापनादिनिक्षेपद्वारेण यद् व्याख्यानं कृतम्, तेन निक्षेपनिर्मुक्त्वानुगमोऽभिधास्यते । अतः किमुच्यते- 'नेह व्याख्यानम्, किन्तु निरुक्तावेव इति ।

तदेवमतिनिपुण परस्य मेर्ययवलोक्ष्याऽणुगमपूर्वकचरुमाह- 'सुखावित्थादि' सत्यम्, इयमपि प्रस्तुतनिक्षेपलक्षणा निर्मुक्तिः, किन्त्विय निक्षेपमात्रस्य नाम स्यापनादिनिक्षेपस्वरूपनिरूपणायैव, न निक्षेपार्थस्येत्यर्थः निरुक्तौ तु 'सैम्मदिदि अमोहो सोरसिम्भाय- वसण पोही' इत्यादिना ग्रन्थेन दृष्ट्याप्योदिविचारः करिष्यत इति भावः ॥ १६६ ॥

अथवा, किमेतेन बहुना शोक्तेन ?, अतिगहनं प्रकरणाविद्, अतः साक्षिप्य विशेषविषयविभागतात्पर्यद्वयते, तथा माह-
"निक्खेवमिच्छामिह वा अत्यविचारो य नासज्जुत्तीए । सइगओ य निरुचे सुत्तप्फासम्भि सुत्तगओ ॥१६७॥

अथवा, इह निक्षेपद्वारे सामायिकस्य नामादिनिक्षेपमात्रमेवोच्यते, तदर्थनिरूपणमात्रमेव च निक्षेपनिर्मुक्तौ निर्दिश्यते । नैह-
कस्तु दृष्टव्यतो विचार उपोद्घातनिर्मुक्त्वन्वर्गते निरुक्तिद्वारे- 'सैम्मदिदि अमोहो' इत्यादिना ग्रन्थेन दृष्ट्याप्यविचारः करिष्यत इत्यर्थः । यत्रस्थे तु सङ्गतो विचारः- सूत्रसार्थिकनिर्मुक्तौ सूत्रालापद्वाराऽऽप्यातस्य सामायिकस्यार्थविचार- कियते, न तु सामायिकनाञ्ज इत्यर्थः । एव विषयविभागोनाऽवस्थानाद् सर्वं समञ्जसमिति । तदेवमभिरुतो नामनिष्पन्नोऽपि निक्षेपः ॥ १६७ ॥

१ ननु निर्मुक्त्वानुगमे भणितैराऽपि न्यासनिर्मुक्तिः । सन्नमित्वे निर्मुक्तिरिव तु निक्षेपमात्रस्य ॥ १६६ ॥

२ अथ का स निक्षेपनिर्मुक्त्वानुगमाः ? । निक्षेपनिर्मुक्त्वानुगमोऽनुगता, यद्व्याख्यानम् । ३ गाथा २८०४ ।

४ निक्षेपमात्रमिह भाऽऽविचारश्च न्यासनिर्मुक्तौ । तदनुगमश्च निरूप्य सूत्रसार्थे सङ्गताः ॥ १६७ ॥

अथ मूत्रालापकनिक्षेपस्याजसरः, तथाह—

जो सुत्तपयत्रासो सो सुत्तालावयाण निक्खेवो । इह पत्तलक्खणो सो निक्खिक्खणइ न पुण किं कज्जं ? ॥९६८॥
सुत्तं चैव न पावइ इह सुत्तालावयाण कोजसरो ? । सुत्ताणुगमे काहिइ तण्णासं लाववनिमित्तं ॥९६९॥

‘कैरेमि भन्ते ! सामाइयं’ इत्यादिमूत्रपदानां यो नाम-स्थापनादिरूपेण न्यासः, स मूत्रालापकनिक्षेपः । स चेह मासलक्षणः—
प्राप्तावसर एव, न पुनर्निक्षिप्यते— न पुनः मूत्रालापक इदानीमेव निक्षिप्यत इति भावः । किं कार्य— कस्माद्धेतोः ? इत्याह— मूत्रमेव
तावदिदानीं न प्राप्नोति, अतः मूत्रालापकानामिह निक्षेपे कर्तव्ये कोजसरः ? । इदमुक्तं भवति—मूत्रानुगम एव मूत्रमुत्थारयितव्यम्,
उच्यते च मूत्रे तदालापकविभागः ; तद्विभोगे च तन्निक्षेपः । अतः मूत्राभावात् कः मूत्रालापकानामिह निक्षेपेजसरः ? । तर्हि कदा
तन्निक्षेपो विधेयः ? इत्याह— मूत्रानुगमे प्राप्ते करिष्यति लावयति लावयार्थं सूरिस्तन्निक्षेपमिति ॥ ९६८ ॥ ९६९ ॥

अथ पूर्वोपरासंबद्धतामाशङ्क्य परिहरति—

इह जइ पत्तो वि तओ न नस्सए कीस भण्णए इहइं । दाइज्जइ सो निक्खेवमेत्तसामणओ नवरं ॥९७०॥

नन्विह प्राप्तावसरोऽपि यदि तक्रोऽसौ मूत्रालापकनिक्षेपो न न्यस्यते न निधीयते, तर्ह्यत्र किमर्थं भण्यते—‘मूत्रालापकनिक्षेपश्च’
इत्येवं निक्षेपवृत्तीभेदत्वेन किमर्थमिहोपन्यस्यते ? , अनुगमोऽपि किमिति न भण्यते ? इति भावः । सत्यम्, किन्त्वोच्यनिष्पन्नदिना
निक्षेपेण सह निक्षेपभावसाम्यात् नवरं केवलं दर्शयत एवाजसरमत्र, न कूलन्यस्यते, ग्रन्थगौरवभावात् ॥ इति चतुर्दशगार्थः ॥९७०॥

॥ इति निक्षेपः समाप्तः ॥

अथानुगमलक्षणं वृत्तीयमनुयोगद्वारं संवन्धोपदर्शनपूर्वकमाह—

संपयमोहोईणं संनिक्खित्ताणमणुगमो कज्जो । सोऽणुगमो दुविगण्णो नेओ निज्जुत्ति-सुत्ताणं ॥९७१॥

१ यः सुत्रपदस्यात्मः स मूत्रालापकानां निक्षेपः । इह मासलक्षणः स निक्षिप्यते न पुनः किं कार्यम् ? ॥ ९६८ ॥

सूत्रमेव न प्राप्नोतीति मूत्रालापकानां कोजसरः ? । मूत्रानुगमे करिष्यति तन्प्राप्तं व्यापयितुमात्रम् ॥ ९६९ ॥ २ करोति भन्त ! मामाधिकम् ।

इह यदि प्राप्नोऽपि मको न न्यस्यते कामात् भण्यते इह ? । दर्शयते स निक्षेपमागमसामान्यतो नस्सए ॥ ९७० ॥

३ सांभत्ताचार्यानां वनिक्षिप्यतामनुगमः कार्यः । सोऽनुगमो द्विविधः केयो नियुक्ति-गुणयोः ॥ ९७१ ॥

अङ्गयणं उद्देशोऽभिहितं सामादयं ति निदेशो । सामण्य-विसिद्धानं अभिहारं सत्य-नामाणं ॥९७५॥

शास्त्रं च नाम च शास्त्र-नामनी तयोः सामान्य-विशिष्टयोः सामान्य-विशेषभूतयोरथानिष्पन्ने नामनिष्पन्ने च निक्षेपे यदभिधानमभिहितम्, तादृश-निर्देशो । यथासंख्येयं चेह योजना, तद्यथा- सामान्यस्य शास्त्रस्यैवानिष्पन्ननिक्षेपे यदध्ययनमित्यभिधानमभिहितं स उद्देश इत्युच्यते, नामनिष्पन्ने च निक्षेपे विशिष्टस्य नाम्नो यत् सामायिकमित्यभिधानमभिहितं स निर्देश इत्यभिधीयत इति ॥९७५॥

अथ प्रेरकः प्राह—

दौरोवन्नासाइसु निक्खेवे ओह-नामनिष्पन्ने । उद्देशो निदेशो भणिओ इह किं पुणग्गहणं ? ॥ ९७६ ॥

आह— नन्वसाधावक्ष्यकशास्त्रस्य प्रथमपध्ययनं सामायिकम्, तस्य च चत्वार्यनुयोगद्वाराणि, इत्यादिना दौरोपन्यासादिषु प्रक्रमेषु; यद्विधा, ओघनिष्पन्न-नामनिष्पन्नयोर्निक्षेपयोः सामान्यनामरूप उद्देशः, विशेषनामरूपश्च निर्देशोऽनेकशः प्रोक्त एव; किमर्थमिदोपोद्धात-निर्युक्तो पुनरपि तयोर्ग्रहणम् ? इति ॥ ९७६ ॥

अत्रोत्तरमाह—

इह विहियाणमणागयगहणं तत्थन्नहा कहे कुणउ । तेसिं गहणमकाउं दारन्नासाइकज्जाइ ? ॥ ९७७ ॥

इहोपोद्धाते आद्यद्वारद्वयविविधितयोर्येवोद्देश-निर्देशयोस्तत्र दौरोपन्यासादौ शास्त्रकृताऽनागतमेव ग्रहणं कृतम्, अन्यथा हि तयोः सामान्य-विशेषनामरूपयोरुद्देश-निर्देशयोस्तत्र ग्रहणमकृत्वा कथं निराश्रयाणि दौरोपन्यासादिकार्याणि करोतु ? इति ॥ ९७७ ॥

प्रतिविधानान्तरमाह—

अहवा तत्थुद्देशो निदेशो वि य कओ इहं तेसिं । अत्थाणुगमावसरे विहाणवक्खाणमारब्धं ॥ ९७८ ॥

१ अथ्यगनसुद्देशोऽभिहितं सामायिकमिति निर्देशः । सामान्य-विशिष्टयोरभिधानं शास्त्र-नाम्नोः ॥ ९७५ ॥

२ दौरोपन्यासादिसु निक्षेपे ओघ-नामनिष्पन्नयोः । उद्देशो निर्देशो भणित इह किं पुनर्ग्रहणम् ? ॥ ९७६ ॥

३ इह विहितयोरनागतग्रहणं तत्रान्यथा कथं करोतु । तेषां ग्रहणमकृत्वा दौरोपन्यासादिकार्याणि ? ॥ ९७७ ॥

४ अथवा तत्रोद्देशो निर्देशोऽपि च कृता इह तयोः । अर्थाणुगमावसरे विधानव्यवस्थानामारब्धम् ॥ ९७८ ॥

अथवा, तत्र द्वापोपन्यासादौ सामान्य विशेषाभिधानरूप उद्देशो निर्देशश्च कृत इत्युपगच्छामः, केवलमिदानीमुपन्याससरेऽप्यन्या-
ख्यामस्तावे सयोः पूर्वविहितयोरेष निर्देशयोर्विधानतो भेदतो व्याख्यानमारुणमित्यदोष इति ॥ १७८ ॥

अन्ये तु- ह्यवते । किम् !, इत्याह—

अन्ते उ विसेसमिह भणति नोदेसवदमेयं ति । जाणावियमञ्चयण समासदारावयारेण ॥ १७९ ॥

अन्ये तु पूर्वविहितयोरपीह विशेषमाचक्षते- नोदेसकचदमिदमध्ययनमित्येतद्व्यापितं किञ्च । कुतः !, अत्र ध्रुतस्फुटान्याध्ययनसमा-
सद्वारावचारात् । इदमत्र हृदयम्—

‘मेयं ह्यका दक्षिणं सेवे फले समासज्वरे । ज्वरेऽसिनि य आर्षणि य होर महमजो ॥ १ ॥’

इति पुरस्तादिरैव वक्ष्यमाणमायासुखेऽसोऽप्यविषयोऽभिधास्यते । यथा, ‘मेयं य निरेसो’ इत्यादिगायाया निर्देशोऽपि वाच्य-
विषयो वक्ष्यते । तत्र च समासद्वारे संक्षेपाभिधायकं नाम समासोरेष इति व्याख्यास्यते ; तथा- ‘आत्रय, ध्रुतरुण्य’, अध्ययनम्,
ज्वरेण इत्यादि । तत्रैव सामायिकाध्ययनं किलाध्ययनोरेषो भवति, न सुखेऽनोरेषा, ज्वरेऽनरहितत्वात् । एतच्च तत्र व्याख्यास्यते । तद-
त्रोरेष निर्देशयोरप्यविषयभणनेन यथु समासद्वारमायातम् । अनेन च समासद्वारेण विचार्यमाणेनेदमध्ययनसुखेऽनरितिमिति ज्ञापितम् ।
एतत्स्वेषोरेष निर्देशाभणनेन निर्यूलस्य समासद्वारस्यैवाऽभावात् किञ्च न ज्ञायेतेति ॥ १७९ ॥

एतच्च यतिरुद्धिदेव, इति दर्शयति—

अंगाद्वपण्डकाले कालियसुयमाणसमन्वयोरे य । तमणुदेसयवद भणिय विय इह किमञ्महिय ॥ १८० ॥

‘भावययक किमद्वय, अङ्गानि !’ इत्यादित्रश्रकाल एव कालिकध्रुतरिमाणसत्यावतारे वाध्ययनसंख्यावतारात्, ‘नोरे-
सक’, नोरेषाकाः’ इति निषेपाय तत् सामायिकाध्ययनसुखेऽनरुचदं न भवतीति यागितमेव, इह किमप्यधिकमज्ञात ज्ञायते ? । तस्माद्
यत्किञ्चिदेवेदम् । अत एतयोरिह भणने व्याख्यानार्थमेवेति स्थितम् । तदेव कुतोरेष निर्देशविषया चालना, मत्स्यवस्थान च ॥ १८० ॥

१ अन्ये तु विरोधमिह भणन्ति नोदेसकमेवेति । उचितमप्यन्यं समासद्वारावचारेण ॥ १७९ ॥

२ नाम स्थाना इत्येते फले ज्ञाने समासोरेषे । उक्तोरेषे च आने च यथावच्छेदकाः ॥ १ ॥ ३ एतदेव च निर्देशः ।

४ अङ्गादिप्रश्रकाले कालिकध्रुतरिमाणसत्यावतारे च । तमणुदेसकचदमिदमेवेद किमप्यधिकम् ॥ १८० ॥

अथ निर्गमनं निर्गमः । स च 'कुतः सामायिकं निर्गतम् ?' इत्येवंरूपो वक्ष्यते । अत्राक्षेप-परिहारौ ग्राह—

नैणु निर्गमसो गउ चिय अत्ता-णंतर-परंपरागमओ । तित्थयराईहिंतो आगयमेयं परंपरया ॥ ९८१ ॥

ननु पूर्वमागमद्वार एवात्मा-जनन्तर-परम्परागमस्तर्थात्करादिभ्यः परम्परया समागतमेतत् सामायिकमित्यभिधानात् तर्थात्करादिभ्यो निर्गमनस्य, इत्यवगतत्वाद् गतार्थ एव निर्गमः, किं पुनरिहोपात्तः ? इति ॥ ९८१ ॥

परिहारमाह—

ईह तेसिं चिय भण्णइ निद्वेसो निग्गमो जहा तं च । उवयातं तेहिंतो खेत्ताइविसेसियं बहुहा ॥ ९८२ ॥

तेषामेव तर्थात्करादीनां सामान्योद्देशमात्रेण प्राग्वगतानामिह विशेषाभिधानरूपो निर्देशो भण्यते, यथा श्रीमन्महावीरतर्थात्करादेतत् सामायिकमर्थतो निर्गतम्, सूत्रतस्तु गौतमादिगणधरेभ्यो निर्गतम्, तथा निर्गमश्चेह मित्यात्वाविरत्यादितमसस्तेषां तर्थात्करादीनामत्रोच्यते 'अवरविदेहे गामस्स चित्तओ' इत्यादिना ग्रन्थेन । तथा, तच्च सामायिकं बहुधाऽनेकशः क्षेत्र-काल-पुरुष-कारण-प्रत्ययविशेषितं तेभ्यस्तर्थात्करादिभ्यो यथोपयातमागतम्, तच्चेह भण्यत इति विशेषः ॥ ९८२ ॥

अथ लक्षणद्वारविषयमाक्षेपमाह—

अज्झयणलक्खणं नणु खओवसमियं गुणप्पमाणे वा । नाणागमाइगहणे भणियं किमिहं पुणो गहणं ? ॥ ९८३ ॥

लक्ष्यतेऽनेनेति लक्षणम्, तच्च 'संहरण-जाणणा खलु' इत्यादिना सामायिकस्य सावद्यगोगविरत्यादिकं वक्ष्यति । अत्र परः प्रेरयति—तन्वन्ध्ययनस्याऽस्य क्षायोपशमिको भावो लक्षणम्, इति प्रागुपक्रमेदरूपे पदनाम्नि क्षायोपशमिके भावे समवतारादर्थपत्त्या भणितमेव । अथवा, 'गुणप्रमाणे ज्ञानमिदम्, तत्राप्यागमः' इत्यायभिधानादिदं क्षायोपशमिकभावरूपं लक्षणमर्थपत्त्याऽभिहितमेव, आगमस्य क्षायोपशमिकभावलक्षणत्वात्, किमिद्वानुगमे लक्षणस्य पुनर्ग्रहणम् ? इति ॥ ९८३ ॥

१ ननु निर्गमो गत एवाऽऽत्मा-जनन्तर-परम्परागमतः । तर्थात्करादिभ्य आगमेतत् परम्परया ॥ ९८१ ॥

२ इह तेषामेव भण्यते निर्देशो निर्गमो क्या तच्च । उपपातं तेभ्यः क्षेत्रादिविशेषितं बहुधा ॥ ९८२ ॥ ३ अपरविदेहे ग्रामस्य निन्तकः ।

४ अल्पयनलक्षणं ननु क्षायोपशमिकं गुणप्रमाणे वा । ज्ञाना-ऽऽगमादिमहणे भणितं किमिह पुनर्ग्रहणम् ? ॥ ९८३ ॥ ५ श्रुतान-ज्ञाने खलु ।

परिरामार—

‘निदेशमेतच्चमुचं यस्मादिज्जइ सवित्तरं तमिह । अहवा सुयस्य भणिय लक्खणमिह त चउहं पि ॥ १८४ ॥
निदेशमात्रेण लक्षणस्य प्रायुक्तम्— निर्दिष्टं पूर्वं लक्षणम्, न तु तयाविषयत्वात् व्याख्यातमित्यर्थः । इह त्वनुमे
व्याख्यानप्रस्तावात् सविस्तरं तद् व्याख्यायते । अथवा, स सायोपशमिको भावः श्रुतसाधारणिकस्यैव पूर्वं लक्षणमुपपद्यते, इह तु
श्रद्धान श्रान देशविरति-सर्वविरतिरूपं चतुर्णामपि सम्बन्ध-शुद्ध-देशचारित्र सर्वचारित्रसाधारणिकानां लक्षणद्वयस्य इति विशेषः ॥१८४॥

अथ नयद्वारे भाष्यमाह—

‘भणिया नयप्पमाणे भणत्तीहि नया पुणे कीस ? । मूलद्वारे य पुणे एएसि को शु विणिओगो ? ॥१८५॥
ननु पूर्वं नयप्रमाणे भणिता एव नया’, किमिहोपादेते पुनरपि प्रप्यन्ते ?; तथा, वक्ष्यमाणे बहुयै नयलक्षणे’ मूलानुयोगद्वारे
भणियन्ते । तदानीं पूर्वमेकशो भणितानां पुनर्भणने को विनियोगः किं फलम् ?; न किञ्चिदित्यर्थः ॥ १८५ ॥

अत्र परिहारमाह—

‘जे विय नयप्पमाणे’ ते विय इहइ सवित्तरा भणिया । जं तमुवक्कमेच्च वक्खणाणिणं अनुगमो चि ॥१८६॥
य एव माह प्रमाणद्वारे सत्प्रमाणेन नया उक्ताः, त एवेह सविस्तरा भणिताः, अत्रे भणियन्त इति भावः । कुतः ?; यत्-
स्तदध्ययनोपाक्रमणकप्रमाणम्, एतत् त्वर्थाङ्गम् इति कृत्वा नयानां व्याख्यानमिति ॥ १८६ ॥

परिहारान्तरमाह—

‘अहवा तत्थ पमाण इहं सल्लानवहारण तेसिं । तच्चोवक्कता वा इह तदणुमयावयारोडय ॥ १८७ ॥
अथवा, प्रमाणद्वाराधिभारत् प्रतीयते वस्त्वैभिरिति प्रमाणं भाम्यान् नयानां तथाभिरितश्च, इह त्वोपादानिर्मुक्त्यनुगमे

- १ निर्देशमात्रमुक्त व्याख्यायते सवित्तरं तमिह । अथवा कुतस्त मिति उक्तमिह त्वणुगमेति ॥ १८४ ॥ १ य उ ‘ति ये’ ।
- २ भणिता भण्यमाने भण्यता इह नया’ इत्याह । । मूलद्वारे च पुनरेतत् को शु विनियोगः ? ॥ १८५ ॥ ४ य ‘उ’ मे मौल’ ।
- ५ य एव नयप्रमाणे त एवेह सवित्तरा भणिताः । यत् तदुपाक्रमणक व्याख्यातमिदमनुगम इति ॥ १८६ ॥ १ क य ‘ने ति वि’ ।
- ७ अथवा अत्र प्रमाणमिह सत्प्रमाणद्वारेणैवाह । ततोपकल्पा वा इह त्वनुगमावधारणेऽप्यह ॥ १८७ ॥

तेषां सरूपव्याख्यानम्, अथवा, तत्रोपक्रान्ताः, इह त्वयं तदनुभूतावतारश्रित्यते । इदमुक्तं भवति- प्रागुपक्रमाधिकारादध्ययनं नयैरुप-
क्रम्यते, इह तु कस्य नयस्य किं सामायिकप्रभुपतम् ? इति चिन्त्यते; तथा च वक्ष्यति-

‘तदेव संजमो अणुमो विगंथं पवणं च ववहारो । सहजुसुपाणं पुण निब्बाणं संजमो चेव ॥ १ ॥’

तेषां च नयानामिह समवतरणं समवतारो यत्र संभवति तत्र दर्शनीयः, यद् वक्ष्यते- ‘मूढनश्यं सुयं कालियं तु न नया
समोयंरंति इह’ इत्यादीति ॥ ९८७ ॥

मूलद्वारनयैः सहामीषां भेदमाह-

सौमाइयसमुदायत्यमेत्तावतारतप्परा एए । मूलद्वारनया पुण सुत्तप्फासोत्रओगपरा ॥ ९८८ ॥

सर्वेऽपि चैते नय-प्रमाणोक्ताः, उपोद्धातनिश्चिक्ताद्वारोक्ताश्च नयाः सामायिकसमुदायार्थमात्रे व्याप्रियन्ते, न तु सत्रार्थविनि-
योगिनः । वक्ष्यमाणस्तु मूलद्वारनयाः प्रतिपदं मूत्रार्थविषया इति विशेष इति ॥ ९८८ ॥

अथ किंद्वारे आक्षेप-परिहारौ ग्राह-

*जीवगुणो नाणं ति य भणि ए इह किं ति का पुणो संका ? । तं चिय किं जीवाओ अपणमणं ति संदेहो ॥ ९८९ ॥

ननु प्रमाणद्वारभेदे गुणप्रमाणे सामायिकं जीवगुणः तत्रापि ज्ञानम्, इत्याद्युक्तं च ‘किं सामायिकम् ?’ इति का शङ्का येन
किंद्वारमुच्यते ? इत्याह- ‘तं चियेत्यादि’ तदेव सामायिकं किं जीवाद्वयत्वं, अनन्यद् वा ? इति संदेहः, तदपनोदार्थमिह किंद्वारो-
पन्यास इति ॥ ९८९ ॥

अथ कथं द्वारविषयायाक्षेप-परिहारौ ग्राह-

भणि ए खओवसमियं ति किं पुणो लब्भए कंठं तं ति । इह सो चिय चित्तिज्जइ किह लब्भइ सो खओवसमो ? ॥ ९९० ॥

१ तपः संगमोऽनुमनो नैवेद्यं प्रयत्नं च व्यग्रहारः । शब्द-गुणभूयोः पुनर्निर्माणं संयम एव ॥ १ ॥

२ मूढनयिकं भुतं कालिचं तु न नयाः ममतातन्तीह ।

३ सामायिकसमुदायार्थमात्रव्यापारतत्परा एते । मूलद्वारनयाः पुनः सप्तसप्तोपयोगपराः ॥ ९८८ ॥

४ जीवगुणो ज्ञानमिति च भणिते इह किमिति का पुनः शङ्का ? । तदेव किं जीवाद्वयत्वनन्यदिति संदेहः ॥ ९८९ ॥

५ भणिते क्षायोपपादिकमिति किं पुनर्कल्पते कथं तदिति । इह स एव चिन्त्यते कथं कल्पते स क्षयोपपादः ॥ ९९० ॥

ननु नामदारे 'सायोपशान्तिकं सामाधिक्यम्' इत्युक्ते 'वदत्तरत्नसंयोगवशात् तदुभयमेव' इत्यर्थोदुक्तमेव भवति । अतः 'कथं तदुभयमेव ?' इत्यर्थमतिपादकं किमितिह पुनरपि कथंदातुमर्हति । अत्रोच्यते— इह कथमिति विद्वारे स एवं संप्रयोगमभिन्यस्यते । कथम् ? इत्याह— कथं सम्भ्यते स संप्रयोगमा ? इत्येव विशेषः ॥ ९९० ॥

अथ द्वारबाहुद्वयाद् अन्यविस्तरमवलोक्य संक्षिपन्नाह—

एकं बहुणा, जमुवक्कम-निक्खेवेसु भाणिय पुणो भणइ । अत्थाणुगमावसरे त वक्ख्वाणाहिभासत्य ॥ ९९१ ॥
किं बहुना ? सर्वेण्येतेषूपोदात्तद्वारेषु यदुपक्रमं निक्षेपयोगेणितमपि पुनरप्याचार्यो यमति, तदिदार्थानुगमावसरे पूर्वोपक्रान्त-
निसिप्तवस्तुव्याख्यानानि कारार्यम्, इत्येव भावनीयमिति ॥ ९९१ ॥

तदेवमुपोदात्तोक्तेष्वेतेषूपोदात्तद्वारेषु मल्लेकं विशेषतया लना मल्लस्याने अभिषाय, इदानीं सामान्येन सर्वस्याऽऽयुषोदात्तस्य शाल-
नामाह—

सैत्थसमुत्थाणत्थो पायेणोवक्कमो तद्दाउय वि । सत्थस्सोवग्घामो को पुप्पसिं पइविसेसो ? ॥ ९९२ ॥

आह— नक्षत्रक्रमोऽपि भायः शास्त्रसमुत्थानार्थमेव, तत्रानुपूर्व्यादिभिर्द्वैतरूपक्रम्य शास्त्रं नामादिन्यासव्याख्यानयोग्यतामानीयत
इत्यर्थः तथाऽप्यमुपोदात्तः शालेस्त्वोपेक्ष निर्वेद्य निर्गमादिभिर्द्वैतस्थानद्वयवर्ज्यं व्याख्यानयोग्यताद्वयकल्पयति, इति क्रोडनयोर्विशेषः ।-
न कथिद् । तत एतयोर्द्वयोरन्यतर एव वाच्य इत्यभिप्राय इति ॥ ९९२ ॥

मल्लवस्थानमाह—

उँवेसमेचनियमो उवक्कमोऽयं तु तल्लियोहत्थ । पाएणोवग्घामो नणु भणिओउय जमोऽणुगमो ॥ ९९३ ॥

उरेशमभ्रानियत एवोपक्रमः— नाम स्थापना इत्यादिभिः, आनुपूर्व्यादिभिश्च भेदैरुपक्रमः शास्त्रद्वयशित्येव, न तु व्याख्यानयती-
त्यर्थः । अयं पुनरुपोदात्तः भायेण तस्य शास्त्रस्य विवोषार्थो व्याख्यानार्थः । कुत इदं ज्ञाप्यते ? इत्याह— ननु यस्मादयं प्रस्तुतोऽणुगमो
भणितः, उपोदात्तश्चाणुगमभेद एव, अनुगमस्य च व्याख्यानरूपत्वात् सिद्धमुपोदात्तस्य व्याख्यानार्थत्वमिति ॥ ९९३ ॥

१ क. 'य' 'य' इ' । २ किं बहुना, यदुपक्रम-विशेषेणोक्तं नुनवेति । अत्रानुगतवसरे तत् व्याख्यानतयिकारत्येव ॥ ९९१ । ३

३ शास्त्रसमुत्थानाया भायेणोपक्रमरूपताममति । शास्त्रसंयोगेदात्ता क एतेषां मतिरिति ॥ ९९२ ॥ ४ क. 'स्वोदेवोपेक्ष' ।

५ इति शास्त्रानिक्ख रूपक्रमोऽयं तु उरेशमोवत्ततो यनु भणितोऽयं यलोऽणुगमः ॥ ९९३ ॥

परिहारान्तरमाह—

नीलसस्र व संवंधणमुवच्छमोऽयं तु सुत्तवक्त्राए । संवंधोवग्धाओ भण्णइ जं सा तदंतम्मि ॥ ९९४ ॥

अथवा, न्याससाध्ययनसंचिन्धनो नामादिक्षेपस्य संवन्धनं तयोगनाड्यादनमुपक्रम उच्यते, तदन्ते तन्मतिपादनात् । अयं तपोद्धातः सूत्रव्याख्यायाः संवन्धस्तद्योग्यताव्यवस्थापनरूपः, यद् यस्मान् तदन्ते उगोद्धातान्ते सैव सूत्रव्याख्या भण्यते । इत्युपक्रमोपोद्धातयोर्विशेषः । तदेवमाभिहितं संक्षेपणोपोद्धातनिर्युक्तेर्भावार्थमात्रम् ; विस्तरार्थस्तु पुरस्तादभिधास्यते ॥ ९९४ ॥

अथ सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तेरवसरः, तदाह—

सैपइ सुत्तप्फासियनिज्जुत्ती जं सुयस्स वक्ख्वाणं । तीसेऽवसरो सा उण पत्ता वि ण भण्णए इहइं ॥ ९९५ ॥

यत् सूत्रस्य व्याख्यानं सा सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तिः । मूत्रं व्याख्यानेद्वेनोः सृगतीति सूत्रसार्थजिज्ञासा, सा चासौ निर्युक्तिश्च सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तिरित्यर्थः । सांप्रतं तस्या भणितव्याऽवसरः, परं सा क्रमप्राप्ताऽपि नेह भण्यते ॥ ९९५ ॥

अत्र विनियमभ्रमाशङ्क्योत्तरमाह—

किं जेणासइ सुत्ते कस्स तई तं जया कमप्पत्ते । सुत्ताणुगमे वोच्छिइ होहिइ तीए तया भागो ॥ ९९६ ॥

किं कारणम्, येन क्रमप्राप्तापि नेत्रासौ भण्यते ? । उच्यते— येनाऽस्तति मूत्रे ' कस्स तई चि ' कस्य सा प्रवर्तते ? । मूत्रं हि सृगतीति सूत्रस्पर्शिका भण्यते, तत्र नास्ति, तद्वत् तदवसरः ? । कदा पुनरसौ तर्हि भविष्यति ? , इत्याह— ' तमिस्वादि ' तत् मूत्रं क्रमप्राप्ते मूत्रानुगमे यदा गक्ष्यति, तदा तस्यास्तदर्थव्याख्यारूपत्वाद् भागोऽवसरो भविष्यति, नाज्जीए ॥ ९९६ ॥

पुनराह मेरुः—

अैत्थणासिदं तीसे जइ तो सा कीस भण्णए इहइं ? । इह सा भण्णइ निज्जुत्तिमेत्तसामज्जाओ नवरं ॥ ९९७ ॥

१ न्यासस्य वा संवन्धनमुपक्रमोऽयं तु सूत्रव्याख्यायाः । मन्वन्ध उपोद्धातो भण्यते एव ना गच्छते ॥ ९९४ ॥

२ सैपइ सुत्तप्फासियनिर्युक्तिर्यत् भूतस्य व्याख्यानम् । तस्या अवसरः सा पुनः प्रस्तापि न भण्यत इह ॥ ९९५ ॥

३ किं वेनायमि मूत्रे कस्य सा तद् गत् कनमासे । सूत्रानुगमे गच्छते अभिप्रेत्यति तस्मान्तरा भागः ॥ ९९६ ॥

४ अर्थानामियं तरया यदि एताः सा कस्माद् भण्यत इह ? । इह सा भण्यते निर्युक्तिमात्रतान्वयो गच्छत इह ॥ ९९७ ॥

सस्याः मूत्रस्राविकनियुक्तयेतदस्मानम्, तासां सा किमिति? भण्यते? इति । अत्राह- नवरामिह नियुक्तिभणनमस्तावे सा नियुक्तिसाम्यमात्राद् भण्यते, न तु मूत्रस्राविकत्वेन प्रवर्तते, मूत्रस्याप्यसत्त्वादिति । तदेव त्रिविधापि नियुक्तिरुक्ता । तवो नियुक्त्यनुगमः समर्थितः ॥ ९९७ ॥

साम्यत मूत्रादुगमो भणनीयः, इति तमेव संबन्धयन्नाह-

‘तेनेदाणि सुत्त सुत्ताणुगमेऽभिधेयमणवब्ब । अक्खलियाइविमुद्धं सलक्खण लक्खण चेम ॥ ९९८ ॥
येन मूत्रे सत्सेव मूत्रस्राविकनियुक्तिः प्रतीते, तेनेदानीं मूत्रादुगमे क्रमपाठे मूत्रमभिधेयम् । कथमत्र? अनवयम्- ऊनाभिधेयविदोषावपरहितम् । पुनः कथंयुक्तम्? अस्त्वक्त्यादिविशुद्धम्- स्त्वक्तिव मिलित्यादिवस्वदुष्पणविशुद्धम् । सा वक्ष्यमाणेन लक्षणेन प्रवर्तते इति सलक्षणम् । तेव लक्षणमिदम् ॥ ९९८ ॥

किं तद्?, इत्याह-

‘अप्पग्रंथ-महत्तय वत्तीसादोषविरहित्य जं व । लक्खणजुत्त सुत्त अहहि य गुणेहिं उववेय ॥ ९९९ ॥
अस्यग्रन्थ मन्त्रार्थं च मूत्रं विज्ञेयम्, “हेत्साह व्यय-धौग्ययुक्तं सत्” इत्यादिबल मूत्रमत्स्यग्रन्थं मन्त्रार्थं च भवतीत्यर्थः; यथा श्राविकसोपपिरहितम्, तल्लक्षणयुक्तं मूत्रमुच्यते । ते कैतेऽन्ययोक्ता श्राविकसू दोषाः-

“कैलियमुक्तायजन्यं निरस्यममलन्यं उल्लंघुहिं । निस्सारमदियमूण पुणरुपं भाहयमजुत्तं ॥ १ ॥

क्रममिह वचनमिह विमलमिह च किमभिह च । अयमिदियमपयेव य सहावहीमं वदहिं य ॥ २ ॥

कालं तद् उचिदोषो सम्यग्विरुद्धं च वचनमर्थं च । अस्वातपी दोषो नेभो अतमासादोषो य ॥ ३ ॥

१ तेनेदानीं मूत्रं मूत्रादुगमेऽभिधेयमणवब्ब । अस्त्वक्त्यादिविशुद्धं सलक्षणं लक्षणं केवम् ॥ ९९८ ॥ २ यं च उ ‘तमसं’ ।

३ अस्यग्रन्थमन्त्रार्थं श्राविकसूत्रोपपिरहितं वत्त । लक्षणयुक्तं मूत्रमहत्तय गुणैरसावेतत् ॥ ९९९ ॥ ४ सत्तामंयुक्ते ५, २९ ।

५ अहीणमुक्तायजन्यं निरस्यममलन्यं उल्लंघुहिं । निस्सारमदियमूणं पुणरुपं भाहयमजुत्तम् ॥ १ ॥

क्रममिह वचनमिह विमलमिह च किमभिहं च । अयमिदियमपयेव य सहावहीमं वदहिं य ॥ २ ॥

कालं तद् उचिदोषो सम्यग्विरुद्धं च वचनमर्थं च । अस्वातपी दोषो नेभो अतमासादोषो य ॥ ३ ॥

उपमां-रूपगदोसो निवेस-भयस्थ-संधिदोसो य । एए उ सुचदोसा नवीसं ह्येति नायन्वा ॥ ४ ॥”

तत्राडर्ली-रूपभूतोद्भावनम्, भूतनिहवश्च ; यथा- ‘ईश्वरकर्तृकं जगत्’ इत्याद्यभूतोद्भावनम्, ‘नास्यात्मा’ इत्यादिकस्तु भूतनिहवः । उपघातजनकं सच्योपघातादिप्रवर्तकम्, यथा- ‘वेदविहिता हिंसा घर्माय’ इत्यादि । निरर्थकम्- यत्र वर्णानां क्रमानिर्देशमात्र-मुपलभ्यते, न त्वर्थः, यथा- ‘अ आ इ ई’ इत्यादि, डित्यादिवद् वेति । अपार्थक्यम्- असंबन्धार्थम्, यथा- ‘दश दाडिमानि, पड-पूपाः, कुण्डमजाडजिनम्, पललपिण्डः, त्वर क्रीटिके, दिशद्युदीचीम्’ इत्यादि । यत्राडनिष्ठस्याड्यन्तरस्य संभवतो विवक्षितार्थोपघातः कर्तुं शक्यते तच्छलम्, यथा- ‘नवकम्बलो देवदत्तः’ इत्यादि । जन्तूनामहितोपदेशेन पापव्यापारपोषकत्वाद् द्रोहसम्भावं दुहिलम्, यथा—

“यस्य बुद्धिर्न लिप्येत हत्वा सर्वमिदं जगत् । आकाशमिव पद्मेन नासौ लिप्येत कर्मणा ॥ १ ॥”

तथा—

“एतावानेव लोकोऽयं यावानिन्द्रियगोचरः । भद्रे ! द्रुपदं पश्य यद् वदन्ति बहुश्रुताः ॥ १ ॥”

“यिब स्वाद च साधु शोभने । यदतीतं वरगान्नि । तद् न ते । न हि भीरु ! गतं निवर्तते समुदयमात्रमिदं कलेवरम् ॥ १ ॥”

इत्यादि । निःसारम्- वेदवचनादिवत् तथाविधयुक्तिविकलं परिफलिवति । अधिकम्- अक्षर-मात्रा-पदादिभिरभ्यधिकम् । नैरेव हीनमूनम् । अथवा, हेतु-दाहरणाभ्यधिकमधिकम्, यथा- ‘अनित्यः शब्दः’, कृतकत्व-प्रयद्वा नन्तरीयकत्वाभ्याम्’ इति हेत्व-धिकम् ; ‘अनित्यः शब्दः, कृतकत्वात्, घट-पटवत्’ इत्युदाहरणाधिकमित्यादि । एताभ्यामेव हीनमूनम्, यथा ‘अनित्यः शब्दः, घट-वत्’ इति हेतूनम् ; ‘अनित्यः शब्दः, कृतकत्वात्’ इत्युदाहरणहीनमित्यादि । पुनरुक्तं द्विधा- ‘शब्दतः, अर्थतश्च । तथा, अर्थोपपन्नस्य पुनर्वचनं च पुनरुक्तम् । तत्र शब्दतः पुनरुक्तं यथा- ‘घटः, घटः’ इत्यादि । अर्थतः पुनरुक्तं यथा- ‘घटः, कुम्भः’ इत्यादि । अर्थोपपन्नस्य पुनर्वचनं यथा- ‘पीनो देवदत्तो दिवा न शुद्धे’ इत्युक्तेऽर्थदेव गम्यते- ‘रात्रौ शुद्धे’ इति ; तत्रार्थोपपन्नमपि यः साक्षादेतद् व्रूयात्, तस्य पुनरुक्तता । व्याहतं यत्र पूर्वेण परं विहन्यते, यथा- ‘कर्म चास्ति फलं चास्ति कर्तो न त्वस्ति कर्मणाम्’ इत्यादि । अयुक्तम्- अनुपपत्तिसमम्, यथा—

१ उपमा-रूपकद्वयोर्निर्देश-पदार्थ-संधिदोपपन्न । एते तु सूत्रद्वयेण द्वाविनाद भवन्ति शतान्याः ॥ ४ ॥

यत्रातुगमावसरत्वात् यत्रेऽनुगते उच्चारिते सति, यथा- “करोमि भन्ते ! साम्पाद्यं सन्व सावज्ज जोग” इत्यादि ; तथा, सर्व-
दोषपरहितत्वात् ‘दृढमिदम्’ इत्येवं निश्चिते; तथा, व्याख्यानावसरत्वादेव ‘करोमि, भन्त !, सामायिकम्, सावज्ज, योगम्’
इत्यादिपदच्छेदे कृते; तथा, दृढालापकानां यथासम्भवं नाम स्थापनादिन्यासे निमित्ते न्यस्तो विहिते, वतस्तद्याख्यानार्थं दृढस्त्वविक-
निर्युक्तेऽन्यथाः ॥ इति द्वात्रिंशद्वापर्यायः ॥ १००० ॥

एवं च सति किम् ? इत्याह—

एवं सुत्तातुगमो सुत्तालावगमो य निक्खेवो । सुत्तप्फासियजुची नया य वञ्चति समय तु ॥ १००१ ॥
तदेव यत्रातुगमोऽनुगममवयवभेदः ; यथा, दृढालापकतम निमित्ते निक्षेपद्वारद्वतीयभेद^१ ; तथा, दृढस्त्वविकानिर्मुक्तिर्निर्मु-
क्त्यनुगमद्वतीयभेदः ; तथा, नयाय चतुर्थानुयोगद्वारोपन्यस्ताः, समक युगपत् प्रविष्टश्च प्रगन्ति गच्छन्तीति ॥ १००१ ॥

आह विनया- न्व्यनुगमोऽप्य द्विविधोऽपि भगिनाः, परमसौ तावद् व्याख्यास्वरूपः, तत्र व्याख्यायाः किं लक्षणम् ? इति।
अत्राह—

सुत्त पय पयत्यो समवधो विगगहो विचारो य । दृप्तिसिखी नयमयवित्सओ नेयमणुसुत्त ॥ १००२ ॥

व्याख्यानाविधौ प्रस्तुते प्रथमे तावदस्त्वस्त्वित्यादियुगलेत योक्तलक्षणयुक्त दृढालापकणीयम् । इय वान्यत्राऽस्त्वस्त्वितपदोच्चारण-
रुपा साहिता भण्यते । ततश्च ‘यद्’ इति पदच्छेदो दक्षनीयः । ततः पदार्थो वक्तव्यः । ततः संप्रवक्तो विग्रहः समाप्तः कर्तव्यः ।
ततश्चालनाक्यो विचारः कर्तव्यः । ततो दृप्तिसिखी- दृष्टणपरिशरः प्रत्ययस्यानरूपो निरूपणीयः । एवमुक्तक्रमेणाऽनुगम प्रतिसम्य
नियमिवविशेषतो नयानां मतविश्लेषैर्व्याख्यानं हेयम् । इति गद्यासंक्षेपार्थः । विस्तरार्थस्तु सहितायाः दृढलक्षणाभिप्रायतो भाष्य-
कारेण प्रस्तुतोऽभिहित एव ॥ १००२ ॥

पदादिगतं त्वमुं स एवाह—

१ एवं यत्रातुगमः दृढालापकतम निमित्ते । सुत्तस्त्वविकानिर्मुक्तिर्निर्मुक्त्यनुगममवयवभेदः ॥ १००१ ॥

२ एवं यद् एवमेव समवधो विचारो विचारः । दृप्तिसिखीदिर्नयमयवित्सओ नेयमणुसुत्तम् ॥ १००२ ॥

पथमथवायगं लोयगं च तं नामयाइं पंचविहं । कारग-समास-तद्धिय-निरुत्तत्रचो वि य पयत्थो ॥१००३॥
 परवोहंहिओ वत्थो किरिया-कारगविहाणओ वच्चो । पजायवयणओ वि य तह भूयत्थाभिहाणेण ॥१००४॥
 पच्चक्खओऽहवा सोऽणुमाणओ लेसओ च सुत्तस्स । वच्चो व जहासंभवमागमओ हेउओ चेव ॥१००५॥
 पदं द्विविधं भवति- अर्थवाचकम्, द्योतकं च । तत्र 'दृषः, तिष्ठति' इत्यादि वाचकम् । प्रादिकम्, चादिकं च द्योतकम् ।
 तथा, पुनरपि पदं सामान्येन पञ्चविधं नामिकादि । तत्र 'अश्वः' इति नामिकम्, 'खलु' इति नैयातिकम्, 'परि' इत्यौपसर्गिकम्,
 'धावति' इत्याख्यातिकम्, 'संयतः' इति मिश्रम् । एवंभूतानां पदानां विच्छेदो द्वितीयं व्याख्यानाङ्गम् । तृतीयं तु व्याख्यानाङ्गम्
 पदार्थः । स च कारकवाच्यादिभेदाच्चतुर्विधः । तत्र कारकेणोच्यत इति कारकवाच्यः, कारकाविषय इत्यर्थः, यथा 'पचतीति पाचकः'
 इत्यादि । समासेनोच्यते समासवाच्यः, 'राज्ञः पुरयो राजपुरुषः' इत्यादि । तद्धितेनोच्यते तद्धितवाच्यः, 'वसुदेवस्याऽपत्यं वसुदेवः'
 इत्यादि । निरुक्तेनोच्यते निरुक्तवाच्यः, 'भ्रमति च रौति च भ्रमरः' इत्यादि । तदेवं पदार्थस्य चातुर्वैध्यमुक्तम् ।

अथ प्रकारान्तरेण त्रिप्रोक्ष्येप संभवतीति दर्शयति- 'परवोहेत्यादि' वेत्यथवा, परेषां श्रोतॄणां बोधः परबोधः, तत्र कर्तव्ये
 हितो योऽर्थः पदार्थः स त्रिविधोऽपि वाच्यः, तद्यथा- क्रियाकारकविधानतः, पर्यायेवचनतः, भूतार्थाभिधानेन च । तत्र क्रियाकार-
 कभेदेन यथा- 'घट वेष्टायाम्' घटतेऽसाविति घटः । पर्यायेवचनैर्यथा- घटः, कुटः, कुम्भः, कलश इत्यादि । भूतः सम्भूतो यथाव-
 स्थितोऽर्थस्तदभिधानतस्तत्स्वरूपेण च पदार्थो वाच्यः, तद्यथा- य ऊर्ध्वकुण्डलोऽट आयतवृत्तग्रीवः पृथुश्रोतः स घट उच्यत इत्यादि ।

अथवा, अन्यथा पदार्थः सूत्रस्याऽर्थसिद्धिर्बो वाच्यः, तद्यथा- मत्स्यक्षतः, अनुमानतः, लेशतश्च । अत्र मत्स्यक्षेणैव यादृशं पुस्त-
 कादिलिखितमुपलभ्यते, गुरुमुखाद् वा यादृशं श्रूयते, तादृशमेव साक्षाद् यत्र प्ररूप्यते, स मत्स्यक्षतः पदार्थ उच्यते; यथा- "सम्यग्द-
 र्शन-ज्ञान-चारित्र्याणि मोक्षमार्गाः" इति गुरुमुखादेः श्रवणादिप्रत्यक्षेणोपलभ्य सम्यग्दर्शनादीनां मोक्षमार्गत्वं प्ररूपयति । अनुमानं त्विहा-
 र्थापत्तिरूपं शृण्वते, तस्यामप्यन्यथानुपपन्नार्थोदतीन्द्रियस्य साध्यार्थस्याऽनुमीयमानत्वात् । तत्र मत्स्यक्षोपलब्ध एवाऽर्थो यमर्थापत्तिरूप-

१ पदमर्थवाचकं द्योतकं च तद् नामिकादि पञ्चविधम् । कारक-समास-तद्धित-निरुक्ताद्योऽपि च पदार्थः ॥ १००३ ॥

परबोधोऽस्तीति योऽर्थः क्रिया-कारकविधानतो वाच्यः । पर्यायेवचनतोऽपि च तथा भूतार्थाभिधानेन ॥ १००४ ॥

प्रत्यक्षतोऽथवा मोक्षमार्गतो लेशतश्च भूयत । यास्मै वा यथार्थंभवमागमो हेतुतमैव ॥ १००५ ॥

१ घ. छ. 'ह्याङ्' । २ क. ग. 'यिधानं' । ३ तत्पदार्थाभिधानतये १, १ ।

निर्गोपा०

॥४६९॥

मयं कथयति, सोऽनुमानतः पदार्थं उच्यते, यथा— कथयन्ति विध्यादर्शनादीनि, पुनर्गोपयोगो न भवति' इत्यर्थदेव गम्यत इति । तथा, लेखतः पदार्थो भवति, तत्र 'लिख श्लेषणे' लेखः श्लेषः, सिद्धं, समस्तमिति यावत्, चर्मिदेशात् पदार्थो गम्यते; यथा 'सम्यग्दर्शन-ज्ञान-चारित्राणि' इति त्रयाणामपि समस्तानां निर्देशात् 'समृद्धितानामेव गोपयोगत्वम्, नैककृष्टः' इति गम्यते । ततोऽसौ लेखेन श्लेषेण भूचितो लेखतः पदार्थोऽभिधीयते । तदेवं प्रकारान्तरेणाऽयुक्तलिखितं पदार्थः ।

अथवा, यथासंभवमागतः, हेतुतत्र द्विविधः पदार्थो वाच्यः, तत्र भव्या-ऽभव्य निर्गोदादिमतिपादकपदानामागत आश्रमा-त्रेणैवाऽर्थे प्रतियायते । न हि भव्या-ऽभव्यादिभावमरूपे आगमं विहाय भावः प्रमाणान्तरं प्रवर्तते । अतोऽयमागतः पदार्थं उच्यते । यत्र च हेतुः सम्भवति, तत्र हेतुतः पदार्थोऽभिधीयते, यथा— कायममाण आत्मा न सर्वगतः, कर्तृत्वात्, कुलालादिवत्, इत्यादि । ननु यत् आत्मा, कर्तृत्वात्, कुलालादिवत्, इत्येव यतिपक्षमन्यात्मनोऽनेन हेतुना सिध्यतीति चेत् । सत्यम्, इत्यत एव सप्तार्थो-त्मनो यत्तत्त्वमपि, इति न किञ्चिद् ना श्रूयते । इति हेतुतोऽयं पदार्थोऽभिधीयते । तदनेन

“क्षणोत्पत्त्यो ज्ञानो जाणाद् वेद सो ऋक्सवो । विद्वद्विभो विद्वद्वा ऋणविद्विराहणा इरा ॥ १ ॥”

इत्ययमर्थः समर्थितो भवतीति । तदेवमुक्तो विस्तरतः पदार्थः ॥ १००३ ॥ १००४ ॥ १००५ ॥

अथ पदविग्रहमाह—

पौय पयविच्छेओ सामासधिसओ तयत्यनियमत्यं । पयविग्रहो प्ति भण्णइ सो सुद्धपट्ट न सभवइ ॥१००६॥

एव श्रायेण वा समासविषयः पदयोः पदानां वाज्जेकार्यसंघे सतीष्टपदार्थेनियमाय विच्छेदः क्रियते स पदविग्रहः, यथा— राक्षः दुरूपो राजदुरूपः, भैरवः पटोऽस्त्रेति भैरवपटः, यथा यद्वो मातङ्गा यस्मिन् वने तद् यद्वहनुमातङ्ग वनमित्यादि । स च शुद्ध एक-स्मिन् पदे न संभवति, अतः पदयोः, पदानां चेत्सुच्यते । इह क्वचित् पदविच्छेदोऽपि समासाविषयो न भवति, क्वचित् समासनिषेधात्, यथा— व्यासः पारासर्ग्यः, रामो जामदग्न्य इत्यादि । अतः श्रायोऽग्रहणमिति ॥ १००६ ॥

१ श्रायाऽग्रहणोऽर्थे आर्द्धवेद्य स कथयितव्यः । श्रायस्मिन्नेव सप्तम्यात् ऋणविद्विराहणेतरका ३ १ ॥ २ वा य 'वागव्या' ।

३ भाषा पयविच्छेदः समासाविषयकसंनिधेयार्थम् । पयविग्रह इति गम्यते स सुद्धपट्टे च सम्भवति ॥ १००६ ॥

सुत्तगयमत्थविसयं व दूषणं चालणं मयं, तस्स । सह-त्थणायाओ परिहारो पच्चवत्थाणं ॥ १००७ ॥

यत् सूत्रविषयम्, अर्थविषयं वा शिष्य-भरकैदूपणमुद्भाव्यते, तच्चालनं विचारो मतभ्रमेतम् । मूरीणां 'तस्स त्ति' तस्य चालनस्य परिहारः प्रत्यवस्थानं दूषितसिद्धिरित्यर्थः । कस्माद् योऽसौ परिहारः?, इत्याह-शब्दा-ऽर्थन्यायतः—शब्दविषयिणा न्यायेन शब्दसंभविन्या युक्त्या शब्दगतेदूपणस्य परिहारः, अर्थविषयिणा न्यायेनाऽर्थसंभविन्या युक्त्याऽर्थगतदूपणस्य परिहारः प्रत्यवस्थानं दूषितसिद्धिरिति भावार्थः । नयमतविशेषाच्च शब्दा-ऽर्थगतदूपणस्य परिहारः प्रत्यवस्थानमित्यपि द्रष्टव्यम् ।

इदमुक्तं भवति—'करोमि भदन्त ! सामायिकम्' इत्यादौ गुर्वामन्त्रणवचनो भदन्तशब्द इत्युक्ते कश्चिच्चालनं करोति—नन्वेवं तर्हि गुरुविरहे भदन्तशब्दाऽऽभिधानप्रसङ्गः, अभिधाने वाऽऽनर्थक्यादिदोषप्रसङ्गः । अत्र प्रत्यवस्थानमुच्यते—आचार्याभावे स्थापना-चार्यस्य पुरतः सर्वापि सामाचारी कियत इति ज्ञापनार्थमिदम्, अन्यत्रापि चोक्तम्—“ठेवणाआयरियस्स सामायारी पडेजए यं” इत्यादि । तथा, दृश्यते चार्हदभावेऽहंभूतिमोर्पवैश्वनामिति । अथवा, गुरुविरहेऽपि स्यात्तन्व्यनिषेधो विनयमूलधर्मोपदर्शनार्थं च गुरुगुणज्ञानोपयोगो विधेय इत्येतच्चानेन ज्ञाप्यते । यदि वा, नाम-स्थापना द्रव्य-भावभेदाच्चतुर्विध आचार्यः, तत्राचार्योपयोगरूपो योऽसौ भावाचार्यः शिष्यस्य मनसि वर्तते, तद्विषयमिदमामन्त्रणं मनोविवर्तमानगुणमयाचार्यनिवन्धनमिति भावः । अतो गुरुविरहोऽप्यत्रासिद्ध एवेति भावः । इत्येवमन्यत्रापि चालना-प्रत्यवस्थाने यथासंभवमभ्यूहो इति । तदनेन

“संहिता च पदं चैव पदार्थः पदविग्रहः । चालना प्रत्यवस्थानं व्याख्या तन्त्रस्य पद्विधा ॥ १ ॥”

इत्येतद् यदन्यत्र पद्विधं व्याख्यास्वरूपमुक्तम्, तदिह समर्थितमिति ॥ १००७ ॥

नन्विदं पद्विधं व्याख्यास्वरूपं सर्वत्रापि व्यापकम्, आहोस्त्वित् प्रतिनियतमविवक्षितम्?, इत्यत्रोपसंहारगर्भमुत्तरम्, नैगमादि-नयविषयं च दर्शयन्नाह—

* सूत्रगतगर्भविषयं वा दूषणं चालनं मतं तस्य । शब्दा-ऽर्थन्यायाए परिहारः प्रत्यवस्थानम् ॥ १००७ ॥ २ क. 'तानिपदिह' ।

३ क. 'ण' । ४ क. ग. 'गुणानि भ' । ५ स्थापनाऽऽचार्यस्य सामाचारी प्रयुज्यते च । ६ क. ग. 'पसेव' ।

एवमणुसुत्तमत्वं सम्बन्धनमयावधारपरिक्षुब्धं । भौसिज्ज निरत्नसेसं पुरिसं व पडुच्च जं जोग्ग ॥ १००८ ॥

एवमित्ये पदविषयव्याख्यानेन मूत्र द्रव्यं प्रति सर्वत्र सर्वानयातवारपरिक्षुब्धं निरत्नसेपमर्थं भाषेत— व्याख्यानयेत्; पुरुषं वा मन्त्रादिगुणोपेतं प्रतीत्य यद्वयस्य व्याख्याने नयनविविचारणं वा योग्यम्, तद्वयस्य वदेत्; उक्तं च—

“भैक्षि नयहिं विद्वन् सुष्ठु अत्तो य विष्णवे क्षिप्रि । आसज्ज उ सोयारं नप न्वविस्सत्तो बुद्धा ॥१॥” इति ।

जन्तेषु पदसु व्याख्यानभेदेषु मध्ये सूत्रादुगमादीनां कः कस्य विषयाः ? इत्याशङ्क्याह—

“द्वोह कइत्थो वोचु सपयच्छेय सुय सुयाणुगमो । सुत्तालावभासो नामाइभासविणिजोगं ॥ १००९ ॥

सुत्तप्फासियनिज्जुत्तिनिओगो सेसओ पयत्थाई । पाय सो खिय नेगमनयाइमयगोयरो द्वोह ॥ १०१० ॥

अस्तत्कलितादिगुणोपेतं सूत्रसुचार्यं तत्पदच्छेदं चाविधाय सूत्रादुगमोऽनुयममयमेव; कृतार्थोऽञ्जसितप्रयोजनो भवति । सूत्रा-
लापकन्यासस्तु नित्येपद्वलीपमेव रूपो नाम-स्थानादिन्यासविनियोगमात्रं कृत्वा कृतार्थो जायते । ‘सुत्तप्फासियेत्थादि’ वक्ष्यमाण
मायोद्देशरणमन्नापि सवक्ष्यते । तत्तत्र प्रायः द्वेयः पदार्थ-यदविग्रहं वाच्यतां यत्प्रत्ययानलक्षणव्याख्यापातुम्यक्तमः सूत्रसार्थिकनिर्मुक्तोर्भियोगो
व्यापारः स एव च पदार्थादिः प्रायो नैगमादिनयमतगोचरो भवति, पदार्थादावेव कथ्यमाने नैगमादिनयमष्टयोरिति ॥१००९ ॥१०१०॥

अथैवा मायौघरणस्य फलमाह—

पौय पयाविच्छेओ उ सुत्तप्फासोयसंधिओ जेण । कत्थइ तयत्थ-कारण-कालाइगई तओ चेव ॥१०११॥

न केवलं पदार्थोदयः, किन्तु प्रायः पदविच्छेदोऽपि सूत्रसार्थिकनिर्मुक्त्युपसंहृत एव तत्कोटीकृतस्तदन्तर्भाव्येव प्रमत्तव्य इत्यर्थः,

१ एवमणुसुत्तमत्वं सर्वमवभासविषयपरिक्षुब्धं । यत्नेन निरत्नसेपं पुरुषं वा प्रतीत्य यद्वयस्य ॥ १००८ ॥ २ कः य ‘भाषेत’ ।

३ नास्ति नयैर्दिष्टं सूत्रमर्थेन विनश्यते इति । अस्माकं तु कोदारं मयाच पदविधारो मयाच ॥ १ ॥

४ अस्ति कृतार्थं इत्येवा सपयच्छेदं कुतं कुतःपुनरुक्तः । सुत्तालावभासो नामादिन्यासविनियोगेत् ॥ १००९ ॥

५ सूत्रसार्थिकनिर्मुक्तिनियोगो रूपेण चकुर्यादि । प्रायः स एव नैगमादिनयमतगोचरो भवति ॥ १०१० ॥ ६ क य ‘प्र’ ।

७ प्रायः पदविच्छेदेन सूत्रसार्थोत्पद्यते चेत् । कुतश्च तदर्थ-कारण-कालादिगणितं दृष्टं ॥ १०११ ॥

इति पूर्वगथायां प्रांयोगग्रहणमकारि । कस्मात् पुनः पदविच्छेदोऽपि तद्विषयः ? इत्याह—येन कारणेन तेषां विच्छिन्नापदानामर्थस्तदर्थस्तस्य, तथा, कारक-काल-क्रियादीनां च गतिरवबोधस्तत एव पदच्छेदमात्रादेव जायते । ततस्तत्र पदविच्छेदमात्रमेव सूत्रपक्षिक-निधुक्तिः करोति, तावतैव तद्व्यापारपरिसमाप्तेः । अतः पदच्छेदोऽपि तदन्तर्भाव्येव । उपलक्षणं चैतत्, ततो न केवलं पदार्थादिरेव नैगमादिन्यविषयः, किन्तु पदच्छेद-सञ्चालापकन्यासादयोऽपि प्रायस्तद्विषयः, तत्रापि तद्विचारमवचेरिति । तदेवमुक्तोऽनुगमः, तद्भ्रण-नमसंज्ञतो नयांश्चाभिहिताः । तथा च समाप्तान्यनुयोगद्वाराणि ॥ १०११ ॥

अत आह—

अणुओगद्वाराणं परूत्रणं तप्पओयणं जं च । इह चेव परिसमाणियमव्वामोहत्थमत्थाणे ॥ १०१२ ॥

यद्यप्यध्ययनसमाप्तावेवाऽनुयोगद्वाराणां सामस्त्येन समाप्तिरिष्यते, तथापि यच्चतुर्णामप्यनुयोगद्वाराणां प्ररूपणम्, यच्च तत्प-योजनम्, तदिहाऽऽदावस्थान एव शिक्ष्याणामव्यामोहार्थं परिसमापितम् । अन्यथा ह्यध्ययनस्याऽऽदाबुप्रक्रमः समाप्येत, ततो दूरव्यवधानेन कचिद् निक्षेपः, काप्यनुगमः, कचिन् नयाः परिसमाप्येरन् । एवं चातिग्रन्थव्यवधानेनाऽनुयोगद्वाराणां समाप्तौ व्यामृहोऽपि नैवाः ॥ १०१२

कथं पुनरित्थं समाप्तौ तेषामव्यामोहः ? इत्याह—

दौइयदारविभागो संखेवेणेह, वित्थरेणावि । दाराणं विणिओगं नाहिइ काउं जहाजोगं ॥ १०१३ ॥

इहैव संक्षेपेण दर्शितानुयोगद्वाराविभागो विनैयः पुरस्ताद् विस्तरेणापि यथायोग्यं यथास्थानं स्वयमेव ज्ञास्यति विनियोगं कर्तुम्, न तु मोहमनुभविष्यति ॥ इति त्रयोदशगार्थः ॥ १०१३ ॥

॥ अनुयोगद्वाराणि-समाप्तानि ॥

इदानीं 'तित्थयरे भगवन्ते' इत्यादिवक्ष्यमाणग्रन्थस्य प्रस्तावनामुपरचयन्वाह—

संपयमत्थाणुगमे सत्थोवग्घायवित्थरं वोच्छं । कयमंगलोवयारो सोऽतिमहत्थो चि काऊणं ॥ १०१४ ॥

१ अनुयोगद्वाराणां प्ररूपणं तत्प्रयोजनं यच्च । इहैव परिसमापितव्यामोहार्थमस्थाने ॥ १०१२ ॥ २ क. ग. 'रित्तिव्य' ।

३ दक्षितद्वाराविभागः संक्षेपेणेह, विस्तरेणापि । दाराणां विनियोगं ज्ञास्यति कर्तुं यथायोग्यम् ॥ १०१३ ॥ ४. ग. याथा १०२५ ।

५ सांप्रतमर्थाजगमे शास्त्रोपोद्भूतवित्तरं यदये । कुतमन्त्रलोपचारः सोऽतिमहार्गं इति कृत्वा ॥ १०१४ ॥

अर्थादुगमेऽर्थादुगमालये हतीयेऽनुयोगद्वारे 'उरसे निरसे य निग्मो' इत्यादिना यः पूर्व संप्रति शास्त्रसंयोगात् उक्तः, तस्यैव सांप्रतिपक्ष विस्तार इत्येव । कथंयुक्तः सन् ।, इत्याह- कृतमङ्गलोपचारः कृतवर्तीकरादिनभस्कारः सन् । किम् ।, इत्याह- सप्तस्तसिद्धा-
न्तादुयोगसाधारणत्वात् सोऽतिप्रसङ्ग इति कृत्वा ॥ १०१४ ॥

अत्र मेरुः ग्राह-

नैणु मगल कथं चिय किं युज्यो, अहं कथं पि कायन्व । द्वारे द्वारे कीरइ तो कीस न मगलगाहणं ? ॥ १०१५ ॥
नग्राहो 'अभिगणितोरिवानाण' इत्यादिना मङ्गलं कृतमेव, तत् किमिति मूलस्वरदाग्म्यः । अथ कृतमपि पुनः कर्तव्यं तत्,
तर्हि मत्स्यपनम्, मत्स्यरेसकम्, प्रतिपक्षं च द्वारे द्वारे उपक्रमविके किमिति न मङ्गलग्रहणं कियते ? इति ॥ १०१५ ॥

अत्र क्षत्रिणाचार्यदेवीयोऽन्तरभाषया प्रतिविधानमाह-

नैणु मज्झस्मि वि मगलमाहूढं त च मज्झमेयं ति । सत्थमणारु चिय एय कचोच्चय मज्झ ? ॥ १०१६ ॥

ननु गालस्यादी, मत्स्ये, अवसत्ते च मङ्गल कर्तव्यत्वेन पूर्वशूरिभिरादिषु, तत्रादौ विहितं मङ्गलेषु । एतच्च शास्त्रस्य मध्यम्,
ततो मध्यमङ्गलमथ कर्तव्यमेव, किमनेन मेयेन ? इति । तदेतदुच्यते, इत्याचार्यो दर्शयति- 'सत्थमित्यादि' मन्वादिमङ्गलार्थं नन्दित-
क्त', ततोऽनुयोगद्वाराण्यभिहितानि, यन्तु सामयिकाध्ययनलक्षणं ज्ञाते तदनारम्भमेव, तस्याऽप्याप्यक्षरमपि न व्याख्यायते, कौस्तस्य
दुनस्तन्मध्य, येन मध्यमङ्गलाऽस्य भवेत् ? इति ॥ १०१६ ॥

अत्रानार्यदेवीय एव शास्त्रस्य मध्यतां समर्थयमाह-

चैतरणुओगहार ज सत्थ तत्स तेण मज्झमिण । साहइ मगलगाहण सत्थस्सगाइ दारणि ॥ १०१७ ॥

- १ गणा १०१ । २ ननु मङ्गल इत्यमरः किं युक्तं, अत्र कृतमपि कर्तव्यम् । द्वार द्वारे कियते उक्तः कृतमाह म मङ्गलमाहवत् ॥ १०१५ ॥
- ३ गणा ७९ । ४ ननु मत्स्येऽपि मङ्गलमपि तच्च मत्स्येऽपि कियते । शास्त्रमन्त्रादप्यनेनैव कौतरात् मत्स्यम् ॥ १०१६ ॥ ५ क म 'उत्तमेव त' ।
- ६ य च 'आवा' । ७ चतुराणुओगहार यत् शास्त्रं तत्स तत्र मज्झमिणम् । कथमपि मङ्गलमर्थं शास्त्रात्वादिनि द्वादिनि ॥ १०१७ ॥

उपक्रमादीनि चत्वार्यनुयोगद्वाराणि यस्य तच्चतुरनुयोगद्वारं यतः शास्त्रम्, तेनोपक्रम-निषेधलक्षणमनुयोगद्वारद्वयमतिक्रम्य यदि-
दमनुगमभेदात्मकस्योपोद्गातस्यादौ मङ्गलं तद् युक्ति एव मध्यममङ्गलं भवति । यच्च शास्त्रेऽनारब्धेऽप्यनुयोगद्वारमध्ये मङ्गलग्रहणं तदेव
साधयति^१ कथयति ज्ञापयति यदुत- शास्त्रस्याङ्गानि शास्त्रस्वरूपभूतान्येवाऽनुयोगद्वाराणि, न पुनस्ततो भिन्नानि, अतस्तदारम्भे शास्त्र-
मारब्धमेव मन्तव्यम् । ततः शास्त्रस्यैवेदं मध्यममङ्गलमिति स्थितम् ॥ १०१७ ॥

इत्याचार्यदेशीयेनोक्ते स्वरिराह—

तैहवि न मज्झं एयं भणियमिहावस्सयस्स जं मज्झं । तं मंगलमाइट्ठं इदमज्झयणस्स होज्जाहि ॥ १०१८ ॥
तथापि भवदुक्तयुक्त्यापि नैतद् मध्यं भणितं- नैतद् मध्यमुपपद्यते, किन्त्विह पङ्कथयनात्मकस्याऽऽवश्यकस्य यद् मध्यं तत्पूर्व-
मादावेव भाष्यकृता मङ्गलमादिष्टं मध्यममङ्गलत्वेन प्रतिपादितम्, इदं त्वावश्यकमध्यं न भवत्येव, किन्तु भवदभिहितयुक्त्या यदि भवति
तदा प्रथमस्य सामायाध्यायनस्यैतद् मध्यं भवेदधीति ॥ १०१८ ॥

स्वरिरेवाह, किञ्च—

भणियं च पुव्वमेयं सव्वं चिय मंगलं ति किमणेण ? । मंगलं ति य बुद्धिपरिग्गहं पि कारावियो सीसो ॥ १०१९ ॥

भणितं चेदमादौ- सर्वमेवैतच्छास्त्रं मङ्गलरूपमेव, तत्किमनेन विशेषतो मध्यादिमङ्गलकरणप्रयासेन ? । अथैवं द्रूपे- समस्तशा-
स्त्रस्य मङ्गलरूपत्वेऽपि शिष्यस्य मङ्गलत्रयमतिपरिग्रहार्थं यन्नः । तदपि न, यस्मात् शिष्योऽपि मङ्गलत्रयभूतेः परिग्रहं प्रागेव कारितः,
इति किमनेन ॥ १०१९ ॥

अथाचार्यदेशीयो निरुत्तरीकृतो विलक्षः सन् प्राह- ननु यदि सर्वमप्येतच्छास्त्रं मङ्गलम्, मङ्गलत्रयमतिपरिग्रहं च प्रागेव कारितः
शिष्यः, अतो नेदं मध्यममङ्गलम्, तर्हि भवन्तोऽपि कथयन्तु- किमर्थमिदं मङ्गलम् ?, इत्याशङ्क्य स्वरियथावस्थितं समाधानमाह—
‘आवस्सयस्स तं कयमिदं तु नावासमिच्चयं किंतु । सव्वाणुओगिज्जुत्तिसैत्थपारंभ एवायं ॥ १०२० ॥

१ क.ग. ‘यच्छले’ । २ क.ग. ‘ति झा’ । ३ तथापि न मध्यमेतद् भणितंमिहावश्यकस्य यद् मध्यम् । तद् मङ्गलमादिष्टमिदमध्यनस्य भवेत् ॥ १०१८ ॥

४ भणितं च पूर्वमेतत् सर्वमेव मङ्गलमिति किमनेन ? । मङ्गलमिति च बुद्धिपरिग्रहमपि कारितः शिष्यः ॥ १०१९ ॥

५ आवश्यकस्य तत्कृतमिदं तु नावश्यकमात्रकं किन्तु । सर्वानुयोगनिर्बुद्धिज्ञायाप्रारम्भ एवाऽयम् ॥ १०२० ॥ ६ क.ग. ‘सत्योपा’ ।

‘ओधिनिबोधियानां’ इत्यादिना यदादौ ब्रह्म कृतम्, यत् ‘सर्वेषां चित्तस्यैव’ यदात्स्यैव यत्कृतम्, यदपि च चित्तयो
मन्त्रग्रन्थमनिपत्रिदं कारितः, तदेतत् सर्वमावश्यकस्य कृतम् । इदं तु यस्याऽऽरम्भे अस्तुते ब्रह्म क्रियमाणमास्ते, तद् नावश्यकमाग्रम्,
किन्तु सर्वेषामपि सिद्धान्तशास्त्राणां योज्यमनुयोगस्तत्सन्दा येमनुष्योपादाननिर्मुक्तिः, तद्वशात् यद् वस्तुतोऽन्यद् शास्त्रं तत्पारम्भ एव
इयम् । तस्य बोधोपादाननिर्मुक्तिशास्त्रस्य सकलसिद्धान्तव्यापकत्वेन ग्रहणं तद्विषयसिद्धान्तोपादानेन ब्रह्ममिति ॥ १०२० ॥

आह— कुतः पुनरेतदपरीयते, यत्सर्वानुयोगनिर्मुक्तिशास्त्रारम्भोऽन्य !, इत्याह—

वैसकालियाद्निज्जुत्तिगहणञ्चो भणियमुपरि वा ज च । तस्मैसु वि अज्जयणेसु होइ एतेव निज्जुत्ती ॥ १०२१ ॥

‘आवस्तपस्स वसकालियस्स वइ उत्तरकमापो’ इत्याचनन्तरवस्थानाग्रन्थे यद् दृष्टकालिकादिनिर्मुक्तिग्रहणं कारिष्यति
तस्मात्, यदि वा यदुपरिवादिवाग्रे वक्ष्यति— केनेवपि चतुर्विंशतिसिद्धादियु निष्पत्तिद्वयगतसु वाध्ययनेष्वप्युपादानानिर्मुक्तिर्भव-
तीति । एतस्माच्चैवज्ञायते, यत्सर्वानुयोगनिर्मुक्तिशास्त्रारम्भोऽयमिति ॥ १०२१ ॥

अत्राप्याह प्रेरकाः—

सोमाइययक्खणे वसालियाईण कोऽहिमारोऽय । ज पायसुवग्वाओ तेत्ति सामन्न एवाय ॥ १०२२ ॥

इह तेत्ति तम्मि गप्प वीसु वीसु विसेसमिच्चोऽय । चिच्छिइ सुह लहु विय तग्गहण लायथत्थमओ ॥ १०२३ ॥

ननु सामायापिकाप्यनस्येह व्याख्याने अस्तुते को हि दृष्टकालिकादीनां ग्रहणेऽवसरः ? । अत्रोच्यते— यद् यस्मादप्युपादानः
प्राप्यतेपामपि दृष्टकालिकादीनां सामान्य एव— समानवक्तव्यत्वरूप एव । अत उपोदातसाधन्यात् तेषामपीह ग्रहणम् । मायोग्रहणात्
सामायापस्य तीर्थकरात् निर्गमः, दृष्टकालिकस्य कृत्यमवगात्, उचराध्ययनानां तीर्थकरादिनामहर्षिभ्यो निर्गम इत्यादिविशेषोऽपि
कथिदत्तो द्रष्टव्यः । तत्रैव तेषां दृष्टकालिकादीनां तस्मिन् सामान्ये उपोदाते गवेज्यगतेऽवबुद्धे यद् इयक् पृथक् निर्गमादिक किमपि

१ गणा ७९ । २ दृष्टकालिकादिनिर्मुक्तिग्रहणो भणियमुपरि वा नञ् । कोनेवप्यवगत्येव अण्येषां विमुक्तिः ॥ १०२१ ॥ ३ गणा १०७४ ।

४ सामायापिकग्रहणाने दृष्टकालिकादीनां कोऽधिकारोऽन्य । तस्याप्युपादानेनां सामान्य एवायम् ॥ १०२२ ॥

इह एवं तस्मिन् गते विषयम् चित्तम् विवेकशास्त्रोऽन्य । अस्तिपि सुगं कथं तद्ग्रहणं लायतायेव ॥ १०२३ ॥

विशेषमात्रं तच्छिष्यः सुखेन लघु च स्वयमपि ग्रहीष्यति । अतो लाघवार्थमिह दशकालिकादीनां ग्रहणमिति ॥ १०२२ ॥ १०२३ ॥

अथोपसंहरंस्तात्पर्यमाह—

तैमहा जेण महत्तयं सत्तयं सव्वाणुओगविसयमिणं । सत्तयंतरमेवहवा तेण पुणो मंगलगहणं ॥ १०२४ ॥
तस्माद् येन कारणेन सर्वाण्युयोगविषयत्वादिसुषोढातलक्षणं शास्त्रं महार्थम्, अथवा, बहुवक्तव्यत्वाद् वस्तुतो यस्माच्छा-
स्त्रान्तरमेवेदम्, न त्वावश्यकमात्रम्, तेनाऽस्यादौ पुनरपि मङ्गलग्रहणम्, इत्येव स्थितः पक्षः ॥ इत्येकादशगाथार्थः ॥ १०२४ ॥

किं पुनस्तद् मङ्गलम् ?, इत्याह—

तित्थयरे भगवंते अणुत्तरपरक्कमे अभियनाणी । तिण्णे सुगइगइगए सिद्धिपहएएसए वंदे ॥ १०२५ ॥
तीर्यते भवोदधिरनेन, अस्मान्नि वा तीर्थं वक्ष्यमाणस्वरूपम्, तत्करणशीलाः “कृजो हेतुताच्छील्ये०” इत्यादिना
दृष्ट्यये तीर्थकराः, तान् वन्दे, इति संवन्धः । कथंभूतान् ?, इत्याह— भगः समग्रैश्वर्यादिलक्षणो विद्यते येषां ते भगवन्तोऽर्हन्तस्तान्
भगवतः । पुनरपि कथंभूतान् ?, इत्याह— अनुत्तरपराक्रमानिति— पराक्रमो वीर्यं, तदनन्तत्वादनुत्तरं येषाम् ; अथवा, परेषां क्रोधा-
दिवान्धूणामाक्रमणं विक्षेपणं पराक्रमः सोऽनुत्तरः प्रधानरूपो येषां तेऽनुत्तरपराक्रमास्तानिति । तथा, अनन्तज्ञेयपरिच्छेदादमितमपरि-
मितं कैवल्यरूपं ज्ञानं येषां तेऽमितज्ञानिनस्तानिति । तथा, तरन्ति स्म भवार्णवमिति तीर्णस्तानिति । तीर्त्वा च भवजलधिं सुगति-
गतिगतामिति, — तत्र राग-द्वेषविकल्प-सर्वज्ञत्व-सर्वदक्षिणादिभ्यो निरुपमसुखभागिनः सुगतयः सिद्धास्तैरेव गम्यमानत्वाद् गतिः
सिद्धिस्तां गताः सुगतिगतिगतास्तानिति । तथा, तस्या एव सिद्धेः पन्थाः सम्यग्दर्शन-ज्ञानादिको मार्गस्तस्य प्रकृष्टा देशकाः सिद्धि-
पथप्रदेशकास्तान् वन्देऽभिवादेयै स्तोमि ॥ इति निर्युक्तिगाथासंक्षेपार्थः ॥ १०२५ ॥

विस्तरार्थं तु विभणिपुर्भाष्यकार एवाह—

तित्जइ जं तेण तहिं तओ व तित्तयं च दव्वम्मि । सरियाइणं भागो निरवायो, तम्मि य पसिद्धे ॥ १०२६ ॥

१ तस्माद् येन महापथं शार्गं सर्वाण्युयोगविषयमिदम् । शास्त्रान्तमेवाऽथवा तेन पुनर्मङ्गलग्रहणम् ॥ १०२४ ॥

२ तीर्थकराण् भगवन्तोऽनुत्तरपराक्रमानमितज्ञानान् । तीर्णान् सुगतिगतिगताण् सिद्धिपथप्रदेशकान् वन्दे ॥ १०२५ ॥ ३ पाणिनीये ॥ ३।२।२० ॥

४ तीर्यते यत् तेन तप्य ततो वा तीर्थं तच्च द्रव्ये । सरिदादिकं भागो निरपायः, तस्मिन् प्रसिद्धे ॥ १०२६ ॥

तेरिया तरण तरियन्व च सिद्धाणि, तारओ पुरिसो । बाहो-डुवाइ तरणं, तरणिज्ज निजयाईय ॥१०२७॥

इदृदृचिः ।

यद् यस्मात् तीर्थे द्रुस्तरं वस्तु तेन तस्मिंस्त्वतो वेत्तव्यत्वाद्बुध्यते । तच्च नाम स्थापना द्रव्य भावभेदाद्यनुविधम् । तत्र नाम-
स्थापने युगमे । द्रव्ये द्रव्यभूतमभानभूत सति सद्ब्रह्मदीना निरणाय कोऽपि नियतो यागः भवेन्नस्तार्थमुच्यते । तस्मिन् प्रसिद्धे
सिद्धे सत्यस्याऽऽपेक्षिकसद्ब्रह्मत्वादेतानि नियमात् सिध्यन्ति । कानि १, इत्याह- वरिण वारो इपादि, तरणीयं तु नि-
म्नादिक्रमिति ॥ १०२७ ॥

कथं पुनरिदं द्रव्यतीर्थम् १, इत्याह-

‘वेद्वाइतारय जं थज्जमलावणयणाइमस च । वेगताणच्चतियफल च तो वव्यतित्थं तं ॥ १०२८ ॥

यस्मादिदं वेदादिकमेव द्रव्यमात्रं वारयति- नद्यादिपरकूलमात्र मयति, य पुनर्जीवं ससारसमुद्रस्य मोक्षलक्षण परकूल प्राप-
यति, अतोऽप्यथानत्वाद् द्रव्यतीर्थम् । तथा वाद्यमेव नद्यादिद्रव्यमात्रमपनयति, न तन्तराद् प्राणातिवातादिजन्यकर्ममूलम् । तथा, अने-
कान्तिकफलमेवेदं नद्यादितीर्थम्- कदाचिद्येन नद्यादेस्तरणात्, कदाचित्तु तत्रैव यस्मानात् । तथा, अनात्यन्तिकफलं यैदम्, तथादि-
एकदाज्जेन तीर्णमपि नद्यादिक पुनरपि च तीर्थेन इत्यनात्यन्तिकफलत्वम् । आत्मना वाऽस्य नद्यादितीर्थस्य द्रव्यमात्रत्वेनाऽप्यथान-
त्वात् सर्वत्र द्रव्यतीर्थत्वं भावनीयमिति ॥ १०२८ ॥

इह केपांचिद् भलमाद्यद्रव्य वरिहरमाह-

इह तारणाइफलय ति भ्हाण-गणा-डुग्गाहणाईहि । भवतारय ति केई त नो जीमोचयायाओ ॥ १०२९ ॥

सूणग पि च तमुद्दुहल व न य पुण्हकारण भ्हाण । न य जइजोगा त मखण व कामगमायाओ ॥१०३०॥

१ वरिण तारणे वरियिज्ज च तिरुपति, वारका दुरुप- । बाहो-डुवादि तरणं, तरणीय निजयादिफलम् ॥ १०२७ ॥

२ वेदादितारकं यद् बाह्यमलावणपरवत्तिमात्र च । वेत्तव्यता ऽऽत्यन्तिकफलं च ततो द्रव्यतीर्थे तद् ॥ १०२८ ॥ ३ क थ ‘कम्पने’ ।

४ इह तारणादिकफलमिति स्वाग गणा ऽऽनाहवतिभिः । भवतारकमिति केचिद् वक्तो जीमोचयायाओ ॥ १०२९ ॥

सूणगमपि वा लघुपुलकमिति य च पुण्हकारणं स्तम्भम् । न य वरियेण तद् मखणमिति कामाद्वेयायाओ ॥ १०३० ॥

इह केचित् तीर्थिका मन्यन्ते- नद्यादेः संवन्धि द्रव्यतीर्थं किल स्नान-पाना-ज्वगाहनादिभिर्विधिवदसेव्यमानं भवतारकं संसारमहाकरालयप्रापकं भवत्येव । कुतः ? तारणादिफलमिति कृत्वा- शरीरतारण-मलशालन-तृड्यवच्छेद-देहोपशमादिफलत्वादित्यर्थः ; अनेन चाध्यक्षसमीक्षितदेहतारणादिफलेन परोक्षस्यापि संसारतारणफलस्याऽनुमीयमानत्वादिति भावः । तदेतद् नोपपद्यते, स्नानादे-जीवोपघातहेतुत्वात्, खड्गा-ऽसि-धेनु-शूलादिवदिति । एतदुक्तं भवति- जीवोपघातहेतुत्वाद् दुर्गतिफला एव स्नानादयः कथं नु भव-तारकास्ते भवेयुः, स्नान-वध्यभूम्यादीनामपि भवतारकत्वप्रसङ्गात् ? इति । इतश्च- नद्यादितीर्थं भवतारकं न भवति, सूनाङ्गत्वात्- स्नाना-प्रकारत्वात्, उदूखलादिवदिति । न च गुण्यकारणं स्नानम्, नापि यतिजनयोग्यं तत्, कामाङ्गत्वात्, मण्डनवत् ; अन्यथा ताम्बूलभक्ष-ण-पुष्पवन्धन-देहादिधूपना-ऽभ्यञ्जनादयोऽपि च शुजङ्गादीनां गुण्यहेतवः स्युः । न च देहतारणादिमात्रफलदर्शनेन विशिष्टं भवतारणा-दिकं फलमुपपद्यते, नियामकाभावात्, प्रत्यक्षवीक्षितप्राण्युपमर्दवाधितत्वाच्च ; इत्याद्यभ्यूषा स्वधियाऽत्र दोषजालमभिधानीय-मिति ॥ १०२९ ॥ १०३० ॥

अथ परो ब्रूयात् ; किम् ? इत्याह-

“देहोवगारि वा तेण तित्थमिह दाहनासणाईहिं । महु-मज्ज-मंस-वेस्सादओ वि तो तित्थमावन्नं ॥ १०३१ ॥

यदि मेरको मन्येत- जाह्नवीजलादिकं तीर्थमेव, दाहनाश-पिपासोपशमादिभिर्देहोपकारित्वात् । अत्रोच्यते- एवं सति ततो मधु-मद्य-मांस-वेद्यादयोऽपि तीर्थमापद्यन्ते, तेपामपि देहोपकारित्वाविशेषादिति । उक्तं द्रव्यतीर्थम् ॥ १०३१ ॥

अथ भावतीर्थमाह-

भावे तित्थं संघो सुयविहियं तारओ तहिं साहू । नाणाइतियं तरणं तरियव्वं भवसमुद्दोऽयं ॥ १०३२ ॥
भावे भावविपयं श्रुतविहितं श्रुतप्रतिपादितं सङ्गस्तीर्थम्, तथा च भगवत्यामुक्तम्, “ तित्थं भंते ! तित्थं तित्थयेरे तित्थं ? ।

१ क. ग. ‘पुण्यते’ । १ देहोपकारि वा तेन तीर्थमिह दाह-नाशनादिभिः । महु-मद्य-मांस-वेद्यादयोऽपि ततस्तीर्थमापद्यन् ॥ १०३१ ॥

२ भावे तीर्थं संघः श्रुतविहितं तारकस्तत्र साधुः । ज्ञानादधिकं तरणं तरयित्वं भवसमुदः ॥ १०३२ ॥

३ तीर्थं भगवत् ! तीर्थं तीर्थकरस्तीर्थम् ? । गौतम ! अहन्तस्तापद् नियमात् तीर्थङ्कराः, तीर्थं पुनश्चाप्तुयर्णः श्रमणसंघः ।

गोपया ! अरहा ताव नियमा तित्थंकरे, तित्थं पुण चाउवचो समणसंघो" इति । इह च तीर्थसिद्धौ तारकादयो निययादाक्षिप्यन्त एव । तत्रेह संघं तीर्थे तद्विधेयभूत एव तारकाः साधुः, ज्ञान दर्शन चारित्र्यनिष्ठं पुनस्त्वरणम्, तरणीयं तु भवसमुद्रः । इह च तीर्थतारकादीनां परस्परतोऽप्यता, अनन्यता च निवृत्तावस्थातो बोद्धव्या । तत्र सम्यग्दर्शनविपरिणामात्पक्षत्वात् संघस्तीर्थम्, तत्रावतीर्णानामवश्यं भवोदयितरणात् । तद्विधेयभूतत्वात् तद्वन्वर्त्यत एव साधुस्तीर्ता, सम्यग्दर्शनाद्यनुष्ठानात् । साधकतमत्वेन तत्करणरूपतामापन्न ज्ञानादिश्रयं तु तरणम् । तरणीयं त्वौदयिकादिभावपरिणामात्पक्षका संसारसमुद्र इति ॥ १०३२ ॥

कस्मात् पुनः सखो भावतीर्थम् १, इत्याह—

के नाण-दसण-चारित्तभावओ तन्निवक्खमावाओ । मयभावाओ य तारेइ तेण त मायओ तित्थं ॥ १०३३ ॥

यद् यस्मात् तारयति पारं प्रापयति तेन तत् सफलसम्पन्नं भावतस्तीर्थमिति संबन्धः । कुतस्तारयति १, इत्याह— तद्विषय-भावादिति तेषां ज्ञान दर्शन-चारित्र्याणां विषयोऽज्ञान मिथ्यात्वाविरमणानि तद्विषयस्त्वच्छसणो भावो जीवपरिणामस्तद्विषयभावस्तस्मात् तारयति । ज्ञाना १, इत्याह— ज्ञान-दर्शन-चारित्र्यभावता— ज्ञानाद्यात्मकत्वादित्यर्थः । यो हि ज्ञानयात्मको भवति सोऽज्ञानादिभावात् परं तारयत्येवेति भावा । न केवलमज्ञानादिभावात् तारयति, तथा, भवभावतश्च तारयति, भवः संसारस्तात्र भवन भावस्तस्मादित्यर्थः । यस्मात् स्वयं ज्ञानादिपात्तत्वात्, तथाऽज्ञानादिभावाद् भवभावाय भव्यास्तारयति, तस्मादसौ संपो भावतीर्थमिति तारयत्यम् । उक्तं य—

" रागाद्यग्भाः ममादव्यसन्नतचलपीर्यकल्लोमालः क्रोधेर्ष्यावादावमिष्टमिजननमानकप्रपौरौद्रः ।
तुणापातालकुम्भो यवमलशिरयं तीयेते येन दूर्णे सज्जानादित्सपाव फणितमिह सुरेन्द्राचितैर्षवतीर्यम् ॥ १ ॥ "

इति ॥ १०३३ ॥

उपपत्त्यन्तरमाह—

तेह कोह-ल्लोह-कम्भमयवाह-तण्हा-मलाणयणाइं । पुगतिणच्चतं च कुणइ य सुद्धिं भवोघाओ ॥ १०३४ ॥

१ यज्ज्ञान-पुर्गानं चारित्तभावताद्विषयकभावात् । भवभावताश्च छादयति तेन तद् भावतस्तीर्थम् ॥ १०३३ ॥

२ तथा क्रोध क्रोध-कर्ममयवाह-दुष्का-मलजनकानि । यवमलशिरस्यं य करोति सुद्धिं भवोघात् ॥ १०३४ ॥

तथा; क्रोधश्च, लोभश्च, कर्म च तन्मयास्तत्स्वरूपा यथासंख्यं ये दाह-वृणा-मलाः । क्रोधो हि जीवानां मनः-शरीरसंताप-जनकत्वाद् दाहः, लोभस्तु विभवविषयपिपासाऽऽविर्भावित्वात् वृणा, कर्म पुनः पवनोद्धतश्लक्ष्णरजोवत् सर्वतोऽवगुण्डनेन मालिन्य-हेतुत्वाद् मलः; अतस्तेषां क्रोध-लोभ-कर्मण्यानां दाह-वृणा-मलानां यदेकान्तेनाऽत्यन्तं चापनयनानि करोति । तथा, कर्मकचक्रमलि-नाद् भवौघात् संसारपापान्तरिमवाहात् परकूलं नीत्वा शुद्धिं कर्ममलापनयनलक्षणां यतः करोति, तेन तत्संघलक्षणं भावतस्तीर्थमिति पूर्वसंबन्धः । अपरमपि नद्यादित्तीर्थं तुच्छा-डनैकान्तिका-ऽऽत्यन्तिकदाह-वृणा-मलापनयनं विदधाति, एतच्च संघतीर्थमनादिकालाली-नत्वेनाननानां दाह-वृणा-मलानां पैकान्तिकमात्यन्तिकं चापनयनं करोति; अतः प्रधानत्वाद् भावतीर्थेषुच्यते, नद्यादित्तीर्थं त्वमप्रान-त्वाद् द्रव्यतीर्थमिति भावः ॥ १०३४ ॥

अथवा, प्राकृते 'तित्थं' इत्युक्ते 'विस्थम्' इत्येतदपि लभ्यते, इत्येतदाह—

दैवाहोवसमाइसु वा जं तिसु थियमहव दंसणाईसु । तो तित्थं संघो विय उभयं व विसेसणविसेससं ॥ १०३५ ॥

अथवा, यद् यस्माद् यथोक्तदाहोपशम-वृणाच्छेद-मलक्षालमरूपेषु, यदिवा, सम्यग्दर्शन-ज्ञान-चारित्रलक्षणेपु त्रिवर्त्येषु स्थितं ततस्त्रित्थं संघ एव; उभयं वा संघ-त्रित्थितिलक्षणविशेषण-विशेष्यरूपं द्वयं त्रित्थम् । इदमुक्तं भवति— किं त्रित्थम् ? संघः, कश्च संघः ? त्रित्थं, नान्यः, इत्येवं विशेषण-विशेष्ययोरुभयं संलुलितं त्रित्थमुच्यत इति ॥ १०३५ ॥

अथवा, प्राकृते 'तित्थं' इत्युक्ते 'व्यर्थम्' इत्यपि लभ्यते, इत्येतद् दर्शयन्नाह—

कौहगिगिदाहसमणादओ व ते चेव जस्स तिण्णत्था । होइ तियत्थं तित्थं तमतथसदो फलत्थोऽयं ॥ १०३६ ॥

क्रोधाग्निदाहोपशम-लोभवृणाव्यवच्छेद-कर्ममलक्षालनलक्षणास्त एवानन्तरोक्ताह्वयोऽर्थोः फलरूपा यस्य तत् व्यर्थं, तच्च संघ एव; तदव्यतिरिक्तं ज्ञानादित्रयं वा व्यर्थं प्राकृते 'तित्थं' उच्यते । अर्थशब्दश्चायं फलार्थो मनन्त्यः । इदमुक्तं भवति— भगवान् संघः, तदव्यतिरिक्तज्ञानादित्रयं वा महातरुविव भव्यनिर्पेक्षमाणं क्रोधाग्निदाहशमनादिकांहीनार्थान् फलति, अतस्त्रयर्थमुच्यत इति ॥ १०३६ ॥

अथवा, वस्तुपर्यायोऽत्रार्थ इत्याह—

१ दाहोपशममात्रेषु वा त्रिषु स्थितमयमा दर्शनादिषु । ततस्तीर्थं संघ पृथगेभ्यं वा त्रिशेषणविशेषणम् ॥ १०३५ ॥ २ ज्ञ. 'यं पि वि' ।
३ क्रोधाग्निदाहशमनादयो वा त एव यस्य त्रयोऽर्थोः । भवति व्यर्थं तीर्थं तदर्थशब्दः फलार्थोऽयम् ॥ १०३६ ॥

अहंवा सम्महसण-न्नाण-च्चरिचाइ, तिज्जि जस्सत्था । तं तित्थ पुब्बोइयमिह अत्थो वत्थुपज्जाओ ॥१०३७॥
अथवा, सम्मद्वर्द्धनादयस्योऽर्थो यस्य तत् स्वयम्, अर्थस्यैवात्र वस्तुपर्यायः, त्रिवस्तुक्तमित्यर्थः । तत्र संप एव, सदव्यति-
रिक्तत्वात्, च एव वा सम्मद्वर्धनादयस्योऽर्थो सयादवाह्यस्यैव, सत्त्वापूर्वत्वात्, स्यात्त्वाच्च दिगोरिति ॥ १०३७ ॥

तदेव संपो भावतस्तीर्थेषु, विस्थय, स्वयं वा, इति प्रतिपाद्य सांगतमिदमेव जैन तीर्थमभिधेयार्थसाधकम्, नान्यत्, इति
प्रमाणतः प्रतिपादयमाह—

इह सम्मसद्धानो-यलद्धि-किरियासमावओ जइण । तित्थमभिधेयफलं सम्मपरिच्छेयकिरिय ज्व ॥ १०३८ ॥
इह जैनमेव तीर्थमभिधेयार्थसाधकमिति प्रतिज्ञा, सम्मद्वर्द्धानो-यलद्धि-क्रियासमावत्वात्- सम्मद्वर्धनं ज्ञान-चारिआत्यक्तत्वा-
दित्यर्थः, इह यत् सम्मद्वर्द्धानो यलद्धि क्रियात्वं तद्विद्यार्थसाधकं इष्टम्; यथा सम्मद्वर्धपरिच्छेदवती रोगापनपनक्रिया, यथोपायसा-
धकं न भवति, तत् सम्मद्वर्द्धानो यलद्धि क्रियात्वं न भवति, यथोपायप्रयुक्तक्रिया; तथा च शेषतीर्थानि । इदमुक्तं भवति- यथा
कस्यचिद् निपुणवैद्यस्य सम्मत् रोगादित्यरूप विज्ञाय विदुद्वर्द्धानवत् आतुरस्य सम्मगौपयययोगादिक्रियां कुर्वतोऽभिधेयार्थसिद्धि-
र्जायते । एव जैनतीर्थान्वयीति ॥ १०३८ ॥

अन्यतीर्थाग्न्येवैविक्रियानि यविष्मन्नि, न, इत्याह—

नोभिधेयफलाइ तयगवियलत्तओ कुतित्थाइ । वियलनयचणओ चिय नियलाइ वियलकिरिय ज्व ॥१०३९॥

सुगतादिमणीमानि कुतीर्थानि नाभिधेयफलानि । कुतः ? इत्याह- ‘तयमेत्यादि’ तस्याभिधेयार्थस्याऽऽतानि सद्वृत्तानि सम्मत्-
ज्ञानादीनि कारणानि, तद्विकलत्वात्- सद्रहितत्वात्, नयविकलत्वाच्च विकलानि तानि । सर्वत्र क्षेत्रकांश्चापरिभिर्नैवमिलितैः संपूर्ण-
मनन्तर्यपर्याप्तैः वस्तु निर्धार्यते, शेषतीर्थानि त्वेक-द्वयादिनयमात्रमहावसांश्चैवमेव सयप्रनयविकलान्येवेति तानि नयविकलानि, ततो

१ भवता सम्मद्वर्द्धन-ज्ञान-चारिआदि क्रिये यलत्तौ । तत्तु लोके सुलोहितमिदं वस्तुपर्यायः ॥ १०३७ ॥ २ क य ‘द्वययो’ ।

३ इह सम्मद्वर्द्धानो-यलद्धि क्रिया-समावतो जेवत् । तीर्थमभिधेयफलं सम्मपरिच्छेदक्रियेव ॥ १०३८ ॥ ४ क य ‘भेदय वा’ ।

५ नाभिधेयफलानि वरद्विकलत्वात् कुतीर्थानि । विसृज्यनयवत्तु यत् विकलानि विकलक्रियेव ॥ १०३९ ॥

न संपूर्णाभिप्रेतफलस्य साधकानीत्यर्थः, विकलक्रियावदिति; यथा भिषक्प्रतीचारकातुरौपधाद्यन्यतराङ्गविकला क्रिया न संपूर्णाभिप्रेतफलसाधनी, तथा कुतीर्थान्यपीति । तदेवं यथोक्तप्रकारेण द्रव्य-भावतीर्थप्ररूपणा कृता ॥ १०३९ ॥

अथ प्रकारान्तरेण तत्पररूपणां कर्तुमाह—

अहव सुहोतारुत्तारणाइं दन्वे चउव्विहं तित्थं । एवं चिय भावम्मि वि तत्थाइमयं सरक्खणं ॥ १०४० ॥

तत्त्वणियाण वीयं विसयसुहकुसत्थभावणाधणियं । तइयं च वोडियाणं चरिमं जइणं सिवफलं तु ॥ १०४१ ॥

इह द्रव्यतीर्थे चत्वारो भङ्गाः; तद्यथा— सुखावतारं सुखोच्चारम्, सुखावतारं दुरुच्चारम्, दुःखावतारं सुखोच्चारम्, दुःखावतारं दुरुच्चारम् । एवं भावतीर्थेष्वपि चतुर्भङ्गी द्रष्टव्या । इह च यत्र सुखेनैवावतरन्ति प्रविशन्ति प्राणिनस्तत् सुखावतारम्, सुखेनैवावत उत्तरन्ति— सुखेनैव यद् सुञ्चन्तीत्यर्थः, तत् सुखोच्चारम्; इत्याद्यभङ्गवर्तितीर्थभावार्थः । एवमन्यत्रापि ।

एतच्च सरजस्कानां शैवानां संवन्धि वेदितव्यम्; तथाहि— राग-द्वेष-कृपाये-न्द्रिय-परिपहो-पसर्ग-मनो-वाक्-कायजयादिलक्षणस्य तथाविधदुष्करकष्टानुष्ठानस्य तैः क्रियमाणस्याऽदर्शनात्, यथा कथञ्चिद्रूपतयाऽपि च तैर्व्रतपरिपालनस्याऽभिधानात् सुखेनैव प्राणिनस्तदीक्षां प्रतिपद्यन्ते, इति तत्तीर्थस्य सुखावतारता । तच्छास्त्रेषु च न तथाविधाऽऽवासकस्याभावा काचिद् निपुणा युक्तिरस्ति, यद्वासितान्तरात्मा पुमांस्तदीक्षां न परित्यजेत् । किञ्च,

“शैवो द्वादश वर्षाणि व्रतं कृत्वा ततः परम् । ययशक्तस्त्यजेतापि यागं कृत्वा व्रतेश्वरे ॥ १ ॥”

इत्यादिना दीक्षात्यागस्य तैर्निर्दोषतयाऽप्यभिधानात् सुखेनैव तदीक्षां जन्तवः परित्यजन्ति, इति तत्तीर्थस्य सुखोच्चारतेति ॥ १ ॥

द्वितीयभङ्गवर्ति तीर्थं ‘तत्त्वणियाणं ति’ सुगतानां संवन्धि मन्तव्यम्; तथाहि—

“युद्धी शय्या प्रातरुत्थाय पेया भक्तं मध्ये पानकं चापराह्ण्ये । द्राक्षाखण्डं शर्करा चार्धयात्रे मोक्षश्वान्ते श्राव्यपुत्रेण दृष्टः ॥ १ ॥”

“मणुजं भोजनं भोचा मणुजं सयणासनं । मणुजंसि अगारंसि मणुजं शायए मुणी ॥ १ ॥”

१ अथवा सुगयतारोत्तारणादि द्रव्ये चतुर्विधं स्वीयम् । पुत्रमेव भावेऽपि तत्रादिसकं सरजस्कानाम् ॥ १०४० ॥

सौमत्तानां द्वितीयं विषयसुखकुशाग्रभावापत्तिरिति । तृतीयं च बोधिकानां चरमं जैनं विषयकत्वं तु ॥ १०४१ ॥

२ मनोज्ञं भोजनं भुक्त्वा मनोज्ञं शयनाऽऽसनम् । मनोज्ञेऽगारे मनोज्ञं व्यापयति मुनिः ॥ १ ॥

इत्यादेस्वरभियानतो विषयसुखसिद्धेस्तत्तीर्थस्य सुखावधारता । तथा, कुशाक्षोक्तनिपुणश्रुतिभिस्तीव्रवासनोत्पादात्, प्रवत्यागे च तैर्महतः संसारदग्धादेः मतिपादनात्, वत्सर्गपट्टरीवद्वतस्य दुष्परित्याग्यत्वात् तत्तीर्थस्य दुरुचारात् । इमां च युक्तिं भाष्यकारः स्वयमेव किञ्चिदाह— ‘विसयसुरेत्यादि’ मतार्थम् ॥ २ ॥

दुःखावधारं सुलोचनमिति श्रुत्वा च बोद्धिकानां दिग्गम्यराणां । तत्र नाम्न्यादेर्लज्जादिहेतुत्वेन दुरध्यवसेयत्वात् तत्तीर्थस्य दुःखावधारता । अनेपणीयपरिभोग कृपायबाहुल्यादेस्वदसमञ्जसदर्शनात्, नाम्न्यादेर्भाविकम्बनीयत्वेन वत्सराभ्रानां तत्तीर्थस्य सुलोचनारोति ॥ ३ ॥

दुःखावधारं दुरचारमिति परमं चतुर्थं मोक्षफलम् । जैनानां साधूनां राम-द्वेष-कृपाये न्द्रिय परीपरो-यसर्गादिजयस्य, तथा, अमपचतया समितिं गुप्तिं सिरोलुब्धनाविकफण्डानुष्ठानस्य दर्शनात् तत्तीर्थस्य दुःखावधारता । सुशाक्षोक्तनिपुणश्रुतिभिस्तीव्रतरवासनोत्पादनात्, प्रवत्यागे चातिग्रहः संसारविदग्धस्याऽभिधानात् तत्तीर्थस्य दुरुचारात् ॥ ४ ॥

अन्ये तु सुलोचनारतां दुरुचारातां च सर्वत्र श्रुक्तिभाषियाभित्य न्याचक्षते— तत्र सरजरक्तानां स्वल्पेनैवभरोक्तानुष्ठानेन किञ्च श्रुक्तिभाष्यन्युपगमात् सुलोचन तीर्थम्, ‘सुत्वेनैवाऽस्माद् भवार्णवमुपरन्धि’ इति व्युत्पत्तेः । श्रावयानां तु दुरवापविशिष्टध्यानमा-गांश्च योगिज्ञानोपपत्त्यादिक्रमेण श्रुक्तिभाष्यन्युपगमात् दुःखोचारात् ‘दुःखेनाऽस्माद् संसारदुःखरति’ इति कृत्वा । शोढकानां तु भिक्षाशुद्ध्यादीनां गौणत्वेनान्युपगमात् नाम्न्यलक्षणनिर्ग्रन्थत्वमात्रादेव दुःखन्युपगमात् सुलोचनारता । साधूनां तु पूर्वोक्तफण्डानुष्ठानाद् दुरुचारावधारणात् दुरुचारात् । अवधारणस्य तु सर्वत्र पूर्वोक्तैव भावना । इत्यलं विस्तरेणेति ॥ १०४० ॥ १०४१ ॥

अत्र प्रेरकः ग्राह—

नैपु ज दुहावयार दुक्खोचार च त दुदहिगम्म । लोयन्नि पूइयं ज सुहावयार सुहुचारं ॥ १०४२ ॥

ननु यद् दुःखावधार च दुरुचारं च तीर्थं तद् दुरधिगम्यम्, एवंयुतं च जैनतीर्थं भवद्भिः मतिपादितम् । एतद्यायुक्तम्, एवमभूततीर्थस्य कारणक्रियाविधातित्वेनाऽनिष्टार्थप्रसाधकत्वात्, लोकात्मवीतिविधातित्वाच्च, तथा चाह— लोके हि यत् सुखावधारं सुलोचनं च तीर्थं तद् पूजितं तदेवोपादेयम्, तरणक्रियानुद्बन्धेनेष्टार्थप्रसाधकत्वात् । तस्मात् प्रथम एव भक्तः भेयान्, इति प्रेरकाभिप्राय इति ॥ १०४२ ॥

१ च छ. ‘दुलोचन’ । २ यद् यद् दुःखावधारं दुलोचनं च तद् दुरधिगम्यम् । लोके पूजितं तद् सुखावधारं सुलोचनम् ॥ १०४२ ॥

एवं तु दृढव्रतित्थं भावे दुःखं हियं लभइ जीवो । मिच्छत्त-उज्जाणा-उविरइ-विसयसुहभावणाणुगओ ॥ १०४३ ॥
पडिवण्णो उण कम्माणुभावओ भावओ परमसुद्धं । किह मोच्छइ जाणंतो परमहियं दुल्लहं च पुणो ॥ १०४४ ॥

सत्यम्, द्रव्यतीर्थमेव वेधयते यथैव त्वं ब्रूये, तस्य सुखप्राप्यत्वात्, सुखैव च मुख्यमानत्वादिति । भावतीर्थं तु नैवम्, तस्य मोक्षहेतुत्वेन जीवानां परमहितत्वात् । यच्च मोक्षहेतुत्वेन हितं, तद् दुःखं लभते जीवः—महता कष्टेन तत् जीवः प्राप्तोतीत्यर्थः । कथंभूतो यस्मादेव जीवः?, इत्याह—‘मिच्छतेत्यादि’ यस्मादनादिकालालीनमिथ्यात्वा-उज्जाणा-उविरति-विषयसुखभावनामुगतो जीवः, तस्मादित्थंभूतस्य जीवस्याऽनन्तसंसारदुःखव्यवच्छेदहेतुत्वाद् निःसीमनिःश्रेयसावाप्तिनिवन्धनत्वाच्च परमहितं भावतीर्थमितिदुरवापत्वात् पूर्वोक्तकष्टानुष्ठानयुक्तत्वाच्च दुःखावतारम्, तथा, दुरुत्तारं च । कुतः?, इत्याह—‘पडिवण्णो इत्यादि’ शुभकर्मपरिणत्यनुभावतः पुनः कथमपि परमशुद्धं भावतीर्थं भावतः परमार्थतः प्रतिपन्नो जीवः ‘परमहितं दुर्लभं च पुनरपि’ एतज्ज्ञानत्रयि कथं नु नाम तद् मोक्षयति?—कथं तत् उत्तरिष्यति?—न कथञ्चिदित्यर्थः । अतो दुरुत्तारता तस्येति । किञ्च, सदैवप्रयुक्तकर्तृशक्तियोदाहरणतश्च भावतीर्थस्य दुःखावतारो-च्चारता भावनीया ॥ १०४३ ॥ १०४४ ॥

कथम्?, इत्याह—

अइकक्खल्लं व किरियं रोगी दुक्खं पवज्जए पढमं । पडिवन्नो रोगक्खयमिच्छंतो मुंचए दुःखं ॥ १०४५ ॥

इय कम्मवाहिगहिओ संजमकिरियं पवज्जए दुक्खं । पडिवन्नो कम्मक्खयमिच्छंतो मुंचए दुक्खं ॥ १०४६ ॥
गाथाद्वयमपि सुवोधम् ॥ १०४५ ॥ १०४६ ॥

१ एवं तु द्रव्यतीर्थं भावे दुःखं हितं लभते जीवः । मिथ्यात्वा-उज्जाणा-उविरति-विषयसुखभावनामुगतः ॥ १०४३ ॥

प्रतिपन्नः पुनः कर्मानुभागतो भावतः परमशुद्धम् । कथं मोक्षयति ज्ञानम् परमहितं दुर्लभं च पुनः ॥ १०४४ ॥

२ अतिकर्तृता वा क्रिया रोगी दुःखं प्रपद्यते प्रथमम् । प्रतिपन्नो रोगक्षयमिच्छन् मुच्यते दुःखम् ॥ १०४५ ॥

इति कर्मस्वाधिगृहीताः संयमक्रियां प्रपद्यते दुःखम् । प्रतिपन्नः कर्मक्षयमिच्छन् मुच्यते दुःखम् ॥ १०४६ ॥

वदेवं तीर्थं प्रतिपद्य तीर्थंकरसिद्धिद्वार—

अणुलोम-हेतु-तरसील्या य जे भावतित्यमेव तु । कुर्वन्ति पगासति य ते तित्थयरा हियत्यकरा ॥१०४७॥

हेतु ताच्छील्या ऽऽजुलोम्यतो ये भावतीर्थमेव कुर्वन्ति, गुणाः प्रकाशयन्ति च, वे तीर्थकराः । तत्र हेतौ सद्धर्मतीर्थकरणहेतवः “कुन्तो हेतु ताच्छील्या ऽऽजुलोम्येषु” इत्यादिना उपलव्यविधानात् तीर्थकराः, यथा यमरकरी विद्येत्यादि । ताच्छील्ये— कृतार्थो अपि “कुन्तो हेतु ताच्छील्या ऽऽजुलोम्येषु” इत्यादिना उपलव्यविधानात् तीर्थकराः, यथा यमरकरी विद्येत्यादि । ताच्छील्ये— कृतार्थो अपि तीर्थकरनामकर्मोदयतः समग्रमागिणानुक्रमपरतया च सद्धर्मतीर्थवैश्वकत्वात् तीर्थकराः, भरतादिहेतवे मयमनरानाण्डुलकरादिवदिति । आजुलोम्ये— सी पुत्रय-बाल-शुद्ध स्पष्टिरकसिक्क-निनकल्पिकदीनानामजुलोम्यतोस्सर्गा अवादेद्वनपाऽजुलोमसद्धर्मतीर्थकरणात् तीर्थकराः, यथा वचनकर इत्यादि । एवमुक्तास्तीर्थकराः, अत एव सर्वोत्पत्तां हितस्य योसांरस्य करणात् दिवापर्यकराः । तान्, ‘वन्दे’ इति क्रिया-सम्पन्नात् सर्वत्र कर्ममाप्तिः । द्वितीयावशुवचने च प्राकृतत्वादेकारान्त्रात्रचमिवि ॥ १०४७ ॥

‘भगवतो’ इत्येतद् व्यापठे—

ईत्सरिय-रुव-सिरि-जस-घम्म-गयत्ता मया भगाभिमक्खता । ते तेसिसमायण्णा संति जओ तेण भगवते ॥१०४८॥

ईश्वर्यादयः पदार्था भगाभिरूपा भगवत्प्रास्तावद् यताः प्रोक्ताः । ते च तेषां तीर्थकराणामसामान्या असाधारणाः सन्ति इत्यर्थः । तेन ते भगवन्ताः, तान् वन्दे । यत्र स्वाभाविककर्मस्यजन्य-सुरनिर्वीतितत्त्वसिद्धिदतिशयलक्षण तेषां परवैश्वर्यम् । तथा

यस्मात्, तेन ते भगवन्ताः, तान् वन्दे । यत्र स्वाभाविककर्मस्यजन्य-सुरनिर्वीतितत्त्वसिद्धिदतिशयलक्षण तेषां परवैश्वर्यम् । तथा

“सुवन्धुरा बह्म रूपं अणुहृस्मान्मयं विदमेज्जा । जिगयांयुं प्प न सोहए ते बहिंयाले ॥ १ ॥

गणहूर आहार अणुपरा न जाव वण पवि-भातु म्म । मेदकिमा गा हीणा छद्दणपयया गवे सेत्ता ॥ २ ॥”

१ अणुलोम-हेतु-तरसील्या ये भावतीर्थमेव तु । कुर्वन्ति प्रकाशयन्ति च तस्तीर्थकराश्च दिशार्थकराश्च ॥ १०४७ ॥

२ पणित्तिये ॥ १ । २ । २० ॥ ३ यावत् १०९१ ।

३ देवर्षे ज्ञान-वी-यतो पर्वो-जयता ज्ञाना सप्ततिल्लप्याः । ते देवस्यसत्ताज्जाः सन्ति सत्तलेण अणवन्ताः ॥ १०४८ ॥

४ तत्त्वसुरा यदि कल्पमनुकूलान्त्वं सिद्धीर्वाप्नुवन्ति । जिगयांयुं प्प न सोहए ते बहिंयाले ॥ १ ॥

५ गणपदा आहार अणुपरा न जाव वण पवि-भातु म्म । मेदकिमा ये हीणाः छद्दणपयया गवे सेत्ताः ॥ २ ॥

इत्यादिग्रन्थाभिहितं निरुपमं तेषां रूपम् । तथा, श्रीरनन्यसाधारणा तपस्तेजोविभूतिरमीपाप्मा । तथा, जगत्त्रययातिक्रान्तानुपम-
गुणग्रामाविर्भाविताशरदिन्दुकुन्दविशदं शुवनवयव्यापकं यशस्तेषाम् । तथा, समस्तचारित्र्यमोहनीयक्षयप्रभवत्वादुत्तमक्षमा-भार्दवादिरूपः
सर्वोच्छ्रेयो धर्मस्तेषाम् । तथा, प्रयतनं प्रयत्नः सर्वेभ्यः पितृभिरनुष्ठानेभ्यः मादः, सोऽपि चारित्रावरणव्यपगमादनुत्तर एव तेषामिति ॥ १०४८ ॥

‘अणुत्तरपरिक्रमे’ इत्येतद् विष्टुण्वन्वाह—

‘विरियं परिक्रमो किर परेऽरयो वा जओ तदक्कमणं । सोऽणुत्तरो वरो सिं अणुत्तरपराक्कमा तो ते ॥ १०४९ ॥

पराक्रमः किल वीर्यमभिधीयते । स च भगवतां क्षीणनिःशेषवीर्यान्तरायत्वात् सर्वाऽमर-नरेन्द्रनिवहपराक्रमादनन्तशुणत्वाद्-
नुत्तर एव । अनुत्तरः पराक्रमो वीर्यं येषां तेऽनुत्तरपराक्त्वाः । अथवा, परेऽरयो भावशत्रवः कृपायादयः; ‘जडं चि’ जयः पराभ-
वोऽभिभवं तदाक्रमणं परेयामाक्रमणमाक्रमः पराक्रमः सोऽनुत्तरो वरोऽमीपाप्मा, ततोऽनुत्तरपराक्रमास्ते, अतस्तानिति ॥ १०४९ ॥

‘अमितज्ञानिनः’ इति व्याख्यानयन्वाह—

‘अमियमणंतं नाणं तं तेसिं अमियणाणिणो तो ते । तं जेण नेयमाणं तं चाणंतं जओ नेयं ॥ १०५० ॥

अनन्तत्वाद् मातृमशयममितं केवलज्ञानलक्षणं ज्ञानं तत्तेषां विद्यते, ततोऽमितज्ञानिनस्ते । कथं पुनः केवलज्ञानस्याऽऽन-
न्यामित्याह— तत्केवलज्ञानं येन कारणेन ज्ञेयमानं वर्तते, ज्ञानस्य ज्ञेयानुवर्तित्वात्, तच्च ज्ञेयं सर्वमपि यतोऽनन्तम्, अतः केवलज्ञान-
स्याऽऽनन्त्यमिति ॥ १०५० ॥

‘तिष्ठणे सुगइगइगए’ इत्येतद् व्याख्यानयति—

‘तिष्ठणा समइक्कंता भवणवं, कं गइं गया तरिउं ? । सुगईण गइं पत्ता सुगइगइगया तओ होति ॥ १०५१ ॥
तरन्ति स्म तीर्णा भवार्णवं समतिक्रान्ताः । आह— भवोदार्धं तीर्त्वा ततस्ते कां गतिं गताः ?, इत्याह— ‘सुगईणेत्यादि’ ज्ञानि-

१ गथा १०१५ । २ वीर्यं पराक्रमः किल परेऽरयो वा जयस्तदाक्रमाणम् । सोऽनुत्तरो वरं कृपामनुत्तरपराक्रमास्ततस्तान् ॥ १०४९ ॥

३ अमितमनन्तं ज्ञानं तए तेषाममितज्ञानालतस्तान् । तए येन ज्ञेयमानं तद्याऽनन्तं यतो ज्ञेयम् ॥ १०५० ॥

४ तीर्णाः समतिक्रान्ता भवार्णवं, कां गतिं गतास्तीर्णा ? । सुगतीनां गतिं प्राप्ताः सुगतिगतिगतास्ततो भवन्ति ॥ १०५१ ॥

त्वे सति सर्वबाधाविनिर्मुक्तत्वात् परस्फुलिनाः सुगतयः सिद्धाः, तेषां सुगतीनां सिद्धानां सौम्यमानत्वात् गतिः सिद्धिलक्षणा, न तु नरकगत्यादिका सुगतिगतिः, तां गताः प्राप्ताः, सुगतिविगवास्त्वानिति ॥१०५१॥

‘सिद्धिपदपरसप्त’ इत्येकं व्याख्यानपचारः—

सै चिय सुगईण गई सिद्धी सिद्धाण जो पहो तीसे । तवेसया पहाणा सिद्धिपहुपसया तो ते ॥१०५२॥

सिद्धानां संवन्विनी येयमनन्दरगायणां सुगतिवतिरुक्ता, सैवेह सिद्धिरपिरेता, तस्याः सिद्धेर्यः पन्था वस्यमाणज्ञान-दर्शन-धारिप्रलक्षणाः स सिद्धिपथाः, तस्य सिद्धिपथस्य यतः प्रचानाः भक्त्या आदौ वा देशकाः भदेशकास्त्रयः सिद्धिपथप्रदेशकास्ते, आत-स्त्वानिति ॥ १०५२ ॥

सिद्धिपथप्रवेशका इत्युक्तम्, तत्र कोऽयं सिद्धिपथः, इत्याद्यद्वय भाष्यकार एव उवाच—

‘सिद्धिपहो उण सम्मत्त-नाण-चरणाइ वक्कलमाणाइ । भवहेउविवक्खाओ निदाणपडिक्कलकिरिय व्व ॥१०५३॥

सिद्धेस्तु पन्था इदं वस्यमाणानि सम्पन्नं सुत चारित्रतायायिकलक्षणानि सम्पत्सं ज्ञान चारित्राणि । कृताः, इत्याह-‘मवेत्तादि’ । इवमुक्त भवति— मुक्तेर्मागो मुक्तेः साधकानि सम्पत्सं ज्ञान चारित्राणीति प्रतिज्ञा, भवस्य सत्सारस्य वा मिथ्यात्वा ज्ञाना-अविरतिलक्षणो हेतुस्तद्विपक्षत्वात् तद्विधातकत्वात् सम्पत्सत्त्वादीनामिति हेतुः । इह यो यदेतुविपक्षसम्भावः स तद्विपक्षस्य साधको ह्येता, यथा रोगनिदानस्याजीर्णादिलङ्घनादिका प्रतिपक्षभूता क्रिया नीरोगत्वस्य साधनी, यवरेतुविपक्षभूताश्च सम्पत्सत्त्वादयः, ततो भवविपक्षस्य मोक्षस्य साधका इति । अन्यथा, अन्यथा प्रयोगा क्रियते— इष्टार्थप्रसाधकमेव सम्पत्सत्त्वादियत्रयमिति प्रतिज्ञा, इष्टार्थविधात-फलेतुविपक्षत्वादिति हेतुः, इह यो यस्य विधातवेतुनां विपक्षसम्भावः स तस्य साधको ह्येता, यथा नीरोगत्वाविधातकत्वाज्जीर्णादेः प्रति-पक्षभूता लङ्घनादिक्रिया नीरोगतासाधनी, इष्टार्थस्य मोक्षस्य विधातकानां मिथ्यात्वादीनां विपक्षभूताश्च सम्पत्सत्त्वादयः, ततो मोक्षसं-पत्सत्त्वादीनां साधका इति ॥ १०५३ ॥

१ गथा १०५१ । २ सैव सुगतीनां गतिः सिद्धिः सिद्धानां वा एकत्वात् । तरेणैव प्रचानं सिद्धिपथप्रदेशकलक्षणम् ॥ १०५२ ॥

३ सिद्धिपथाः कृताः सम्पत्सत्त्व-ज्ञान-चरणादि वक्कलमाणा इति । तद्वरेतुविपक्षकम् विपक्षमविरतिलक्षणम् ॥ १०५३ ॥

अथ 'वन्दे' इत्यस्यार्थं, वक्ष्यमाणमहावीरनमस्कारप्रस्तावनां चाह—

वन्देऽभिवाद्येऽभित्युणामि वा ते तिलोगमंगच्छे । सामण्यवन्दणमिणं तित्थयरत्ताविसिद्धाणं ॥ १०५४ ॥

पतेयवन्दणमिओ संपइ तित्थाहिन्स्स वीरस्स । सुयनाणत्थप्पभवो स विसेसेणोवगारि त्ति ॥ १०५५ ॥

गाथाद्वयमपि प्रसिद्धार्थम्, नवरं तीर्थकरत्वेनाऽवशिष्टानामभिन्नानागृयभादीनां समस्ततीर्थकराणामिदं वन्दनमुक्तम् । 'सुय-
नाणत्थप्पभवो त्ति' समस्तस्यापि श्रुतज्ञानस्य योऽर्थस्तस्य प्रभवो हेतुरिति ॥ १०५४ ॥ १०५५ ॥

प्रकारान्तरेणापि महावीरनमस्कारस्य प्रस्तावनापाह—

तुल्लगुणाणं परिसं नमिऊण जह ससामियं नमइ । तह तुल्लगुणे वि जिणे नमिउं तित्थाहिन् नमइ ॥ १०५६ ॥

अथवा, यथा तुल्यगुणानां राजादीनां परिषदं समाजं दृष्ट्वा कोऽपि सामान्येन सर्वेष्वेव नमस्कृत्य पुनर्विशेषतो निकटीभूय
स्वस्यामिनं प्रणमति, तथा तुल्यगुणांस्तीर्थकरानपि सामान्येन सर्वान् नमस्कृत्य सामंतं तीर्थाधिपं महावीरं प्रणमति ॥ इत्येकविंशद्वा-
यार्थः ॥ १०५६ ॥

कथम् ? इत्याह—

वृंदांमि महाभागं महासुणिं महायसं महावीरं । अमर-नरायमहिं तित्थयरमिमस्स तित्थस्स ॥ १०५७ ॥

महावीरं वन्द इति योगः । भागः किलाऽचिन्त्या शक्तिः, महान् भागोऽस्येति महाभागो महाप्रभाव इत्यर्थः, तं तयाभूतम् । तथा,
मनुते, मन्यते वा जगतस्त्रिकालान्तस्थापिति मुनिः, सर्वज्ञत्वाद् महाधार्मो मुनिश्च महासुनिः । अथवा, मुनयः सायवस्तेषां महान्
प्रधानो महासुनिस्तम् । त्रिभुवनव्यापित्वाद् महद् यशोऽस्येति महायशास्तम् । महावीर इत्यभिधानम् । अथवा, 'शूर वीर विक्रान्तो'
कपायादिमहाशत्रुसैन्यजयाद् महाविक्रान्तो महावीरः । यद्विद्या, 'ईर गतौ' क्रियन्ति सपितृकर्मसाध्यसया विशेषत ईरयति क्षिपति
तिरस्करोत्यशेषाण्यपि कर्माणीति वीरः । अथवा, विजेषत ईरयति— विजेषत ईरयति गमयतीति वीरः । यद्विद्या,

१ गाय्या १०२५ । २ यन्नेऽभिवाद्येऽभित्युणि वा तिल्लोकमकृत्यान् । सामान्यवन्दनमिरं तीर्थकरताविसिद्धिनाम् ॥ १०५४ ॥

प्रत्येकान्वनमिताः नमति तीर्थाधिपस्य वीरस्य । श्रुतज्ञानार्थप्रभयः स त्रिवेण्योपकारीति ॥ १०५५ ॥

३ तुल्यगुणानां परिषदं नत्वा यथा स्वस्यमिनं नमति । तथा तुल्यगुणानपि जितान् नया तीर्थधिपे नमति ॥ १०५६ ॥

४ वन्दे महाभागं महासुनिं महायशसं महावीरम् । अमर-नराराजमहितं तीर्थकरमस्त तीर्थस्य ॥ १०५७ ॥

विशेषतः शिवपदे स्वयमिष्यति गच्छतीति वीरः । अथवा, 'दू विदारणे' विदारयति कर्मरिपुसपदमिति वीरः । अन्यथाप्युभयमहातपः-
धिया वा विरागत इति वीरः । अन्यथाप्युभयमहातपःवर्जित्वैकमेव तपोवीर्यं व्यापारयतीति वा वीरः । उक्तं च—

“विदारयति यस्मिन् सत्या च विरागते । तपोवीर्येण युक्तम् तस्याद् वीर इति स्मृत ॥ १ ॥”

महाभासौ वीरश्चेति महावीरस्त्वय् । तथा, अमर नराणां राजानां मुक्तं चामनत्वादयस्तेरपि भरितः पूजितः, किं पुनः ज्ञेयजनैः १,
अतस्त्वय् । तथा, अस्य वर्तमानतीर्थस्य मयैव कस्तीर्थेकरस्त्वय् । मन्त्रस्य, महोपकारकं च वन्दे ॥ इति निर्युक्तिगार्पायः ॥ १०५७ ॥

अथ भाष्यम्—

भोगो चिन्ता सत्वी स महाभागो मेहूपमावो चि । स महामुणी महत जं मुण्ड मुणिव्यह्वाणो वा ॥ १०५८ ॥
तिहुयणविष्णवायजसो महाजसो नामजो महावीरो । विष्कतो व कसायाइस्तुतेनैप्पराजयओ ॥ १०५९ ॥
ईरेइ विसेसेण खिवेइ कम्माइ गमेयइ सित्वा वा । गच्छइ य, तेण वीरो स मह वीरो महावीरो ॥ १०६० ॥
अमर-नररायमहिंय ति पूइय तेहिं, किमु य सेतेहिं ? । सपइतित्यस्स पट्टु मगल्ल महोवगारिं च ॥ १०६१ ॥

चतस्रोऽप्युक्तार्थो एवेति ॥ १०५८ ॥ १०५९ ॥ १०६१ ॥

तदेवमर्थमनेतुर्मन्त्रार्थं वन्दनं कृतम्, अथ वृत्तकर्मदीनामपि तद्वार—

पुंकारस्त वि गणहरे पवायए पवयणस्स यदामि । सत्त्व गणहुरवत वायगवत्स पवयण च ॥ १०६२ ॥

१ भगवादिभिरा शक्तिं त महाजसो महापमाव इति । स महागुणैर्बलान् व अगति मुनिमधर्मे वा ॥ १०५८ ॥

तिहुयणविष्णवायजसो महाजसो नामजो महावीरः । विष्कतो वा कसायइस्तुतेनैप्पराजयओ ॥ १०५९ ॥

इत्यपि विशेषेण श्रूयते कस्मात्स गजयति सिद्धं वा । गच्छति च, तेन वीरः स महाइ वीरो महावीरः ॥ १०६० ॥

अमर-नररायमहिंयति पृथिवीं तैः किमु च सेते ? । सपइतित्यस्स पट्टु मगल्ल महोवगारिभिरिति ॥ १०६१ ॥

१ क व 'महा' । २ क व 'नरा' । ३ क व 'अ' व 'ति' ।

५ पुराणस्य विष्णुपरां व्याख्यायकं वन्दे । सर्वं भगवत्पदं वाचयन्तं च ॥ १०६२ ॥

अनुत्तरज्ञान-दर्शनादिगुणानां गणं धारयन्तीति गणधरास्तानेकादशापि गौतमादीन् चन्दे । कथंभूतान् ? इत्याह- प्रकुर्येण, प्रधानाः, आदौ वा वाचकाः प्रवचनकाः प्रवचनस्याऽऽगमस्य । एवं तान्द मूलगणधरचन्दनं कृतम् । तथा, सर्वे निरवशेषं, गणधरा जम्बू-प्रभव-शट्यंभवादयः शेषा आचार्यस्तिषां परम्परया प्रवाहो वंशस्तम् । तथा, वाचका उपाध्यायास्तेषां वंशस्तम् । तथा, प्रवचनं चागमं वन्दे ॥ इति निर्युक्तिगार्थः ॥ १०६२ ॥

अथ भाष्यम्—

पुञ्जो जहत्थवत्ता सुयवत्तारो तहा गणहरा वि । पुञ्जा पवायगा पवयणस्स ते चारसंगस्स ॥ १०६३ ॥
जहत्ता रायाणत्तं रायनिउत्तपणओ सुहं लहइ ॥ १०६४ ॥
जह मूलसुयप्पभवा पुञ्जा जिण-गणहरा तहा जेहिं । तदुभयमार्णीयमिदं तेसिं वंसो किहु न पुज्जो ? ॥ १०६५ ॥
जिणगणहरुगयस्स वि सुयस्स को गहणधरणदाणाइं । कुणमाणो जइ गणहरवायगवंसो न होज्जाहि ? ॥ १०६६ ॥
सीसहिआ वत्तारो गणाहिआ गणहरा तयत्थस्स । सुत्तस्सोवज्जाया वंसो तेसिं परंपरओ ॥ १०६७ ॥
पगयं पहाणवयणं पवयणं चारसंगमिह् तरस्स । जइ वत्तारो पुज्जा तं पि विसेसेण तो पुज्जं ॥ १०६८ ॥
पडवि सुगमार्थो; नवरं गथाऽर्थेण वक्ता तीर्थकरः पूज्यः, तथा गणधरा अपि गौतमादयः पूज्याः, यत्तस्नेजपि प्रवचनस्य द्वाद-
शाङ्गस्य सूत्रतः प्रवानका पवः इति तेषामपि नमस्कारः कृतः । अथवा. यथा राजा पृथ्वीपतिनाऽऽज्जोतं तदाज्ञापितपर्यादिकं राजनि-
युक्तानामपमात्यादीनां प्रणतः सुतेनैव लभते, तथा प्रणतिप्रमत्तैर्विनिनरेन्द्रैर्विहितं विस्तीर्णं मङ्गलादिकं गणधरप्रणतः सुत्वेनैव लभते,

१ एतेषो गथाऽर्थेण वक्ता तीर्थकरः पूज्यः । एतयोः प्रवायगाः प्रवचनस्य ते द्वादशाङ्गस्य ॥ १०६३ ॥

यथा या दशज्ञानं राजनिनियुक्तप्रणतः मुरं लभते । तथा विनयेन्दुविहितं गणधरप्रणतः मुरं लभते ॥ १०६४ ॥

यथा मूलसुयत्तभवाः एतेषा विन-गणधरास्तमा ये । तदुभयमार्णीयमिदं तेषां वंसाः कथं न एतः ? ॥ १०६५ ॥

जिण-गणधरोत्तपणपि भुगस्य को प्रवण धरण-रणादि । कुतं यदि गणधर-नायकस्तेषां न भवेत् ? ॥ १०६६ ॥

नियुक्ता वत्तारो गणापिता गणधरास्तमर्थेण । मूलमयेणपथाया वंशान्तो परम्परकः ॥ १०६७ ॥

प्रकृतं कथानगणनं प्रवचनं द्वादशाङ्गमिह तस्य । यदि वत्तारः एतयामपि विनिनरेण गतः पूजय ॥ १०६८ ॥ २ क म. 'वि' राशि' ।

इति तेषामपि नमस्कारः । अथ सामान्येन श्रेणचार्यो-पाध्यायनमस्कृतौ हेतुमाह- 'अहेत्यादि' यथा शूलश्रुतस्य द्वादशाङ्गीसवन्धिनोऽर्थस्य श्रुतस्य च प्रथमा हेतवो यथासक्यं जिना गणधराश्च पृथगाः, तथा वैरिद्वयोर्द्वादशाङ्गीसवन्धियुक्ताभ्यामप्ययमियतीं कालकलां यावदानीतम्, तेषां श्रेणचार्यरूपगणधरो-पाध्यायानां वंशः कथं न पूज्यः ?- अर्पितं पूज्य एवेति ।

किञ्च, 'निगेत्यादि' अथ विद्वेषतो गणधराणां, उपाध्यायानां च नमस्कृतौ हेतुमाह- 'सीसेत्यादि' यथा गणाधिपा गौतमादयः, गणधरास्तु जम्बूलाद्यादयः श्रेणचार्यास्तदर्थस्य द्वादशाङ्गस्य वक्तारो व्याख्यातारः सन्तः शिष्यवर्गस्य रिताः, तद्विदित्वा च नमस्कृत्यन्ते; तथा तत्सदस्य वक्तारः पाठयितारः सन्त उपाध्याया अपि विष्पदिता एव । वंशश्च तेषामेवोपाध्यायानां परम्परकः पारम्पर्यव्यवस्थिताः समूहाः, अतः शिष्यहेतुत्वाद् सोऽपि नमस्कृत्यते । १०६३ ॥ १०६४ ॥ १०६५ - १०६८ ॥

तन्वेषां तीर्थंकर गणधराणां नमस्कार कृत्वा ततः किं कर्तव्यम् ? इत्याह-

'ते धविकुण सिरसा अत्थपुहत्तस्त तेहि कहियस्त । सुयनाणत्स भगवओ निज्जुत्ति किञ्चियिस्तसि ॥ १०६९ ॥

तान् पूर्वोक्तांस्तीर्थंकरादीन् शिरसा, उपलक्षणत्वाद् गनः-कायाभ्यां च वन्दित्वा तैरेव कथितस्य प्रकथितस्य, अर्थान् कथयिष्विभवात् सूत्रं पृथगुच्यते, प्राकृतत्वाच्च पृथगेव च पृथक्सूत्रं, अर्थस्तु श्रुताभिप्रेतः प्रतीय एव, अर्थश्च पृथक्त्वं चार्थपृथक्त्वमिति समाहारद्वन्द्वं, तत्प्राप्त्यर्थपृथक्त्वस्य श्रुताभ्यामप्यस्य श्रुतज्ञानस्य भगवत्, श्रुतार्थयोगः परस्परं नियोजनं सव्यग्नं नियुक्तित्वा क्रीतयिष्यामि ॥ इति नियुक्तिमाधासमेपार्थः ॥ १०६९ ॥

विस्तरार्थं तु माध्वकार आह-

'ते तित्थेयराईपुअभिवन्दिउ सुकयमङ्गलायातो । निविग्गमओ वोच्छ पगयमुवग्गयायनिज्जुत्ति ॥ १०७० ॥

पठसिद्धा ॥ १०७० ॥

अेत्यो सुयत्स विसओ तत्तो भिन्न सुय पुहत्त ति।उभययिद सुयनाण नियोजण तेसि निज्जुत्ती ॥ १०७१ ॥

१ तान् वन्दिष्या शिरसाञ्च उपलक्षणस्य ते कथितस्य । श्रुतज्ञानस्य भगवतो नियुक्तिं क्रीतयिष्यामि ॥ १०६९ ॥ २ क य 'नियोज' ।

३ तौत्तयिष्वेवार्थमप्यत्र सुकयमङ्गलायात् । निविग्गमओ यद्वयं प्रकृतमुपवेत्तानिपुणिय ॥ १०७० ॥ ४ य 'व्यग्न' ।

५ अथ श्रुतस्य विपलगतो भिन्न श्रुत पुनरागमिदि । उभययिद्व सुयनाणं नियोजनं क्रीतयिष्यामि ॥ १०७१ ॥

अर्थः किमुच्यते ? इत्याह—श्रुतस्य विषयोऽभिधेयः । तस्मान्नाचार्यति कथञ्चिद्विन्नत्वात् सूत्रं पृथगुच्यते, प्राकृततत्वात् तदेव पृथक्त्वम् । इदं च सूत्रा-ऽर्थलक्षणमुभयं श्रुतज्ञानम् । 'तेमि ति' तयोः सूत्रा ऽर्थयोः परस्परं 'निर्योजनम्—'अस्य सूत्रस्याऽयमर्थः' इत्येवं संबन्धनं निर्युक्तिस्तां कीर्तयिष्यामि ॥ १०७१ ॥

अथवा, 'अतथपुहत्तं' इत्यन्यथा व्याचष्टे—

अतथस्य व पिहुभावो पुहत्तमत्थस्स वित्थरत्तं ति । इह सुयस्स विसेसणं चिय अत्थपुहत्तं व से सण्णा ॥ १०७२ ॥

अथवा, पृथु सामान्येन विस्तीर्णमुच्यते, तस्य भावः पृथुत्वम्, अर्थस्य पृथुत्वं पृथुभावः, किम् ? इत्याह—अर्थस्य विस्तरत्वं जीवाद्यर्थविस्तर इति यावत् । एतच्चेह श्रुतविशेषणम्—श्रुतज्ञानस्य कथंभूतस्य ? अर्थप्रतिपादकेनोपचारादर्थपृथुत्वस्यार्थविस्तररूप-स्येत्यर्थः । अथवा, अर्थपृथक्त्वम्, अर्थपृथुत्वं चेति श्रुतज्ञानस्य संज्ञैवेयम् । ततश्चाप्यर्थपृथक्त्वसंज्ञितस्य, अर्थपृथुत्वसंज्ञितस्य वा श्रुतज्ञानस्य भगवतो निर्युक्तिं कीर्तयिष्यामीति ॥ १०७२ ॥

अथवा—

अतथाओ व पुहत्तं जस्स तओ वा पुहत्तओ जस्स । जं वा अत्थेण पिहुं अत्थपुहुत्तं ति तन्मात्रो ॥ १०७३ ॥

अथवा, अर्थात् पृथक्त्वं कथञ्चिद्वेदो यस्य तदर्थपृथक्त्वम्, स चाऽर्थः पृथक्त्वतः पार्थक्येन भेदेन वर्तते यस्य तदर्थपृथक्त्वम्, अर्थेन वा पृथु विस्तीर्णमप्यथु तद्भावोऽर्थपृथोर्भावोऽर्थपृथुत्वम् । अत्र पक्षे भावप्रत्ययान्तस्याप्यर्थपृथुत्वशब्दस्य प्राकृतत्वेन स्वाध्यावाच-कत्वात् श्रुतज्ञानेन सह सामानाधिकरण्यम् । ततश्च तस्याऽर्थपृथक्त्वस्य, अर्थपृथुत्वस्य वा श्रुतज्ञानस्य भगवतो निर्युक्तिं कीर्तयिष्यामि । इति गाथाचतुष्टयार्थः ॥ १०७३ ॥

किं सर्वस्यापि श्रुतज्ञानस्य निर्युक्तिर्वक्तव्या ? नैवम् ; किं तर्हि—

आवस्सयस्स दसकालियस्स तह उत्तरस्समायारे । सुयगडे निज्जुत्ति वोच्छामि तहा दसाणं च ॥ १०७४ ॥

१ क. ग. 'नियोज' । २ गाथा १०६९ । ३ आद्यस्य वा पृथुभावः पृथुत्वमर्थेन विस्तीर्णत्वमिति । इह श्रुतस्य विशेषणमेवाऽर्थपृथक्त्वं वा तस्य संज्ञा ॥ १०७२ ॥

४ क. ग. 'तु ति से' । ५ आयोद् वा युयस्त्वं यस्य सज्जे वा पृथक्त्वतो यस्य । यदाऽर्थेन एव अर्थपृथुत्वमिति तन्मात्रः ॥ १०७३ ॥

६ आवक्ष्यकस्य द्वावकालिकस्य तथोत्तराख्ययना-ऽऽचारयोः । सूयगुते निर्युक्तिं यक्ष्ये तथा दसानां च ॥ १०७४ ॥

केप्यस्त य निज्जुत्ति ववहारस्त य परमनिष्ठस्त । स्वरियपणत्तीए वोच्छ इसिमासियाण च ॥ १०७५ ॥
 एएसि निज्जुत्ति वोच्छागि अह जिणोवएसेण । आहरण-हेउ-कारणपयनिवहमिण समासेण ॥ १०७६ ॥

आवश्यकस्य, द्रव्यकालिकस्य, तथा, द्रव्यस्य स्वकृतादेकदेशेन समुदायानगमोपराध्ययनाऽऽचारयोः, द्रव्यकृतविपर्याय च निर्युक्तिं वक्ष्ये । तथा, दधानां च कल्पस्य च निर्युक्तिं व्यवहारस्य च परमनिष्ठस्य, तथा, सुयोगप्रतिष्ठये । आदिभाषितानां च देवेन्द्र-स्वादीनाम् । एतेषां धृतविशेषाणामहं निनोपदेशनाहरण-हेतु कारणपदनिवहमेतानि निर्युक्तिं समासेन वक्ष्यामि ॥ इति निर्युक्तिगाथा-त्रयायः ॥ १०७७ ॥ १०७५ ॥ १०७६ ॥

अथाहरण-हेत्वादिसत्त्वं भाष्यकारो व्याख्यातुमार—

‘हेल अणुगम-वहेरगतत्वत्तणो तस्सवत्थुपज्जाओ । आहरण विडतो कारणमुदवच्चिमेत्त तु ॥ १०७७ ॥

एव पयाण निवहो हेल-दाहरण-कारणत्याण । अहवा पयनिवहो थिय कारणमाहरण-हेलण ॥ १०७८ ॥

‘यत्र साधने वन साध्य भवेत्तत्र’ इत्येवमन्तः साध्यस्य साधनेन सदाश्रययोऽनुगमः, साध्याभावे साधनाभावकपो व्यतिरेकः, अनुगमश्च व्यतिरेकश्च तौ लक्षण स्वरूप यस्य स एवंयुतो हेतुः ; यथा— अनित्यत्वादिविशिष्टे कर्मादौ साध्ये कृतकत्वादिः । कथंयुतोऽयम् ? इत्याह— साध्यस्यानित्यत्वादिविशिष्टस्य कर्मादिवस्तुनः पर्यायः, अन्यस्य वैयधिकरण्यादिदोषदुष्टत्वेन साध्यसाधकत्वायोगादिति । यत् साधर्म्येन वैधर्म्येण वा साध्यसाधनयोपन्यस्यते तदाहरणमुदाहरण इत्यर्थः । तत्र यो भोक्ता स कर्ता ह्ये, यथा देवदत्तः, इति साधर्म्योदाहरणम् ; यस्तु न कर्ता स भोक्तापि न भवति यथाऽऽकाशम्, इति वैधर्म्योदाहरणम् ।

कारण तु यथपथ्यत्र हेतुरेवोच्यते तथापीह हेतोः साक्षात् प्रयोगेवोपादानात् कारणमुपपत्तिमात्रेणैवावगन्तव्यम् । यथा—

१ कल्पस्य च निर्युक्तिं व्यवहारस्य च परमनिष्ठस्य । एतत्तत्त्वत्तत्त्वं कतिनापिप्राप्तं च ॥ १०७५ ॥

एतेषां निर्युक्तिं वक्ष्येऽत्र विशेषेण । आहरण हेतु कारणपदविपर्यययोः समालेख ॥ १०७६ ॥

२ हेतुप्रमाण-व्यतिरेकलक्षणः साध्यवस्तुपर्यायः । आहरणं लक्षणः कारणमुपपत्तिमात्रं तु ॥ १०७७ ॥

एवं यथार्था निवहो हेतु इत्यन्त-आलम्ब्येति । अथवा यन्निवह एव कारणमाहरण-हेतुत्वम् ॥ १०७८ ॥

निरूपमसुखाः सिद्धाः, ज्ञाना-ज्ञानावाधाप्रकर्षादिति; उपपत्तिमात्रता चेह आविद्वद्भ्रान्तादिलोकप्रतीतस्य साध्य-साधनधर्मलुगतस्य कस्य-चिद् दृष्टान्तस्य दर्शयितुमशक्यत्वात्; दृष्टाश्च प्रकृष्टज्ञानाः, राग-द्वेष-क्षुब्ध-विपासा-परपरिभवादिभिर्मनोवाधाधरहिताश्च साधवः परमसुखिनः; अतोऽतिप्रकर्षप्राप्तिकेवलज्ञानरूपेण ज्ञानेन, सर्वथा निरावाधत्वेन च सह यद्यपि निरूपमसुखत्वस्येहाऽन्वयो न दृश्यते, तथापि गीतार्थप्रशान्तसाधुसुखित्वदर्शनमात्रेण निरूपमसुखसमुद्भिः सिद्धानां संभाव्यते, इतीशोपपत्तिमात्रेति ।

अत्र च भाष्यकृता प्रथमं हेतुव्याख्यातः, ततो दृष्टान्तः, प्रायेणेत्येव प्रयोगोपगमासात् । निर्युक्तिकृता तु प्रथमं दृष्टान्तम्, ततो हेतुमुपन्यस्यतैतद् दर्शितं यदुत—अस्त्ययमपि न्यायो यत् कचिद्धेतुमनभिधाय दृष्टान्त एवोपदर्श्यते, यथा—गतिपरिणतानां जीव-बुद्ध-लानां गत्युपपन्मको धर्मास्तिकायः, मत्स्यादीनां सलिलव्रदिति । तथा, कापि हेतुरेव केवलोऽभिधीयते न दृष्टान्तः, यथा—मदीयोऽय-मभ्यः, मागस्सद्दृष्टविशिष्टचिह्नान्यथानुपपत्तेः । तथा चोक्तं निर्युक्तिकारण—

‘जिणवयणं सिद्धं चैव भण्णइ कत्थइ उदाहरणं । आसज्ज उ सोयारं हेऊ वि कट्ठिं च भासेज्जा ॥ १ ॥’ इति ।

‘एवमित्यादि’ एवमुक्तस्वरूपाणि हेतू-दाहरण-कारणार्थानि हेतू-दाहरण-कारणाभिधायकानि यानि पदानि तेषां नियतः संवातो यस्यां निर्युक्तौ सा हेतू-दाहरण-कारणपदनिवहा तां वक्ष्य इति तात्पर्यम् । हेतू-दाहरणपदव्यत्यये तु कारणमभिहितमेव । अथवा, आदरणां च हेतवश्चाहरण-हेतवस्तेषां कारणं यान् कृत्येन कारणभूतः पदनिवह एव यस्यां सा तथाभूता, तां वक्ष्य इति भावार्थ इति ॥ १०७७ ॥ १०७८ ॥

अथोत्तरनिर्युक्तिगाथासंवनधनार्थमाह—

इयं सव्वसंगहाईए जेणमावासायं अहिगयं च । सामाइयं च तस्स वि तो पडमं तस्स बुच्छामि ॥ १०७९ ॥
यस्मात् ‘भोवासयस्स दसकालियस्स’ इत्यादिकस्याऽयं संग्रहस्यादानवश्यरूपपन्पस्तम्, तदेवेव च गतोऽवधिकृतम्; तस्यापि च यस्मात् सामाधिकं प्रथमम्; ततस्तस्यैव प्रथममुपोद्धाननिर्युक्तिं वक्ष्यामि ॥ इति गाथात्रयार्थः ॥ १०७९ ॥

एतदेवाह निर्युक्तिकारः—

१ निजजननविद्यतोय भण्णो कुत्रनिदुरावरणम् । आसज्ज तु भ्रान्तात् हेतुरपि क्व च भाव्येत ॥ १ ॥

२ इति सारसंग्रहादौ केनाभ्युपगममधिकृतं च । सामाधिकं च तदप्यपि ततः प्रथमं तस्य वक्ष्यामि ॥ १०७९ ॥ १ गाथा १०७९ ।

सामाहयनिज्जुत्तिं वोच्छ उवणसियं गुरुजणेण । आयरियपरपरण्ण आगय आणुपुब्बीण्ण ॥ १०८० ॥

सामायिकस्यै नियुक्तिः सामायिकनियुक्तिः, तां वत्से । कथयताम् १, उपदेक्षितायादौ तीर्थकर-गणपरलक्षणेन गुरुजनेन, पुन-
रुपदेशकालादारभ्याचार्यपरपर्येणाऽऽयताम् । कथम् १, आनुपूर्व्यां परिगत्या-जम्प्यस्वाभिः प्रयवेनाऽऽनीता, ततः शय्यभवादि-
भिः । अथवा, त्रिन-गणपरेत्य आरभ्याऽऽचार्यपरम्परागतं यथाह स्वकीयैनाचार्यो-याच्यायस्स्येण गुरुजनेनोपदिष्टाम् ॥ इति नियु-
क्तिगाथार्थः ॥ १०८० ॥

‘गुरुजणेण’ इत्यस्वार्थमाह भाष्यकारः—

‘जिण-गणाह्णुखेदेसियमावरियपरपरगय तपो । आय व परपरया पच्छा सयगुरुजणोवदिह ॥ १०८१ ॥

त्रिन-गणपरलक्षणेन गुरुजनेन देक्षितम्, ततो जम्प्यस्वाम्याचार्यपरपर्येणाऽऽयताम्; अथवा, त्रिन गणपरेण्य आरभ्य
जम्प्यस्वाम्याचार्यपरपर्येणाऽऽयतां सती यथाह स्वकीयाऽऽस्मीत्येतेन वर्तमानाचार्यो-याच्यायस्स्येण गुरुजनेनोपदिष्टां ‘सामायिकोपेक्षा-
वनियुक्तिं वक्ष्यामि’ इति प्रक्रम इति ॥ १०८१ ॥

‘परपररण्ण’ इत्यस्य भाषार्थमाह—

‘उज्जेणीओ नीया जविह्णगाओ पुरा परपरया । पुरिसेहिं कोत्तमिं तद्दामाण्य परपरया ॥ १०८२ ॥

ययोजगयिन्या नगर्याः पुरा पूर्वं षण्मण्योत्तरपत्तिपुरैर्यद्वपश्चिभिः परम्परया सदारवन्निरिष्टकतः प्राकारकरणेतोः कौशा-
म्भी नगरी नीताः, तथैवमपि नियुक्तिराचार्यपरपर्येणाऽऽयता । इत्यन्तरार्थः । भाषार्थस्तु कथनरूपस्यः । तथाऽऽश्यकृच्चिनो
विस्तरतोऽवसेयम् । सत्सेपतस्तु ऋक्तोपयोगिं किञ्चिदपि लिख्यते; तथया—

अत्रैव भरतसंज्ञे यमुनानदीक्षेत्रे पूर्वदिग्यकृष्णनिवेशितयुक्ताफलकान्निरेव कौशाम्भी नाम नगरी । तत्र च सहस्रानीकराज-

१ सामायिकनियुक्तिं वक्ष्य उपदिष्टां गुरुजनेन । आकारपरमार्थेणाऽऽयतामाणुपुब्बी ॥ १०८० ॥ २ यथा १०८० ॥

३ त्रिन-गणपणुपरेणितोक्तार्थपरपर्येणां यतः । आगत्यं यत् परम्परया यथाह स्वक्यगुरुजणोपरिहताम् ॥ १०८१ ॥

४ समप्रदिशतो नीता यदेष्टका पुरा परम्परया । पुरतोः कौशाम्भी यथावतेव परम्परया ॥ १०८२ ॥

सुतुः स्वंकुलमहासरःसरसिजायमानः शतानीको नाम राजा । तस्य च चेतकराजदुहिता श्रीमहावीराजिनक्रमकमलमधुरी च भुवनाति-
शायिरूपा मृगापतिर्नाम पट्टमहादेवी । अन्यदा च शतानीकरपतिना निजमनःकुविकल्पसंभावितालीकापराधेन स्वनगरीनिवासिन-
स्तोषितसकेतपुरप्रतिष्ठितसुरभियाभिधानयक्षावाप्तवरस्य निरपराधस्यैवैकस्य चित्रकरस्याऽऽपुष्ट-प्रदेशन्योरग्रं छेदितम् । ततस्तेन 'नि-
रर्थक्यमपमानितोऽहम्' इति गाढं प्रकुपितेनोपायं विप्रश्य स्त्रीलोलत्वादतिवल्लिपुत्वाच्चोज्ञायिनीनिवासिनश्चण्डप्रद्योतनरनाथस्य चित्रफलके
वरलब्धतया यथावस्थितं मृगापतिरूपं प्रदर्शितम् । ततस्तेनातिमदनपरवशेन तद्याचनाय शतानीकान्तिके दूतः प्रेषितः । स च शतानी-
केन बाढमपमान्य निर्भर्त्स्य च विसर्जितः । ततस्तद्वचनाकर्णनप्रकुपितश्चण्डप्रद्योतो महाबैलरेनकभटकोटिस्वामिर्बद्धमुकुटैश्चतुर्दशभिर्भू-
पालैः, महता स्वबलेन च सह प्रचलितः शतानीकस्योपरि । तं च तथा महाबलभरेणाऽऽगच्छन्तं श्रुत्वा, आत्मानं चालपसामग्रीकं ज्ञात्वा
हृदयसङ्घट्टेन संजातातीसाररोगः पञ्चत्वयुपगतः शतानीकः ।

ततो मृगापत्या चिन्तितम्- धिक् मम रूपम्, यदर्थं मद्भर्तुस्तावद् मरणमागतम् । न चैतावता स्थास्यतीदम्, किन्तु भवको-
टीष्वप्यतिदुरवापं श्रीमन्महावीरोपदेशतः सुचिरमनुपालितं मम शीलाभरणमपि विलुप्येत लग्नम् । तस्मादुपायमत्र चिन्तयामि, इति विमृ-
श्यन्त्याः स्वबुद्धिबन्धसम्पगुपायया चण्डप्रद्योतस्यागच्छतो दूरस्थितस्यैव निरूपितः संमुखो दूतः । तेन च गत्वा मृगापतिवचनात् प्रोक्तं
यथा- राजन् ! मृगापतिर्भोणयति यद्- भर्तेरि मृते स्वाधीनैव तावत् तवाहम्, परं किन्त्वद्यापि राजा बाल एवाऽयमुदायननामा
मत्पुत्रः । ततो यद्यस्य सुस्थमकृत्वैवाऽहं त्वया सह गच्छामि, तदा सीमालराजादिभिरसौ परिभूयते । तस्मादिहैव दूरे स्थितोऽयं सुस्थं
कुरु । अथास्मिन्न कृतेऽप्येवमेवाऽर्वाग् मदैशसीमायां समेष्यसि, तदा विपादिप्रयोगतो मरिष्यामि ।

ततश्चण्डप्रद्योतेनोक्तम्- मायि विद्यमाने न कोऽप्यस्य संमुखपत्यलोकोयिष्यति । ततो दूतेनोक्तम्- नैवम्, यत उच्छीर्ष-
स्थितविषधरस्य योजनशतस्थायी वैद्यः किं कुरुते ? तस्मात् सुस्थं कुरु । तेनोक्तम्- कथं पुनरेतत् संपद्यते ? ततो दूतेनोक्तम्- उज्ज-
यिनीनगरीसत्का वलिष्ठा इष्टका भवन्ति, ताभिः कौशाभ्याः प्राकारं कारय । उज्जयिन्याश्चातिदूरे कौशाभ्यी, ततो गन्त्यादिवाहने-
रिष्टका आनेतुं न शक्यन्ते । अतः पदातिपुरुषप्राञ्चुर्गोचिण्डप्रद्योतेन तान् परम्परया व्यवस्थाप्य हस्ताद् हस्तसंचारेणैष्टका आनाय्य
कारितः कौशाभ्याः प्राकारः । ततो मृगापत्या प्रोक्तम्- धान्य-जल-वृणादिकं यथा नगरीमध्ये प्रञ्चुरं भवति तथा कारय । ततो
रागान्धत्वेन नष्टुद्धिना तेन सर्वं तत् तथैव कारितम् । ततो रोचकसज्जायां तस्यां नगर्यां संजातायां व्यभिचरिता मृगापतिश्चण्ड-
प्रद्योतस्य । ततो नगरीद्वारे सगाथातो विलक्षीभूतस्तिष्ठत्यसौ । ततो मृगापत्या चिन्तितम्- पुत्रराज्योपद्रव्यतिकरे निश्चिन्ता संजा-

विशेषा०

॥४९७॥

ताऽह तावत्, ततो धन्यास्ते ज्ञाय नमरादिभ्येद्या येन भगवान्महावीरो विचरति; धन्यश्च स एव लोकः यस्तत्पादरोजोरञ्जितभालतलः सततं तदन्तिकोपासीनस्तद्वचःशीघ्रपटवोर्भिर्वाप्यमानः कालं निवारयति, तद् यथा क्वमपि भगवान् समागच्छति, ततोऽवलोकित्वा- तिदुर्न्तर्त्सारवैरस्याऽहमप्येतद् करोमि, अग्रन्यां चाऽभ्युपगच्छामि । एतच्च तदाकृतं विश्रामं समागतस्तत्र भगवान् । मृगापतिश्चण्डम- योतम तत्र चन्दनार्थमुपगतः । धर्मकथावसाने च मृगापत्या व्रतग्रहणार्थं चण्डमयोतो मुक्तलोपितः । तेनापि भगवत्सम्पन्नया तस्याम् सदैव-मर्त्या-श्रुतायाः परिपदो सम्पन्नानेन सा मुद्रकृतिता, प्रव्रजिता च ।

तदेवं यथोक्तविन्याः दुरुपरपरम्परया कौशान्याविष्टकाः समायाताः, त्वेयमपि नियुक्तिचार्यपरम्परयाऽत्र समायाता, केवलविष्टकोदारणे द्रव्यपरम्परकः, नस्तुतस्तु भावपरम्परक इति ॥ १०८३ ॥

अत्र मेरुकाः प्राह—

धैव्यस्त परपरलो जुचो भावमुयसकमो कथो ? । सद्यो वि नागमोऽय सं पूर जिण-गणहृदबर्हिः ॥ १०८३ ॥

नतु द्रव्यस्येष्टकादेः दुरुपरपरम्पर्येणागमनरूपाः परम्परको युक्तः, निर्मुक्तेस्तु भावमुतकपायाः सक्रमाः कुताः ?— न यदत एवै- त्यर्थः, भावमुतस्य जीवययोर्यत्वात्, पर्यायस्य च सस्त्वन्तरसंक्रमयोगात् । अथ दृष्टात्— भावमुतकारणस्य शुद्धात्मकस्य द्रव्य- भूतस्येवसागमनसंभवाद् भावभूतेऽभ्युपचारादागतत्वेऽप्येष्टः क्रियते । एतदप्ययुक्तम्, यतः ध्वन्दोऽपि य आदौ गिन गणपरैकवर्तिता, न स एवायमत्राऽऽयातः, तस्योपचाराणानन्तरमेतौपरमाद्; इति कुतस्तत्त्वमप्याभित्याऽगतत्वेऽप्येष्टः ? इति ॥ १०८३ ॥

अत्र त्रिविधानमाह—

आगमयमिद्यार्थं त तच्चो जचो समुल्लभो जस्त । स परपरलो य जचो तमागमयमिचो तदुवयारो ॥ १०८४ ॥

‘जचो सि’ यतो यस्माद् रूपकादेर्यदादेर्वा सकाशाद् यस्य भोजनादे रूपादिविज्ञानस्य वा समुद्रव क्षपतिः ‘वं ति’ तद् भो- जनादिक रूपादिज्ञानं वा वस्तु ‘तचो सि’ ततो रूपकादेर्यदादेर्वा सकाशादागतविवाऽऽगतवस्तुच्यते, विपवतः समागतगङ्गाप्रवाहस्येव

१ प्रथम परम्परको युक्तो भावमुतकमः कुता ? । तद्वन्दोऽपि नागतोऽयं स एव जिण-गणपरोवर्तिता ॥ १०८३ ॥

२ कालविज्ञानस्य रूपं कतो कतो सद्यो कथो नस्त । स परम्परतल्य कलसद्वयगतमितकमुपचारा ॥ १०८४ ॥

तस्य तद्धेतुक्त्वादित्यर्थः । प्रकृते योजयन्नाह— 'स परंपरओ येत्यादि' चकारस्य भिन्नक्रमत्वात् स च समुद्भव उत्पादोऽत्र प्रस्तुते सामाधिकनिर्युक्तेः परम्परात् आचार्यपारम्पर्यादिति । यतः परम्परकात् किम् ? इत्याह— 'जओ तमागयंति' यतो जम्बूखाम्याद्याचार्य-पारम्पर्यात् तत् सामाधिकमागतम्, तत एव तन्निर्युक्तिसमुद्भवः । 'इओ तदुवयारो त्ति' इतोऽस्मात् कारणात् सामाधिकनिर्युक्तेस्तदुप-चार आगतत्वोपचारः क्रियते ; आगतशब्दश्चेहोत्पत्तिवचनो बोधवचनो वा मन्तव्यः ।

इदमत्र हृदयम्— यस्य वस्तुनो यस्माद् वस्तुनः सकाशात् समुद्भवस्तद् वस्तु तस्माद् वस्तुन आगतमिवागतं व्यपदिश्यते । यथा कार्पापणरूपकादिसमुद्भूतं धान्य-भोजनादि, घटादेः समुद्भूतं रूपादिज्ञानं वा ततः समागतमित्युच्यते । स च समुद्भवोऽत्र सामाधिक-निर्युक्तेर्यत आचार्यपारम्पर्यात् तत् सामाधिकमागतं तत एव भवति, अत इह सामाधिकनिर्युक्तेस्तस्मादाचार्यपारम्पर्यात् तदुपचार आ-गतत्वोपचारो विधीयते ॥ इति गाथाचतुष्टयार्थः ॥ १०८४ ॥

अथ निर्युक्तिशब्दार्थमाह—

'निज्जुत्ता ते अत्था जं वद्धा तेण होइ निज्जुत्ती । तहवि य इच्छावेइ विभासिउं सुत्तपरिवाडी ॥ १०८५ ॥

निश्चयेन, आधिक्येन, आदौ वा, साधु वा यथा भवत्येवं युक्ताः संवद्धाः सूत्रे निर्युक्ता एव 'जं ति' यद् यस्मात् कारणात् ते प्रसिद्धाः श्रुताभिधेया जीवादयोऽर्थो अनया प्रस्तुतानिर्युक्त्या वद्धा निवद्धा व्यवस्थापिता व्याख्याता इति यावत्, तेनेयं निर्युक्तिर्भव-ति, निर्युक्तानां सूत्रे प्रथमेव संवद्धानां सतामर्थानां व्याख्यारूपा योजनं युक्तिः, निर्युक्तयुक्तिरिति प्राप्ते युक्तलक्षणस्य मध्यपदस्य लोपाद् निर्युक्तिः, यथा पद्मसुखी कन्या, इति सूत्रे निर्युक्तानामेवार्थानां व्याख्या निर्युक्तिर्भण्यत इत्यर्थः ।

ननु यदि प्रथमेव सूत्रेऽर्थो संवद्धा एव सन्ति, तर्हि किमिति ते निर्युक्त्या व्याख्यायन्ते ? इत्याह— 'तहवि येत्यादि' यद्यपि सूत्र एवाऽर्थः संवद्धाः सन्ति तथापि सूत्रे निर्युक्तान्यर्थान् विभाषितुं व्याख्यातुं सूत्रपरिपाटी सूत्रपद्धतिरेवैष्यति प्रेरयति प्रयोजयति । इदमुक्तं भवति— सतोऽप्यर्थानामतिदुःस्थाने श्रोतरि तदनुग्रहार्थं गुरुं सूत्रपरिपाठ्येव विभाषितुमेपयतीव 'इच्छत इच्छत मां व्याख्यातुम्' इत्येवं प्रयोजयतीत्यर्थः ॥ इति निर्युक्तिगाथासंक्षेपार्थः ॥ १०८५ ॥

विस्तरतो व्याख्यातुं भाष्यकारः प्राह—

जे निच्छयाइजुत्ता सुत्ते अत्था इमीए वक्खाया । तेणेय निज्जुत्ती निज्जुत्तयाभिहाणाओ ॥ १०८६ ॥
यद् यस्मात् सूत्रं निषयेन, आदिशब्दादाविवयेन, आदौ, साधु वा युक्ताः संबद्धा निर्युक्ता एव सन्तोऽर्थो अनया निर्युक्त्या
न्याख्याताः, तेन तस्मात्कारणादियं निर्युक्तायाभिधानाद् निर्युक्तानां युक्तियुक्तशब्दलोपाद् निर्युक्तिर्मवति ॥ १०८६ ॥

अयं त्रैयपात्ररूप परिहरकाह—

सूत्ते निज्जुत्ताण निज्जुत्तीए पुणो किमत्थाणं ? । निज्जुत्ते वि न सन्वे कोइ अवक्खाणिए सुणइ ॥ १०८७ ॥
ननु सूत्र एव निर्युक्तानां निषदानां सत्तामर्थानां सम्यग्भावनार्थं चिन्मयभावा निर्युक्त्या किं पुनः कार्यम् ?— न किञ्चिदित्यर्थः ।
ये हि सूत्र एव विषयानार्थः सन्ति, ताद् सत एव विनयेवर्गो ज्ञास्यति, अवस्थाविभाषणप्रवृत्ता इयेन निर्युक्तिरिति भावः । अत्रोत्तरम्—
'निज्जुत्ते वीत्थाहि' सूत्रे निर्युक्तानपि सतः सर्वानप्यर्थान् कोऽपि तथाविधमज्ञापाटवरहितः शिष्यो निर्युक्त्याऽव्याख्यातात् न हृणति
नापकुप्यत इति ॥ १०८७ ॥

ततः किम् ? इत्याह—

'तो सुयपरिवाहिं चिय इच्छावेइ तमणिच्छमाण पि । निज्जुत्ते वि तवत्थे वोत्तु सवयुगहट्ठाए ॥ १०८८ ॥
ततः धृतपरिवाच्येव सूत्रपदसिरेव विभाषितुषनिष्ठन्वगपि तमिर्भुक्तिकर्तारसाचार्यं तस्य सूत्रस्याऽर्थास्वार्थान् सूत्रे निर्युक्तान-
प्यनवरूप्यमाने योऽपि तदनुप्रसार्य तान् वस्तुमेवयतीष धृषयति न्योजयति, अवस्थावाचार्थो निर्युक्त्या विभाष्यते, इति वस्त्राः साफ-
न्यमिति ॥ १०८८ ॥

अत्र इष्टान्तमाह—

फेळयलिहिय पि मंखो पढइ पमासइ तद्दा कराईहिं । दाएइ य पदवत्थुं सुहबोहत्य तह इह पि ॥ १०८९ ॥

१ वरं निष्पत्तिरित्युक्ता सूत्रेऽत्रोक्तं अनन्तरं व्याख्याताः । हेतवेन निर्युक्तिरित्युक्तार्थोक्तिरान्तर ॥ १०८९ ॥

२ नूनं निर्युक्तानां निर्युक्त्या ज्ञानं किमर्थमाह । निर्युक्तमपि न स्वार्थं कश्चित्पदवाक्यान् व्याख्याति ॥ १०८७ ॥

३ ततः सुयपरिवाच्येवयति तमणिच्छमाणपि । निर्युक्तमपि वस्तुत्वं वस्तुं तदनुप्रसार्य ॥ १०८८ ॥

४ पदमिति विदमपि यत्तु पदसि प्रभाष्यते तथा व्याख्येयः । इत्येवमपि सुहबोक्तं सुहोऽपि ॥ १०८९ ॥

यथा महः फलके नानाप्रकारं लिखितमपि वस्तु ग्रन्थतः पठति, अर्थतश्च प्रभाषते- व्याचष्टे, शलाकाशुलयादिना च बाल- गोपालाङ्गनादिमुग्धप्रबोधनार्थं प्रतिवस्त्वपरजन्माचीर्णं कर्मविपाकादिकं दर्शयति, यथा- अन्यजन्मन्यनया भर्ता साष्टिकया वञ्चितः, तेनाऽस्या ईदृशो भातङ्गकुलजन्मादिको विपाकः; अनया च भवेभिन्ने प्राधूणके समायाते सुखमोदको दत्त आसीत्; अनया तु सत्यपि विभन्ने भिक्षाचरेण्वागच्छत्सु सदैव 'नास्ति नास्ति' इत्याद्येवोद्बुष्टम्, तेनेदृश ईदृशश्च दुःखविपाको जात इत्यादि, तथाऽत्रापि श्रोतु- दैचिन्त्यं पश्यन् सर्वानुग्रहप्रवणबुद्धिराचार्यः सूत्रे निर्युक्तानप्यर्थान् निर्युक्त्या विभाषत इति ॥ १०८९ ॥

अथवा, निर्युक्तिगोचरार्थमन्यथा व्याख्यायते । कथम् ? इत्याह—

अहंवा सुयपरिवाडी सुयोवएसोऽयमेव जद्वस्सं । सोयव्वं निस्संकिमसुयविणयत्थं सुवोहं पि ॥ १०९० ॥

अथवा, श्रुतपरिपाटी श्रुतस्य विधिः श्रुतस्योपदेशोऽयमेव यदवश्यं सुचोभ्रमपि श्रुतं निःशङ्कितत्वेहोविनयोपचारार्थं च सुमु- क्षुभिः श्रोतव्यम् । अत एवंप्रभृता सूत्रपरिपाटी यद्यपि सूत्रे निर्युक्ता एवाऽर्थोः सन्ति, तथापि विभाषितुं व्याख्यानयितुमेष्यति प्रयो- जयति, इत्येवोऽत्र भावार्थः स्वयमेवाऽवगन्तव्य इति ॥ १०९० ॥

‘सूत्रपरिपाटी’ इति पाठान्तरं क्वचित्, तत्राह—

इच्छह विभासिउं मे सुयपरिवाडिं न सुट्ठु बुज्झामि । नातिमई वा सीसो गुरुमिच्छवेइ वोत्तुं जे ॥ १०९१ ॥

‘वा’ इत्यथवा, नातिशयेन मतियस्याऽसौ नातिमतिर्मन्दमतिः शिष्यो गुरुमाचार्यं ‘इच्छवेइ ति’ एष्यति प्रयोजयति वस्तुम् । ‘जे’ इत्यलङ्कारार्थः । कथं वस्तुमेष्यति ? इत्याह— ‘इच्छह विभासिउं मे ति’ इच्छत इच्छत विभाषितुं मम श्रुतपरिपाटीं सूत्रपदतिम्, नाहमेतां सुष्ठु बुध्ये- प्रथममेव निर्युक्तत्वेन सतोऽप्येतदभिधेयानर्थान् मन्दमतित्वाद् भवद्विरव्याख्यातान् नाहं सम्भगवच्छामीत्यर्थः ।

अथवा, प्रक्रमादेव निर्युक्तिः प्रयोक्त्री विवक्ष्यते । ततश्चेत्यमसरयोजना- यद्यपि सूत्रे निर्युक्तत्वेन सन्त एवाऽर्थोः, तथापि तानप्रतिबुध्यमानः श्रोता यदैवं चक्ति- नातिमतिर्मन्दमतिरहं सदर्थमपि सूत्रपरिपाटीं सुष्ठु न बुध्ये सम्भगं नावगच्छामि, अत इच्छत इच्छत प्रभो ! एतां मम विभाषितुमिति । तदित्यं वदति तस्मिन् श्रोतरि निर्युक्तेरेव गुरुं सूत्रपरिपाटीं वस्तुमेष्यति प्रयोजयति-

१ अथवा श्रुतपरिपाटी श्रुतान्वेदोऽयमेव यदवश्यम् । श्रोतव्यं निःशङ्कितत्वेन विनयमपि ॥ १०९० ॥ २ क. ग. ‘ये गु’ ।

३ इच्छत विभाषितुं मम श्रुतपरिपाटीं न सुष्ठु बुध्ये । नातिमतिर्वो विन्यो गुरुमेष्यति वस्तुम् ॥ १०९१ ॥

इच्छत इच्छतास्ते महदुभावायैतां विनापिबुध । ततो निर्युक्तिद्वारेणैव तस्य शिष्यस्य शुभस्तां निभापत इति । तदेवं 'निर्गुता ते अस्या' इत्यादिभाक्तनिर्युक्तिगाथा व्याख्याया ॥१०९१॥

अयोचरगागासंन्यनार्थमाह—

कैचो पत्न्यभाग्यमाययिपरपराइ सुयनाण । सामाह्याइयमिदं सन्न चिय सुचमत्यो वा ? ॥ १०९२ ॥
ननु पूर्वं भवतेददुक्तम्— 'आचार्यपरम्परया समागतां सामाधिकनिर्युक्तिमदं वक्ष्ये' । तत्रेदं दृच्छयते— 'कचो पत्न्यमित्यादि' आदौ कुतः पुरुषविशेषात् भद्रतादुत्पत्तां सतीं तत आचार्यपरम्परयाऽऽज्ञासामागतां तां सामाधिकनिर्युक्तिं त्व वक्ष्यसि ? इत्युपस्मारः । तथा, इवमपि दृच्छयते । किम् ? इत्याह— 'सुयनाणमित्यादि' सर्वमपि च सामाधिकनिर्युक्तिं विन्दुसारपर्यन्तं द्यूत्रार्थकं धृतज्ञानमिदं भयम् कुतः भवतुतं सत् पञ्चाचार्यपरम्परयाऽऽज्ञातम् ? इति ॥ १०९३ ॥

एवमुत्तरगाथाप्रस्तावनां कुर्याचार्य आत्मनः मेर्याचक्षुष परिहरन्माह—

पुय नणु भगिय चिय अत्यपुहचरस तेहिं कहियत्स । इह तेसिं चिय सीलाइकहण-गहण फलविसेसो ॥ १०९३ ॥

मनु 'सामाधिकनिर्युक्तिः धृतज्ञानं वा सर्वं कुतः पुरुषात् भयम् भवतुम् ? इत्यत्र यदुक्तं, तदेतद् भगितमेव प्रोक्तमेव निर्णोता-
र्थमेवेत्यर्थः । क ? इत्याह— 'अत्यपुहचरसेत्यादि' 'वैस्तीर्यकर गणपरी' कथितस्याऽऽप्युपपत्त्यस्य धृतज्ञानस्य भगवतो निर्युक्ति-
कीर्तयिष्ये' इत्युक्ते तीर्थकर-गणपरेभ्यः सर्वमपि धृतज्ञानमादौ भवतुम्, इत्युक्तमेव, यद् किमिति पुनरपि मन्तः ? । अत्र प्रतिषिधा-
नमाह— 'इतेत्यादि' सत्यम्, ज्ञातमेवेदं यद्— तीर्थकर गणपरेभ्य एव सर्वमिदमादौ भवतुम्, किन्विह तेपामेव तीर्थकर-गणपराणां
शीलादित्स्वरूपकपनम्, ग्रन्थम्, फलविशेषम् विशेषतोऽभिधास्यते, इत्यत्र पुनरपि भक्तोत्तरोपन्यासः । तत्र सीर्यकृतां तपो नियम-
ज्ञानानि शीलमभिधास्यते, आदिशब्दः स्वात्मभेदप्रत्ययप्रकाशः, तान्येव दृष्ट्वा, तदास्तस्य पुण्यमसौपकल्या तु देशना कथनम्, तत्फल-
विशेषस्तु भण्यजनविषोपनार्थेति । गणपराणां तु बुद्धिरुपपत्तेन तीर्थकरोक्तं शरीरत्वा मध्यमन्यन प्रतिपादयिष्यते, फलविशेषस्तु भवव-
नार्थता, सुखप्रहाणायनुग्रहः ॥ इति गाथाट्कार्यः ॥ १०९३ ॥

१ गाथा १०८५ । २ कुतः मत्तुमागतमाचार्यपरम्परया धृतज्ञानम् । सामाधिकनिर्युक्तिमदं तस्यैव धृतमयो वा ॥ १०९२ ॥

३ पुनर् ननु भगितमेव भगितस्य वै कथितम् । इह देशमेव शीलविशेषन-भण्यने फलविशेषः ॥ १०९३ ॥

अथोक्तप्रश्नस्यैवोत्तरमाह—

तैव-नियम-नाणरुक्मं आरूढो केवली अभियनाणी । तो मुयइ नाणवुट्ठिं भवियजणविबोहणट्ठाए ॥ १०९४ ॥

विशेषा०

॥ ५०२ ॥

तं बुद्धिमण्ण पडेण गणहरा गिण्हिउं निरवसेसं । तित्थयरभासियाइं गंथंति तओ पवयणट्ठा ॥ १०९५ ॥

रूपकमिदं द्रष्टव्यम् । तत्र दृष्टो दिवा-द्रव्यतः, भावतश्च । द्रव्यतः प्रधानः कल्पदृष्टः, यथा च तमारूढ कश्चिद् गन्धादिगुण-विशिष्टानां कुसुमानां संचयं कृत्वा तदधोभागवर्तिनां तदारोहणासमर्थानां पुरुषाणामनुकम्पया कुसुमानि विस्त्रजति, तेऽपि भूपात-रजो-गुणनभिया विमलविस्तीर्णपटेषु प्रतीच्छन्ति, ततो यथोपयोगमुपशुद्धानां, परेभ्यश्चोपकुर्वाणाः सुखमाप्नुवन्ति । एवं भावदृष्टेऽपि सर्वमिदमायोज्यम्; यद्यथा-तपश्च नियमश्च ज्ञानं च तान्येव दृष्टस्तम् । तपो ब्रह्मा-ऽभ्यन्तरेभेदतो द्वादशधा प्रतीतमेव । इन्द्रिय-नो-इन्द्रियसंयमस्तु नियमः । तत्र श्रोत्रादीन्द्रियाणां निग्रह इन्द्रियसंयमः, कर्माद्यादीनां तु निग्रहो नोइन्द्रियसंयमः । ज्ञानमिह केवलं संपूर्णं द्विष्यसंयमस्तु नियमः । ज्ञानमकेनलरूपमपि स्यात्, तच्च वच्छेदार्थमाह-‘केवली’ केवलशब्दस्येह संपूर्णवाचकत्वात् केवलं गृह्यते । एतत्त्रयरूपं दृष्टमारूढः । ज्ञानमकेनलरूपमपि स्यात्, तच्च वच्छेदार्थमाह-‘केवली’ अथवा, श्रुता-ऽवधि-मनःपर्याय-केवलज्ञान-संपूर्णमस्याऽस्तीति केवली । अयमपि श्रुत-क्षायिकसम्पत्त्व-क्षायिकज्ञानभेदात् त्रिविधः, अथवा, श्रुता-ऽवधि-मनःपर्याय-केवलज्ञान-भेदाच्चतुर्विधः, तत्र शेषव्यवच्छेदार्थमाह-‘अमितज्ञानी’ क्षायिकज्ञानकेवली सर्वज्ञ इत्यर्थः । स चेह प्रकमाद् भगवांश्चतुर्विंशदतिशयसं-पन्नस्तीर्थकरः । ‘तो चि’ ततो दृष्टाज्ज्ञानरूपकुसुमवृष्टिकारणे कार्योपचाराज्ज्ञानकारणभूतशब्दकुसुमवृष्टिमित्यर्थः । किमर्थम्?, भव्याश्च ते जनाश्च तेषां विबोधनं तदर्थं तन्निमित्तमिति ।

तां च ज्ञानकुसुमवृष्टिं बुद्ध्या निर्दृष्टो बुद्धिमयस्तेन विमलबुद्धिमयेन पटेन गणधरा गौतमादयो ग्रहीतुं गृहीत्वाऽऽदाय निरच-
क्षेपां संपूर्णांस्, ततस्तीर्थकरभाषितानि कुसुमकल्पानि भगवदुक्तानि त्रिचित्रप्रधानकुसुममालावद् ग्रथन्ति । किमर्थम्?, प्रगतं, शस्तम्,
आदौ वा वचनं प्रवचनं द्वादशाक्षम्, प्रवक्तोति वा प्रवचनं संयस्तदर्थं तन्निमित्तम् ॥ इति निर्युक्तिगाथाद्वयार्थः ॥ १०९४ ॥ १०९५ ॥

भाष्यकारः प्राह—

सैकस्वाइरुवयनिरुवणत्थमिह दव्वरुक्खदिदंतो । जह कोइ विउलवणसंडमज्झयारट्ठियं रम्मं ॥ १०९६ ॥

१ तपो-नियम-ज्ञानयुक्तमारूढः केवली जमितज्ञानः । ततो मुयति ज्ञानवृष्टिं भव्यजनपरिवोधनायम् ॥ १०९४ ॥

तां बुद्धिमयेन पटेन गणधरा गृहीत्वा निरवचोयाम् । तौभेत्तरभाषितानि ग्रथन्ति ततः प्रवचनार्थम् ॥ १०९५ ॥ २ क. ग. ‘रतो’ ।

३ दृष्टाक्षिरूपकनिरूपणार्थमिह दृक्पदयुक्तदृष्टान्तः । यया कश्चिद् विमलजनपण्डितमर्यासितं रम्यम् ॥ १०९६ ॥

तुंग विडलक्वाघ साइसजो कप्परुक्खमारुढो । पज्जसगहियवहुनिहसुरभिकुसुमोऽणुकपाए ॥१०९७॥
 कुसुमत्थिभूमिचिद्वियुरिसपसारियपेहेसु पविस्सवइ । गयति ते धि धेचु सेसजणाणुगह्हाए ॥१०९८॥
 लोगवणसंडमज्जे चोत्तीसाइसयसपदोवेजो । तव-नियम-नाणमइय स कप्परुक्खं समारुढो ॥ १०९९ ॥
 मा होज्ज नाणगह्णग्भि ससजो तेण केवलिंगहण । सो वि चड्ढा ततोऽय सव्वण्णूअभियनाणि चि ॥११००॥
 पज्जत्तनाणकुसुमो साइ छउमत्थभूमिसथेसु । नाणकुसुमत्थिगणहरसियबुद्धिपेहेसु पविस्सवइ ॥११०१॥
 पढपि सुगमा एव, नवरमिदं हसादिरूपकरुणार्यं द्रव्यहसहान्वोअभिधीयते । का पुनरसौ ? इत्याह- 'अहं कोईत्यादि' ।
 'साइसज' ति' वरपयाणकेवलिस्यानीयः सातिअयाः कोअपि नरः । अको द्रव्यहसहान्वः । अय प्रस्तुते भाववृत्ते सर्वे योजयन्नाह-
 'लोगवणसंडेत्थादि' । उपस्थित्येव भूमिहसहस्यत्वधूमिरिति भावपयानोऽय निर्देशः, तसंस्थेषु । ज्ञानकुसुमार्यिनो ये गणपरास्त्राच्योत-
 युद्धिपेदेव्यति ॥ १०९६ ॥ १०९७ ॥ १०९८ ॥ १०९९ ॥ ११०० ॥ ११०१ ॥

अय मेरका:-

‘फाँस कइह कइत्यो किं वा भविद्याण चेव बोहत्थ । सव्वोवायाविहिण्णू किं वाऽमन्वे न बोहइ ॥११०२॥
 सव्वद्विद्योपेवनेन तीर्यकुतां धर्मरूपनं सुवितम्, तत्र कुतार्योऽप्यसौ भगवान् किमिति कथयति ? । भव्यजनविषोपनार्यमिति
 योक्तम्, तत्र किमसौ भव्यानेव बोधयति ? , यावता सर्वोपायविधिषुः सद्यमभ्यानपि किमिति न बोधयति ? इति ॥ ११०२ ॥

अत्र भविविधानमाह-

- १ तुमं विपुलरूप्य सातिताका कम्मरुक्खमारुढाः । पवोउपुहीतवहुविपुलभिकुसुलोऽणुकपा ॥ १०९७ ॥
 कुसुमार्यिचुमिभिल्लतुक्खपसारियपेहेसु अक्षिपति । अमणिक तेअपि पुरीत्था केरज्जाबुअदावेव ॥ १०९८ ॥
 कोकवनपण्डमज्जे चटुद्धिपत्थियावणपुत्तेहा । ततो निवमं ज्ञायवण स कप्परुक्खं समारुढ ॥ १०९९ ॥
 मा भूअग्गममार्थं संतयत्तेन केरकिमइअण्णु । सोअपि अणुवां ततोऽयं सव्वोअभित्तज्जाल इति ॥ ११०० ॥
 पवोत्तायाणकुसुमकाभि च्छवक्ख (म) भूमिसंस्थेसु । ज्ञानकुसुमार्यिणववत्तितपुद्धिपेहेसु अक्षिपति ॥ ११०१ ॥
 २ कलमाए कयवटि क्खारावा किं वा मग्गयावागेव बोधार्थम् । सर्वोपायविधिषुः किं वाऽमभ्यान् न बोधयति ? ॥ ११०२ ॥

भंगतेण कयत्थो जेणोदिन्नं जिणिन्दनामं से । तद्वद्वञ्जफलं तस्स य खवणोवाओऽयमेव जओ ॥११०३॥
 जं व कयत्थस्स वि से अणुवकयपरोवगारिसाभव्वं । परमहियदेसयत्तं भासयसाभव्वमिव रविणो ॥११०४॥
 किं व कमल्लेसु राओ रविणो बोहेइ जेण सो ताइं । कुमुएंसु व से दोसो जं न विबुज्झंति से ताइं ॥११०५॥
 जं बोह-मउलणाइं सूरकरामरिसओ समाणाओ । कमण-कुमुयाण तो तं साभव्वं तस्स तेसिं च ॥११०६॥
 जह वोट्ठगाईणं पगासधम्मा वि सो सदोसेणं । उइओ वि तमोरूवो एवमभव्वाण जिणसूरो ॥११०७॥
 सज्झं तिगिच्छमाणो रोगं रागी न भण्णए वेज्जो । मुणमाणो य असज्झं निसेहयंतो जह अदोसो ॥११०८॥
 तह भव्वकम्मरोगं नासंतो रागवं न जिणवेज्जो । न य दोसी अभव्वासज्झकम्मरोगं निसेहंतो ॥११०९॥
 मोत्तुमजोगं जोगो दल्लिए रूवं करेइ रूयारो । न य राग्होसिद्धो तहेव जोगो विबोहंतो ॥१११०॥
 सर्वा अपि सुगमाः, नवरं नैकान्तेन तीर्थकरः कृतार्थः, येन तीर्थकरनाम 'से' तस्योदीर्णम्, तच्चाज्वन्ध्यफलम्, इति नाज्वेदितं
 क्षीयते । तत्क्षणोपायश्च यस्मादयमेव धमेकथनादिकः, ततः कथयतीति । किञ्च, कृतार्थत्वे सत्यपि रवेर्भासकस्वाभाव्यमिव यद् यस्मात्
 'से' तस्य भगवत्तीर्थकरस्य कृतार्थस्यापि यदिदं परमहितदेशकत्वं तदनुपकृतोपकारिणः स्वभावोऽनुपकृतोपकारिस्वभावस्तस्य भावो-
 ऽनुपकृतोपकारिस्वाभाव्यं, तस्मात् कथयति । कृतार्थस्याऽप्यनुपकृतोपकारिणो भगवतः परोपदेशाद्युक्तं स्वभावत एव, इत्यतस्तस्मा-
 भाव्यात् कथयतीति तात्पर्यमिति ।

१ नैकान्तेन कृतार्थो येनोदीर्णं जिनेन्द्रनाम तस्य । तद्वद्वञ्जफलं तस्य च क्षणोपायोऽयमेव यत ॥ ११०३ ॥

यद्वा कृतार्थस्यापि तस्यानुपकृतोपकारिस्वाभाव्यम् । परमहितदेशकत्वं भासकस्वाभाव्यमिव स्वेः ॥ ११०४ ॥

किं वा कमल्लेषु रागो रवेर्बोधयति येन स तानि । कुमुदेषु वा तस्य दोषो यद् न विबुध्यन्ते तस्य तानि ? ॥ ११०५ ॥

न बोध-मुकुलने सूरकरामर्गतः समानात् । क्रमल कुमुदानो ततस्तत् स्वाभाव्य तस्य तेषां च ॥ ११०६ ॥

यथा वोट्ठकादीनां प्रकाशयमांडपि स स्वदोषेण । उदितोऽपि तमोरूप एवमभव्यानां जिनसूरः ॥ ११०७ ॥

'साध्वं विकित्सन् रोगं रागी न भण्यते वैद्यः । जानंश्चासाध्यमनिपेधन् यथाऽदोषः ॥ ११०८ ॥

तथा भव्वकर्मरोगं नावायन् रागवाञ् न जिनवैद्यः । न च दोष्यमव्यासाध्यकर्मरोगमनिपेधन् ॥ ११०९ ॥

मोक्षसुमयोग्यं योग्ये दल्लिके रूपं करोति रूपकारः । न च राग-दोषवांस्तथैव योगवाञ् वियोधन् ॥ १११० ॥ २ घ. छ. 'होसो' ।

विशेषः

॥५०५॥

न च भव्यमनत्र प्रतिषेधयन्तस्तस्य राग-द्वेयो, इति दृष्टान्तेन दर्शयति- 'किं च कमलेषु इत्यादि' । 'से' तस्य रवेः प्रतिषेधयतोऽपि यत् तानि क्षुद्रानि न विरुध्यन्त इति । तस्मात् क्रोड्याभिप्रायः । इत्यार- 'न चोदित्यादि' समानादपि मूरकरपरा- मर्शान् यतो बोध-शुक्लानि यथासम्बन्धेन कमल-क्षुद्रानां भाषयानानि दृष्टानि, 'तो' ततो ज्ञायते- तस्य रवेः, तेषां च कमल-क्षुद्र- दानां स्वभावोऽयं यद्- राग- कमलान्येव बोधयति न तु क्षुद्रानि, कमलान्यपि रवेः सकाशाद् बुध्यन्ते न कुमुदानि, न पुनरिदं कस्यापि राग-द्वेयो । एवं भगवतोऽपि भव्याऽभ्येषु योजयामि । दृष्टान्तान्तरपार- 'अह वेत्यादि' उक्त्यादीनां रात्रिश्चराणां घृता- दीनां 'तो' 'सि' रविः । अपरमेव्यत्र दृष्टान्तपार- 'सञ्जयमित्यादि' । अत्रैवेदाहरणान्तरपार- 'मोचुमित्यादि' दलिते काष्ठादी 'रूपारो' रूपकारः । इति व्याख्याता प्रथमनिरुक्तिपाथा ॥ ११०३ ॥ ११०४ ॥ ११०५ ॥ ११०६ ॥ ११०७ ॥ ११०८ ॥ ११०९ ॥ १११० ॥

अथ द्वितीयनिरुक्तिपाथाव्याख्यानपार-

'त नाणकुसुममुहं चेत्तु वीयादुसुखो सखं । गंयति पवयणद्वा माला इव चित्तकुसुमाणं ॥ ११११ ॥
पगाय दयण पवयणमिह सुयनाण कष्ट तय होज्वा । पवयणमद्वत्वा सचो गहति तयगुग्गुहद्वाय ॥ १११२ ॥

तां तीर्थकारमुक्तां ज्ञानकुसुममहं शरीत्वा वीयादिसुखो गणपरा, य' पदादल्पनेकानि पदशतानि मुक्ताति, भक्तौ वीजमुदि ; आदिशब्दात् कोष्ठपुष्पादियदिप्रद' ; कोष्ठपुष्पातिं धान्यमिव यस्य घृता-ड्यो सुचिरमपि तिष्ठतः स कोष्ठपुष्पाति ; सर्व तीर्थकारमादितं विचित्रकुसुममालामिव भववनार्थं प्रयच्छति । भववनवन्ध्यायेव कथयति- भगवतं यवाने भवस्तमादी वा पवनम्, अत्र सुवसान द्वाप- शात्रम्, 'तत्' कथं तु नाम भवेत् निव्ययते । इत्येव संप्रधारयन्तस्तदर्थं प्रयच्छति । अथवा, प्रवक्तोति भववन संप्रसार्यं प्रयच्छति ॥ इत्येकादशमाध्यायः ॥ ११११ ॥ १११२ ॥

'भववनार्थं प्रयच्छति' इत्युक्तम् । अथवा भवजनान्तरपार-

'धेत्तु व सुह सुहयुगण-धारणा दातु पुच्छित चेव । पुणहि कारणेहि जीयति कय गणहरेहि ॥ १११३ ॥

१ क. 'मत्' । २ तां नामगुणमहं शरीत्वा वीयादिसुखो गणपरा । प्रयच्छति भववनार्थं माला इव चित्तकुसुमाणम् ॥ ११११ ॥

प्रयच्छति भववनार्थं प्रयच्छति सुखजनं कथं तत् मत्ते । भवजनमपवा सचो प्रयच्छति तदुपपदादित् ॥ १११२ ॥

३ अहंति वा सुख भवगुणन धारणा दातुं भवेत् धेत् । पुनः कारणेनितिमिति कृत मत्ते ॥ १११३ ॥

मुत्कलं भगवता तीर्थकरोक्तं वचनद्वन्द्वं मुत्कलकुसुमनिकुरम्भिव ग्रथितं सूत्रीकृतं सद् ग्रहीतुं वाऽऽदातुं सुखं भवति । इदमुक्तं भवति— पद-वाक्य-प्रकरणा-ऽध्याय-प्राप्त्यादिनियतकप्रस्थापितं जिनवचनमयवत एव ग्रहीतुं शक्यम्— ‘एतावदस्य गृहीतम्’, ‘एतावच्चाद्यापि पुरस्ताद् गृहीतव्यम्’ इत्यादिविवक्षया ग्रथितं सत् सुखेनैव ग्रहीतुं शक्यमित्यर्थः । तथा, गुणनं च धारणा च गुणन-धारणे, ते अपि ग्रथिते सूत्रे सुखं भवतः । तत्र गुणनं परावर्तनमभ्यासः, धारणा त्वविविधविस्मृतिः । तथा, दातुं प्रष्टुं च सुखमेव भवति । तत्र दानं शिष्येभ्योऽतिसर्जनम्, प्रश्नस्तु संशयापन्नस्य नित्यसंशयार्थं गुरुप्रच्छनम् । एतैः कारणैः कृतं रचितं गणधरैः । किं तद् ?, इत्याह— ‘जीयं ति’ जीवितं श्रुतं द्वादशाङ्गम् । अयमवाभिप्रायः— यथा जीवस्य जीवितमात्रं न कदाचिद् व्यवच्छिद्यते, तथाऽव्यवच्छिन्नचित्तन्याभिप्रायतः श्रुतमपि न कदाचिद् व्यवच्छिद्यते । अतो जीवितमिव जीवितं श्रुतमुच्यते, तद्गणधरैः सुखग्रहणादिकारणेभ्यः कृतम् । अथवा, न सुखादिकारणेभ्य एव, किं तर्हि ?, ‘जीयं ति’ जीवितं मर्यादा, ततश्च गणधराणां जीवितं धर्मो मर्यादैवेयं यदुक्तं तन्नामकर्मोदयतस्तत्स्थाभावात् कर्तव्यमेव तैः श्रुतविरचनम् । अथवा, ‘जीयं ति’ जीवितमाचरितम्, कल्प एवास्यं सर्वगणधराणां यत्— तैः संदर्भणीयेमेव श्रुतम् । अतः समस्तगणधरैरेतस्मादपि हेतोः कृतं श्रुतं ‘इदम्’ इति शेषः ॥ इति निर्युक्तिगाथार्थः ॥१११३॥

अत्र भाष्यम्—

मुक्ककुसुमाणं गहणाइयाइं जह दुक्करं करेउं जे । गुच्छाणं तु सुहरं तहेव जिणवयणकुसुमाणं ॥१११४॥
पय-वक्क-पगरण-ञ्झाय-पाहुडाइनियतक्कमपमाणं । तदणुसरता सुहं चिय धेप्पइ गहियं इदं गेज्जं ॥१११५॥
एवं गुणणं धरणं दाणं पुच्छा य तदणुसारेणं । होइ सुहं जीयं पि य कायव्यमिदं जओऽवस्सं ॥१११६॥
‘सव्वेहिं गणहरेहिं जीयं ति सुयं जओ न वोच्छिन्नं । गणहरमज्जाया वा जीयं सव्वानुच्चिन्नं वा ॥१११७॥

यथा मुत्कलानां कुसुमानां ग्रहणादीनि कर्तुं दुष्कराणि, ग्रथितानां तु सुकराणि, तथा जिनवचनकुसुमानामपि द्रष्टव्यम् । अतो गणधरास्तानि ग्रथन्ति । ‘अञ्जाय ति’ अध्ययनम्, प्राप्तुं पूर्वान्तर्गततः श्रुतविशेषः । ‘गहियं इदं गेज्जं ति’ एतावदस्य

१ मुक्ककुसुमानां ग्रहणादिकानि यथा दुष्कराणि कर्तुम् । गुच्छाणं तु सुकरं तथैव जिनवचनकुसुमानाम् ॥ १११४ ॥
पद-वाक्य-प्रकरणा-ऽऽध्याय-प्राप्त्यादिनियतकप्रमाणम् । तदणुसरता सुहमेव गृह्यते गृहीतमिदं प्राप्तम् ॥ १११५ ॥
पूर्वं गुणनं धरणं दानं पुच्छा य तदणुसारेण । भवति सुखं जीवितमित्यसि य कर्तव्यमिदं यतोऽवश्यम् ॥ १११६ ॥
तैर्वर्गगणधरैर्जीवितमिति श्रुतं यतो न व्यवच्छिन्नम् । गणधरमज्जाया वा जीवितं सर्वगुणयोगं वा ॥ १११७ ॥

शरीरम्, एतावधायापि पुरस्ताद् शरीरव्ययम्, इत्यादिविषया पद-नान्यार्थकोण विरचितं सत् तत्पदाद्यनुसृता सुखेनैव गुण युज्यते, एव गुणनामपि सुखं भवति, अत एवेभ्यः कारणेभ्यः 'जीय यि य चि' जीवितं श्रुतम् । अथवा, जीवितं भयादा । यदिवा जीवित सर्वोदुचीर्णम् । कोऽर्थः ? इत्याह- 'कायन्वित्यादि' कर्तव्यमिदं यतोऽज्यं सर्वेणपरैः, इत्युत्तरगाथायां सवन्धः । ततो जीवितं द्वादशाश्रुतं, यथादा, सर्वेणपरचीर्णं वेदमिति कृत्वा कृतं कथितं गणपरैरिति । तदेवं 'जीय' इति शब्दस्यार्थग्रयं भवति, इति तल्ली- न्यर्थस्त्वस्य दर्शयति- 'जीय वि युयं' इत्यादि । कथं सुखम् ॥ इति गानाचतुष्टयायः ॥ १११४ ॥ १११५ ॥ १११६ ॥ १११७ ॥

उत्तरनिर्युक्तिगानसंबन्धनार्थमाह—

जिणभणिह् चिय सुच गणहरकरणम्मि को विसेसो त्य ? । सो तद्विकल भासद् न उ वित्थरओ सुय किंनु ॥ १११८ ॥

ननु 'वित्थरपरभासियादं यवेति' इत्यादिवचनाज्जितमणितरेव तीर्थकरोक्तिरेव तर्हि श्रुतम्, गणपरसूत्रीकरणे तु यत्र को विशेषः ? । अत्रोच्यते- स तीर्थकरस्तादृशेन गणपरभाषासेमेव स्मिद्धित्वं भाषते, न तु सर्वेनसाधारणं विस्तारः समस्तमपि द्वादशाह- श्रुतम्, किन्तु यद् भाषते तद् दर्शयते- ॥ १११८ ॥

किं पुनस्ताव ? इत्याह—

अस्य भासद् अरहा सुच गथति गणहरा निठणं । सासणत्स हिंयहाए तओ सुच पवत्तेह् ॥ १११९ ॥

अर्थमेवार्थात् भाषते, न सूत्रं द्वादशाश्रुतम् । गणपरस्तु तद् सूत्रं सर्वपरि निपुणं सूत्रार्थवत्पक्षं बहव्यं वेत्यर्थः । अथवा, निर्यताः प्रमाणनिर्यता गुणा यत्र तद् नियमगुणं निपुणं ब्रध्मन्वि । ततः शासनस्य हितार्थं सूत्रं भवतीति ॥ इति निर्युक्तिगानास- रार्थः ॥ १११९ ॥

भाषार्थं त्वमिषिसुर्माप्यकारः मेव्यं परिहारं च ग्राह—

नेणु अत्योऽणभिलप्पो स कह् भासद् न सदरुवो सो ? । सहम्मि तदुवयो अत्यप्यच्चायणफलम्मि ॥ ११२० ॥

१ जिणमणितरेव सूत्रं गणपरकरणे को निर्येणोऽय ? । स तदपेक्ष भाषते न तु विस्तारः श्रुतं किन्तु ॥ १११८ ॥ २ भाषा १०९५ ।

३ नयं भाषतेभ्यं च यत्र ग्राह्यमि गणहरा निपुणम् । शासनस्य हितार्थं तदा सूत्रं भवतीति ॥ १११९ ॥

४ तदर्थोऽमिषिगाना स कथं भाषते न सम्यक्ता स ? । तदर्थं तदुवयोऽर्थमसाधारणत्वे ॥ ११२० ॥

आह- ननु भाष्यमाणः सर्वत्र शब्द एव दृश्यते, यस्त्वर्थः सोऽनभिधायः- अशब्दात्मकत्वाद् नक्तुमशक्य एव, इति कथं स तीर्थकरस्तमशब्दरूपमर्थं भाषते ? । उच्यते- अर्थग्रत्यायनफले शब्द एव तदुपचारोऽर्थोपचारः क्रियते । एतदुक्तं भवति- अर्थप्रतिपादनस्य कारणभूते शब्देऽर्थोपचारं कृत्वाऽर्थं भाषत इत्युच्यत इत्यदोष इति ॥ ११२० ॥

प्रेरकः प्राह-

तौ सुत्तमेव भासद् अत्यप्यच्चार्यं, न नामरथं । गणहारिणो त्रि तं त्रिय करोति को पडिविसेसो त्व्य ? ॥११२१॥
ततस्तर्हि त्वदुक्तयुक्त्या शब्दभाषकस्तीर्थकरः सूत्रमेवाऽर्थप्रत्यायकं भाषते, न त्वर्थम् । गणधारिणोऽपि तदेव कुर्वन्ति, तत् को नामोभयव्य विशेषः ?- न काश्चिदिति ॥ ११२१ ॥

आचार्यः प्राह-

सौ पुरिसौविकखाए थोवं भणइ न उ वारसंगाई । अत्थो तदेविकखाए सुत्तं चिय गणहराणं तं ॥११२२॥
ननु प्रागेवोक्तं यत्- गणधरलक्षणपुरुषापेक्षया स तीर्थकरः “सुर्वज्जेइ वा, विगमेइ वा, धुवेइ वा” इति मातृकापदत्रयमात्ररूपं स्तोत्रमेव भाषते, न तु द्वादशाङ्गानि । ततश्च तद् मातृकापदत्रयमात्रं शब्दरूपमपि सत् तदपेक्षया द्वादशाङ्गापेक्षया तदर्थसंक्षेपरूपत्वादर्थो भण्यते । गणधारणां तु गणधरापेक्षया त्वित्यर्थः, तदेव मातृकापदत्रयं शब्दरूपत्वाद् गूढम्, इति नोभयत्र समानादोष इति ॥११२२॥
आह- ननु मातृकापदत्रयस्य शब्दरूपत्वात् गूढरूपता नुच्यते, अर्थरूपतां तु तस्य नावगच्छाम इत्याशङ्क्य पुनरपि तस्य तां समर्थयन्नाह-

अंगासुत्तरयणानिरेक्खो जेण तेण सो अत्थो । अह्वा न सेसपवयणहियउ चि ज्ह वारसंगमिणां ॥११२३॥
पवयणहियं पुण तयं जं सुहगहणाइ गणहरेहिंतो । वारसविहं पवत्तइ निउणं सुहुमं महत्थं च ॥ ११२४ ॥

१ ततः सूत्रमेव भाषतोऽर्थप्रत्यायकं, न नामार्थम् । गणधारिणोऽपि तदेव कुर्वन्ति कः प्रतिविसेतोऽग्र ? ॥ ११२१ ॥

२ स पुरुषापेक्षया स्तोत्रं भणति न तु द्वादशाङ्गानि । अर्थस्तदपेक्षया गूढमेव गणधारणां तत् ॥ ११२२ ॥

३ क. ग. ‘तापेसता’ । ४ क. ग. ‘दोसता’ । ५ इत्यस्ते वा, विगच्छति वा, भयं ता । ६ ‘क. ग. छ. ‘पण्येइ’ ।

७ अङ्गाणिपुनश्चनानिरेतो येन तेन सोऽर्थः । अभावा न दोषाप्रत्यक्षद्विक इति यथा द्वादशाङ्गमिदम् ॥ ११२३ ॥

प्रमत्तद्वितं पुनस्तात् यत् सुगमहणादि गणधरेभ्यः । द्वादशविधं प्रवर्तते विपुलं सूक्ष्मं मत्तार्थं च ॥ ११२४ ॥ ८ ‘णहेउ’ ।

अत्राऽनङ्गादिविभागेन विरचितमेव सूत्रं प्रसिद्धम्, अयं तु मातृकापदत्रयरूपः शब्दो येन कारणेनाङ्गादिविभागेन या श्रृङ्ग-
रचना तन्निर्देशस्तत्समुदायार्थरूपत्वेन तद्वर्तिष्येति इत्यत्र 'सोऽयं' इति व्यपदिश्यते । अथवा, श्रेयस्य गणपरामर्शेयाऽन्यस्य सधरूपस्य
प्रवचनस्य यः सुलग्रहण-भारणादिभ्यो हितः शब्दराशिः स एव सूत्रतया शोक्तः । अथ तु मातृकापदत्रयरूपः शब्दो न श्रेयप्रवचनस्यो-
त्थं हितः, यथेदं द्वादशाङ्गम्, अतो नासौ श्रृङ्गम्, किन्त्वर्थ इति । तद्वतः शब्दबाल श्रेयप्रवचनस्य हितमेव । यत् किम् ? इत्याह- यत्
सुलग्रहणादिकारणेभ्यो द्वादश्या- आचारादिद्वादशमेवं गणपरम्भा प्रवर्तते । अतस्त्वेव सूत्रम्, मातृकापदत्रयं त्वय इति स्थितम् ।
अयं 'निठण' इति नियुक्तिगाथावचनस्यार्थमाह- तदाचारादिकं द्वादशविधं सूत्रं कथम्युक्तम् ? निष्ठुर्णं सूत्रम्, त्रुत्सार्थमिति पादकत्वात् ;
महानपरिमितोऽर्थो यस्मिंस्तद् महार्थं च निष्ठुणमिति ॥ ११२३ ॥ ११२४ ॥

अर्थान्तरमाह—

'निययगुण वा निठण निहोस गणहराऽह्वा निठणा । तं पुण किमाह-यज्जतमाणमह को व से सारो ? ॥ ११२५ ॥

अथवा, निययगुण निश्चितगुणं निष्ठुण संनिरितसमस्तसूत्रगुणत्वाद् निर्दोषमित्यर्थः । 'निठणा' इति पाठान्तरे गणपरा विशेषे-
ष्यन्ते-निष्ठुणाः, त्रुत्सार्थदर्शित्वात्, निष्ठुणा वा गणपराः, संनिरितसमस्तगुणत्वादित्यर्थः । त्रुत्समाणां नियुक्तिगाथायाः प्रस्तावनामाह-
तद् हुना भूतं किमादि ?, किंपर्येतमान- किंपत्तारिमाणम् ? , को वाऽस्य सारः ? ॥ इति गाथापदकार्यः ॥ ११२५ ॥

अनन्तरपुच्छस्यैवोपरमाह—

सैत्तामाहयमाईय सुयनाण जाव विंदुसाराओ । तत्त वि सारो चरण सारो चरणस्त निज्वाण ॥ ११२६ ॥

तस्य श्रुतज्ञानं सामयिकादि वर्तते, चरणप्रतिषेधिकाले सामयिकस्यैवावश्या भवताम् । गतम् विन्दुसारादिति विन्दुसाराभि-
धानचतुर्दशपूर्वपर्यन्तमित्यर्थः, यावच्छब्दादेव च द्वय ङोक्त-द्वादशपरिमाणं तद् वेदितव्यम् । तस्यापि श्रुतज्ञानस्य सारश्चरणम् । सारशब्दो-
क्तं प्रधानत्वम्, फलवचनञ्च प्रत्यक्षम् । तस्मादपि श्रुतज्ञानाधारित्य भ्रमणम्, तस्य फले च तदित्यर्थः । अपिशब्दात् सम्यक्सत्यस्यपि
सारश्चरणमेव । अथवा, अपिशब्दस्य व्यवस्थितः संवन्धः, तस्य श्रुतज्ञानस्य सारश्चरणमपि, अपिशब्दाद् निर्वाणकपीत्यर्थः, अन्यथा

१ गाथा १११५ । २ निययगुणं वा निष्ठुर्णं निर्दोषं गणपरा अथवा निष्ठुणाः । तदुक्तः किमादि-पर्येतमानस्य को वा तस्य सारः ? ॥ ११२५ ॥

३ क. ग 'पुणज्ञान किं ? च सामयिकारिकं सुज्ञानं वाच्यं विन्दुसारात् । तस्यापि सारज्ञानं सारबालस्य निर्वाणम् ॥ ११२६ ॥

विशेषा०

॥५१०॥

ज्ञानस्य निर्वाणहेतुत्वं न स्यात्, किन्तु चरणस्यैव ज्ञानरहितस्यापि तत् स्यात्, अनिष्टं चैतत्, “सम्यग्दर्शन-ज्ञान-चारित्र्याणि मोक्ष-मार्गः” तथा, “ज्ञान-किरियाहिं मोक्षो” इत्यादिवचनादिति । इह तु ज्ञान-चरणयोः समानेऽपि निर्वाणहेतुत्वे गुण-प्रधानभावख्या-पनार्थमित्युपपन्नासः ‘तस्स वि सारो चरणं’ इति । ‘सारो चरणस्स निव्वानं ति’ अत्र सारशब्दः फलवचनः, चरणस्य संयम-तपो-रूपस्य सारः फलं निर्वाणमित्यर्थः । इहापि शैलेश्यवस्थाभाविसर्वसंस्वरूपचारित्र्यमन्तरेण निर्वाणस्याऽभावात्, तद्भावे चावश्यंभावा-दित्यमुक्तम्, अन्यथा सम्यग्दर्शनादित्रयस्य समुदितस्यैव निर्वाणहेतुत्वमवगन्तव्यम्, शैलेश्यवस्थायामपि क्षायिकदर्शन-ज्ञानयोरवश्यं सम्भावात् ॥ इति निर्युक्तिगार्थः ॥११२६॥

तदेवं ‘तं पुण किमाइ-पज्जन्तमाणमह को व से सारो’ इत्यनया प्रागुक्तसामान्यतया समायातं व्याख्यातं ‘तस्स वि सारो चरणं’ इति गार्थादलम् । साम्प्रतं त्वस्य पातनान्तरमाह—

‘सोउं सुयण्णवं वा दुग्गेज्झं सारमेत्तमेयस्स । वेच्छं तयं ति पुच्छइ सीसो चरणं गुरू भणइ ॥११२७॥

‘वा’ इत्यथवा पातनान्तरसूचकः । ‘सोउं ति’ सामायिकादि विन्दुसारपर्यन्तं श्रुतार्णकं दुर्ग्राह्यमतिदुस्तरं श्रुत्वा ‘यदि समस्त-मपि तं ग्रहीतुं न शक्यामि, तर्हि सारमात्रमस्य श्रुतार्णवस्य ग्रहीष्यामि’ इति सञ्चिन्त्य शिष्यस्तत्सारमात्रं पृच्छति—‘कोऽस्य द्वादशाङ्गस्य सारः?’ इति सोपस्कारमिह व्याख्येयम् । तत्र गुरुर्भणति—तस्यापि श्रुतज्ञानस्य सारश्चरणमिति । एतत्पुनरप्युक्तापि गुरुणा निर्युक्ति-गार्थान्ते प्रोक्तम्—सारश्चरणस्य निर्वाणमिति ॥११२७॥

अथ प्रेरकः प्राह—

‘अन्नाणओ ह्य च्ति य किरिया नाण-किरियाहिं निव्वानं । भणियं तो किह चरणं सारो नाणस्स तमसारो ? ॥११२८॥

ननु ‘ह्यं नाणं क्रियाहीणं हया अन्नाणओ क्रिया’ इत्यादिवचनादज्ञानतो हतैव क्रिया, इति ज्ञान-क्रियाभ्यां समुदिताभ्यामेव निर्वाणमागमे भणितम्—अनेकस्थानेषु प्रतिपादितम् । ततः कथं ज्ञानस्य सारश्चरणम्, तच्च ज्ञानमसारः ? इति ॥११२८॥

१ तत्त्वार्थाधिगमसूत्रे १, १ । २ ज्ञान-क्रियाभ्यां मोक्षः । ३ गाथा ११२५ ।

४ श्रुत्वा श्रुतार्णवं वा दुर्ग्रहं सारमात्रमेतत्स्य । ग्रहीष्यामि तदिति पृच्छति किम्यश्चरणं गुरुर्भणति ॥११२७॥

५ अज्ञानतो हतेति य क्रिया ज्ञान-क्रियाभ्यां निर्याणम् । भणितं तत्रा कथं चरणं सारो ज्ञानस्य तदसारः ? ॥११२८॥ ६ गाथा ११५९ ।

अत्रोत्तरमाह—

चरणोवलङ्घित्वा ज नागं चरणञ्चो य निव्वाणं । सारो चि तौण चर्यां पहाणं-गुणभावञ्चो भणियं ॥११२५॥
नाण पयासयं वि गुत्ति-विमुत्तिफलं च ज चरण । मोक्खो य दुगाहीणो चरण नाणस्स तो सारो ॥११३०॥

यद् यस्माद् मति भुतादिकं ज्ञानं चरणोपलम्भेभारित्रमोरेव मुख्य कारणम्, ज्ञान विना चरणविषयस्य जीवा स्त्रीवादेहयो-
पादेयादेय वस्तुनोऽपिशानात्, अपरिशतस्य च यथावद् कृत्यमव्ययत्वाद् । परणाथ तपःसयमक्रमाद् निर्वाणमुपनायते । अतो
निर्वाणस्य सर्वसवरूपं चरणमेव मुख्यं मधानं कारणम्, ज्ञान तु कारणकारणत्वाद् गौणं तस्य कारणम् । अतस्तेन कारणेन मधान-
गुणभावाज्ज्ञानस्य सारचरणं भणितम् ।

मधान गुणभावमेव यावयति— 'आणमिस्सादि' ज्ञान यस्माद् कृत्वा-ज्जलादिवस्तुनः प्रकाशकमेव वस्तुपरिज्ञानमात्रे व्यापयित
इत्यर्थः । चरणं पुनर्गुत्ति-विमुत्तिफलम्— गुत्तिः सवरः, विमुत्तिस्तु कर्मनिर्मा, गुत्ति विमुत्ती फल यस्य तद् तथा । एवं च सति
ज्ञान चरणलक्षणद्वयाधीनो मोक्षः, केवल मधानतया चरणस्याधीनोऽसौ, गौणतयेव च ज्ञानस्य । तदा मधान गुणभावाच्चरणं ज्ञानस्य
सार इति ॥११२९॥ ॥११३०॥

प्रकारान्तरेणापि ज्ञानाच्चारित्रस्य मधानत्वं यावयन्माह—

जे सव्वनाणलाभाणतरमहवा न मुच्चए सव्वो । मुच्चइ य सव्वसवरलाभे तो सो पहाणयरो ॥११३१॥

अथवा, यद् यस्माद् सर्वं ज्ञानातीति सर्वज्ञानं केवलज्ञानं तद्व्याप्तान्तरमेव सर्वोऽपि ज्ञानी न मुच्यते— न वृत्तिं प्राप्नोति,
मुच्यते च यस्माच्छेदयवस्यायौ सर्वसवरलाभेऽप्यप्यमेव सर्वः । ततो ज्ञायते केवलज्ञानादप्यन्यथ व्यातिरेकाभ्यां मुख्यो मोक्षकर्ता सर्वसं-
वर एव मधानवरः, स च क्रियाकृत्याच्चारित्रमिति ॥ ११३१ ॥

अमुमेवार्थं समर्पयन्माह—

३ चरणोपलम्भेभेदमुपज्ज्ञानं चरणात्तत्र निर्वाणम् । सार इति तेष चरण मधान-गुणभावस्तो यमित्यद् ॥ ११२५ ॥

ज्ञानं प्रकाशकमपि गुत्ति-विमुत्तिफलं च चरणमित्यद् । मोक्खं दिक्कपणिसव्वत् ज्ञानस्य सारः ॥११३०॥

४ यद् सर्वज्ञानलाभाणतरमहवा न मुच्यते सर्वः । मुच्यते च सर्वसवरलाभे तदा स मधानवरः ॥११३१ ॥

लेभे वि जस्स मोक्खो न होइ जस्स य स होइ स पहाणो। एवं चिय मुद्धनया निव्वानं संजमं वेति ॥११३॥
यस्य मत्वादिज्ञानपञ्चकस्य लब्धेऽप्यनन्तरमेव मोक्षो न भवति, तज्ज्ञानं मोक्षस्यानन्तर्येण कारणत्वाभावात् 'अमयानम्' इति
नेपः। यल्लभानन्तरमेव च स मोक्षोऽज्ययं भवति स संसारो ज्ञानान्तर्यामः। परमेव च मयमस्य कथानकारणतां मन्यमानाः शुद्धनया
कृत्यभूत-शब्दादयः संयममेव निर्वणिमाहः, अत्यन्तमत्साम्यकारणे सर्वमंतरमयमेव कार्यस्य निर्वणस्योपायवशात्; न तु ज्ञानं निर्वणं ते
दुर्वते, तस्य व्यतिरिक्तकारणत्वादिति भावः। तथा नोक्तम्—

‘नेतमेतनो अगमो निगमो पयमं च वरुहो। सत्-दुमुगानं पुन निज्जं संजमो वेव ॥ १ ॥’

इति ॥११३॥

प्रेरकः माह—

आह पहाणं नाणं न चरित्तं, नाणमेव ना मुद्धं। कारणमिह न उ किरिया ता वि दु नाणफलं जम्हा ॥११३॥
ज्ञानवादी माह— ज्ञानमेव कथानं मोक्षकारणम्, न चारितम्। यद्विदा, शुद्धे ज्ञानमेवं मोक्षस्य कारणं, न तु क्रिया, यस्या-
दत्तानपि ज्ञानफलमेव ज्ञानकारणमेव। ततश्च यथा मृगिका यदस्य कारणं भवत्यपि तदयान्तरगतत्वान्नो विप्रे-भिरक्त-कृत्वादीनामपि
कारणं भवति, एवं ज्ञानमपि मोक्षस्य कारणं तदयान्तरगतत्वान्नो सर्वमंतरमयकारित्वान्तर्यामिनि। यथा च क्रिया ज्ञानस्य साधनम्, तथा
ज्ञानमपि यद्विज्ञानान्तरभावि मोक्षविह्वम्, यच्च क्रियाया अवगमापि संप्रित्याभक्त्यै नरपरिज्ञानादिकं साधन-द्वयनिवृत्तिरहितं च नन्
सर्वं ज्ञानस्यैव कार्यम्। यत्नेह मत्तज्जनमत्यक्षं मनश्चिन्तितमप्यन्यद्वयनिवृत्तिपञ्चक-भूत-नास्तीतिवृत्तिरहितं यत् सर्वं क्रियारहितस्य
ज्ञानस्यैव कार्यम्। भूतो दृष्टेनादृष्टमपि निर्वणं ज्ञानस्यैव साधनमस्यदुमीयत इति ॥ ११३॥

एतन् दुर्गमञ्चाह—

जेह सा नाणस्स फलं तह सेसं पि तह चोत्तलं वि। नेवपरिच्छेयमं रागादिविणिग्गहो जो य ॥११४॥

१ त्वाभेदि वस्य मोक्षो न भवति, यस्य न त भवति य कारणम्। परमेव शुद्धनया विरोधं गेयमं मुक्खं ॥ ११३ ॥

२ तत्प्राप्त्यनन्तरमपि ज्ञानमेव कारणं च व्यपधातः। सत्-दुमुगानं पुन निज्जं संजमो वेव ॥ १ ॥

३ आह पहाणं ज्ञानं न चारित्तं, ज्ञानमेव ना मुद्धम्। कारणमिह न उ किरिया ता वि दु नाणफलं जम्हा ॥ ११३ ॥

४ यथा सा ज्ञानस्य फलं तथा ज्ञानमपि तदा मोक्षकारणम्। नेवपरिच्छेयमं रागादिविणिग्गहो जो य ॥ ११३ ॥

अं च मणोचितियमतपूतविसम्बलणाद्वचमुमेय । फलमिह तं पञ्चमस्य किरियारहियस्स नाणस्स ॥११३५॥
 हे अयुक्ताग्ने एव ॥११३४॥ ११३५॥

एव ज्ञानवादिना परेणोक्तं सत्याचार्यः आह—

जेण चिय नाणाओ किरिया तत्तो फल च तो दो वि । कारणमिहरा किरियारहियं चिय तं पसाहेज्जा ॥११३६॥
 दैन्येय प यस्मादेय कारणात् ज्ञानात् क्रिया भवति, ततस्तस्याथ क्रियायाः समन्तराणि फलमवाप्नोते, तत एव ते ज्ञान-
 क्रिये हे अप्यभीष्टफलस्य योसादेः कारण भवतः । अन्यथा ज्ञान क्रियाभ्यां योसाभवदपरिहृत्यनमनर्थकमेव स्यात्, क्रियारहितमेव
 ज्ञानमात्मत्वानन्तरमेव ह्येतत्समीक्ष्य केवलमपि प्रसापयेत्, क्रियावदिति ॥११३६॥

अपिच,

नाण परंपरमणतरा उ किरिया सयं पहाणयर । जुल कारणमहवा समय तो दोसि जुसाई ॥११३७॥

यदि ज्ञानं परम्परया कार्यस्योपपन्नं, क्रिया त्वानन्तर्येण, ततो यदेवानन्तरपपन्नं तदेव प्रमाणं कारणं युक्तम् । अथ
 समर्कं युगपद् हे अपि ज्ञान क्रिये कार्योत्पत्तावुपपत्ता, तर्हि ह्येतेषां त्रयान्यं युक्तम्, न त्वेकस्य ज्ञानस्येति ॥ ११३७ ॥

किंच, ज्ञानात् क्रिया भवत्यपि योसस्य कारणमसाविष्यते, नवा ! । यदि नेष्यते, तर्हि तामनेष्येय केवलादपि ज्ञानात्
 क्रियावद् योसोऽपि भवेत्, अकारणस्याज्येसणीयत्वात् । अथ क्रियायि कार्यस्य कारणमिष्यते, तत्राह—

कारणमत मोत्तुं किरियमणतं कद् मय नाण ! । सहचारित्ते य कद् कारणमेस्य न पुणरेस्य ? ॥११३८॥

नन्वेवं सत्त्वानन्तगोपकारित्वादन्यकारणभूतां क्रियां ब्रुत्वा कार्यं परम्परोपकारित्वादन्यस्य ज्ञानं कारणं भवतोऽभियमतम् ?
 इति निवेगताम् ? । अथ द्रष्टे—नेहाज्जस्या ज्ञानस्याविभागाः, किन्तु कार्यस्योत्पत्तिस्तोः सर्वत्र युगपद् हे अयुपपन्नता, तर्हि न हन्त ! ह्येतेषां

१ यद्य मर्तव्यमित्यस्यमणुपिपसमक्षमादिबुद्धेयः । यज्जर्तव्यं तत्त्वत्तर्हि क्रियारहितस्य ज्ञानस्य ॥ ११३५ ॥

२ यदेव नाणात् क्रिया स्याः कर्तुं न ततो हे अपि । कारणमित्यत्र क्रियारहितमेव तद् प्रसापयेत् ॥ ११३६ ॥

३ ज्ञानं परम्परमणतरा उ क्रिया तद् प्रमाणमवतः । युक्तं कारणमवतः ततो हे पुनरे ॥ ११३७ ॥

४ कारणमण्णां मोत्तुं क्रियावतत्वं कर्तुं न ज्ञानम् । । अहचारित्ते वा कार्यं कारणमेवं न उपपन्नम् ? ॥ ११३८ ॥

सहचारित्वे कथमेकं ज्ञानं मोक्षस्य कारणम्, न पुनरेकं क्रियारूपं कारणमिष्यते ? । न ह्याग्रहग्रहस्ततां विहायपरो हेतुरिहोपलभ्यत इति भावः ॥ ११३८ ॥

यदुक्तम्— 'रैगादिविण्णहो जो य चि' । तत्राह—

रैगाइसमो संजमकिरिय च्चिय नाणकारणा होज्ज । तीसे फले विवाओ तं तत्तो नाणसहियाओ ॥ ११३९ ॥

रागादिशमो रागादिनिग्रहस्तावत् संयमक्रियैव भण्यते, नापरं किञ्चित् ; सा च ज्ञानं कारणं यस्याः सा ज्ञानकारणा ज्ञानफला भवेदेव, नेहाऽस्माकं काचिद् विपत्तिपत्तिः । किन्तु यत् तस्याः समन्तरं मोक्षादिकं फलपुणजायते तत्र विवदामः, तथाहि— तत्किं ज्ञानादेव केवलादुपजायते, आहोसित् केवलक्रियातः, उत ज्ञान-क्रियोभयात् ? इति त्रयी गतिः । तत्र न तावदाद्यः पक्षः, ज्ञानादपान्तराले भवतापि क्रियोत्पत्तेरभ्युपगमात् । नापि द्वितीयः पक्षो युक्तः, ज्ञानशून्यक्रियातो मोक्षादिकार्याभ्युपगमे उन्मत्तादिक्रियातोऽपि मुक्तिमसञ्जात् । तस्मात् तृतीय एव पक्षो युज्यते, अत एवाह 'तं तत्तो नाणसहियाउ चि' तद् मोक्षादिकार्यं ततस्तस्याः क्रियायाः सकाशादुत्पद्यते । कथंभूतायाः ? ज्ञानसहिताया इति ॥ ११३९ ॥

यदुक्तम्— 'जे च मणोचिन्तियमंतपूयेत्यादि' । तत्राह—

पैरिजवणाई किरिया मंतसु वि साहणं न तम्मत्तं । तण्णाणओ य न फलं तं नाणं जेणमक्किरियं ॥ ११४० ॥

विषयात-नभोगमनादिहेतुषु मन्त्रेष्वपि परिजपनादिक्रिया मन्त्रसहायिनी कार्यस्य साधनं कार्यसाधिकेत्यर्थः ; न तु तन्मात्रं मन्त्रमात्रमेव तत्साधकम् । अथाभिधत्से— ननु प्रत्यक्षविरुद्धमिदम्, यतो दृष्टं कचिद् मन्त्रानुस्मरणज्ञानमात्रादप्यभीष्टफलम् ; इत्याह— तज्ज्ञानाच्च केवलाद् मन्त्रानुस्मरणज्ञानाच्च न तत्फलम्, येन कारणेनाऽक्रियमेव तज्ज्ञानम्, अमूर्तत्वात्, यच्चाक्रियं न तत् कार्योणि कुरुते, यथाऽऽकाशम्, अक्रियं च ज्ञानम्, इति कथं कार्योणि कुर्यात् ? यच्च करोति तत् सक्रियं दृष्टम्, यथा कुलालः, न चैवं ज्ञानम्, इति न तत्केवलं किमपि करोति । न चेदं प्रत्यक्षविरुद्धम् । न हि क्रियासाहाय्यरहितं ज्ञानं कचिदपि फलमुपाहरदुपलभ्यत इति ॥ ११४० ॥

अथ प्रेर्यमाशङ्क्य परिहरन्नाह—

१ क. ग. 'दुपसत्त' । २ गाथा ११३४ । ३ रागादितानः संयमक्रियैव ज्ञानकारणा भवेत् । तस्याः फले विचारस्तत् ततो ज्ञानसहितायाः ॥ ११३९ ॥
४ घ. छ. 'यस्याः' । ५ गाथा ११३५ । ६ परिजपनादिः क्रिया मन्त्रेष्वपि साधनं न तन्मात्रम् । तज्ज्ञानतश्च न फलं तज्ज्ञानं येनाऽक्रियम् ॥ ११४० ॥

तो तं कस्यो, भवद् तं समयनिवद्धदेवओवहियं । किरियाफलं चिय जओ न भंतनाणोयओगस्स ॥११४१॥

यदि केवलमन्यज्ञानकृतं नयोगमनादिकार्यं न भवति, ततस्त्वारिं कुतस्तत् १ इति शक्यम् १ । भण्यतेओत्तरम्- तद् नभोगमनादिकार्यं समयनिवद्धदेवतोपहितं सत् क्रियाफलमेव यस्मात्, एवो न ज्ञानोपयोगमात्रस्यैव फलमिति । इदमुक्तं भवति- समयः सफे-तस्ततो यत्र यत्र देवतानां समये सफेते उपविष्टा मन्त्रास्तत् तद् देवताकृतमेव तत्तद् फलम्, देवतास्य सक्रिया एव । अतः सक्रिय-देवतामिरुपाहृतं सत् तत्क्रियाफलमेव यतः, एवो न केवलस्य ज्ञानमात्रोपयोगस्य फलमिति स्थितम् ।

आह- ननु देवताज्ञानं चातद् केवलादेव मन्त्रानुस्मरणज्ञानोपयोगाद् भवति, न वा, इति वक्तव्यम् १ । यदि भवति, तर्हि योपकार्योप्यपि केवलात् तत् एव किं नेष्यन्ते १ । अथ न भवति, तर्हि कथमसाविहागस्य नयोगमन-विषयीयपिहारादिकाद्योनि कुप्यते १ । अत्रोपपत्ते- देवताज्ञानं भवति, परं न केवलादेव कन्वलक्षणज्ञानोपयोगमात्राद् ; किन्तु पुनः पुनस्तत्त्वान्न दूजनादिक्रियासहायाद् तस्माद् देवताज्ञानमपि सपणते, इत्यल विस्तरेणेति ॥ ११४१ ॥

आह- किं ज्ञानं सर्वेष्वेव निष्क्रियम् १, किं वा कांविदेव विशिष्टां 'क्रियामपिकृत्य कश्चिन्क्रियम् १ इति । अत्रोपपत्ते- वस्तु-परिच्छेदमार्गं तद् करोति, तत्कारणादेव च सत्कारिकाणतया जीवस्य चारित्रक्रियां जनयति, यशु विशिष्टं मोक्षलक्षण कार्यं, तत्किर्पितकं ज्ञानमानन्तार्येण न भवति, इत्येतद् दिदर्शयितुः, तथा परमार्गं च सक्त्यवितुगार-

वैस्तुपरिच्छेयफल इवेज्ज किरियाफलं च तो नाण । न उ निव्वत्तयमिद्द सुख चिय ज तओऽमिहिय ॥११४२॥
'किरियाफलं ति' कियेव फलं वस्य तद् क्रियाफलम् । केपं सुमम् ॥ इति बोधयमाचार्यो ॥ ११४२ ॥

किं पुनरभिरुहम् १, इत्याह-

सुंयनाणाम्मि वि जीवो वट्ठतो सो न पात्तणइ मोक्ख । जौ तव-सजममइए जोगे न चएइ वोडु जे ॥११४३॥

शुनज्ञानेऽपि, अपिचण्दाइ मत्थादिज्ञानेनपि जीवो वर्तमानः सन् न प्राप्नोति मोक्षम्, इत्यनेन प्रतिज्ञार्यः सूचितः । यः कथ-

१ गगलात् कुतो, यन्त्रते तद् समयमभिवद्धदेवतोपरितत् । किर्याकृतमेव यतो न मन्त्रमज्ञानोपयोगस्य ॥ ११४१ ॥ २ क म 'किर्यां यम' ।

३ वस्तुपरिच्छेदफल भवेत् क्रियाफलं च एवो मानम् । न तु निर्वर्तकमिति सुदुर्लभं तत् ततोऽमिहियम् ॥११४२॥

४ कुतज्ञानेऽपि जीवो वर्तमानः स न प्राप्नोति मोक्षम् । यत्तत्त्व-रूपमवयवत् बोधान् न कल्पतीति योमुद् ॥ ११४३ ॥

भूतः?, इत्याह— यस्तपः-संयमात्मकान् योगान् न शक्नोति बाँडुम्, इत्यनेन हेत्वर्थ इति । दृष्टान्तस्त्वभ्यूहः, वक्ष्यति वा ॥ इति निर्युक्तिगार्थार्थः ॥ ११४३ ॥

अथ सूचितप्रयोगम्, वक्ष्यमाणनिर्युक्तिगाथासंबन्धं च विवक्षुराह—

संस्क्रियविरहाओ न इच्छियसंपावयं ति नाणं ति । मग्गणू वोऽच्चिट्ठो वायविहीणोऽहवा पोओ ॥११४४॥
केवलमेव ज्ञानं नेरिसितार्थसंप्रापकम्, सत्कियाञ्छन्त्यत्वात्, यथा— स्वसमीहितदेशप्रापणक्षमसचेष्टाविरहितो मार्गज्ञः पुरुषः स्वाभिलषितदेशाप्तापकः । अथवा, सौत्र एव दृष्टान्तः, यथा— ईप्सितदिक्संप्रापकत्वात्सत्कियारहितः पोत ईप्सितदिगसंप्रापकः, सत्कियारिरहितं च ज्ञानम्, तस्माद् नेष्टार्थसंपादकं तत् ॥ इति गार्थार्थः ॥ ११४४ ॥

तथाहि—

जह छेयलद्धनिज्जामओ वि वाणियग्गइच्छियं भूमिं । वाएण विणा पोओ न चएइ महण्वं तरिउं ॥११४५॥
तह नाणलद्धनिज्जामओ वि सिद्धिवसहिं न पाउणइ । निउणो वि जीवपोओ तव-संजममारुयविहीणो ॥११४६॥
संसारसागराओ उब्भुडो मा पुणो निबुजेजा । चरणगुणविप्पहीणो बुडुइ सुवहुं पि जाणंतो ॥११४७॥

छेको दक्षो लब्धः प्राप्तो निर्यामको येन पोतेन स तथाविधः, अपिशब्दात् सुकूर्णधाराद्यधिष्ठितोऽपि वणिज इष्टां वणिगिष्टां तौ भूमिं महार्णवं तीर्त्वा वातेन विना पोतो न शक्नोति 'माप्नुम्' इति वाक्यशेषः । उपनयमाह— तथा श्रुतज्ञानलब्धनिर्यामकोऽपि, अपिशब्दात् सुनिपुणभक्तिकर्णधारद्यधिष्ठितोऽपि संयम-तपो-नियममारुतसत्कियारहितो निपुणोऽपि जीवपोतो भवार्णवं तीर्त्वा सन्मनोरथ-वणिजोऽभिमेतां सिद्धिवसतिं न प्राप्नोति । तस्मात् तपः-संयमाद्युष्टानेऽप्रमादवता भवितव्यमिति ।

तथा चोपदेशमाह— 'संसारेत्यादि' विनेयस्योपदिश्यते— भो देवाद्युप्रिय ! कथं कथमपि महता कष्टेनातिदुर्लभं श्रीसर्वज्ञधर्मा-

१ सत्कियाविरहाय् नेप्सितसंप्रापकमिति ज्ञानमिति । मार्गज्ञो वाऽचेष्टो वात्तविहीनोऽयवा पोतः ॥ ११४४ ॥ २ प. छ. 'वाऽच्चिट्ठो' ।

३ यथा छेकलब्धनिर्यामकोऽपि वणिगिष्टा भूमिम् । वातेन विना पोतो न शक्नोति महार्णवं तरीतुम् ॥ ११४५ ॥

तथा ज्ञानलब्धनिर्यामकोऽपि सिद्धिवसतिं न प्राप्नोति । निपुणोऽपि जीवपोतस्तपः-संयममारुतविहीनः ॥ ११४६ ॥

संसारसागरादुन्मत्तो मा पुनर्निबुडी । चरणगुणविमर्दीणो पुवति सुवहूपि जानन् ॥ ११४७ ॥ ४ क. ग. 'विपुणो' ।

नित्त मनुष्यजन्म तस्या लभ्यम् । तद्धायाच्च ससारसागरादुन्मथ्य इवोन्मथस्त्वं वर्तसे । अतश्चरणकरणाद्यनुष्ठानभावेन मा तत्रैव निवा-
हीरिति । न च इत्थं न्यम्- विनिष्ठपुत्रज्ञानयुक्तोऽहं तद्वर्त्तनेन च स्तुपरिज्ञानभावादेव द्युक्तिमासादयिष्यामीति । यतश्चरणगुणविमर्शिनः
सुखद्वयं भुतज्ञानेन जानन्न दृढति निपज्जति पुनरपि ससारसमुद्रे । अतो ज्ञानमात्रमुत्तरमवष्टम्भमपराय चरणकरणाद्यनुष्ठानं एवोद्यमो
विधेयः ॥ इति निर्युक्तिगाथाप्रयार्थः ॥ ११४५ ॥ ११४६ ॥ ११४७ ॥

द्वतीयगाथाप्रयार्थं प्राप्यकारो दृष्टान्तेनार-

ससारसागरादो कुन्मो इव कम्पचम्पविवरेण । उन्मज्जितमिह जड्गणं नाणादृपगासमासज ॥ ११४८ ॥
दुल्लहं पि जाणमाणो सयणसिणोद्वाहणा तय तथो । सज्जमकिरियारहिओ तत्थेव पुणो निदुत्तेज्जा ॥ ११४९ ॥

अयमत्र भावार्थः- यथा कश्चित् कूर्मः कच्छपस्तृणपत्रपटलमधुरातिनिषिद्धसेवासाध्यादितोदकान्यकारमश्वशान्तर्गतोऽमेकज-
लुपरसोभादिव्यसनव्यपितमानसः सर्वतः परिभ्रमन् कवमपि सेवास्वरूपमासाद्य तेनैवोपरि निर्गत्य च श्वरस्पर्शेण चन्द्रपट्टिकास्पर्शसु-
खमनुभूय भूयोऽपि स्वानुभूताऽन्यनलचरस्तेहाकुलविषयः, तेषामपि वराकाणामष्टरुन्याणानामहमिदं सुरलोककल्पं किमपि दर्शयामि,
इत्यवधार्य पुनस्तदेव ब्रवमप्य ब्रवीष्टः । अथ समाहृत्यैवमलचरहृन्दस्वद्रुमोपलभ्यते पर्यटन्, अपरपरं च फलतरं व्यसनमनुभवति । एवम-
यमपि बीजकच्छपोऽनादिकर्मसंतानाच्छादितान् विषयाज्ञानतिमिरादुलगाद् विविधविश्रो नेत्रव्यथा-चर-कुष्ठ भगन्दरादिशारीरे-दृष्टिमयो-
गाऽनिष्टसंयोगादिमानसदुःखनलचरसमूहादुलगात् ससारसागरात् कचश्चिदेव मनुष्यमवभासिगोचरमौदयलक्षण रम्भमासाद्य मनु-
पत्यभास्योन्मग्नः सन् भिनवरेन्द्रवन्त्रवचचन्द्रिकासममसुखमनुभूय 'दुष्पापोऽयं मिनवचनवोपिस्वामः' इत्येव जानन्नपि स्वजनस्नेहवि-
षयादुरक्तचित्ततया पुनरपि तत्रैव भवसागरे निमज्जेत् । अत उच्यते- 'मा त्वमित्ययमिमेव भवसागरे निमाह्वी, किन्तु सवदनुष्ठाने-
न्यममादपरो भव' इति ।

अक्षरार्थस्तु सुगम एव, नवरं मनुष्यमवभास्यावारकर्मणं चर्यं सेवाकः कर्मचर्यं तस्य विवरोऽनुदयावस्था तेन । 'अणमित्यादि'
ज्ञेयं ज्ञानादिमकाचं ज्ञान-दुर्ध्वेन-चारित्र्यस्वरूपावबोधोपात्तकं तत्त्वरूपमवकादिद्वारेण गुरुभ्यः समसायेति । 'तयं ति' ज्ञानादिमकाचं दुर्ल-
भं

१ ससारसागरात् कूर्म इव कर्मचर्यविवरेण । अन्तर्गतो जैनं श्वरस्पर्शकलासाय ॥ ११४८ ॥
दुर्लभमपि सागरं लज्जमस्तेहादिना कथं कथा । लवकजिनारविस्सत्तैव पुनर्विजुगेर ॥ ११४९ ॥

भूमि 'जानान' इत्यत्र संवध्यते, स्वजनस्नेहादिना ततो विभोजितः संप्रपक्रियारहितः पुनरपि तत्रैव भवसागरे निमज्जेदेय संसारि-
जीवः ॥ इति गाथाद्वयार्थः ॥ ११४८ ॥ ११४९ ॥

अत्र प्रेरकः ग्राह—

आहृण्णाणी कुम्भो पुणो निमज्जेज्ज न उण तज्जाणी । सक्कियापरिहीणो बुद्ध इ नाणी जहन्नाणी ॥ ११५० ॥
नेच्छइयनयमएण अन्नाणी चेव सो सुणन्तो वि । नाणफलाभावाओ कुम्भो व निबुद्धए भवोहे ॥ ११५१ ॥

आह परः— ननु चाज्ञानी हिता-अहितविभागपरिज्ञानशून्यः पुनरपि तत्रैव जले निमज्जेत् कूर्मः, नेह किमपि चित्रम् । एतदु न
विदुषां मतं यत्— जैनमार्गज्ञो हिता-अहितविभागेत्ता ज्ञान्यपि भवसागरे पुनर्निमज्जति । अत्राचार्यः ग्राह— ज्ञान्यपि पुनर्भवसागरे निमज्ज
ति, सत्क्रियाविरहात्, अज्ञानिकूर्मवत् समुद्र इति । 'वा' इत्यथा, निश्चयनयमेतन जानन्नप्यज्ञान्येवासौ सत्क्रियापरिहीणः, ज्ञानफलस्य
विरतेरभावात् । अतोऽज्ञानिकूर्म इव पुनर्बुद्धति निमज्जति भवौघे संसारसमुद्रसंवन्धिनि जन्म-जरौ-ऽऽमय-मरणसलिलप्रवाहे ॥ इति
गाथाद्वयार्थः ॥ ११५० ॥ ११५१ ॥

अत एवाह निर्युक्तिकारः—

सुबहुं पि सुयमहीयं किं काही चरणविप्पहीणस्स । अंधस्स जह पलित्ता दीवसयसहस्सकोडी वि ? ॥ ११५२ ॥
सुबहपि श्रुतमधीतं चरणविप्रहीणस्य निश्चयतोऽज्ञानमेव । अतस्तस्य फलशून्यत्वादकिञ्चित्करमेव । यथाऽन्यस्य दीप-
शतसहस्रकोट्यपि प्रदीप्ता न किञ्चित् करोति । दीपानां शतसहस्राणि लप्ता इत्यर्थः, तेषां कोटी, अपिशब्दात् तद्बुद्ध्यादिकोटयोऽपि ॥
इति निर्युक्तिगार्थः ॥ ११५२ ॥

अथ भाष्यम्—

संतं पि तमण्णाणं नाणफलाभावओ सुबहुयं पि । सक्कियापरिहीणं अंधस्स पईवकोडि व्व ॥ ११५३ ॥

१ आहज्ञानी कूर्मः पुनर्निमज्जेत् न पुनस्तज्जानी । सत्क्रियापरिहीणो गृह्णति ज्ञानी यथाऽज्ञानी ॥ ११५० ॥

नैश्रविकनयमतेनाऽज्ञानमेव स जानन्नपि । ज्ञानफलाभावात् कूर्म इव निबुद्धे भवौघे ॥ ११५१ ॥ २ क. ग. 'रामर' ।

३ सुबहपि श्रुतमधीतं किं करिष्यति चरणविप्रहीणस्य । अन्यथा यथा प्रदीप्ता दीपशतसहस्रकोटिरपि ? ॥ ११५२ ॥

४ सदपि तदज्ञानं ज्ञानफलाभावात् सुबहुकमपि । सत्क्रियापरिहीणमन्यथा प्रदीपकोटिरपि ॥ ११५३ ॥

विशेषा०

॥५१९॥

नतायैव ॥ ११५३ ॥

अत्र मेरुद्विषास्य परिहरति—

अधोऽणवबोहो क्षिय बोहफलं पुण सुयं किमण्णाणं । बोहो वि तओ विफलो तस्स जमंघस्स च ववोहो ॥ ११५४ ॥

आह— नन्वत्र दृष्टान्त-दार्ष्टान्तिकयोर्वैषम्यमेव, यतोऽज्योऽनरचोष एव । न सखु तस्य बहुभिरपि मदीपकोटिभिः मञ्जलिताभि-
र्घटाद्यवबोषो जन्यते, स्वयं बहुविकल्पात् तस्य । भुतज्ञानं तु सज्जचक्षुषः मदीपवद् बोधफलमेव, ततः किमिदमज्ञानमभिधीयते ?—
किमिति केवलायीतुतस्य तदभिज्ञित्तरुण्यते ? इति भावः । अथोचय— बोधोऽपि तन्मोक्षो भुतजनितस्तस्य चरणहीनस्य विफलो
यस्मात्, तस्मादेवबोष एवेति भावः, यथाऽज्यस्य 'अवबोहो वि' अवबोषः ॥ इति गाथाह्वयार्थः ॥ ११५४ ॥

व्यतिरेकगार—

अप्य पि सुयमहीय पगासय होइ चरणजुचस्स । एकको वि जह पईवो सचक्खुअस्सा पयासेइ ॥ ११५५ ॥

अद्वयमपि भुतमपीत चरणयुक्तस्य तदेतत्त्वात् प्रकाशकं भवति— प्रकाशकं भण्यते, क्रियापौरुषेन सफलत्वाग्नान्तरेण व्यप
विषयत इति तात्पर्यम् । ययैकोऽपि मदीपो ऐवो-पादेयपरिहारो पादानादिक्रियादेतुत्वाच्चक्षुष्यतः प्रकाशयति प्रकाशको भण्यते ॥ इति
निर्युक्तिगाथार्थः ॥ ११५५ ॥

भाष्यम्—

प्रकिरियाफलसमवबो अय्य पि सुयं पगासय होइ । एको वि तु चक्खुमओ किरियाफलदो जह पईवो ॥ ११५६ ॥

पूर्वार्थस्यान्ते 'चरणयुक्तस्य' इति शेषः । शेषमुक्तार्यमेव ॥ ११५६ ॥

वक्ष्यमाणद्वयं सवन्धयगार—

न हि नाण विफल चिय किस्सेफल्यय पि चरणरहियस्स । निप्पलपरिवहणाओ चदणमारो खरस्सेव ॥ ११५७ ॥

१ अण्वोऽनरचोष एव बोधफलं पुनः कुल विमलानन्द । बोधोऽपि सत्वे विमलतस्य चरणपरिवेष्टाद्यवबोषः ॥ ११५७ म १ य उ 'एवो' ।

२ अल्पमपि भुतमपीत प्रकाशकं भवति चरणयुक्तस्य । एकोऽपि यत्न अवरीत सचक्षुषः प्रकाशयति ॥ ११५७ म

३ किरियाफलसमवबोहोऽयमपि सुतं प्रकाशकं भवति । एकोऽपि सखु चक्षुष्यतः विद्याफलदो यत्न अवरीतः ॥ ११५७ म

४ न हि नाण विफलमेव केवलफलमपि चरणरहितस्य । निष्कलपरिवहणाद्यवबोषात् खरस्सेव ॥ ११५७ म

न हि ज्ञानं चरणरहितस्य विफलम्, इत्येतावतैव तिष्ठति, किन्तु पठन-गुणन-चिन्तनादिभिः क्लेशफलदमपि भवति, यथा निष्फलवहनाच्चन्दनकाष्ठभारः खरस्य विफलः, क्लेशमद्वयः ॥ ११५७ ॥

तथाचाह निर्वृत्तिकारः—

जैहा खरो चंदणभारवाही भारस्स भागी न उ चंदणरस्स ।

एवं खु नाणी चरणेण हीणो नाणस्स भागी न उ सुगईए ॥ ११५८ ॥

यथैह खरश्चन्दनकाष्ठभारमुद्वहंस्तज्जनिताश्रमादिकृष्टभाजनमेव भवति, न तु चन्दनस्य तद्रसोपकल्पितविलेपनादिभाग् भवतीत्यर्थः । एवं चरणेन हीनः श्रुतज्ञान्यपि तद्भारमुद्वहन् ज्ञानभागमेव भवति— तत्पठन-परावर्तने-चिन्तनादिकृतकृष्टभाजनमेव भवतीत्यर्थः, न तु सुदेवत्वं-सुमानुपत्वं-सिद्धिलक्षणायाः सुगतेरिति ॥ ११५८ ॥

अथ मा भूदित्यं विनयेस्यैकान्तेन ज्ञानेऽनादरः, क्रियायां चैतच्छून्यायामपि पक्षपातः, इत्यतो द्वयोरपि केवलयोरिष्टफलासाधकत्वमुपदर्शयन्नाह—

हैयं नाणं क्रियाहीणं हया अन्नाणओ क्रिया । पासंतो पज्जुलो दड्ढो धावमाणो य अंधओ ॥ ११५९ ॥

अत्राक्षरार्थः सुगम एव, भावार्थं तु भाष्यकारो वक्ष्यति ॥ इति निर्वृत्तिकृत्त-श्लोकार्थः ॥ ११५९ ॥

अथ भाष्यकारोऽनन्तरं क्तश्लोकभावार्थमाह—

हैयंभिह नाणं किरियाहीणं तिं जओ हयं तिं जं विफलं । लोयणविन्नाणं पित्र पंगुरस्स महानगरदोहे ॥ ११६० ॥
कोहिइ नाणच्चायं किरियाए चेव मोक्खमिच्छंतो । मा सीसो, तो भन्नइ हया य अन्नाणओ किरिया ॥ ११६१ ॥
हंतंभिह ज्ञानम् । किंविशिष्टम् ?, इत्याह— क्रियाहीनमिति यत्र चारित्रक्रिया नास्तीत्यर्थः । ननु कथं क्रियाहीनं ज्ञानं इत-

१ यथा खरश्चन्दनभारवाही भारस्स भागी न तु चन्दनस्य । एवं बहु ज्ञानी परलेन हीनो ज्ञानस्य भागी न तु सुगतेः ॥ ११५८ ॥

२ इतं ज्ञानं क्रियाहीनं इत्याऽज्ञानतः क्रिया । परमं परमं पदं यो धावमानश्चान्यथः ॥ ११५९ ॥

३ इतंभिह ज्ञानं क्रियाहीनमिति यतो हतमिति यत् विफलम् । लोचनविज्ञानमिव पद्मेर्महानगरादे ॥ ११६० ॥

कार्यज्ञानस्यानं क्रियैव मोक्षमिच्छन् । मा तिलस्ततो भण्यते इत्या पाठान्ततः क्रिया ॥ ११६१ ॥ ४ क. ग. 'हि य ना' ।

मुच्यते । इत्याह- यतो यस्याद् यद् विफलं तदिह एवं विचक्षितम्, फलं च ज्ञानस्य क्रियत्, तदा ज्ञानफलं ज्ञानं । अत्र च प्रयोगः- इतो ज्ञानमेव केवलम्, सत्क्रियादीनत्वात्, महानगरप्रदीपनकदाहे पलायनक्रियारहितपशुलोचनज्ञान-
रूपे, नान्यत् । अत्र च प्रयोगः- इतो ज्ञानमेव केवलम्, सत्क्रियादीनत्वात्, महानगरप्रदीपनकदाहे पलायनक्रियारहितपशुलोचनज्ञान-
वदिति । एवमुक्ते सति क्रियात् एव मोक्षमिच्छन् ज्ञानेज्जाहलत्प्राणं या कार्पाच्छिष्याः । इत्यतो भव्यते- इत्याज्ञानतः क्रिया । इता
मोक्षलक्षणफलरहितज्ञानपरिपरीता निहवादेः क्रिया, सम्यग्देहि ज्ञानोपयोगशून्यस्य क्रिया इतेव, तथाविधफलविकलत्वाद्,
सर्वतः संकल्पदीप्तनगरे दूषणानुपराधयिमुलपलायमानान्वगतिक्रियावदिति । तस्मादन्योन्यापेक्षे समुदिते एव ज्ञानं क्रिये मोक्षस्य
साधनमेष्टये, न प्रत्येकमिति ॥ ११६० ॥ ११६१ ॥

एतेदेवार-

अहंसंकडपुरवाह्मि अथपरिधावणाह्मिकिरियं च । तेण नोभावैक्त्वा साहणमिह नाण-किरियाओ ॥११६२॥

‘गर्वापेव ॥ ११६२ ॥

अत्र परः आह-

मैसेयमभायाओ निब्बाण समुदियासु वि न जुत्त । नाण-किरियासु वोचु सिकतासमुदायतेल्लव ॥११६३॥

आह- ननु भवत्प्रतिपादितन्यायेन प्रत्येकावस्थार्थां ज्ञानं क्रिययोर्निर्वाणसावकसामर्थ्याभावात् समुदित्वाभ्यामपि ज्ञानं क्रिया-
भ्यां निर्वाणं वर्णते न युक्तम्, सिकतासमुदाये तैलवत् । अत्र प्रयोगः- इह यद् यतः प्रत्येकावस्थार्था मोक्षपथे, तत् सतः समु
दायेऽपि न भवति, यथा सिकताकणेषु प्रत्येकममवत् तैलं तत्समुदायेऽपि न भवति, न चापथे च प्रत्येकं ज्ञानं क्रियाभ्यां मोक्षः,
अतस्तत्समुदायादप्यसौ न युज्यत इति । तदेतदयुक्तम्, प्रत्यक्षपरिस्त्वत्वात्, यथाहि- इत्वं तन्तु-चक्रं चीकरादिभ्यः प्रत्येकममवत्तोऽपि
तत्समुदायाद् पटादिपदार्थसार्थाः प्रादुर्भवन्तो हवन्त्ये, अतोऽद्यस्य मोक्षस्यापि ज्ञानं क्रियासमुदायात् प्रादुर्भूतिरविरुद्धेवेति ॥११६२॥

किञ्च,

‘वीसु न सज्जहं धियं सिकतातोछं व साहणामावो । देसोवगारिया जा सा समवायमि सयुण्णा ॥११६४॥

१ अतिस्वेच्छदुरातोऽन्यपरिधावणाधिक्येव । तेनाऽन्योन्यापेक्षे सावभाविह ज्ञानं क्रिय ॥ ११६२ ॥

२ प्रत्येकमभावात् विनामं समुदितयोपि न युक्तम् । ज्ञानं क्रिययोर्निर्वाण सावकसामर्थ्याभावात् समुदित्वाभ्यामपि ज्ञानं क्रियाभ्यां मोक्षः ।

३ विषयम् न सर्वेष्वेव सिकतावैकमिह सावभावात् । देसोपगारिया वा सा समवाये सयुण्णा ॥ ११६४ ॥

न च विष्वक् पृथक् सर्वथैव सिकताकणानां तैल इव साध्ये ज्ञान-क्रिययोर्मोक्षं प्रति साधनत्वाभावः, किन्तु या च यावती च तयोर्मोक्षं प्रति देशोपक्रान्तिता प्रत्येकावस्थायाप्यस्ति, सा च सद्युदाये संपूर्णा भवति, इत्येतावान् विशेषः, अतः संयोग एव ज्ञान-क्रिययोः कार्यसिद्धिः ॥ इति गाथापञ्चकार्थः ॥ ११६४ ॥

एतदेवाह—

संजोगसिद्धीद् फलं वयंति न ह्युगचक्केण रहो पयाइ ।

अंधो य पंगू य वणे समिच्चा ते संपउत्ता नगरं पविट्ठा ॥ ११६५ ॥

ज्ञान-क्रिययोः संयोगनिष्पत्तावेव मोक्षलक्षणं फलमाचक्षते तीर्थकराः । न हि लोकेऽप्येकचक्रेण रथः प्रवर्तते । एवमन्यदपि सर्वं सामग्रीजन्यमेव कार्यमवगन्तव्यम् । तथा चान्य-पद्म्युदाहरणमिह वक्तव्यम्; तथा- कस्यापि नगरस्य सत्को लोकः कुतोऽपि राजभयादरण्यं गतः । तत्रापि तत्स्वरथादीभयाद् वाहनादिकमुज्जित्वा मपलायितः । अन्य-पद्म्यु पुनरनाथो तत्रैव स्थितौ । तत्र च दवाग्नौ सर्वतः प्रदीप्ते तौ परस्परं संप्रयुक्तौ । एतुर्न्धेन स्वस्कन्धमारोपितः । स चान्यस्य सम-विषम-स्थानु-कण्टकादिकं कथयति । अतस्तस्य सत्केन चाधुपज्ञानेन, अन्यसत्कया च गतिक्रियया सम्पन् मार्गप्रवृत्त्या क्षेपेण नगरं प्रविष्टानिति । एवं सर्वत्र संयोगाद् फलसिद्धिर्भावनीया ॥ इति निर्युक्तिवृत्तार्थः ॥ ११६५ ॥

अत्र भाष्यम्—

दुर्गसंजोगमि फलं सम्मकिरिओ-वलच्चिभावाओ । इट्पुरागमणं पिव संजोए अन्ध-पंगूणं ॥ ११६६ ॥

वइरेगो जं विफलं न तत्थ सम्मकिरिओ-वलच्छीओ । दीसंति गमणविफले जहेगचक्के भुवि रहम्मि ॥ ११६७ ॥

अनेन गाथाद्वयेन प्रस्तुतार्थसिद्धयेऽन्य-न्यतरेकप्रयोगौ निर्दिष्टौ; तथाहि— द्विकं ज्ञान-क्रियालक्षणं तत्संयोग एव फलं मोक्ष-

१ मंगोनागिद्धी फलं वदन्ति न सात्त्विकचक्रेण रथः प्रयाति । अन्यथा पङ्गुय गने समेल्य तौ मंगुलौ नगरं प्रविष्टौ ॥ ११६५ ॥

२ द्विकसंयोगे फलं भाग्यलक्षितो-गलक्षिभवावाह । इट्पुराऽऽगमनापि मंगोतेऽन्य-पंगूयोः ॥ ११६६ ॥

इयतिरेको यद् विफलं न तत्र तस्यलक्षितो-गलक्ष्यी । इत्येते गमनविक्रान्ते ययैरुचके भुवि रथे ॥ ११६७ ॥ ३ क. ग. 'क्षफलं भ' ।

लक्षणं भवति । कुतः ? अत्र संयोगे सम्यक्क्रियो-यत्नविषयावादिति । क्रिया चारित्ररूपा, उपलब्धिस्तु ज्ञानम् । इह यत्र यत्र सम्यक्-
क्रिया-ज्ञाने तत्र तत्रैष्टक्यसिद्धिः, यथाऽन्य यदुसम्यक्क्रिया ज्ञानसंयोगे, सम्यक्क्रिया ज्ञाने चात्र द्वयसंयोगे, तस्मादतो मोक्षफलसिद्धिः ।
इत्यन्यत्रययोगः । अयं व्यतिरेकप्रयोग उच्यते- यद् विकलं न तत्र सम्यक्क्रिया ज्ञाने इत्येते, यथा मुनि पृथिव्यां गतिक्रियारहिते
वियदितैकचक्रे रये, सम्यक्क्रिया-ज्ञाने चात्र द्वयसंयोगे, तस्मादतो मोक्षफलमभिरिति ॥ ११६७ ॥

वक्ष्यमाणनिर्मुक्तिगाथासंबन्धनार्थमार-

सैहकारित्वे तेसि किं केणोपकुर्वते सहावेण । नाण-वरणाणमहया सहावनिन्दारणमियार्णि ॥ ११६८ ॥

आह- ज्ञान क्रिययोः सङ्कारित्वे सति किं केन स्वभावेनोपकुर्वते- किमविवेकेणोपकुर्वतः, क्षिप्रिकाशरूपरूपसंयातवत् ? ।
आहोसिद्द विप्रस्यभारतया, गतिक्रियायां नवन-वरणादिवत् ? । अत्रोच्यते- विप्रस्यभावतया, यत आह- 'नाणं पयासय-
मित्यादि' । इत्येता वक्ष्यमाणगाथायाः प्रस्तावना । अथवा, ससिद्धाऽप्या प्रस्तावनेष्वप्येते, यथा- वयोरेव ज्ञान-वरणयोरिदानीं समाव-
निर्यारणे क्रियते । इति ससिद्धे विस्तरकृत एव भेदः, न तु पारमार्थिकः ॥ इति गाथाप्रारम्भः ॥ ११६८ ॥

नैण पयासय सौहृदो तवो सज्जो यं गुत्तिकरो । तिष्ठ पि समाओगे भोक्स्वो जिणसासणे भणिजो ॥ ११६९ ॥

इह यथा किञ्चिदुद्वाद्धारं बहुवातायनमाकच्छिन्नं वाताकुट्यादिप्रतुरेण-कचवरपूरितं धूम्रपट्टम् । तत्र यं वस्तुकायः कोऽपि
यद् शुभोभयिप्रद्वारवावायनजालकानि सर्वोपपि धासरेणु कचवरप्रवेशनिषार्थं त्यजयति । मध्ये यं मदीयं प्रवक्ष्यति । पुरुषं यं
कचवरपाराकर्षणाय भ्यापारयति । तत्र यं मदीयो रेष्वादिपल्लमकाशान्वयापारेणोपकुर्वते, द्वारादिस्थानं तु बालरेष्वादिमवेष्टानिषेन,
शुष्पस्तु रेष्वायाकर्षणतः तच्छोषनेन । एवमिहपि जीवाणवरक उद्वाटावद्वारः सत्पुणश्चत्यो विष्वात्वादिरेत्वाकुट्यकर्मकचवरपूरितो
मुक्तिसुखनिवासहेतोः शोषनीयो वर्तते । तत्र च मदीयस्थानीय ज्ञानं जीवादिवस्तुनां प्रकाशकम्, तपस्तु पुरुषस्थानीय कर्मकचवरकोष-
कात्, सयमस्तु द्वारादिस्थानकस्यो मुक्तिरुतो नूनकर्मकचवरप्रवेशनिषेधकः । एवं त्रयाणामपि ज्ञानादीनां समायोगे सयमाये मोक्षो
जीपस्य विनश्वराने भणितः । एवं शुद्धशरणे जीवमन्दिरे सिद्धिसुखानि सुततं निवसन्ति ॥ इति निर्मुक्तिगाथार्थः ॥ ११६९ ॥

१ सङ्कारित्वे सयोः किं केनोपकुर्वते समावेद ? । ज्ञान-वरणोत्तराः स्वभावविचारविशारदीय ॥ ११६८ ॥

२ यत्नं प्रकाशकं शोषकं द्वारा चोत्सवः मुक्तिरुतः । इवाप्यस्मिन् विनश्वराने भणितः ॥ ११६९ ॥

आह— ननु जीवापरकशोधने किमिति ज्ञानादीनां त्रितयमप्यपेक्ष्यते, यावताऽन्यतरेणेकेनापि तच्छुद्धिर्भविष्यति?, इत्या-
शङ्क्यैकैकस्मात् कार्यसिद्धिनिराकरणेन त्रितयसमुदायदेव तत्सिद्धिं समर्थयन्नाह भाष्यकारः—

असहायमसोहिकरं नाणमिह पगासमेत्तभावाओ । सोहेइ घरकयारं जह सुपगासो वि न पईवो ॥११७०॥
नय सब्वविसोहिकरी किरिया वि जमपगासधम्मा सा । जह न तमोगेहमलं नराकिरिया सब्वहा हरइ ॥११७१॥
दीवाइययासं पुण सक्किरियाए विसोहियकयारं । संवरियकयागागमदारं सुद्धं धरं होइ ॥ ११७२ ॥
तह नाणदीत्रविमलं तवकिरियासुद्धकम्मयकयारं । संजमसंवरियसुहं जीवघरं होइ सुविसुद्धं ॥ ११७३ ॥

इह न ज्ञानमसहायमेकाक्येव शोधयितुमलम्, प्रकाशमात्रस्वायत्नात्, यदक्रियं प्रकाशमात्रस्वभावं न तद् विशुद्धिकरं दृष्टम्,
यथा न शृहरजो-मलविशुद्धिकृद् दीपः, यच्च विशुद्धिकरं न तत् प्रकाशमात्रस्वभावम्, यथेष्टा-ऽनिष्टप्राप्ति-परिहारपरिस्सन्दवान् नय-
नादिप्रकाशधर्मा देवदत्तः, प्रकाशमात्रस्वभावं च ज्ञानम्, तस्मादसहायत्वाद् न विशुद्धिकरं तदिति । क्रियापेक्षाकिनी न सर्वशुद्धिकरी,
अप्रकाशधर्मकत्वात्, यद् यदप्रकाशधर्मकं न तत् सर्वविशुद्धिकरम्, यथा न समस्तशृहरजो-मलविशुद्धयेऽन्यक्रिया, चक्षुष्मतो वा क्रिया
यथा तमोयुक्तं शुहं तमोशुहं तस्य न सर्वविशुद्धयेऽलम्, या च सर्वविशुद्धयेऽलं न साऽप्रकाशस्वभावा, यथा चक्षुष्मतो नरस्य वित्तम-
स्कृत्यहे समस्तरजो-मलापनयनक्रिया, अप्रकाशस्वभावा चैकाकिनी क्रिया, अतो न सर्वविशुद्धिकरीति ।

त्रितयादपि सञ्चिन्तात् तर्हि शुद्धिर्न भविष्यतीति चेत् । नैवम्, इत्याह— दीपादिप्रकाशं पुनर्यथा शुहं सत्क्रियया विस्त्रोधित-
कचवरं संवृतकचवरागमहेतुभूतदारं सर्वथा शुद्धं भवति; तथा तेनैव प्रकारेण ज्ञानदीपविमलितं तपःक्रियया शोधितकर्मकचवरं संयमेन
संवृतसमस्ताश्रवदारं जीवशुहं सुविशुद्धं सिद्धिसुखसंदाहनिवासायोग्यं भवतीत्यर्थे इति ॥ ११७० ॥ ११७१ ॥ ११७२ ॥ ११७३ ॥

आह— ननु पूर्वं ज्ञान-क्रियालक्षणाद् द्रव्याद् मोक्षः, इदानीं तु ज्ञान-तपः-संयमरूपात् त्रितयादिसाधुच्यते, इति कथं न पूर्वो-

१ असहायमशुद्धिकरं ज्ञानमिह प्रकाशमात्रभावात् । गोपयति शुद्धकचवरं यथा सुमकाशोऽपि न प्रदीपः ॥ ११७० ॥

न च सर्वविशुद्धिकरी क्रियाऽपि यदप्रकाशधर्मो मा । यथा न तमोगेहमलं नराक्रिया सर्वथा हरति ॥ ११७१ ॥

दीपादिप्रकाशं पुनः सत्क्रियया विस्त्रोधितकचवरम् । मंगलकचरागमदारं शुद्धं शुहं भवति ॥ ११७२ ॥

तथा ज्ञान-दीपविमलं तपःक्रियाशुद्धकर्मकचवरम् । संयमसंयुतयुतं गोपयुहं भवति सुविशुद्धम् ॥ ११७३ ॥

परविरोधः ? इत्यादिप्रश्नार्थ—

संज्ञमन्तवोमई ज सवरनिज्वरफला मया किरिया । तो तिगसजोगो वि हु ताउ खिय नाण-किरियाओ ॥१७४॥

संयम-तपोमयी संवर-निर्जरफला च यद् यस्मात् तीर्थंकर गणधराणां यत्ता समता क्रिया, ततस्तस्मादज्ञान तपः संयमरूपोद्धि-
कसंयोगोऽप्यसौ ते एव धूयैति ज्ञान क्रिये, नापिर्ह किञ्चिदिति । इदमुक्तं भवति— एकैव चारित्रक्रिया संयम-तपोभेदाद् द्विधा भिद्यते,
तपः-संयमरूपत्वाचारिण्यस्य । अत एव संवरो निर्जरा च तस्याः फलम्, संयमस्याऽऽभ्यवद्वारसंवररोतत्वात्, तपसस्तु कथं निर्जराकार-
णत्वात् । अतो यद्यपीह ज्ञानादित्रयाद् भोक्ष उच्यते, तथापि तपः सयवयोः किंचिदायामेवैकस्यामन्तर्भावज्ञान क्रियालक्षणद्वयादेवा-
ऽयम्, इति न क्वचिद् विरोधः ।

अपरस्तार— ननु “संयमर्ग्येन ज्ञान-चारित्र्याणि भोक्षणार्गः” इति श्रुतिद्वय, अथ तु ज्ञान-चारित्र्याभ्यां स प्रविषायते, इति
कथं न विरोधः ? । एतदप्युक्तम्, अभिजायापरिज्ञानात्, एतो ज्ञानप्रणेनेवेह सम्यक्सम्भासिष्यते, सम्यक्स्वयन्तरेण ज्ञानस्याऽप्यभा-
वाद्, निष्प्राप्त्युद्दिज्ञानस्याज्ञानत्वेनाऽस्तकृत्यविषादनाद्, तथा, ज्ञानविशेष एव सम्यक्त्वम्, इति प्रागत्राप्युक्तमेव, तद्यथा—

‘भोगमवाप-धिर्नो हसणमिहं अदोगाहे-राजो । अहं तच्छर्हं सम्भं रोहज्जं जेण तं नानं ॥ १ ॥’

तस्मादज्ञानान्तर्गतमेव सम्यक्त्वम्, अतो ज्ञानप्रज्ञात् तद् शरीरमेव, इत्युक्तं प्रसङ्गेन । तदेव व्याख्याता ‘जोणं ययासयं’
इत्यादिगथा ॥ १७४ ॥

अथ ‘धावे खमोवसमिप्’ इत्याद्युपरगथासंख्यन्यार्थार्थ—

ने लहइ सिव सुयस्मि वि वट्ठतो अचरणो सि ज तस्स । हेऊ खमोवसमओ जह वट्ठतोऽवहिण्णाने ॥१७५॥

इह ‘अं ति’ ‘सुयनाजस्मि वि जीपो वट्ठतो सो न वाठणइ मोक्खं’ इत्यादिगथायां यद् पूर्व प्रतिज्ञातमित्यर्थः । किं प्रतिज्ञा-

१ सम्यम-तपोमयी यद् सवर निर्जरफला मया क्रिया । ततस्तिष्ठतवोतोमि यस्तु ते एव ज्ञान क्रिये ॥ १७४ ॥

२ तस्यापरिणिगमपदे १, १ । ३ यथा ५२६ । ३ यथा ११९९ । ४ गथा ११८० ।

५ न कथ्यते तिरं भुलेऽग्निं यतं ज्ञानोऽव्यय इति वा तस्य । हेतुः स्वलोपसम्भतो नया वट्ठमाणोऽवहिण्णाने ॥ १७५ ॥ ६ यथा ११८१ ।

विशेषा०

॥५२६॥

तम् ? , इत्याह- 'न लभते त्रिवं मोक्षं श्रुतेऽपि वर्तमानोऽचरणो जीवः' इति । तस्य प्रतिज्ञातस्य हेतुरयं द्रष्टव्यः । कः ? , इत्याह- 'खओवसमज्ज' क्षायोपशमिकत्वात्- श्रुतज्ञानस्य क्षायोपशमिकभाववर्तित्वात्, मोक्षस्य च क्षायिकज्ञान एव भावादिति भावः ।

यथाऽवधिज्ञाने वर्तमान इति दृष्टान्तः ॥ ११७५ ॥

अत्र परः प्राह- ननु यद्येवम्, तर्हि चरणसहितादपि श्रुताद् मोक्षो न भवत्येव, अस्मादेव हेतोः, अमुष्मादेव च दृष्टान्तादिति ।

कः किमाह ?- क्षायोपशमिके चरणसहितेऽपि ज्ञाने न भवत्येव मोक्ष इति सिद्धसाध्यतैव, किन्तु क्षायिकज्ञान-चारित्र्याभ्यामेव

मोक्ष इति । एतदेवाह-
सैक्किरियस्मि वि नाणे मोक्खो खइयस्मि न उ खओवसमे न तस्मि तो चरणजुत्ते वि ॥ ११७६ ॥

गतायैव ॥ ११७६ ॥

आह- यद्येवं क्षायोपशमिकभाववृत्तित्वेनैव श्रुताद् मोक्षो निषिद्ध इत्यतश्चरणसहितात् ततः प्राग् यद् मोक्षाधिधानं तच्छून्यचित्तभाषितमेव । नैवम्, यतः साक्षादानन्तर्येणैव श्रुताद् मोक्षो निषिध्यते, पारम्पर्येण तु तस्मादप्यसौ भवत्येव, यस्मात् श्रुतज्ञान-चारित्र्याभ्यां क्षायिकज्ञान-चारित्र्ये लभ्येत, ताभ्यां च मोक्षः संप्राप्यते । ततश्चारित्र्ययुक्तं श्रुतं मोक्षहेतुरिति यदुक्तं प्राक्, तदप्यविरुद्धमेवेति । एतदेवाह-

जे सुयं-चरणेहिंतो खाइयनाण-चरणाणि लब्भंति । तत्तो सिवं सुयं तो सचरणमिह मोक्खहेउ त्ति ॥ ११७७ ॥

व्याख्यातायैव ॥ ११७७ ॥

ननुः कुतः पुनरिदमवसीयते यत्- क्षायोपशमिके भावे श्रुतं वर्तते ? । उच्यते- आगमे तथैवाऽधिधानात् । कः पुनरेवमागमः ? ,

इत्याह- 'भावे खओसमिण् इत्यादि' इत्येवमेकया पातनयेयं माया संपद्यते । अथ पातनान्तरं चिकीर्षुराह-

आह व निज्जिण्णे चिय कम्मे नाणं ति किं चरणेणं ? । न सुयं खयओ केवलनाण-चरित्ताइं खइयाइं ॥ ११७८ ॥

१ यत्किञ्चिदपि ज्ञाने मोक्षः क्षायिके न तु क्षयोपगतमे । एतं च क्षयोपगतमे न तस्मिन्तत्तश्चरणयुक्तेऽपि ॥ ११७६ ॥

२ यत् श्रुत-चरणाभ्यां क्षायिकज्ञान-चारित्र्ये लभ्यते । ततः त्रिवं श्रुतं ततः सचरणमिह मोक्षहेतुरिति ॥ ११७७ ॥

३ आह वा किञ्चिदपि पूज कर्मणि ज्ञानमिति किं चरणेण ? । न श्रुतं क्षयताः केवलज्ञान-चारित्र्ये क्षायिके ॥ ११७८ ॥

३ माया ११८० ।

‘तेषु य इत्यस्स भोक्त्वो तो सुयमिह सचरणं तदुद्धाए । तं क्वद् भीसं खड्ग्य च केवलं जं सुपुऽभिहित्य ॥११७९॥
‘आह च चि’ अथवा, पर आह- ननु च स्वावारे कर्मणि तावत् सर्वथा निर्निर्णयं परिशीले सर्वमपि ज्ञानमुत्पद्यते, न तदुत्पद्यते । ततश्च यथा चारियन्तरेणापि कथमपि तत्त्वज्ञानावरणं कर्म शीघ्रम्, तथा योस्तत्त्वमावाकरमपि कथमप्येवमेव क्षयपुण्या-
स्पति, ततो ज्ञानादेव केवलम् मोक्षो ग्रथिप्यति, किं चारित्र्येण । इति । अत्रोच्यते- ‘न सुयं तपत चि’ सर्वमपि ज्ञान स्वावारेणे
सर्वथा शीघ्रे समुत्पद्यते, इत्येतदसिद्धम्, यस्मात् शुभज्ञानम्, उपलक्षणत्वाद् मत्त आधि-मनःपर्यायज्ञानानि च न स्वावराणस्तथाद्,
किन्तु तत्संयोगमादेवैवानि जायन्ते । सायिकं त्वेकमेव केवलज्ञानम्, तथा, शीघ्रमोहसन्धि चारित्र्यं च सायिकम्; तयोश्च स्थित-
स्याऽऽनन्तरेण मोक्षो जायते । ततः सचरणं शुभमिह तदर्थाय सायिकज्ञान-चारित्र्यमात्रं भवति, इत्येवं परम्परया चारित्र्यसहिताद्
शुभाद् मोक्षमाप्नोः पूर्वोक्तं न विकल्पते । परः आह- कथं शुभमिह विज्ञायते- यत् शुभज्ञानं मिथ सायोपशमिकम्, केवलज्ञानं तु सायि-
कमिति । आचार्यः आह- यद् यस्माद् शुभ आत्मनेवेति तेनैव ॥ इति यायद्वक्कायः ॥ ११७९ ॥

किं तदधिहितम् ? इत्याह-

नैवे त्वक्षोवसमिपु दुद्यालसंगं मि होइ सुयनाणं । केयलियनाणलभो नणत्थ खटु कसायाणं ॥११८०॥

यवने भावा, यवतीति वा याव’, तत्र माये शुभज्ञानं भवति । कस्मिन् ? इत्याह- सयो एवमाग्न्या निर्हेतः, सयो पशमावेव
या सायोपशमिकस्तत्रैव भवति, न त्वौदयिकादिकं । कियत् ? इत्याह- द्वावकाङ्गति यत्र यद् द्वावकाङ्गम्, अपिवाब्दाद् द्वावकायि सर्वम्,
तथा, मत्त आधि-मनःपर्यायज्ञानत्रयमपि, तथा, सायिकौ पशमिकभावश्चैव तत्समापिकचतुष्टयमपि । केवलस्य भावाः केवल्यं धातिकर्मविभोग
इत्यर्थः, तस्मिन् केवल्ये सति ज्ञानं केवल्यज्ञानं केवलज्ञानमित्यर्थः, तद्व्यापारः शुभः कथायाणां क्रोधादीनां सर्वथा ज्ञये सत्येव भवति,
नान्यत्र नाज्येन प्रकारेण । इह च यद्यपि धातिकर्मसु चतुर्नपि शीघ्रेषु केवलज्ञानं भवति, न तु केवलेषु कथायेषु, तथापि आशान्य-
स्यापनार्यं तेषामेव प्रकरणम्, तत्संयोगेपकर्मसंयस्याज्यस्यभाषित्वाद् ॥ इति निर्मुक्तिमाचार्यः ॥ ११८० ॥

१ तपोव स्थितस्य मोक्षलका शुभमिह सचरणं तदर्थम् । यद् कर्म मिथं ज्ञापिकं च केवलं यत् कुलेभिहितम् ॥ ११७९ ॥

२ माये क्षयोपशमिके द्वावकाङ्गमपि भवति शुभज्ञानम् । केवलस्य ज्ञानलभो आशान्यं ज्ञये कथायाणां ॥ ११८० ॥

भाष्यम्—
सर्वं पि किमुय देसो केवलवज्जाणिं वाविसदेणं । चत्तारि खओवसमे सामइयाइं च पाएणं ॥११८१॥
सम्बन्धसायावगमे केवलमिह नाण-दंसण-चरित्तं । देसक्खए वि सम्मं धुवं सिवं सम्बखइएसुं ॥११८२॥
सर्वमपि श्रुतं क्षयोपक्षयिकभाववर्ति, किमुत तदेव; इत्यपिशब्दभावार्थः । अथवा, अपिशब्दात् केवलज्ञानवर्जानि चत्तारि
सामायिकानि च सम्यक्त्व-श्रुत-देश-सर्वविरमणरूपाणि चत्तारि, प्रायोगहणदक्षायिकौ-पक्षमिकानीति । इह 'नेणत्थ खए
ज्ञानानि, सामायिकानि' इति केवलज्ञानविषयसामान्योक्तावतिप्रसङ्गाद् विशेषं दर्शयति— केवलज्ञानं, केवलदर्शनं, केवलं परिपूर्णं क्षायिकं चत्तारि
कसायाणं' इति केवलज्ञानविषयसामान्योक्तावतिप्रसङ्गाद् विशेषं दर्शयति— केवलज्ञानं, केवलदर्शनं, केवलं परिपूर्णं क्षायिकं चत्तारि
चेति । एतानि त्रीणि सर्वेषामेव क्रोधादिक्रियायाणां यममोक्षे भवन्ति । क्षायिकं सम्यक्त्वं पुनस्तेषामनन्तानुबन्धिचतुष्टयरूपदेगक्षयेऽपि
भवति । ततः सर्वेष्वपि ज्ञान-दर्शन-सम्यक्त्व-चारित्र्येषु क्षायिकेषु जातेषु सत्सु धुवं निश्चितं शिवं मोक्षो भवति जीवस्येति ॥११८१॥११८२॥

अथोत्तरनिर्युक्तिगाथासंन्यनार्थमाह—
कहेमयाणमलामो लामो व कमो तदावरणया वा । आवरणखउवसमो समो खओ वा कहं कस्स ॥११८३॥
कथं पुनरेतेषां सम्यक्त्वादीनामलामो लामो वा लामः ? कथं वा लामः ? कथं वा लामः ? कथं वा लामः ? कथं वा लामः ?
णम् ? कस्य वा कथमावरणक्षयोपशमः ? कथं चोपशमः ? कथं वा ? इत्येका पातना ॥११८३॥

पातनान्तरमाह—
अहवा तवाइमइयं कहमारुडो तरं जिणो कह वा । ततो पवक्खमाणा जाया जिणपवयणुरूपत्ती ? ॥११८४॥
अथवा, 'तव-नियम-नाणरुखं' इत्यादि प्रागुक्तम्, तत्रेदानीमेतत् पृच्छयते— तं तपोनियमाद्विशुद्धं जिनः कथमारुडः— केन
हेतुना, केन वा क्रमेण ? इत्यर्थः, कथं वा ततो जिनात् प्रवक्ष्यमाणा भणियमाणा जिनमननोत्पत्तिर्जाता ? इति ॥११८४॥

१ सर्वमपि किमुत देशः केवलवज्जाणिं वाविसदेणं । चत्तारि क्षयोपशमे गामायिकानि च प्रायेण ॥ ११८१ ॥
सर्वकृपायापारमे केवलमिह ज्ञान-दर्शन-चारित्र्यम् । यंक्षेत्रेऽपि सम्यगपि धुवं सिवं सर्वशान्तिकेषु ॥ ११८२ ॥ २ गथा ११८० ।
३ क.ग. 'कं पुनस्तेषां सम्यक्त्वमन्' । ४ कथमेतेषामलामो लामो वा वनसंन्यावरणता वा ? । आनरणक्षयोपशमः नामः क्षयो वा कथं कस्स ? ॥ ११८३ ॥
५ क.ग. 'व्यवज्ञानदी' । ६ अथवा तपप्रतिमयं कथमारुडसदं जिनः कथं वा । ततः प्रवक्ष्यमाणा जाता जिनप्रवयणोत्पत्तिः ? ॥ ११८४ ॥ ७ गथा १०९४ ।

अत्र ग्रन्थगाम्भीर्यबालोक्त्य पौर्वापर्यमूढतां विष्यस्याऽऽश्चर्यायः संक्षिप्य तात्पर्यमाह—

नैज्जुचित्समुत्पाणप्यसगओ नाणतरुसमारोहो । वच्चाइ य वक्खमाणा समय जिणपवयणुप्पत्ती ॥ ११८५ ॥

कृतः पुरुषादियं सामायिकानियुक्तिः। मयूला^१, इत्येवं सामायिकनिर्मुक्तिसमुत्थानमसङ्गवो यस्तपो नियम ज्ञानद्वयसमारोहः प्राक् मस्तुतः, या च वक्ष्यमाणा निमनवचनोत्पत्तिः, एवद्विवक्ष्यमप्येवं सति समकं युगपद् ब्रवति— युगपद् समर्ययिष्यत इत्यर्थः ॥ इति गायापञ्चकार्यः ॥ ११८५ ॥

सम्यक्सायलाभकारणं तावदाह—

अेट्ठण्ह पयलीण उक्कोसटिईए पवट्ठमाणो उ । जीवो न लब्धइ सामाइय चउण्ह पि एगयर ॥ ११८६ ॥

अष्टानां शानावरणीयाविर्कर्ममकृतीनामुक्तदृष्टिस्थितौ वर्तमानो जीवो न लभते सामायिकम् । किञ्चिद्विष्टम्^२, चतुर्णां सम्यक्त्वमुत्तसाभायिक-देशविरतिसामायिक सर्वविरतिसामायिकानामेकतरप-यतरदिति । अयिमव्दाह मत्वादि च न लभते । न केवलमेतानि न लभते, पूर्वमतिपयोऽप्यायुर्वर्जकमौक्तदृष्टिस्थितौ न भवति, यतोऽयसम्यक्त्वस्तत्परित्याग एव कार्यप्रमथिकमतेनोत्कृष्टस्थितौः कर्ममकृतीर्ब्रह्मातिः सैद्धान्तिकविभागाभ्यायतस्तु भिन्नग्रन्थैः पुनर्युक्तदृष्टिस्थितिवन् एव न भवति; आयुपस्तद्विष्टस्थितौ वर्तमानः सम्यक्त्वमुत्तसाभायिकद्वयस्यानुत्तरतुर उत्यादकाले पूर्वमतिपयो भवति, न तु मतिपयमानकः^३ । तुष्टव्दादायुर्वर्जकेषु सप्तकर्म-मकृतीनां जयन्यस्थिताश्चि वर्तमानः सूर्यसंस्पर्शपादिः सम्यक्त्व-शुद्ध-सर्वविरतिसामायिकवस्तु पूर्वमतिपयमावाद् न लभते न किञ्चिद् मतिपयते । आयुपस्तु जयन्यस्थितौ वर्तमानो न पूर्वमतिपयः, नापि मतिपयमानकः, आयुर्मेघन्यास्थितेः शुद्धकपयप्रवणकप-त्वाद्, वदतां च जीवानां सम्यक्त्वमाद्युभयाभावाद्, सात्सादनस्यापि तेन्युत्पदात् ॥ इति नियुक्तिगायार्थः ॥ ११८६ ॥

‘अष्टानां कर्ममकृतीनामुक्तदृष्टिस्थितौ’ इत्युक्तम्; उक्तोक्तदे-शरमेदधिनां तत्स्थितिमेव भाष्यकृदाह—

वीस सयरोवमाण कोढाकोढीउ नाम-गोयाण । सयरी मोहस्स ठिईं सेसाण तीसमुक्कोसा ॥ ११८७ ॥

१ य उ अथ प्र^१ । २ नियुक्तिसमुत्पाणमप्यङ्गतो ज्ञानरससमारोहः । अत्रति च सम्यक्ताया समकं विमप्रवचनोत्पत्तिः ॥ ११८५ ॥

३ अष्टानां मकृतीनामुक्तदृष्टिस्थितौ प्रवर्तमानस्तु । जीवो च काले सामायिक चतुर्णामप्येकतारम् ॥ ११८६ ॥

४ विपक्षि कलामोषमातां कोटकोलो नाम गौतमोः । एतद्विर्लोकेत्य रिपतिः सेषानां विवदुक्ता ॥ ११८७ ॥

आडस सागराईं तेत्तीसं, अवरओ मुहुत्तों । अट्ठ य नामा-नोए वेअणीए चारस मुहुत्ता ॥११८८॥

अलस सागराद् तेत्तीसं, अवरओ मुहुत्ता । अट्ठ थ नाभा-
नाम-नोत्रयोर्विशतिः सागरोपमोडाकोट्य उत्कृष्टा स्थितिः, मोहनीयस्य तु सप्ततिः, शेषाणां तु ज्ञानावरण-दर्शना-
नीया-दन्तरायाणां त्रिंशद्, आयुषस्तु त्रयस्त्रिंशद् सागरोपमाणपूरुषा स्थितिः । अवरतो जगन्मृतः पुनर्मुहूर्तान्तः- ज्ञानावरण-दर्शना-
वरण-दशधु-मोहनीया-दन्तरायलक्षणानां पञ्चानां कर्मप्रकृतीनामन्तर्मुहूर्तं जगन्मृता स्थितिरित्यर्थः नाम-गोत्रयोरेष्टौ मुहूर्ताः, वेदनीयस्य
न गच्छ प्रहर्ता जगन्मृता स्थितिः ।

तु द्वादश मुहूर्तौ जयन्या स्थितिः ।
तत्र मोहनीयस्य जयन्यस्थितिवन्धोऽनिवृत्तिवादरः, आप्नुस्तु मिथ्याष्टयस्तिर्यग्-मनुयाः, प्राप्तारण-दर्शनारण-वेदनीय-
नाम-गोत्रा-ऽन्तरायाणां तु मूर्ध्नि संपरायो जयन्यस्थितिवन्धुः । कयायमत्या नेह जयन्या स्थितिनिवर्तिना, योगमत्स्यां तूषमानामोहा-
दीनां वेदनीयस्य सामयिकयत्नेना स्यादिति । आह- किमेताः कर्मफलनयो पुण्यदेवात्कृष्टस्थिनयो भवन्ति, आहोस्विदेकस्या उत्कृष्ट-
दीनां वेदनीयस्य जयन्यस्थितायो भवन्ति, अन्यथा वा कथञ्चिन् ? । अत्रोच्यते- वीज्यमत्र ॥ ११८७ ॥ ११८८ ॥

किं प्रमत्तव ? इत्याह—

पुनस्तत्, इत्याह—
मन्त्रिमिया नान उ जहणा ॥ ११८९ ॥

मोहरसुधोसाए ठिईगु सेसाण छणहसुधोसा । आउसुधोसा वा भाखाना वा न उ अई ॥११९॥

[illegible]

॥ ११८८ ॥ २ क. ग. 'वा लो' ।

१ आशुगः मंगराब्जपद्मिदाय, अपरगो मुहुरान्तरः । मष्टे नै नामिन्नात्रया दृग्गण ३०१३ ॥

३ मोक्षयोगोद्घातार्थं विद्यायां नेत्राणां गन्धामुद्घातः । आगुण्यं संकष्टं वा गच्छतां भवेत् ॥ ११७० ॥ ४ ऊ. प्र. 'स्योऽप्युत्तरः' ।

मोहनिपङ्गोद्भूतिर्यतो मोक्षस्य दोगानां च । तद्भूता मयमा या कलामय ।

विशेषा०

॥५३१॥

पक्षेऽपि नारक-देवायुक्तस्थितिकं मोहनीयं यद्व्याप्यतिर्यक्तव्यते, यदाव्याप्यो नश्यत्यस्यतिर्न संभवति, मुहुःकमवग्रहणलक्षणतज्जय-
न्यस्थितिषु जीवेषु नारक-देवानामनुत्सादादिति ।

'मोहविषयवृत्तकोसलेत्यादि' यदा तु मोहनीयं यज्यित्वा ज्ञेयस्य ज्ञानावरणाव्यवस्थस्य कर्मण उक्तव्या स्थितिर्दिश्यते, तदा
मोहनीयस्य, तथा, विवक्षितोक्तव्यास्थितिकज्ञानावरणादिकर्मणा सकाशादन्यकर्ममकृतौनां चोक्तव्या वा, मध्यमा वा स्थितिर्लभ्यते, न
तु जपन्याः तथादि- यदा सर्वोक्तव्यसन्नेवे वर्तमानं चोक्तव्यास्थितिकं ज्ञानावरणीयादिकं कर्म यज्ज्नाति, तदा ज्ञेयणां मोहादिकर्मणा-
मुक्तव्या स्थितिर्भवतीत्यवगम्यत एव । यदा तु समायोगोक्तव्यसन्नेवे चोक्तव्यास्थितिकं ज्ञानावरणादिकर्मणां यज्ज्नाते, तदाऽपि
ज्ञानावरणादिकर्मोक्तव्यास्थितिप्रयोगाः सन्नेवे मोहनीयकर्मोक्तव्यास्थितिविचयनसन्नेवे स्यात् मध्यम एव भवति; अतस्तत्र वर्तमानो
मोहनीयं मध्यमस्थितिकं यज्ज्नाति, इत्येवमिदं सुवोच्यते । दर्शनावरण-वेदनीयादिकर्मोक्तव्यास्थितिविचयनसन्नेवे स्यात् मध्यम एव भवति; अतस्तत्र वर्तमानो
स्यात्, मध्यमो वा; यत्रोक्तव्ये तस्मिन् दर्शनावरणीयादिकर्मणां तीव्रतायामुक्तव्यास्थितिकं यज्ज्नाते, मध्यमे तु तस्मिन् मध्यमस्थितिकं
सन्नेवे यज्ज्नाते, इत्येतदपि यद्व्यवस्थितं लभ्यते । जपन्या तु तस्मिन्नेव लभ्यते । मोहनीय-दर्शनावरणीयादिकर्मणां हि जपन्याऽन्तर्-
हृत्तद्विषया स्थितिवत्ता, तां वाऽनित्यविवादाद् व्युत्पन्नपरमायावेव यज्ज्नाति, तौ च ज्ञानावरणादिकर्मोक्तव्यास्थितिकं यदाविदपि न निर्वर्तयतां,
किन्तु मिथ्याहादियेव, इति न ज्ञानावरणायुक्तव्यास्थितौ मोहनीय-दर्शनावरणादिकर्मण्यस्यितिसम्भवः । किं सर्वथा न ? इत्याह-
'कासाह व जह्णिष्या होमा सि' कस्याऽप्यायुक्तसंज्ञस्य कर्मणो जपन्या स्थितिः स्यात्, यत्रोक्तव्यास्थितिकं ज्ञानावरणादि कर्म यज्ज्ना-
तस्मिन्नेव यद्व्यवस्थितं लभ्यते । इत्येवं तावद् यथाप्यते तथा व्याख्यातव्यं तावद् यथाप्यते । इत्येवं तावद् यथाप्यते । इत्येवं तावद् यथाप्यते । इत्येवं तावद् यथाप्यते ।

एव च सति किम् ? इत्याह-

सैस्म-सुय-देस-सव्यव्ययाण सामाहयाणमेक पि । तस्कोसिर्दं न लभइ भयाउए पुज्वलच्छाह ॥१११॥

सव्यजह्णतिर्दं वि न लभए जेण पुज्वपडिवन्नो । आउयजह्णतिर्दंओ न पडिज्जतो न पडिज्जतो ॥११२॥
सम्यसत्त भुत-देशवत्त-सर्ववत्तलक्षणानां यदुर्णां सामाधिकानामेकमप्युक्तव्यस्थितिको जन्तुर्न लभते, पूर्वलक्ष्यानि तु उक्तस्थि-

१ क. ग. 'एणादि' । २ सम्यसत्त भुत-देश-सर्ववत्तानां सामाधिकानामेकमपि । उक्तव्यस्थितिकं लभते यत्रोक्तव्यस्थितिः ॥ १११ ॥
सर्ववत्तलक्षणस्थितिकोऽपि न लभते जेण पूर्ववत्तलक्षणः । आउयजह्णतिर्दंओ न पडिज्जतो न पडिज्जतो ॥ ११२ ॥

तिक एकस्मिन्नायुपि भज विकल्पयैतानि—कस्यचित् किञ्चिद् भवति, कस्यचिद् नेति । तत्र चातुत्तरसुरस्य सम्यक्त्व-श्रुतसाम्यायिके पूर्वप्रतिपन्नो भवतः, न शेषमित्युक्तमेवेति । ज्ञानावरणादिसर्वजघन्यस्थितिकोऽपि मृदयसंपरायादिनं लभते—नैतानि प्रतिपद्यते, येन यस्मात् सम्यक्त्व-श्रुत-सर्वविरतिसामायिकानां पूर्वप्रतिपन्नोऽसौ वर्तते, तस्मात् पुनरपि न लभते, लब्धस्य पुनर्लभासंभवादिति । आयुषस्तु क्षुल्लकभवग्रहजघन्यस्थितिको न पूर्वप्रतिपन्नः, नापि प्रतिपद्यमानकः, इति प्राक् सर्व भावितमेव ॥ इति गाथापदकार्यः ॥ ११९१ ॥ ११९२ ॥

अथ सम्यक्त्वादीनां लाभकारणमाह—

सैत्तहं पयडीणं अविंभतरओ उ कोडकोडीए । काऊण सागराणं जइ लहइ चइण्हमत्तयरं ॥ ११९३ ॥
समानामायुर्वर्जानां कर्मप्रकृतीनां स्थितिप्रद्वीकृत्य याऽन्या सागरोपमाणां कोडाकोटी तस्या अभ्यन्तरत एव कृत्वा 'आत्मानम्' इति गम्यते, यदि लभते—चतुर्णामन्यतरत् सामायिकं लभते, तदेतत् लभते नाऽन्येथेत्यर्थः ॥ इति गाथार्थः ॥ ११९३ ॥

भाष्यम्—

अंतिमकोडाकोडीए सच्चकम्माणमाउवज्जाणं । पलियासंखिज्जइमे भागे खीणे भवइ गंठी ॥ ११९४ ॥
यदा किल क्षण्यमाणानामायुर्वर्जसत्कर्मणां स्थितेरन्या सागरोपमकोडाकोटी अवतिष्ठते, तदा तन्मध्यादपि पल्योपमासंख्येय-भागे क्षपिते ग्रन्थिराविर्भवति ॥ ११९४ ॥

ग्रन्थिः किपुच्यते ?, इत्याह—

“गंठि त्ति सुटुब्बेओ कक्खड्डघणरूडगूळगंठि व्व । जीवरस कम्मजाणिओ घणरागन्दोसपरिणामो ॥ ११९५ ॥
ग्रन्थिरिति भण्यते । कः ?, इत्याह—घनोजनिनिविद्धो राग-द्वेषोदयपरिणामः । कस्य ? । जीवस्य । कथंभूतः ? । कर्मजनितः—कर्मविशेषप्रत्ययः । अयं च दुर्घटो दुर्मेनो दुःक्षेपणीयो भवति । क इय ? । वल्कादेर्दुर्निविगपस्य संवन्धी कर्कशयनरूडगूळग्रन्थिरिव ।

१ यसानां प्रकृतीनामभ्यन्तरागनु कोडाकोट्याः । कृत्वा सागराणो यदि गम्यते चतुर्णामन्यतरत् ॥ ११९३ ॥ ३ प. ट. 'हेत' ।

२ अस्तिमकोडाकोटीर् मयंकम्माणामायुर्वर्जानाम् । पल्योपमत्वेय आते क्षीणे भवति प्रमाणः ॥ ११९४ ॥ ४ क. ग. 'समस्त' ।

५ ग्रन्थिरिति सुटुब्बे कहेदणनरूडगूळग्रन्थिरिदं । जीवस्य कर्मेननितो पतराग-दोसपरिणामः ॥ ११९५ ॥

कर्मोदतिपक्षः । घनः सर्वतो निविटः । स चाद्रोऽपि स्वादितार-रुद्रः शुष्कः । गृहः कथमप्युद्देश्यद्विमुक्तशयोऽसिम्बयमापन्नः । यथैवभूतो ब्रह्मग्रान्धिर्युद्धेदो भवति, एवं राग-द्वेषोदयपरिणायोऽप्यसौ दुर्मेदो भवति । अतो ग्रन्थिरिव ग्रन्थिर्बन्धेपदिरयत इति ॥११९५॥

तत्राः किम् ? इत्याह—

'मिन्नस्मि तस्मि त्नामो सम्मत्ताईण मोक्सहेक्खण । सो य दुल्लभो परित्थम-वित्तविधायाइविग्घेहि ॥११९६॥

वस्मिन् ग्रन्थौ पित्रे सपयित्वा समतिकान्ते योऽहेतुयुतानां सम्पत्तवादीनां साधो भवति । स च ग्रन्थिमेदो मनोविघात परि-
भवादिभिर्गतिदुर्लभोऽतिशयेन दुरुरुः । तस्य हि जीवस्य ग्रन्थिमेदं विक्रीपोर्विधासापकस्येव विभीषिकादिभ्यो मनोविघातो मनःशो-
भो भवति, मयुरदुर्गमकर्मशृङ्खलं पातज्याय महासगरगतमुदत्तमेव परिधमन्नाविद्धयेन समापत इति ॥ ११९६ ॥

एतदेवाह—

सौ तत्थ परित्थम्मइ घोरमहासमरनिग्गयाइ ख । विज्जा य सिद्धिकाले जह् बहुविग्घा तद्दा सो वि ॥११९७॥

स जीवस्तत्र ग्रन्थिमेदे भद्रतो घोरयदासमरशिरसि दुर्जयापाह्नतानेरुशृङ्गणः सुमद इव, आदिचन्द्राद् महासमुद्रादितारकवद्,
परिभ्राम्यति । यथा च सिद्धिकाले विधा बहुविधा संपद्यते— सापकस्योपसर्गेर्बेन सोर्गं जनयति, तथा सोऽपि ग्रन्थिमेद इति ॥११९७॥

अयं मेरकः प्राह—

कम्मट्ठिईं सुदीहा खविधा जइ निग्गुणेण, सेस पि । स खवेत्त निग्गुणो चिय किं पुणो वंसण्णाईहि ॥११९८॥

यदि ग्रन्थिमेदात् पूर्वं सम्पत्तादिगुणविकसेनैवाऽनेन जन्तुना सुदीर्घां श्रयोयसी कर्मस्थितिः सपिता, तर्हि शेषमपि कर्मोऽसौ
सम्पत्तादिगुणशून्य एव क्षपयद्, ततो मोक्षमप्येवमेवाऽऽसादयद्, किं पुनः सम्पन्दर्शनादिगुणैस्तद्वेत्तुर्मेविकल्पितैः ? इति ॥११९८॥

अत्रोत्तरमाह—

१ मित्रे वसिष्ठेष्टावरा सत्यवत्तादीनां सोऽहेतुताम् । स च दुर्लभं परित्थम वित्तविधातारिषिन्ने ॥ ११९६ ॥

२ स तत्र परित्थमपि घोरमहासमरनिर्गतादिरिव । विधा च सिद्धिकाले यदा बहुविधा तथा सोऽपि ॥ ११९७ ॥

३ कर्मोर्विधा सुदीर्घां क्षयिषु यदि निर्गुण, क्षेपयति । स क्षपयद् निर्गुण एव किं पुनर्लक्षणादिभिः ? ॥ ११९८ ॥ ४ क य भि क' ।

प्राणं पुण्यसेवां परिमडई साहणस्मि गुरुतरिया । होइ महाविज्जाए किरिया पायं सविग्वा य ॥११९९॥

विशेषा०

॥५३४॥

तह कम्मट्ठिखत्रणे परिमडई मोक्खसाहणे गुरुई । इह दंसणाइकिरिया दुलहा पायं सविग्वा य ॥१२००॥

महाविद्यासाधनवेदतद् द्रष्टव्यम्— यथा महाविद्यायाः सिसाधयिपितायाः प्रायः पूर्वसेवा नातिगुर्वी, किन्तु परिश्रुती भवति; तत्साधनकाले तु या क्रिया सा गुरुतराऽतिगरीयसी भवति, सविघ्ना च प्रायः संजायते; तथा ग्रन्थिभेदात् पूर्वं कर्मस्थितिक्षणने या यथाप्रवृत्तकरणक्रिया सा नातिगुर्वी, किन्तु परिश्रुती; या पुनर्ग्रन्थिभेदादारभ्य भोक्षसाधने सम्यग्दर्शनज्ञानसहितचारित्रक्रिया, सातीव गुर्वी, दुष्प्राप्या, सविघ्ना च भवति । न चैतां सम्यग्दर्शन-ज्ञानान्वितचारित्रक्रियापन्तरेण कस्यापि कदाचिदपि मोक्षो भवति । इति कथञ्च्यते— 'सम्यक्त्वाद्विगुणविकलोऽपि सर्वं कर्म क्षपयित्वा भोक्षमासादयतु जीवः' इति ॥ ११९९ ॥ १२०० ॥

प्रतिविधानान्तरमाह—

अहव जओ चिय सुयहुं खवियं तो निगुणो न सेसं पि । स खवेइ जओ लभए सम्मत्त-सुयाइगुणलानं ॥१२०१॥

अथवा, यत एव गुणवैकल्यावस्थायां सुवहनेन कर्म क्षपितम्, अत एव शेषमपि कर्म निर्गुणः सन् न क्षपयति । कुतः ? इत्याह— यतः क्षपितबहुकर्मत्वादपचितबहुदोषो ग्रन्थिभेदादूर्ध्वं सम्यक्त्वाद्विगुणलाभं लभते, इति कथं तदा निर्गुणः स्यात् ? । अयमभिप्रायः— न हि केनाप्यश्याहत्यापेक्षिताः सम्यक्त्वाद्विगुणा भवन्ति, येन भवता मोच्यते— 'किं सम्यक्त्वाद्विगुणैर्भक्षितेतया कल्पितैः?' इति । क्षपितबहुक्लृष्टकर्मणामनपेक्षिता अपि स्वयमेव प्रादुर्भवन्ति गुणाः, इति कथं निर्गुण एव शेषमपि क्षपयतु ? इति ॥ १२०१ ॥

ग्रन्थिभेदं च जीवो यथाप्रवृत्तादिकरणक्रमेण विदधाति; तत्र कानि, कियन्ति, कस्य चैतानि करणानि भवन्ति ? इत्याह—

करणं अहापत्रत्तं अपुव्वमनियट्टियमेव भव्वाणं । इयरेसिं पढमं चिय भन्नइ करणं ति परिणामो ॥१२०२॥

इह भव्यानां त्रीणि करणानि भवन्ति, तथा— यथाप्रवृत्तकरणम्, अपूर्वकरणम्, अनिवर्तिकरणं चेति । तत्र येनाऽनादिसं-

१ प्रायेण पूर्वसेवा परिश्रुती साधने गुलतरा । भवति महाविद्यायां दिव्या प्रायः सविता य ॥ ११९९ ॥

तथा कर्मस्थितिक्षणने परिश्रुती मोक्षसाधने गुर्वी । इह एतन्नादिक्रिया दुर्लभा प्रायः सविता य ॥ १२०० ॥ २ क. ग. 'ध्यात्वा स' ।

३ अयत यत एव सुयतु क्षपितं ततो निर्गुणो न शेषमपि । स क्षपयति यतो लभते सम्यक्त्वाद्भुत्तारिगुणलाभम् ॥ १२०१ ॥

४ करणं यथाप्रवृत्तकर्मणामनपेक्षितमेव सत्त्वानाम् । इतरेषां प्रथममेव भण्यते करणमिति परिणामः ॥ १२०२ ॥

सिद्धमकारेण गृह्यते यथाप्रवृत्तं, क्रियते कर्मक्षपणमनेनेति करणं सर्वत्र नीवयतिष्यम एवोच्यते, यथाप्रवृत्तं च तत्करणं च यथाप्रवृत्तक-
रणम्, एवमुपरात्रापि करणवन्द्येन कर्मधारयाः अनादिकालात् कर्मक्षपणमहोऽध्यवसायविशेषो यथाप्रवृत्तकरणमित्यर्थः । अत्रासपूर्वम-
पूर्वम्, स्थितियात्-ससातायपूर्वार्थनिर्देशकं याऽपूर्वम् । निवर्तनशीलं निवर्ति, न निवर्ति-जनवर्ति- आ सम्यग्दक्षनलाभाद् न निव-
र्तत इत्यर्थः । एतानि ग्रीष्मपि यथोचरं विशुद्ध-विशुद्धतर विशुद्धतयाध्यवसायकस्यापि मन्यानां करणानि भवन्ति । इतरेषां त्वभव्यानां
प्रमाणमेव यथाप्रवृत्तकरणं भवति, नेतरे द्वे इति ॥ १२०२ ॥

एतेषां करणानां मध्ये कस्यामवस्थायां किं भवति?, इत्याह—

जो गठी ता पठम गठि समइच्छओ अपुत्र तु । अनियट्टीकरणं पुण सम्मत्तपुरक्खले जीये ॥१२०३॥

अनादिकालादारभ्य यावत् ग्रन्थिस्थानं तावत् श्रव्य यथाप्रवृत्तकरणं भवति, कर्मक्षपणनिबन्धनस्याऽध्यवसायमाश्रय सर्वदेव
भाषात्, अष्टानां कर्मक्षपणीनामुदयमात्रानां सर्वदेव क्षपणादिति । ग्रन्थि तु समधिक्रामतो भिन्दानस्याऽपूर्वकरणं भवति, मात्तनाद्
विशुद्धतराध्यवसायक्षणे तेनैव ग्रन्थेयैवादिति । अनियट्टीकरणं पुनः सम्यक्त्वं पुरस्कृतमभिल्ले यस्याऽसौ सम्यक्त्वापुरस्कृतोऽभि-
मुखसम्यक्त्व इत्यर्थः, तदेवंप्रभूते जीये भवति । तत एव विशुद्धतयाध्यवसायकपादनन्तरं सम्यक्त्वलाभाद् ॥ इति मायादशकार्यः ॥१२०३॥

अथेवमेव करणप्रयमाभित्स सामायिकलाभरक्षणानाह—

पैछग-गिरिसरिउवळ-पिवीलिया-पुरिस-मह-जरगहिया । कोइव-जळ-वत्पाणि य सामाइयलानविद्धता ॥१२०४॥

पष्ठको धान्यापारभूत इदं प्रतीकम्, गिरिसरिदुपकः पर्वतनदीवापाणः, पिपीलिकाः कीटिकाः, दुरुपाः प्रतीताः, मन्यानां मार्गाः,
उदरदरीताः संक्षुप्तभ्रवरोगाः, कोदवाः, जलानि, वस्त्राणि । एतेषां पष्ठकादीनां संरन्ध्रनो नव सामायिकलाभरक्षान्ता वक्ष्यन्ताः
॥ इति निर्युक्तिगार्यम् ॥ १२०४ ॥

अथ पष्ठकरक्षान्तमधिकृत्याह—

जो पष्ठेउत्तिमहल्ले धण पक्सिस्वइ थोवथोवयर । सोदेइ बहुबहुतर सिज्जइ थोवेण कालेण ॥ १२०५ ॥

१ बावद् ग्रन्थिदातव्द मत्तं ग्रन्थि दल्लितमकोऽपूर्व तु । अनियट्टीकरणं पुण पुरस्कृतसम्यक्त्वे जीये ॥ १२०३ ॥

२ पठक-गिरिसरिदुपक-पिपीलिका-दुरुप वल-जलपूरिताः । कोदव-जळ-वत्पाणि य सामायिकलाभरक्षणानां ॥ १२०४ ॥ ३ क य 'संपन्न' ।

४ य पक्षेऽतिमहल्ले धान्यं प्रक्षिपति कोदवाः जलानि । कोदवति बहुबहुतरं जीये कोदेन कालेन ॥ १२०५ ॥

तैह कम्मधन्वपल्ले जीवोऽणभोगो बहुतरागं । सोहंतो थोवतंरं गिण्हंतो पावए गंठि ॥ १२०६ ॥

बुद्धचित्तिः ।

यथा कश्चित् कुटुम्बिकोऽतिमहति धान्यभृतपल्ये कदाचित् कथमपि स्तोक्तोऽकतरमन्यद् धान्यं प्रक्षिपति, बहुतरं तु शोधयति-शुद्ध्ययाद्यर्थं ततस्तत् समाकर्षति । एवं च सति क्रमशो गच्छता कालेन तस्य धान्यं क्षीयते । प्रस्तुते योजयति-‘तहेत्यादि’ तथा तेनैव प्रकारेण कर्मैव धान्यभृतपल्यः कर्मधान्यपल्यः, तत्र कर्मधान्यपल्ये, चिरसंचितप्रचुरकर्मणीत्यर्थः, कुटुम्बिकस्थानीयो जीवः कदाचित् कथमप्येवमेवाऽणभोगतो बहुतरं चिरवद्धं कर्म शोधयन् क्षपयन्, स्तोक्तं तु नूतनं शुद्धानो वध्नन् ग्रन्थिं यावत् प्राप्नोति-देशोनकोटीकोटिशेषाण्ययुर्वर्जसप्तकर्माणि धृत्वा शेषं तत् कर्म क्षपयतीत्यर्थः । एष यथाप्रवृत्तकरणस्य व्यापार इति ॥ १२०६ ॥

अत्र कश्चिदाह- नन्वागमविरुद्धमिदम्, यतो ग्रन्थिभेदादवर्गसंयतोऽविरतोऽनादिमिथ्यादृष्टिरयम् । अस्य चैवंभूतस्य जन्तोर्वहुतरस्य कर्मणः क्षेपणम्, स्तोक्तस्य च वन्थोऽन्यत्रागमे निषिद्ध एव, यदाह—

“मेल्ले महइमहल्ले कुंभं पक्खिवइ सोहए नाल्लि । असंजए अविरए बहु बंधए निज्जरे थोवं ॥ १ ॥

पल्ले महइमहल्ले कुंभं सोहए पक्खिवे नाल्लि । जे संजए पमत्ते बहु निज्जरे बंधए थोवं ॥ २ ॥

पल्ले महइमहल्ले कुंभं सोहइ पक्खिवे न किंनि । जे संजए अपमत्ते बहु निज्जरे बंधए न किंचि ॥ ३ ॥”

तदेवमिह गाथात्रय आद्यगाथायामसंयता-ऽविरत-मिथ्यादृष्टेः प्रतिसमये वन्थस्य बहुत्वम्, निर्जरायास्त्वल्पत्वमुक्तम्; भवन्निस्स्वेतद्विपरीतामिह प्रतिपाद्यते, इति कथं न विरोधः ? ।

अत्रोच्यते- प्रायोद्युत्तिरेषा यत्- असंयतस्य बहुतरकर्मण उपनयः, अत्यन्तस्य चापाग इति । यदि पुनरित्येव सर्वदेव स्यात्, तदोपचितबहुकर्मणां जीवानां कदापि कस्यापि सम्यक्त्वादिलाभो न स्यात्, न चैतदस्ति, सम्यग्दृष्ट्यादीनां मल्यसत एवोपलम्भात् । किञ्च, यदि सर्वदेव बहुतरस्य कर्मण उपनयः, तदा कालक्रमेण सर्वस्यापि पुद्गलराशेः कर्मतयैव ग्रहणमसम्भूतं स्यात्, न चैतदप्यस्ति, स्तम्भ कुम्भा-ऽभ्र-भू-भवन-तनु-तरु-गिरि-सरित्-समुद्रादिभयेनापि परिणतानां तेषां सर्वदेव दर्शनात् । तस्मादिह त्रयो

१ तथा कर्मधान्यपल्ये जीवोऽणभोगतो बहुतरम् । शोधयन् शोऽन्तरं शुद्धानः प्राप्नोति ग्रन्थिम् ॥ १२०६ ॥

२ पल्ये महातिमहति कुम्भं प्रक्षिपति शोधयति नाडीम् । अंगणतोऽवित्तो बहु प्राप्नोति निर्गुणाति स्तोऽकम् ॥ १ ॥

पल्ये महातिमहति कुम्भं शोधयति प्रक्षिपति नाडीम् । यः संयतः प्रमत्तो बहु निर्गुणाति यप्नोति स्तोऽकम् ॥ २ ॥

पल्ये महातिमहति कुम्भं शोधयति प्रक्षिपति न किंचिद्व । यः संयतोऽप्रमत्तो बहु निर्गुणाति यप्नोति न किंचिद्व ॥ ३ ॥

भद्रा द्रष्टव्या', तद्यथा- कस्यचिद् वन्यवेत्तां प्रकथयति, पूर्वापचितकर्मसंपन्नवेत्तामप्रकृष्योपचयमरुणी, कस्यचित्तु वन्यवेत्तां क्षणं वेत्तां च सामान्यादुपचया-अपचयसम्बन्ध, कस्यचित् पुनर्वन्यवेत्तामप्रकथयति क्षणवेत्तां च प्रकृष्योपचयमरुणी । तद्विदं तृतीयमत्रै यदाऽसौ विष्णुपाद्विरपि यत्तेते तदा प्रतियदेवं भाष्योति । इत्युक्तः कस्यद्व्याताः ॥ १२०५ ॥ १२०६ ॥

कथं पुनरनाभोगत एवेतावताः कर्मणोऽपचयः ? इत्याशङ्क्य द्वितीय गिरिसरिद्रुपलहव्यान्वयाद्-

'गिरिनिद्र-यत्तणिपत्तरथदणोवर्मेण पठमकरणेण । जा गतीं कम्मट्ठितिवस्ववगमणमोगओ तस्स ॥ १२०७ ॥

गिरिनिद्रापापानानां, तथा, यत्तेनी मार्गस्त्वपतितपापानानां च लघूपलहकलानां वा पठना परस्परदियर्पणा तदौपम्येन प्रतिय यावत् कर्मस्त्वपतितपापानाभोगत एव तस्य औपल्य प्रत्येन ययामहुसकरणेन भवति । अयमभिप्रायः- यथा गिरिनिद्रापापानाः मार्गपतितपापानाश्चानाभोगतोऽपि- 'वयमीदृशा भवायः' इत्यप्यवसायान्तरेणापि, परस्परवो लोकचरणादिना वा द्रव्यमाणा यच्चानयो- लनामयोऽन फेनापि ह्रस्व भ्यस्त चतुल्ल इत्य दीर्घायेनकाकारा भवन्ति; एवमिदमपि कथमप्येवेवाज्जाभोगतो ययामहुसकरणेन बीयाः कर्म क्षपयित्वा प्रतियदेवमाप्नुवन्ति ॥ १२०७ ॥

सिपील्लिकोदाहरणमपि कृत्याद्-

'खितितामाथियगमणा थाणूसरण तओ समुप्पयण । ठाणं थाणुसिरे वा ओरुहण वा मुइगाणं ॥ १२०८ ॥

स्विइगमण पिव पठम थाणूसरण व करणमपुव्व । उप्पयण पिव तचो जीवाण करणमनियट्ठि ॥ १२०९ ॥

थाणु व्व गठिदेसे गठियसत्तस्स तत्थवत्थाण । ओयरण पिव तचो पुणो वि कम्मट्ठिइविद्युद्धी ॥ १२१० ॥

'मुइगाणं सि' कीटिकानामत्र पञ्चाऽर्थ्याः किल विवसिताः; तद्यथा- सितौ तावत् स्थायाविकमविच्छिद्यमितमेतन्न गमन पर्यटनम्,

१ गिरिनिद्रा-वर्तनीपापपण्यद्वितीयमेव प्रथमकरणेन । यावत् त्रयं कर्मस्त्वपतितपापानाभोगतस्त्व ॥ १२०७ ॥

२ खितितामाथियगमणं स्थाणूसरणं यथा समुप्पयणम् । ठाणं त्वपुष्टिपति यथाओरुहणं वा कीटिआणम् ॥ १२०८ ॥

खितितामनसिच प्रथमं स्थाणूसरणमपिच करणमपुव्व । उप्पयणमपि एतौ जीवाणं करणमनियट्ठि ॥ १२०९ ॥

स्थाणाविकमविच्छिद्यमितमेव तत्रावत्तावत् । अत्रपर्यटनमिव यथा पुनरपि कर्मस्त्वपतितपापानाभोगतस्त्व ॥ १२१० ॥

तथा, क्वपि स्थाणौ कीलके उत्तरणमारोहणम्, संजातपक्षाणां च तासां ततः स्थाणोः समुत्पतनम्; कासांचित् तु 'ठाणं थाणुसिरे व त्ति' स्थाणुबुद्भेज्जस्थानं वेत्यर्थः; कासांचित् तु स्थाणुशिरसः स्थाणुबुद्भादवरोहणं वा व्यावर्तनमिति । तत्र कीलकानां क्षितिगमन-सहस्रं स्वाभाविकं सदा प्रवृत्तं प्रथमं यथाप्रवृत्तकरणम् । स्थाणवारोहणसदृशं त्वप्राप्तपूर्वत्वादपूर्वकरणम् । ततः कीलकादुत्पतनमिव जीवा-नामनिवर्तिकरणम्, अनिवर्तिकरणवलेन पिथ्यात्वादुत्प्लुत्य सम्यग्दृष्टिगुणस्थानरूपमनात् । तथा, स्थाणाविव स्थाणुवत् स्थाणुबुद्भ इत्यर्थः, यथा स्थाणुबुद्भे कीलकानामवस्थानं तथा ग्रन्थिना सह वर्तत इति ग्रन्थिकः स चासौ सत्त्वश्च ग्रन्थिकसत्त्वः— अभिन्नग्रन्थि-जीवः, तस्य तत्र ग्रन्थिदेशे ग्रन्थिसंनिधानेज्जस्थानम् । यथा च कीलकानां ततः स्थाणुबुद्भादवसर्पणं व्यावर्तनं तथा जीवस्य पुनरपि कर्मस्थितिविवर्धनमिति ॥ १२०८ ॥ १२०९ ॥ १२१० ॥

पुरुषदृष्टान्तमाश्रित्याह—

जेह वा तिमि मणूसा जंतडविपहं सहावगमणेणं । वेलाइक्कमभीया तुरंति पत्ता य दो चोरा ॥१२११॥
दट्ठुं मगतडत्थे ते एगो मगाओ पडिनियत्तो । धित्तिओ गहिओ तइओ समइक्कंठुं पुरं पत्तो ॥१२१२॥
अडवी भवो मणूसा जीवा कम्मट्ठिई प्हो दीहो । गंठी य भयट्ठाणं राग-दोसा य दो चोरा ॥१२१३॥
भग्गो ठिइपरिवुड्ढी गहिओ पुण गंठिओ गओ तइओ । सम्मत्तपुरं एवं जोएज्जा तिणिण करणाणि ॥१२१४॥

यथा वात्र केचित् त्रयः पुंभासोऽद्वयीमध्येन किञ्चित् पुरं गन्तुं प्रपन्नाः स्वभावतया सुदीर्घं कथानं यान्ति । ततो वेलातिक्कम-भीता यावत् त्वरन्ते तावद् भयस्थाने कस्मिंश्चिद् द्वौ तस्करौ प्राप्ता । तौ चोत्प्लातनिशितकैरालकरचालव्यग्राग्रहस्तौ मार्गस्योभयतट-स्थावतीव भीषणौ दृष्ट्वा, एकः पुरुषो विजृम्भितमनःक्षोभो मार्गतः प्रतीपं प्रथान्मुखो व्यावृत्तः; द्वितीयस्तु ताभ्यां वृहीतः; वृतीयस्तु

१ यथा वा त्रयो मनुष्या यान्तद्वयीपथं स्वभावमन्तेन । वेलातिक्रमभीतास्त्वन्ते प्राप्ता च द्वौ चोरी ॥ १२११ ॥

इन्द्र्या मार्गतदृष्टौ तावेको मार्गतः प्रतिनिरुत्तः । द्वितीयो वृहीतस्तृतीयः समतिक्रम्य पुरं प्राप्ताः ॥ १२१२ ॥

अद्वयी भयो मनुष्या जीवाः कर्मसिगतिः पयो दीर्घः । प्रन्थिश्च भयस्थानं राग-दोषौ च द्वौ चोरी ॥ १२१३ ॥

मनः स्थितिपरिवर्धौ वृहीतः पुनर्मन्थितो गतस्तृतीयः । सम्यक्त्ययुग्मेनं योजयेत् त्रीणि करणाणि ॥ १२१४ ॥

३ क. ग. 'द्विति प' । ३ क. ग. 'करणावकालम्' ।

तौ तिरस्कृत्य समतिक्रम्य चेष्टपुर ग्राह्यः । एवं प्रसूतेऽपि सर्वमिदं योज्यते तथाहि- भटनी तावद् भवते द्रष्टव्यम् । मनुष्यत्रयकृत्यास्तु व्याघ्रवाभिषमग्रान्यत्र ग्रन्थिदेवास्त्यक्त-पिषगग्रान्यत्र क्रमेदात् विविधा जीवाः । दीर्घाः पन्था द्वाधीयसी कर्मस्थितिः, तदतिक्रमण दीर्घकर्मस्थिति-
नित्यपणम् । भयस्यानं ग्रन्थिदेशः । चौतो तु राग-देशः । भयः प्रतीपगामी ग्रन्थिदेशमेव पुनरप्यश्रुभयरिणः कर्मस्थिति-
र्धकः । तस्मादप्यश्रुतस्तदित्यवसरण द्वेयो ग्रन्थिकृत्तत्वाः । इत्युपग्राह्यस्तु सम्प्रदर्शनादिदु ग्राह्यः । अथ करणत्रयं योज्यते- दुरुपत्रयस्य
स्वामाधिकमन ग्रन्थिदेशप्रापकं यथाभट्टविकरणम्, कीप्रिममेन तस्मादतिक्रमणपूर्वकरणम्, इष्टसम्भवत्वादियुगप्रापकमनिवर्तिकरण-
मिति ॥ १२११ ॥ १२१२ ॥ १२१३ ॥ १२१४ ॥

बाह- मनु ग्रन्थिभेदं कृत्वा सम्प्रकस्यादिकं निर्वाणपर्यं जीवाः किं परोपदेशाच्छ्रमन्ते, स्वयमेव वा, न लभन्ते वोभयप्रापि १,
इत्याशङ्क्य पप्रद्वान्तराह-

उच्यतेसमो सय वा लभइ पइ कोइ न लभइ कोइ । गठिहाण पचो सम्मसपइ तइहा भन्वो ॥ १२१५ ॥

यदेह कथितं पथि परिश्रम्योऽव्यामितयेतस्य परिश्रमन् रूपमपि स्वयमेव लभते पन्थानम्, कथितं तु परोपदेशात् तं ग्रा
नोति, कोऽपि पुनर्न लभते । एवं सर्वथा मन्यसत्पयो जीवाः ससाराष्टव्यां पर्यटन् कोऽपि भव्यो प्रथित्यस्मान् ग्राह्यः स्वयमेव सम्प्रकस्या-
दिसत्पय लभते, कोऽपि परोपदेशात्, कथितं तु रमन्व्यः, भगव्यो वा न लभते- ग्रन्थिदेशमासोऽपि हासो व्यावर्तत इति भाषः ॥ १२१५ ॥

अथ ज्वरपरीतद्वान्तमाह-

भेसज्जेण सय वा नस्तइ जरमो न नस्तइ कोइ । भन्वत्स गठिदेसे मिच्छसमहाजरो चेव ॥ १२१६ ॥

यथा ज्वरपरीतस्य कस्यापि कथमपि ज्वरः स्वयमेवापैति, कस्यचित्तु भेषजोपयोगात्, अपरस्य तु मागच्छति । एवं पि-
प्यात्पगदाभरोऽपि कस्यापि ग्रन्थिभेदादिक्रमेण स्वयमेवात्मनश्छति, कस्यचित्तु गुल्मचनभेषजोपयोगात्, अन्यस्य तु नापैति । तदेव-
मेवास्तिहोऽपि भतयो भव्यस्य भवन्ति, अथन्वस्य त्वेकैव दुर्गीया गतिरिति ॥ १२१६ ॥

१ ज्वरेतात ज्वरं वा ज्वरते परं कथितं न लभते कथितम् । ग्रन्थिदेशपत्र ग्राह्यः स्वयमेव लभते ॥ १२१५ ॥

२ भेषजमेव लभं वा वस्तुति ज्वरमेव न वदयति कथितम् । भवत्स ग्रन्थिदेशे मिच्छात्पगदाभरोऽप्यलम् ॥ १२१६ ॥

अथ कोद्वयोदाहरणमाह—

नासद् सयं व परिक्रमओ व जह कोद्ववाण मयभावो । नासद् तह मिच्छमओ सयं व परिक्रमणाए वा ॥ १२१७ ॥

यथा केपांचित् कोद्ववाणां यदनभावः स्वयमेवापैति, केपांचित् गुमयादियरिकर्मनः, केपांचित् पुनर्नैवापैति; तद्वद् मिथ्यात्व-
यदा केपांचित् सयमेवापैति, कश्चित् गुरुपदेशपरिकर्मणया, कश्चित् पुनर्नैवापैति ॥ १२१७ ॥

केन पुनः कारणेन यदनकोद्ववस्थानीयं मिथ्यात्वं शोभयति ?, इत्याह—

अपुव्वेण त्तिपुजं मिच्छत्तं कुणह् कोद्ववोवमया । अनियट्ठीकरणेण उ सो सम्मदंसणं लहह् ॥ १२१८ ॥

इह यथा कस्यचिद् गोमयादिप्रयोगेण शोधयतस्त्रिधा कोद्ववा भवन्ति; तद्यथा— शुद्धाः, अर्धशुद्धाः, अविशुद्धाश्चेति; तथाऽपूर्व-
करणेन मिथ्यात्वं शोभयित्वा जीवाः शुद्धादिभेदेन त्रिभिः पुद्गलैर्व्यवस्थापयन्ति । तत्र सम्यक्त्वाचारककर्मरसं क्षपयित्वा निशोभिता
ये मिथ्यात्वबुद्धलासतां पुद्गलः सम्यग् जिनवचनेचेरनाचारकत्वादुपचारतः सम्यक्त्वमुच्यते । अर्धशुद्धपुद्गलपुद्गलस्तु सम्यग्मिथ्यात्वम् ।
अविशुद्धपुद्गलपुद्गलः पुनर्मिथ्यात्वमिति । तदेवं पुद्गलत्रये सत्यव्यनिवर्तिकरणविशेषात् सम्यक्त्वपुद्गलमेव गच्छन्ति जीवः, नेतरां शो ।
यदीपि प्रतिपतितसम्यक्त्वः पुनरापि सम्यक्त्वं लभते, तदाऽप्यपूर्वकरणेन पुद्गलयं कृत्वाऽनिवर्तिकरणेन तद्भाभादेय एव
क्रमो द्रष्टव्यः ।

ननु तदाऽपूर्वकरणस्य पूर्वत्वस्यैव लाभात् कथमपूर्वता ? इति चेत् । सत्यम्, किन्तु 'अपूर्वमिवाऽपूर्वं स्वीकारमेव लाभात्'
इति वृद्धाः, सिद्धान्तिकमतं च सर्वमप्येतत्, कर्मग्रन्थिकमतेन तु— 'मिथ्यात्वस्यान्तरकरणं करोति, तत्तन्निष्ठोपागमिकं सम्यक्त्वं
लभते, तेन च मिथ्यात्वस्य पुद्गलत्रयं करोति, ततः शायोपशमिरुपुद्गलोदयात् शायोपशमिरुपुद्गलमेव लभते' इत्यलं निस्तरणेति ॥ १२१८ ॥
आह— नन्वित्यं तावत् सर्वत्र भव्यस्यैव सम्यक्त्वलाभ उक्तः, अभव्यस्य तु का यत्ता ? इत्याह—

वित्थंकराड्पूयं ददट्ठणणेण वा वि कज्जेण । सुयसासाइयलाहो होज्ज अभव्वसा गंठिमि ॥ १२१९ ॥

१ मय्यति स्वयं वा परिक्रमते वा यथा कोद्ववाणां यदनभावः । मय्यति तथा मिथ्यात्वमप्युच्यते वा परिक्रमणा वा ॥ १२१७ ॥

२ अपूर्वेण निपुजं मिच्छत्तं करोति कोद्ववोवमया । अनियट्ठीकरणेण तु सो सम्मदंसणं लहह् ॥ १२१८ ॥

३ तीर्थेद्वरादिपुलां ददट्ठणणेण वाऽपि करणेन । श्रुतममायित्तलाभो भावेरुपागमस्य प्रत्ययः ॥ १२१९ ॥

अईदादिभिर्भूतिपिच्छवर्ती हृष्टा 'यमोदेवयुताः सत्कारः, देवतराज्यादयो वा प्राप्यन्ते' इत्येवमुपपन्नयुद्धेरेभन्यस्यापि ग्रन्थस्यान प्राप्तस्य 'तदिभूतिनिमित्तम्' इति शेषः; देवत्व नरेन्द्रत्व सौभाग्य-रूप-महादिलक्षणैनाऽन्येन वा प्रयोक्तेन सर्वथा निर्वा-
णश्रद्धानररितस्याऽन्यस्यापि कष्टानुष्ठान किञ्चिद्दीकुर्वतोऽज्ञानरूपस्य श्रुतसामाधिक्यमात्रस्य लाभो भवेत्, तस्याऽन्येकादशाप्राप्तानु-
बानात् । सम्भवत्वादिकाग्रस्तं तस्य न भवत्येव, अन्यन्त्यज्ञानमिसाद्वादिति ॥ १२१९ ॥

अथ यदुक्तम्— 'अपुन्वेण त्रिपुन मिनृत्तचं कुणइ' इत्यादि । वदितरणमाइ—

मैयणा दूरनिव्वलिया निव्वलिया य जह् कोदवा ति विहा । तह् भिच्छत्त ति त्रिह् परिणामवसेण सो कुणइ ॥ १२० ॥
 यथा परिकर्म्यपाणाः कोदवासि विषा भवन्ति, तदवा- मदाना- अमुदा एवेत्यर्थः, तथा, ' दूरनिव्वलिय सि ' ईपनिर्व-
 क्षिताः शुद्धा-शुद्धस्वरूपा इत्यर्थः, ' निव्वलिया य सि ' निर्मलित्वा य शुदा एवेत्यर्थः, तवाऽपूर्वरूपलक्षणपरिणामवसेण ह्युदा-शुद्ध-
 निभवेदाह मिण्यात्त जीवसि विष करोतीति ॥ १२१ ॥

अथ जल बलप्राप्तौ पुण्यद्वार—

जैह वेह किंवि मलिण वरसुद्धं सुद्धननु वृत्यं च । एवं परिणामवसा कोरु सो वसणं तिबिह ॥१२२१॥
यथा या किञ्चिद्वन्मु जल, वस च मलिनं कलुषं भवति- शोष्यमानमपि न शुष्यति, किञ्चिपु दारदुग्धमीषव् विशुद्ध भवति,
अपरे सु शुद्ध भवति । एवमपूर्वकरणलक्षणपरिणामवशात् दर्शनमोदीय कर्म जीवो निष्प्रात्य पिब सम्पत्कथेदात् शिषा करोतीति॥१२२१॥

नभूक्त इत्थं सम्पत्स्वलाभः, अथ दंष्ट्रारित्यादिलाभः कथम् !, इत्याह—

संस्मृचमि उ लब्धे पलियपुहत्तेण सावेओ होब्बा । चरणो-यसम-खयाणं सागर सखंतरा होति ॥ १२२॥
यावत्पा कर्मस्थितौ सम्पत्तर्त्त लभं तन्मयात् पदयोपमवृत्तलक्षणस्थितिलब्धे क्षणिते आवको देवभिरतो भवेत् । ततोऽपि
संख्यातेषु सागरोपमेषु क्षणितेषु चारिभ्रवामोति । ततोऽपि संख्यातेषु सागरोपेण क्षणितेषु प्रपञ्चभेणी प्रतिपत्त्यते, ततोऽपि संख्यातेषु

१ माघा १३१८ । १ मदन्या दूरनिर्बलिता निर्वाकितान्न यथा कोपवाचिनिषाः । तथा मिप्यत्तं भ्रियिषं वरिणमभर्षेन स करोति ॥ ३३२० ॥

१. यथा वेदं किञ्चिद् मन्त्रिन एतद्बुद्धमनु भवं च । एवं परिष्ठापयन्नाह कर्त्तव्येति स एतन्नं प्रियविषयम् ॥ १२२ ॥

७ सम्पत्तये तु काम्ये एतत्पुण्यत्वेन भावस्थो भवेत् । चरन्तो-वृत्तम-शुक्लार्त्तं सागरात् सद्यसा भव्यतः भवति ॥ १२२२ ॥ ५ क प 'वर्णे हो' ।

सागरोपमेपु क्षपितेषु क्षपकश्रेणिर्भवतीति ॥ १२२२ ॥

कियत्सु भवेत्वेवं देशविरत्यादिलाभो भवति ? इत्याह—

एवं अपरिवर्णिए सम्मत्ते देव-मणुयजम्मेसु । अणयरसेद्विवृजं एगभवेणं व सव्वाइं ॥ १२२३ ॥

एवमप्रतिपतितसम्यक्तस्य देव-मनुष्यजन्मसु संसरणं कुर्वतोऽन्योन्यमनुष्यभवे देशविरत्यादिलाभो भवति । यद्विवा, तीव्रशुभपरिणामवशात् क्षपितबहुकर्मस्थितेरैकस्मिन्नपि भवेऽन्यतरश्रेणिवर्जाण्येतानि सर्वाण्यपि भवन्ति । श्रेणिद्वयं त्वेकस्मिन् भवे सैद्धा-
निकाभिमायेण न भवत्येव, किन्त्वैकैवोपशमश्रेणिः, क्षपकश्रेणिर्वा भवतीति ॥ तदेवमभिहितं क्रमद्वारम् ॥ १२२३ ॥

अथ तदोवरणद्वारं चेत्तसि निधाय वक्ष्यमाणगाथासंन्धनार्थमाह—

अहुणा जस्सोदयओ न लभइ दंसणाइसामइयं । लहं व पुणो भस्सइ तदिहावरणं कसायाइं ॥ १२२४ ॥

सुगमा, नवरं तदिह कपायादिकमावरणमुच्यते । तत्रानन्तानुबन्धकपायचतुष्टयं मिथ्यात्वं च सम्यक्त्वस्याऽऽवरणम्, श्रुतस्य
श्रुतज्ञानावरणम्, चारित्र्यस्य चारित्र्यमोहनीयमिति, तदेवाह— ‘पढमिब्लुआणेत्यादि’ ॥ १२२४ ॥

अथवा पातनान्तरमाह—

अहवा खयाइओ केवलाइं जं जेसिं ते कइ कसाया । को वा कस्सावरणं को व खयाइक्कमो कस्स ॥ १२२५ ॥

अथवा, यत् केवलादिकं, आदिशब्दाद् दर्शनै-चारित्र्यादिपरिग्रहः, येषां कपायाणां क्षयादितो भवति, आदिशब्दात् क्षयो-
पशमादिपरिग्रहः ; ते कति कपायाः ? को वा कस्य सामायिकस्याऽऽवरणम् ? , को वा क्षयादिक्रमः कस्य ? ॥ इत्येकविंशति-
गाथार्थः ॥ १२२५ ॥

अथ क्रमेणोत्तरमाह—

पढमिब्लुआण उदए नियमा संजोयणाकसायाणं । सम्मदंसणलंभं भवसिद्धीया वि न लहंति ॥ १२२६ ॥

१ एवमप्रतिपतिते सम्यक्तये देव-मनुगुणजन्मसु । अन्यतरश्रेणिवर्जितैकभवेन वा सर्वाणि ॥ १२२३ ॥ २ क. ग. ‘संनर’ ।

३ अशुना यद्योदयतो न लभते दर्शनादिसामायिकम् । लब्धं वा पुनर्ग्रस्यति तदिहावरणं कपायादिः ॥ १२२४ ॥

४ अथवा क्षयादितः केवलानि यद् येषां ते कति कपायाः । को वा कस्यावरणं को वा क्षयादिक्रमः कस्य ? ॥ १२२५ ॥ ५ क. ग. ‘नप’ ।

६ प्रथमानामुदये नियमात् संजोयनाकापायणाम् । सम्यग्दर्शनलभं भवसिद्धिं ता अपि न लभन्ते ॥ १२२६ ॥

प्रयमित्कुक्षानां सत्योन्नतकषायाणादुदये नियमाद् सम्यग्दर्शनार्थं भवसिद्धिका अपि न लभन्ते, किमुताऽभ्यव्याः ? । इत्यस्योन्नता । भावार्थस्तथैव- भवता एव देशीवचनतः प्रयमित्कुक्षस्तेषां प्रयमित्कुक्षानामनन्तावधिप्रक्रोष-मान प्राया लोभानामित्यर्थः । प्रायस्य तेषां सम्यक्त्वात्सम्यगयगुणविधायित्वाद्, क्षणकमाद् वेति । उदये विषाकानुभवे सति । नियमाद् नियमेन, अस्य व्यवहितः संपन्नः, स च दर्शित एव । किंचित्क्षणं प्रयमित्कुक्षानाम् । इत्याह- कर्मणा, सत्फलभूतसंसारणे वा सह सत्योन्नयन्तीति संयोजनास्ते च ते कषायाभेति संयोजनरूपणाः, दीर्घं प्राकृतत्वाद् ; अथवा, संयोजनार्थं कषायाः संयोजनकषायास्तेषामुदये नियमाद् सम्यगविपरीतं दर्शनं सम्यग्दर्शनं सम्यक्त्वं सत्यं लाभस्तम् । यत्ने सिद्धिर्येषां ते भवसिद्धिकाः । ननु सर्वेषामपि सिद्धिर्भव एव कस्मिंश्चिद् भवेत्, इति किमेव न व्ययिच्छयते ? । सत्यम्, किन्तिव व्याख्यानाद् तत्रैव एवं भवो शुद्धे, तत्रैवसिद्धिका इत्यर्थः, तेऽपि न लभन्ते, किमुताऽभ्यव्याः ? । इति निरुक्तिगार्थः ॥ १२२६ ॥

भाष्यम्—

क्षेत्रेण पटुच्च पटभा पटभगुणविभाइणो चि वा जम्हा । सत्योन्नतकषाया भवविस्तंजोयणाड सि॥ १२२७॥

गतार्थेव ॥ १२२७ ॥

कषायव्याप्यमाह—

कैम्म फस भवो वा कसमाओ ति जओ कसाया तो । कसमाययति व जओ गमयंति कसं कसाय सि॥ १२२८॥

आओ व उवादाण तेण कसाया जओ कसत्साया । चचारि बहुथयणओ एव विइयादओ वि भया ॥ १२२९॥

कर्णति परस्परं हिंसति प्राणिनोऽस्मिन्निति कर्षं कर्म, भवो वा; अथवा, कुप्यन्ते क्षारीर-भानसदुःखलसैर्धृष्यन्ते प्राणिनो-ऽस्मिन्निति कर्षं कर्मैव, भव एव वा; यतो यस्माद् कर्षं कर्म, कयो वा भव आयो लाभो येषां सतस्ते कषायाः । अथवा, कषाय-यन्ति यतः, अतः कषायाः- कष गमयन्तीत्यर्थः । अथवा, जाय उपादानं हेतुरित्यन्वयान्तरम्, यस्माद् कषस्याऽऽया हेतवस्तेन

१ क ग व इ । २ क्षणं प्रतीत्य प्रयत्नाः प्रयत्नगुणविधातिन इति वा परमाण्व । सत्योन्नतकषाया भवविस्तंजोयनादिति ॥ १२२७ ॥

३ कर्म कर्षं भवो वा कषमाय एव यतो यतो कषमायसिद्धि रत यतो गमयन्ति कसं कसाय इति ॥ १२२८ ॥

आयो योपादानं तेन कषाया यतः कषत्सायाः । कषायाः बहुपक्षत एव विहीतादुपोऽति भया ॥ १२२९ ॥

कृपायाः । ते च बहुवचननिर्देशाच्चत्वारः क्रोधादयो गम्यन्ते । एवं देशविरत्याद्युत्तरोत्तरगुणधातित्वाद् द्वितीय-तृतीय-चतुर्थत्वेन, कृपायशब्दादिवाच्यत्वेन च द्वितीयादयोऽपि मताः संपता इति ॥ १२२८ ॥ १२२९ ॥

‘भवसिद्धीया वि’ इत्येतद् व्याख्यानयति—

भेवसिद्धिया वि भणि ए नियमा न लहंति तयमभव्वा वि । अविसर्हेण व गहिया परित्तसंसारियाईया ॥ १२३० ॥

‘भवसिद्धिकाः’ इत्युक्तेऽपिशब्दात् ‘अभव्यास्तु नैव लभन्ते’ इत्यवगम्यत एव । अथवा, अपिशब्दात् ‘परीत्तसंसारि-
योऽपि न लभन्ते’ इति गम्यते ॥ इति गाथाचतुष्टयार्थः ॥ उक्ताः सम्यक्त्वस्याऽऽवरणभूताः कृपायाः ॥ १२३० ॥

अथ देशविरत्यावरणभूतांस्तानाह—

बीयकसायाणुद ए अप्पच्चक्खाणनामधेयाणं । सम्महंसणलंभं विरयाविरइं न उ लहंति ॥ १२३१ ॥

सर्वप्रत्याख्यानं देशप्रत्याख्यानं च येषामुदये न लभ्यते, तेऽप्रत्याख्यानाः; अकारस्य सर्वप्रतिषेधवचनत्वात्, अप्रत्याख्याना नामधेयं येषां तेऽप्रत्याख्याननामधेयास्तेषामप्रत्याख्याननामधेयानाम् । द्वितीयस्य देशविरतिगुणस्याऽऽवारकत्वाद् द्वितीयाः, ते च ते कृपायाश्च द्वितीयकृपायास्तेषां द्वितीयकृपायाणामुदये ‘भव्याः सम्यग्दर्शनलाभं लभन्ते’ इति वाक्यशेषः । अयं च वाक्यशेषो ‘विरयाविरइं न उ लहंति’ इत्यत्र तुशब्दोपादानाच्छ्रूयते, एषामुदये भव्याः सम्यग्दर्शनलाभं लभन्ते, विरताविरतिं देशविरतिं पुनर्न लभन्त इति वाक्यसंगतेरिति । विरतं चाऽविरतिश्च यस्यां निवृत्तौ सा विरताविरतिस्त्वाम् ॥ इति निर्युक्तिगार्थः ॥ १२३१ ॥

भाष्यम्—

सर्वं देसो व जओ पच्चक्खाणं न जेसिमुदणं । ते अप्पच्चक्खाणा सव्वनिसेहे मओऽकारो ॥ १२३२ ॥
सम्महंसणलंभं लभंति भनिय त्ति वक्कसेसोऽयं । विरयाविरइविसेसणतुसहंसलक्खिओऽयं च ॥ १२३३ ॥

१ गाथा १२२६ । २ भवसिद्धिका अपि भणिते निगमाद् न लभन्ते तद्वन्वया अपि । अपिशब्देन वा गृह्यताः परीत्तसंसारिणाः ॥ १२३० ॥

३ द्वितीयकृपायाणामुदयेऽप्रत्याख्याननामधेयानाम् । सम्यग्दर्शनलाभं विरताविरतिं न तु लभन्ते ॥ १२३१ ॥

४ सर्वं देसो वा यतः प्रत्याख्यानं न येषामुदयेत । तेऽप्रत्याख्यानाः सर्वसिद्धे मतोऽकारः ॥ १२३२ ॥

सम्यग्दर्शनलाभं लभन्ते भव्या इति वाक्यशेषोऽयम् । विरताविरतिविशेषणतुसहंसलक्षितोऽयं च ॥ १२३३ ॥

गतायै एव ॥ १२३२ ॥ १२३३ ॥

अथ तृतीयस्य सर्वविरतिगुणस्याऽऽचारसर्वोत्पीयकपायानाह—

तैर्द्वयकसायाणुवपु पञ्चक्वाणावरणनानामधेज्जाण । देसे-क्येसविरट् चरित्तलम न उ लहंति ॥ १२३४ ॥

सर्वविरतिसप्तद्वीपगुणयतिताह, सप्तमकमद्व वा तृतीयाय ते कपायाय तृतीयकपायाः क्रोधादयथावत्तारस्तेषामुदये । फर्धयूतानाम् ? आहृणन्तीत्यावरणाः, प्रत्याख्याने सर्वविरतिलक्षण, सस्याऽऽवरणाः प्रत्याख्यानावरणाः, एतेदेव नामधेयं येषां ते प्रत्याख्यानावरणनामधेयाः, तेषाम् । आह—स्तु ‘अमत्याख्याननामधेयानामुदये सर्वथा प्रत्याख्यान नास्ति’ इत्युक्तम्, नना प्रतिपि ज्ञताह; इहाऽपि चावरणशब्देन प्रत्याख्यानस्य सर्वस्यापि निषेधो गम्यते, इति क एषां प्रतिविशेषः ? इति । अत्रोच्यते—तत्र नन् स-र्वनिषेध उक्तः, न त्वाकं मयादि पदव्यत्याह, आ—सर्वविरतिप्रत्याख्यानपर्यदया, अथवा, ईदृ-सापययोगानुपतिमानविरतिरूप प्रत्याख्यानमाहृणन्तीति प्रत्याख्यानावरणा इति व्युत्पत्तेः सर्वविरतिरूपप्रत्याख्याननिषेधार्थ एवायं वर्तते, न देशविरतिप्रत्याख्यान-निषेध आवरणशब्दः, तथा चाह—देसवैक्येयश्च देसै क्येयौ तत्र देशः स्थूलमाणातिपातादिः, एकदेशस्तु तस्यैव इत्यपदनस्पतिफाया-यतिपाताः, तयोर्वैक्ये-क्येययोर्विरतिनिवृत्तिस्तौ ‘लभन्ते’ इति वाक्यशेषः । अत्राप्येव वाक्यशेषः ‘विरतिलभ न उ लहति’ इत्याय तुष्ट-व्योपादानादेय लभ्यते । चरन्त्यनिन्दितमनेनेति चारित्र्यम्, अष्टविधकर्मचरिक्तीकरणाद् वा चारित्र्यम्, सर्वविरतिप्रियेत्यर्थः, तस्य लामस्तम्, एषामुदये न लभ्यते, देसै-क्येयविरतिं शुनर्लभन्ते ॥ इति नियुक्तिमाधार्थः ॥ १२३४ ॥

भाष्यम्—

सैत्वं पञ्चक्वाणा वरंति ते ज न देसमेपुर्ण । पञ्चक्वाणावरणा आमज्जादी-सदयेत्तु ॥ १२३५ ॥

यद् यस्मात् सर्वविरतिरूपं सर्वं प्रत्याख्यानमाहृणन्ति ते तृतीयकपायाः, न देशप्रत्याख्यानम्, एतेन कारणेन प्रत्याख्याना-वरणा अभी उच्यन्ते, ‘न तु प्रत्याख्यानमाहृणन्तीति प्रत्याख्यानावरणा इति व्युत्पत्तेः सर्वमपि प्रत्याख्याननिषेधामुदये न भवति’ इति गम्यते । अयं तु विशेषः कुतः, यद् सर्वविरतिप्रत्याख्यानमाहृणन्त्यपी, न देशप्रत्याख्यानम् ? इत्याद्यङ्क्याह— ‘आ भज्जादी सद-

१ अत्र ‘दीयान्’ । २ तृतीयकपायाणामुदये अस्तारथावस्थानमधेयताम् । देसे क्येयविरतिं चारित्र्यमार्तं न तु लभन्ते ॥ १२३४ ॥

३ सर्वं प्रत्याख्यानमाहृणन्ति ते नद् न देसमेतेन । अस्याख्यानावरणा आ भज्जादे पर्यवेतो ॥ १२३५ ॥

त्येसु चि' आह इह मयादायाम्, ईपदर्थे वा; आ- सर्वविरतिप्रत्याख्यानमर्थादया प्रत्याख्यानमावृण्वन्ति, अथवा आ- ईपत् सावद्य-योगानुमतिमात्रविरतिरूपं प्रत्याख्यानमावृण्वन्तीति प्रत्याख्यानावरणा इत्यर्थः । देशविरतो हानन्तं सावद्ययोगं प्रत्याख्याय यदेकादशीं प्रतिमां प्रतिपन्नः सावद्ययोगस्य परिमितमुपमतिमात्रं न प्रत्याचष्टे, तदेतत्कषायावरणसामर्थ्यात्, इत्यनया विवक्षयेपत्प्रत्याख्यानावरणा एतेऽभिधीयन्त इति ॥ १२३५ ॥

आह- ननु प्रत्याख्यानस्यावरणं सतः, असतो वा ? इत्याशङ्क्य ग्राह-

नैसांतस्सावरणं न सतोऽभव्वाइविरमणपसंगा । पञ्चक्खाणावरणा तम्हा तस्संभवावरणा ॥ १२३६ ॥

एकान्तेनाऽसतस्तावदावरणं न संभवति, खरविपाणस्यापि तत्प्रसङ्गात् । नापि सतः, अभव्यानामपि प्रत्याख्यानसत्त्वेन विर-तिमन्त्रप्रसङ्गात् । तर्हि किमेते कषाया आवृण्वन्ति ? इत्याह- तस्मात् तत्संभवस्य प्रत्याख्यानसंभवस्य प्रत्याख्यानपरिणतेरावरणाः प्रत्याख्यानावरणा उच्यन्ते, परिणतिशब्दलोपादिति ॥ १२३६ ॥

एतदेव व्यक्तीकुर्वन् सदृष्टान्तमाह-

उदए विरइपरिणई न होइ जेसिं खयाइओ होइ । पञ्चक्खाणावरणा त इह जहा केवलावरणं ॥ १२३७ ॥

येषामुदये विरतिपरिणतिरात्मनो न भवति, यत्क्षय-क्षयोपशमादिभ्यस्त्वसौ भवति, त इह प्रत्याख्यानावरणा उच्यन्ते, केवल-ज्ञानावरणवदिति । इदमुक्तं भवति- केवलावरणेन केवलज्ञानं न सदाऽऽव्रियते, अभव्यानामपि केवलित्वप्रसङ्गात् । अस्त्यभव्यानां केवलम्, किन्त्वावृत्तमिति चेत् । तदयुक्तम्, मल्लकसंपुटादृतप्रदीपेन तन्मध्यस्येव स्वात्मनस्तेन प्रकाशनप्रसङ्गात् । नाऽप्यसत् केवलज्ञानं केवल-ज्ञानेनाऽऽव्रियते, खरविपाणस्याऽप्यावरणप्रसङ्गात् । तस्मात् सदसद्रूपं केवलज्ञानं तदावरणेनाऽऽव्रियते । तद्धि जीवद्रव्यरूपतया सदाऽऽव्रियते, आविर्भूततत्परिणत्या त्वसदाऽऽव्रियते, सदसद्रूपयोश्च कथाञ्चिदेकत्वमेव । ततः सदसद्रूपस्य केवलज्ञानस्य यथा स्वरूपेण परिणतिसंभवस्तदावरणेनाऽऽव्रियते- आवरणसामर्थ्यात् केवलज्ञानपरिणत्या परिणन्तुं जीवो न लभत इत्यर्थः; एवं प्रत्याख्यानावरणकषायैरपि विरतिपरिणतिसंभव आव्रियते- विरतिपरिणामेन परिणन्तुं जीवो न प्राप्नोतीत्यर्थः । अत्र बहु वक्तव्यम्, तत्तु नोच्यते, ग्रन्थविस्तरमयात् ॥ इति गाथात्रयार्थः ॥ १२३७ ॥

१ क.ग. 'जह' । २ क.ग. 'शङ्कयाह' । ३ नाऽसत आवरणं न सतोऽभव्यादिविरमणप्रसङ्गात् । प्रत्याख्यानावरणास्तस्मात् तत्संभवावरणाः ॥ १२३६ ॥

४ उदये विरतिपरिणतिर्न भवति नेपां क्षयादितो भवति । प्रत्याख्यानावरणास्त इह यथा केवलावरणम् ॥ १२३७ ॥

अथोक्तमेवार्थं सशुभ विभक्तिगुणं, तथा चतुर्वर्कपायाणां यथाख्यातचारित्र्यादिविधायित्वं च विदर्शयितुम्—

मूलगुणानां लभ न लहइ मूलगुणधातुणो उवए । सजलणाण उवए न लहइ चरण अहवत्ताय ॥१२३८॥

इह सम्पत्तेरं, प्रता-ऽशुभतानि च मूलभूता गुणा मूलगुणाः, उचरगुणानामाधारभूतत्वात्, तेषां मूलगुणानां लाभ न लभते । कदा ? इत्याह— यथोक्तान् मूलगुणान् इन्दु शीलं येषां ते मूलगुणधातिवस्तेषां मूलगुणधातिमन्तानुबन्ध-अत्याख्यात-अत्याख्यातानवरणानां द्वादशानां कपायाणामुदये । एतच्च 'भेदमित्युक्ता'ण उदय' इत्यादिना सर्वं भावितमेव । तथा, ईषज्जवलनात् सज्ज-लनाः, सपदि ज्वलनाच्च वा सज्जलनाः, परीपरादिसपाते चारित्रियमपि ज्वलयन्तीति वा सज्जलनाः क्रोधादय एव चत्वारः कपा-याः, तेषामुदये न लभते, लभं वा लभति चरण चारित्र्यम् । किं सर्वमपि ? न, इत्याह— यथैव तीर्थंकर-गणयैराख्यातं यथाख्या-तमकपायमित्यर्थः, सकपाय तु लभते । न च यथाख्यातचारित्र्यमात्रमेवोपज्यन्ति सज्जलनाः, किन्तु शेषचारित्र्याणामपि देशोपपातिनो भवन्ति, तदुदये शेषचारित्र्यातिचारिसिद्धेः ॥ इति निरुक्तिगार्थः ॥ १२३८ ॥

के पुनस्ते मूलगुणाः, यदियतिनो द्वादश कपायाः ? इत्याह—

सैम्मससमेयाइ महव्वया-शुव्वयाइ मूलगुणा । मूल सेसाहारो वारस तग्वाइणो एए ॥ १२३९ ॥

मतार्था, नवर शेषाणामुचरगुणानामाधारत्वात् सम्पत्सर्व-भारतवादीनि मूलमुच्यन्ते, यदियतिन एते द्वादश कपाया इति ॥ १२३९ ॥

अत्रार्थापरयाऽऽसिप्तमनवगच्छमाह पर—

“निसिमच्चविरमण पि हु नणु मूलगुणो कहु न गहिय तं ? ययधारिणो खिय तय मूलगुणो सेसयस्सियरो ॥ १२४० ॥

आहारविरमणाओ तवो व तव एव वा जओऽणसण । अहव महव्वयसरक्खत्तणाओ समिइउ व्व ॥ १२४१ ॥

१ मूलगुणानां लाभ न लभते मूलगुणधातिन उदये । सज्जलनामुदये न लभते चरणमपाकपायम् ॥ १२३८ ॥ २ य ए उ 'मूल' महाप्रमाणे ।

३ गथा ११९६ । ४ सम्पत्सर्वमोक्तानि भार्यवता अनुगतानि मूलगुणाः । मूल शेषाधारो द्वादश कपातिन मूलो ॥ १२३९ ॥

५ निसिमच्चविरमणमपि हि यतु मूलगुण-कर्म व एतत्किं वर ? । ययधारिण एव क्व मूलगुण-शेषसेतः ॥ १२४० ॥

आहारविरमणम् उव इव वर इव वा यथोऽणसणम् । अहव महव्वयसरक्खत्तणात् समिहव इव ॥ १२४१ ॥

ननु रात्रीभोजनविरमणमपि मूलगुणः, तदिह किमिति मूलगुणत्वेन नोपात्तम् ? अत्रोत्तरमाह— व्रतधारिणः संयतस्यैव तद् रात्रीभोजनविरमणं मूलगुणः, शेषस्य तु ग्रहिणो देशविरतस्योत्तरगुण इत्यर्थः। कुतः? आहारविरमणरूपत्वात्, तपोवत् । अथवा, तप एव वा तद् निशिभोजनविरमणमिति प्रतिज्ञा, यतोऽनशनम्— अशनत्यागरूपत्वादिति हेतुः, चतुर्थीदिवत्, इत्यनुक्तोऽपि दृष्टान्तः स्वयं दृश्यः, तपश्चोत्तरगुण एवेति भावः। इतश्चैदमुत्तरगुणः। कुतः? महाव्रतसंरक्षणालम्बकत्वात्, समित्यादिवदिति ॥१२४०॥१२४१॥

अत्राह— यद्येवम्, उक्तयुक्तेर्व्रतधारिणोऽपि तद् मूलगुणो न प्राप्नोति, इत्याह—

तैह वि तयं मूलगुणो भण्णइ मूलगुणपालयं जम्हा । मूलगुणगहणम्मि य तं गहियं उत्तरगुण व्व ॥१२४२॥
तथापि व्रतिनस्तन्मूलगुणो भण्यते, समस्तव्रततनुपालनात्, समस्तव्रतसंरक्षणेनाऽत्यन्तोपकारित्वात्, प्राणातिपातविरमणवत्, मूलगुणग्रहणाच्च साक्षादनुपात्तमपि तद् ग्रहीतमेव द्रष्टव्यम्, उत्तरगुणवदिति ॥ १२४२ ॥

कस्माद् मूलग्रहणे तद् ग्रहते?, इत्याह—

जैम्हा मूलगुण च्चिय न हौंति तन्विवाहियस्स पडिपुच्चा । तो मूलगुणग्गहणे तग्गहणमिहत्थओ नेयं ॥१२४३॥
यस्मात् तद्विरहितस्य रात्रीभोजनविरमणविरहितस्य महाव्रतादयो मूलगुणा एव परिपूर्णा न भवन्ति, अतो मूलगुणग्रहणे तद्ग्रहणमिहार्यतो विज्ञेयम्; तथाहि— रात्रौ भोजने विधेये रात्रौ भिक्षार्थमचक्षुर्विषये पर्यटनाद् बद्धिमदीपनादिभिः स्पर्शनात्, पुरःकर्म-पश्चात्कर्मच्येनेपणादोपद्रुष्टाहारग्रहणादेश्च प्राणातिपातव्रतविघातः। अन्धकारवलेन च पतितहिरण्यादिद्रविणग्रहणादेः, योषित्परि-भोगसंभवाच्च शेषव्रतविलोपः। इत्येवं रात्रिभोजनविरमणमन्तरेण न संभवन्त्येव प्राणातिपातविरत्यादिमूलगुणाः। अत एव तद्ग्रहणेऽत्यन्तोपकारित्वाद् ग्रहीतमेवार्थतस्तदिति ॥ १२४३ ॥

अत्र प्रेरकः प्राह—

जैइ मूलगुणो मूलव्वयउवगारि च्चि तं तवाईया । तो सव्वे मूलगुणा जइव न तो, तं पि मा होज्जा ॥१२४४॥

१ तथापि तद् मूलगुणो भण्यते मूलगुणपालनं यस्मात् । मूलगुणग्रहणे च तद् ग्रहीतमुत्तरगुण इय ॥ १२४२ ॥

२ यस्माद् मूलगुणा गम्य न भवन्ति तद्विरहितस्य परिपूर्णाः। ततो मूलगुणग्रहणे तद्ग्रहणमिहार्यतो ज्ञेयम् ॥ १२४३ ॥

३ यदि मूलगुणो मूलव्रतोपकारीति तत् तत्प्रादिकाः। ततः सर्वे मूलगुणा यद्विना न तं, तदपि मा खुर ॥ १२४४ ॥

यदि तद् निमिषभोजनविरमणं मूलगुणोपकारित्वाद् मूलगुण इष्यते, ततस्त्वादिं तपःप्रयत्नं सर्वेऽपि मूलगुणाः प्राप्नुवन्ति, तेषामपि तदुपकारित्वाद् । अतो निमिषांतरगुणकथा । यदि पुनस्ते तपःप्रयत्नो मूलगुणा न भवन्ति, तर्हि तदपि रात्रीभोजनविरमणं मूलगुणो मा भूत्, उपकारित्वाभिपेयम् । पूर्वपरिविरोधव्ययनभ्युपगच्छतो भवत्, तथाहि- भवत्तवानन्तरसक्तं यथा- 'महाव्रतसरक्षणद्वन्द्वगुण इदं, समितित्वं' इति । इदानीं त्वभिपेयते- 'महाव्रतसरक्षणद्वन्द्वगुण एतदिति' । अत्रोच्यते- किमिह विरुद्धम् ? उभयधर्मकं हि रात्रीभोजनविरमणम्, यतो हृदयस्य तदुचरगुणं, तस्याऽऽरम्भप्रणालिपातादनिवृत्तत्वाद्, निमिष भोजने-ऽपि मूलगुणानामलब्धत्वाद्, अत्यन्तोपकाराभावादिति । अतिसक्तुं तद्वद्वं मूलगुणं, तस्याऽऽरम्भनादपि प्राणातिपाताद् निवृत्तत्वाद्, रजनिभोजने च तत्सम्भवाद्, अतस्त्वादेषां मूलगुणानां लब्धत्वाद्, चादिरमणे तु तेषां सरक्षणोत्पन्नोपकाराद् तत् तस्य मूलगुणः । तपःप्रयत्नानां चेत्यमत्यन्तोपकारित्वाभावादुचरगुणत्वमिति ॥ १२४४ ॥

आह च—

सैवव्यजोयगारिं जह त न ताहा तवादओ वीसु । ज ते, तेणुचरिया होति गुणा तं च मूलगुणो ॥१२४५॥

'अं ति' यस्माद् कारणद्वयं सद् रात्रीभोजनविरमणं सर्वव्रतोपकारकम्, न तथा तपः समित्यादयो विषयकं पुण्यं, तेन कारणेन न उचरिका उचरगुणा भवन्ति । तच्च रात्रीभोजनव्रतं मूलगुणानामत्यन्तोपकारित्वाद् मूलगुणः । यथा हि प्राणातिपातादिव्रतानां पञ्चानामेकस्याप्यभावे तेषामाभावाद् मूलगुणत्वम्, एव रात्रिभोजनव्रतस्याऽप्यभावे सर्वव्रताभावादत्यन्तोपकारित्वाद् मूलगुणत्वमिति भावः ॥ १२४५ ॥

अथ 'सजलणार्ण उदण' इत्यादिनिर्बुकिगयोत्तरार्थव्याख्यासाह—

'इति सयराह वा सपाए वा परीसहाईण । जलणाओ सजलणा नाहक्खाय तदुदयमि ॥ १२४६ ॥

अकसायमहक्खाय अ सजलणोदण न त तेण । लब्भइ लद्ध च पुणो अस्सइ सव्व तदुदयमि ॥१२४७॥

१ य ए 'अपवा न' । २ सजलणोपकारि यथा तद् न तथा तपसादयो विषयकं । एतद् वै, तैवीरराता भवन्ति गुणस्तत्र मूलगुणाः ॥ १२४५ ॥ ३ यथा १२४८ ।

४ इदं प्रतिमिति वा नपत्ते वा परीषद्वर्गीनाम् । जलनात् सजलणा नाहक्खाय तदुदये ॥ १२४६ ॥

अकसायमहक्खाय एतद् सजलणोदये न तद् एतद् । सजलणे लब्धं च पुनरप्यस्मिन् सर्वं लुप्तये ॥ १२४७ ॥

न हु नवरिमहक्खाओवघाड्णो सेसचरणदेसं पि । घाएति, ताणमुदए होइ जओ साइयारं तं ॥१२४८॥
 इह संशब्दस्य त्रयोऽर्थाः, तद्यथा— ईपज्ज्वलनात् संज्वलनाः, अथवा, 'समराहं' क्षागिति ज्वलनात् संज्वलनाः, यदिवा, परीपहादिसंपाते चारित्रिणमपि ज्वलयन्तीति संज्वलनाः, तदुदये यथाख्यातचारित्रं न भवति । कुतस्तदुदये तद् न भवति ? इत्याह— 'अकसायमित्यादि' । 'जं ति' यस्मादकपायं यथाख्यातमुच्यते, तेन कारणेन संज्वलनकपायोदये तद् न लभ्यते, पूर्वलब्धमपि च पुनस्तदुदये सर्वं तद् भ्रश्यतीति । न हि नैव यथाख्यातमात्रोपघातिनः संज्वलनाः, किन्तु शेषचारित्राणामपि देशोपघातिनो भवन्ति, यतस्तेषामुदये तदपि शेषचारित्रं सातिचारं भवति ॥ १२४६ ॥ १२४७ ॥ १२४८ ॥

अत एवाह—

सैव्वे विय अइयारा संजलणाणं तु उदयओ होति । मूलच्छेज्जं पुण होइ वारसण्हं कसायाणं ॥१२४९॥

सर्वेऽप्यालोचना-प्रतिक्रमणोभयादिच्छेदपर्यन्तप्रायश्चित्तशोधाः, अपिशब्दात् क्रियन्तोऽपि च, अतिचरणान्यतिचाराश्चात्रि-
 विराधनाविशेषाः संज्वलनानामेवोदयतो भवन्ति । द्वादशानां पुनः कपायाणामुदयतो मूलच्छेद्यं भवति— मूलेनाऽष्टमस्थानवर्तिना प्राय-
 श्चित्तेन चिच्छद्यतेऽपनीयते यद् दोषजातं तद् मूलच्छेद्यम्— अशेषचारित्रोच्छेदकारीत्यर्थः । तदेवंभूतं दोषजातं द्वादशानामनन्तानुबन्ध्य-
 ऽप्रत्याख्यान-प्रत्याख्यानवरणलक्षणानां कपायाणामुदये संजायते । अथवा, इदं मूलच्छेद्यं दोषजातं यथासंभवतो योज्यते, तद्यथा—
 प्रत्याख्यानवरणकपायचतुष्टयोदये सर्वविरतिरूपस्य चारित्रस्य मूलच्छेद्यं सर्वनाशरूपं भवति, अप्रत्याख्यानकपायचतुष्टकोदये तु
 देशविरतिचारित्रस्य, अनन्तानुबन्धिकपायचतुष्टकोदये पुनः सम्यक्त्वस्य ॥ इति नियुक्तिगाथार्थः ॥ १२४९ ॥

भाष्यम्—

अइयारा छेदंता सव्वे संजलणहेयवो होति । सेसकसायोदयओ मूलच्छेज्जं वयारुहणं ॥ १२५० ॥

सप्तमस्थानवर्ती प्रायश्चित्तविशेषश्छेदः । ततश्चालोचनादिना छेदान्तेन सप्तविधप्रायश्चित्तेनान्तो येषां ते, एकरस्याऽन्तशब्दस्य

१ न हि नवरमथाख्यातोपघातिनः शेषचरणवैशमरि । भवन्ति, तेषामुदये भवति यतः सातिचारं तत् ॥ १२४८ ॥

२ सर्वं पक्वातिचाराः संज्वलनानां तदुदयतो भवन्ति । मूलच्छेद्यं पुनर्भवति द्वादशानां कपायाणाम् ॥ १२४९ ॥

३ अतिचाराश्छेदान्ताः सर्वे संभवलनुद्देतवो भवन्ति । शेषकपायोदयतो मूलच्छेद्यं यतारोहणम् ॥ १२५० ॥

लोपाच्छेदान्ताः, सर्वेऽप्यतिचाराः संज्वलनकषायानोदनन्या भवन्ति । शेषकषायानां द्वादशानाहुदये मूलच्छेदं समस्तचारिप्रोच्छेद-
कारक दोषजातं भवति । तद्विशुद्धये च प्रायश्चित्तं पुनर्मेवारोपणमिति ॥ १२५० ॥

अथवा, यथासम्भवं मूलच्छेदं योग्यते, इत्येतदाह—

अहवा सज्जममूलच्छेज तद्द्वयकष्टुसोदपु निययं । सम्मत्तार्द्धमूलच्छेजं पुन वारसण्ड पि ॥ १२५१ ॥

दृतीयानां यत्सारूप्यानवरणकषायानाहुदये सवयस्य सर्वविरविरूपस्य मूलच्छेदं नियतं भवति, सम्पत्तत्वादिमूलच्छेदं
तु द्वादशानामप्युदये सपयत इति ॥ १२५१ ॥

अथ मेर्येयाश्चक्षुष्य परिरन्ध्राह—

‘मूलच्छेजे सिद्धे पुनश्चेद्द्वैतमूलगुणधाग्रहणेन । इय कौस पुणो गहण अद्वयारविसेसणत्थ ति ॥ १२५२ ॥
पगयमद्दस्साधे ति य अइयारे तस्मि चेव मा जोए । तो मूलच्छेजमिण सेसचरिसे निओएइ ॥ १२५३ ॥

आह— नन्वनन्तरमिदं निरुद्धि विनाशायाम् । ‘मूलगुणार्णं लभं न लभद्द मूलगुणयाइणो वदद्द’ इत्येतस्मिन् पूर्वार्धे मूलगुण-
पातिग्रहेण द्वादशकषायानाहुदये मूलच्छेदं सिद्धयेन, किमितीह पुनस्तद्ग्रहणम् ? । अत्रोच्यते— अतिचारविशेषणार्थमिति— अतिचा-
राणां विज्ञेये व्यपस्यापनार्थमित्यर्थः । इदमेव व्यक्तीकुर्वन्नाह— ‘पगयमित्थादि’ । इदमुक्तं भवति— ‘सज्जलणाण वदद्द न लभद्द चरण
अहस्सायं’ इत्यनन्तरनिरुद्धिग्राह्योत्तरार्थमिदं यथाख्यातचारित्र्यं प्रकृतमनुवर्तते । ततश्च ‘संज्वे विव अइयारा सज्जलणां तु वदयओ
होति’ इत्येतान्तिचाराननन्तरानुवर्तमाने यथाख्यातचारित्र्य एव शिष्योऽप्योसीद्, तदेवद्द मा भूद्द ; तस्तेनेह पुनरपि मूलच्छेदमेतद्
यथाख्यातवर्तिशेषचारित्र्ये सामार्थ्यकादिके नियोगयति । अस्यां हि गायार्थं मूलच्छेदग्रहणात् पुनश्चन्द्रविशेषणाख्यायार्थः सप-
यते । सज्जलनानाहुदये शेषचारित्र्यस्य सर्वेऽप्यतिचारा भवन्ति, द्वादशकषायानाहुदये पुनर्मूलच्छेदं भवति । यस्यैवास्यां गायार्थो
मूलच्छेदयमुक्तम्, तस्यैवातिचारा अपि, न तु यथाख्यातचारित्र्यस्य, कषायोदयरहितत्वेन तस्मै निरतिचारत्वात् ॥ इति गायचित्तुष्टयार्थः
॥ १२५२ ॥ १२५३ ॥

३ अथवा सज्जममूलच्छेदं दृष्टीपकृतपुत्रेणैव निवर्तय । सम्मत्तत्वादिमूलच्छेदं पुनर्दोषसाधनामपि ॥ १२५३ ॥

४ मूलच्छेदे सिद्धे पूर्वार्धे मूलगुणपातिग्रहेण । इति कस्मात् पुनर्मेवारोपणमिति चारविशेषणार्थमिति ॥ १२५३ ॥

प्रकृतमप्याख्यातमिति चातिचारे वरिष्ठादेव मा वोहोति । अतो मूलच्छेदमिदं केवलादिशे विशेष्यवति ॥ १२५३ ॥ ४ गाय १२२८ । ४ गाय १२४९ ।

॥ उक्तभावरणद्वारम् ॥

अथ तत्क्षयोपशमादिभ्यश्चारित्रप्राप्तिमभिधित्सुराह—

वारसविहे कसाए खइए उवसामिए व जोगेहिं । लब्भइ चरित्तलंभो तस्स विसेसा इमे पंच ॥ १२५४ ॥
द्वादशविधे द्वादशमकारेऽनन्ताबुबन्ध्यादिभेदभिन्ने कपाये, जातवेकवचनम्, क्रोधादिलक्षणे क्षपिते विध्यताग्नितुल्यतां नीते, उपशमिते भस्मच्छन्नदहनकल्पतां प्रापिते; वाशब्दात् क्षयोपशमे चार्धविध्यतज्ज्वलनसमतामुपकल्पिते, योगैर्मनो-वाक्-कायरूपैः प्रशस्तै-
हेतुभिर्लभ्यते चारित्रलाभः, तस्य च सामान्येन चारित्रस्य विशेषा भेदा एते वक्ष्यमाणाः पञ्च ॥ इति निर्युक्तिगार्थः ॥ १२५४ ॥

भाष्यम्—

स्वविए उवसमिए वासहेणं खओवसमिए वा । वारसविहे कसाए पसत्थझाणाइजोगेहिं ॥ १२५५ ॥

गतार्था, नवरं प्रशस्तध्यानं प्रशस्तं मनः ॥ १२५५ ॥

क्षीणादिकपायस्वरूपमाह—

स्त्रीणां निव्वायहुयासणो व छारपिहिय व्व उवसंता । दरविज्झायविहाडियजल्लणोवम्मा खओवसमा ॥ १२५६ ॥
न्याख्यातार्था, नवरमर्धविध्यातविघटितज्ज्वलनोपमाः क्षायोपशमिकपायाः । क्षयोपशमावस्थेषु हि कपायेषु दलिकस्य वेदनम-
प्यस्ति, तच्च विघटितवह्निकल्पमिति ॥ १२५६ ॥

अथ कस्य चारित्रस्य कथं लाभः?, इत्याह—

खयओ वा समओ वा खओसमओ व तिणिण लब्भन्ति । सुहुम-ह्वखायाइं खयओ समओ व नणत्तो ॥ १२५७ ॥

१ द्वादशविधे कपाये क्षपिते उपशमिते वा यतौः । लभ्यते चारित्रलाभस्तस्य विशेषा इमे पञ्च ॥ १२५४ ॥

२ क्षपिते उपशमिते वाशब्देन क्षायोपशमिके वा । द्वादशविधे कपाये प्रशस्तध्यानादियोगैः ॥ १२५५ ॥

३ क्षीणा निर्वातहुताशन इव भस्ममिश्रित इवोपशान्ताः । दरविध्यतविघटितज्ज्वलनोपम्याः क्षयोपशमाः ॥ १२५६ ॥

४ क्षयतो वा शमतो वा क्षयोपशमतो वा त्रीणि लभ्यन्ते । सुहमा-ऽव्याख्याते क्षयतः शमतो वा नान्यतः ॥ १२५७ ॥

सामाधिक्य-च्छेदोपस्थापनीय परिहारविशुद्धिकलक्षणान्याद्यानि त्रीणि चारित्र्याणि भोजिद्वयादन्यत्र कथायस्योपस्थापनात् पूर्वमिति पद्यानि प्रतिपद्यमानानि च लभ्यन्ते, अनित्यविषयस्य दुर्गुणस्य भवेत् पूर्वमपि पद्यानां तेषां लाभः, सपक्षेणेनो तु क्षयादिति । मूल्यसंपराय-यथाख्यातचारित्र्ये दुर्गुणभेदो कथायस्योपस्थापनात्, सपक्षेणेनो तु तत्संवाह्यभवे, नान्यतः- क्षयोपस्थापनात् न प्राप्यत इत्यर्थः ॥२५७॥

आह- ननु 'तैस्त विसेसा इमे पद' इत्यत्र किं सामान्यं चारित्र्यमात्रं वच्छन्दस्य वाच्यम्, आहोस्तिद्व द्वादशानां कथायाणां क्षयादिभ्यो यदन्तरयेनोक्त तदेव, इत्याशङ्क्याह-

लैक्यं चरित्तत्त्वानो खयादौ धारसण्ड नियमोऽय । न उ पचविहिनियमण पंच विसेस सि सामण्य ॥२५८॥

द्वादशानां कथायाणां क्षयादित् क्षय संपोषणयो-पक्षेभ्य एव लाभचारित्र्यस्य, नान्यथा, इत्येवमेव नियमो द्रष्टव्यः, न तु पञ्चविधनियमण- द्वादशकथायाणांमेव क्षयादितो लभ्यस्य चारित्र्यस्य पक्षेते विशेषा इत्येवभूतो नियमोऽत्र मे कर्तव्य इत्यर्थः । किं तर्हि ? । द्वादशानां, अपिकानां वा कथायाणां क्षयादितो लभ्यस्य तस्य सामान्येनैव चारित्र्यस्यैव धारित्र्यस्यैव वक्ष्यमाणाः पञ्च विशेषा इत्येव सामान्यं चारित्र्यमात्रं वच्छन्दस्य लब्धव्यत इति ॥ २५८ ॥

अथ कस्मात् द्वादशकथायाणांमेव क्षयादितो लभ्यस्य चारित्र्यस्य पक्षेते विशेषा इत्येवभूतो नियमोऽत्र न क्रियते ? इत्याह-

यज तिष्ठिणि धारसण्ड लब्धमिति खयादौ कसायाण । सुहुम पण्यरसण्ड चरिम पुण सोलसण्ड पि ॥ २५९ ॥

यतः सामागिक-च्छेदोपस्थापनीय परिहारविशुद्धिकलक्षणानि त्रीण्येव चारित्र्याणि द्वादशकथायाणां क्षयादितो लभ्यन्ते, इति कथं तत्संवाहिलभ्यस्य चारित्र्यस्य पक्षविषयस्य स्यात् ? । द्वादशसंपरायचारित्र्यं तु सञ्चयनकोपचरित्तानां क्षेपणञ्चद्वयकथायाणां क्षयात्, उपस्थापनात् वा लभ्यते । वरम तु यथाख्यातचारित्र्यं षोडशानामपि कथायाणां क्षयात्, उपस्थापनात् वा प्राप्यते । एवं च सति सामान्यस्यैव चारित्र्यस्य पञ्च विशेषा भवन्ति ॥ इति गाथापञ्चमार्कः ॥ २५९ ॥

के पुनस्ते पञ्च विशेषाः ? इत्याह-

१ गाथा १२५४ । २ लभ्यते चारित्र्यलक्षणः क्षयादितो द्वादशानां विषयोऽपवादः । न तु पञ्चविधनियमण पञ्च विसेसा इति सामान्यम् ॥ २५८ ॥
३ लभ्य 'न क्रियत इ' । ४ लब्ध शब्देनोपस्थापनां लभ्यते क्षयादित्, कथायाणां । सुहुम पक्षेद्वानां चरम पुण सोलसण्डमिति ॥ २५९ ॥

सामाज्यं त्थ पढमं छेओवट्ठावणं भवे बीयं । परिहारविमुद्धीयं सुहुमं तह संपरायं च ॥ १२६० ॥

तत्तो य अहक्खायं खायं सव्वम्मि जीवल्लोयम्मि । जं चरिऊण सुविहिया वच्चंतयरा-मरं ठाणं ॥ १२६१ ॥

राग-द्वेषविरहितः समस्तस्य प्रतिक्षणमपूर्वपूर्वनिर्जराहेतुयुताया विमुद्धेरायो लाभः समायः, स एव सामायिकं सर्वसावद्यो-
गविरमणमित्यर्थः । ततश्च सर्वमप्येतच्चारित्र्यमविक्रोपतः सामायिकमेव; छेदादिविशेषैस्तु विशेष्यमाणमर्थतः संज्ञातश्च नानात्वं प्रतिपद्य-
ते । तदत्रैतेषु मध्ये प्रथमं छेदादिविशेषाणामभावात् सामान्यसंज्ञायामेवावतिष्ठते सामायिकम् । एतच्च द्विधा- इत्वरम्, यावत्कार्थिकं च ।
तत्र स्वल्पकालभावीत्वरम् । इदं च भरतै-रावतक्षेत्रेषु प्रथम-पश्चिमतीर्थकरतीर्थेऽनारोपितमहाव्रतस्य शिष्यस्य विज्ञेयम् । अत्र जन्मनि
यावज्जीवितकथाऽस्त्यात्मनः, तावत्कालभावि यावत्कथं तदेव यावत्कार्थिकम्, आभववर्तित्यर्थः । एतच्च भरतै-रावतमध्यमद्वारविंशतितीर्थ-
करसाधूनां, महाविदेहार्हसंयतानां चावसेयम्, एपाधुपस्थापनाया अभावादिति ।

द्वितीयं तु चारित्रं छेदोपस्थापनमुच्यते । तत्र च्छेदथोपस्थापना च यस्मिंश्चारित्रे तच्छेदोपस्थापनम्- पूर्वपर्यायस्य च्छेदः, महा-
व्रतेषूपस्थापनं चात्मनो यत्र तच्छेदोपस्थापनमित्यर्थः । एतदपि द्विधा- सातिचारम्, अनतिचारं च । तत्रानतिचारं यदित्वरसामायि-
कस्य शिष्यस्योपस्थापनायामारोप्यते; तीर्थान्तरसंक्रान्तौ वा, यथा पार्श्वनाथतीर्थोद् महावीरतीर्थं संक्रामतः पञ्चयामधर्ममतिपचाविति ।
सातिचारं तु मूलगुणघातिनो यत्पुनरपि महाव्रतारोपणमिति ।

तृतीयं तु चारित्रं परिहारविमुद्धिकम् । तत्र परिहरणं परिहारस्तपोविशेषः, तेन कर्मनिर्जराकृपा विमुद्धिर्यस्मिंश्चारित्रे तत्
परिहारविमुद्धिकम् । एतदपि द्विभेदम्- निर्विश्रामानकम्, निर्विष्टकार्यिकं च । तत्रास्यैव चारित्र्यसाधकः साधवो निर्विश्रामानका
उच्यन्ते, तदव्यतिरेकादिदमपि चारित्रं निर्विश्रामानकं भण्यते । आसेवितैत्तच्चारित्रकायास्तु मुनयो निर्विष्टकायाः, त एव स्थाधिकप्र-
त्ययोपादानाद् निर्विष्टकार्यिकाः, तदभेदादिदमपि चारित्रं निर्विष्टकार्यिकम् । एतत्स्वरूपं च विस्तरतो भाष्येऽभिधास्यत इति ।

‘तथा’ इत्यानन्तर्ये, गाथाभङ्गभयाद् व्यवहितस्योपन्यासः, ‘सूक्ष्मम्’ इत्यनुस्वारोऽप्यलक्षणिकः । सूक्ष्मसंपरायं चतुर्थं चारि-
त्रम् । तत्र संपर्येलेभिः संसारमिति संपरायाः कृपायाः, सूक्ष्मा लोभांशवशोपत्वात् संपराया यत्र तत् सूक्ष्मसंपरायम् । इदमपि द्विविधम्-
विशुध्यमानकं संकिलश्यमानकं च । तत्र विशुध्यमानकं क्षणको-पक्षमश्रेणिद्वयमारोहतो भवति । संकिलश्यमानकं तुपक्षमश्रेणेः प्रच्यवमा-

१ सामायिकमत्र प्रथमं छेदोपस्थापनं भवेद् द्वितीयम् । परिहारविमुद्धिकं तथा सूक्ष्मसंपरायं च ॥ १२६० ॥

ततश्च यथाख्यातं ख्यातं सर्वस्मिन्जीवल्लोके । यच्चरित्वा सुविहिता व्रजत्सजरा-मरं स्थानम् ॥ १२६१ ॥

नस्य प्राप्यते। चः सद्गुणये। ततश्च शून्यसपरायानन्तरं सर्वत्र साधुधीनलोके क्वात शसिद्ध ययाख्यात पञ्चमं सर्वविशुद्ध चारित्र्य भवति। तत् कथमभूत् १, इत्याह- यथारित्याऽऽसेन्य, शोभनं विहितमनुष्ठानं येषां ते सुविहिताः सुसाधवो ब्रजन्त्यनरा मरं मोक्षलक्षण स्यान्म। तत्र मरण मर.। स्वान्तत्वादस्त्वयरा। न नियते नरा यतो यत्र वदन्तरा मरम्। इदं च कथायोदयरोहितत्वात् क्षीणमोहो- पयान्तपोहलक्षणस्य च्छप्रत्यनीतरागस्य सयोरव-श्वयोगिकवन्निभ्य भवति ॥ इति निरुक्तिग्रासद्वयसंक्षेपार्थः ॥ १२६० ॥ १२६१ ॥

विस्तरार्थं तु भाष्यकृदाह-

सैव्वमिण सामाद्व्य छेयाद्विसेसजो पुणो मिन्न। अविसेसियमाद्वमय ठियेमिह सामअसज्जाए ॥ १२६२ ॥

सावज्जजोगाविरहं चि तस्य सामाद्व्य दुहा त च। इत्तरमावकहं ति य पठम पठम-तिमजिणाण ॥ १२६३ ॥
तित्येसुमणारोविषयवयस्स सेहस्स योवकालीय। सेसाणमावकहिय तित्येसु, विदेहयाण च ॥ १२६४ ॥

सर्वमपीद चारित्र्यमिषेपतः सामायिकमेव। एतदेव च 'छेयाद्विसेसिये'विशेषमाणमर्थतः संज्ञातम्य नानात्वं प्रतिपद्यते। तत्राप्य विशेषणाभावात् सामान्यसंज्ञायामेवावतिष्ठते सामायिकमिति। तत्र सावययोगविरतित्वरूपमेतत् सामायिकम्। तच्च द्विधा- इत्तरम्, यावत्कार्यिकं च। तत्रैतत्वर अत्यन्तकालीन भरतै-रावताऽऽद्य-वरयतीर्विकारतीर्थयोरेवानारोपितमादागतस्य शिष्यकस्य शृण्वणम्। यावत्कार्यिक यावत्कीविक भरतै-रावतमयम-वरममन्त्रेपतीर्थिकरतर्पिसाधूनां, यथाविदेहजानां च साधूनामवसेयमिति ॥ १२६२ ॥ १२६३ ॥ १२६४ ॥

अथ मेरकः ग्राह-

नैणु आबज्जीयाए इच्चिरिय पि गहियं सुयतस्स। होइ पइण्णालोवो जहावकहियं सुयतस्स ॥ १२६५ ॥

आह- ननु 'करोमि भदन्त! सामायिकं यावज्जीवम्' इत्येवं ब्रह्महणकाले इत्तरवपि सामायिकं दृहीतमुपस्थापनार्थं मुख्यतः प्रतिशालोपः प्राप्नोति, यावत्कार्यिकपरित्याग इव ॥ १२६५ ॥

१ सर्वमिदं सामायिकं छेयमितिसेषः पुनर्विचर्य। अविसेसियमाद्वमयं त्वित्तिमिह सामान्यसंज्ञायात् ॥ १२६२ ॥

सावययोगविरतमिति त्रय सामायिकं द्विधा तच्च। इत्तरम् यावत्कार्यिकं च अथम् यावत्कार्यिक-अत्यन्तमिति च ॥ १२६३ ॥

तीर्थेयानारोपितमवल सौलस्योक्तमिति च। तेषां च योवकालीनं च। तत्रैतत्वर अत्यन्तकालीनं च ॥ १२६४ ॥ ३ क य 'यमह'।

३. ननु यावत्कीविकपरित्यागं दृहीतं मुख्यं। त्वयति प्रतिशालोपो यथा यावत्कार्यिक मुख्य ॥ १२६५ ॥

नैणु भणियं सर्व्वं चिय सामाइयमिणं विसुद्धिओ भिन्नं । सावज्जविरइमइयं को वयलोवो विसुद्धीए ॥१२६६॥
नक्तं सर्व्वमेव चारित्र्यमविशेषतः सावद्योगविरतिसामान्यात् सामायिकमेव, छेदादिविशुद्धिविशेषैर्विशिष्यमाणमन्यथात्वं
प्रतिपद्यते । ततः को नाम विशिष्टतरायां विशुद्धौ प्रतिपद्यमानायां व्रतलोपः ?— न कश्चिदित्यर्थः ॥ १२६६ ॥

कुतः ? इत्याह—

उच्चिक्खमओ भंगो जो पुण तं चिय करेइ सुद्धयरं । सन्नामिच्चिसिद्धं सुहुमं पिव, तस्स को भंगो ? ॥१२६७॥
उच्चिक्कायतः प्रवक्ष्यात्यागमेव कुर्वतो व्रतभङ्गो भवति । यः पुनस्तदेव प्राग् गृहीतं चारित्र्यं विशुद्धतरं संपादयति, संज्ञामात्रेण
तु चारित्र्यं विशिष्टं भिन्नम्, तस्य भङ्गो न भवति, किन्तु सुतरामेव व्रतनैर्मल्यं संपद्यते । यथा सामायिकसंयतस्य 'सुहुमं ति' ,
सूक्ष्मसंपरायं प्रतिपद्यमानस्य, च्छेदोपस्थापनीयस्य वा परिहारविशुद्धिकर्मज्ञीकुर्वतो व्रतनिर्मलत्वमिति ॥ १२६७ ॥

छेदोपस्थापनीयस्य व्याख्यामाह—

पैरियायरस य छेओ जत्थोवट्ठावणं वएसुं च । छेओवट्ठावणमिह तमणइयारे-यरं दुविहं ॥१२६८॥
सेहस्स निरइयारं तित्थंतरसंक्रमे च तं होज्जा । मूलगुणधाइणो साइयारसुभयं च ठियकप्पे ॥१२६९॥

‘जत्थ चि’ यत्र चारित्र्ये पूर्वपर्यायस्य च्छेदः, व्रतेषु चोपस्थापनं विधीयते, तदिह च्छेदोपस्थापनम् । तच्च द्विधा—साति-
चारम्, अनतिचारं च । तत्र शिष्यकस्योपस्थापनायां, तीर्थान्तरसंक्रान्तौ वा यदारोप्यते तद् निरतिचारं भवेत् । यत्तु मूलगुणघातिनः
पुनरपि समारोप्यते तत् सातिचारम् । एतच्चोभयमपि स्थितकल्प एव भवति, न स्थितास्थितकल्पे । तत्र भरतै-रावतप्रथम-चरमतीर्थ-
करसाधूनां स्थितकल्पः—

१ ननु भणितं सर्वमेव सामायिकमित्यं विशुद्धितो भिन्नम् । सावज्जविरतिमयं को व्रतलोपो विशुद्धो ? ॥ १२६६ ॥

२ उच्चिक्कामतो भङ्गो यः पुनस्तदेव करोति शुद्धतरम् । संज्ञामात्रविशिष्टं सूक्ष्ममपि, तस्य को भङ्गः ? ॥ १२६७ ॥

३ पर्यायस्य च च्छेदो यत्रोपस्थापनं व्रतेषु च । छेदोपस्थापनमिह तदतिचारं-तरं द्विविधम् ॥ १२६८ ॥

शिक्षस्य निरतिचारं तीर्थान्तरसंक्रमे च तद् भवेत् । मूलगुणघातिना सातिचारसुभयं च स्थितकल्पे ॥ १२६९ ॥

“अनेनमु-देशिग सेज्याय-नयविद-किरुक्मे । नय विदु पठिकण्ये माता पञ्चैसयाकृप्ये ॥ १ ॥”
इत्येतस्मिन् दक्षविषेऽपि कृत्ये तेषां स्थितत्वात् । यतै-नयवक्षेपद्वाविंशतितीर्थकरसाधूनां, यदाविदेशात्साधूनां च स्थितास्थित-

कृत्यः-

“शिखावरीदग्नि चाउज्यमे य पुरिसंज्ञे य । किङ्कमस्त य कर्त्तु पचारि अविद्या कृप्या ॥ १ ॥”

एतेषु चतुर्षु कृत्येषु नियमेन तेषामपि स्थितत्वात्, तेषेषु तु यदसु नियमाभावेनाऽस्थितत्वादिति ॥ १२६८ ॥ १२६९ ॥

अयं परिहारविशुद्धि विद्वजोतिः—

परिहारेण विशुद्ध सुद्धो वा तस्यो जाहिं विसंसेण । त परिहारविशुद्ध परिहारविशुद्धिय नाम ॥ १२७० ॥

त बुविगम्य निज्विस्तमाणा-निज्विहकाइयवसेण । परिहारिया-गुपरिहारियस्स कण्णट्टियस्स वि य ॥ १२७१ ॥

परिहारस्तपोविशेषः, तेन विशुद्ध परिहारविशुद्धम्, अथवा, तकोऽसौ परिहारो विशेषेण सुद्धो यत्र तत्परिहारविशुद्धम्, तदेव स्वाधिकमस्योपादानात् परिहारविशुद्धि कर्त्तव्यम् । एतच्च निर्विघ्नमान-निर्विघ्नकारिकमेवाह द्विविषयम् । कस्य पुनरेतवारित्र भवति ? इत्याह— ‘परिहारिएत्यादि’ इत्युक्तं भवति—नवको गण इदं श्रुतिपत्रेण, तथया—वत्तारः परिहारिकाः, वत्तारवानुपरिहारिकाः एकस्तु कृत्यस्थितः । तत्र परिहारिकाणां तदसेवकस्यादिदं निर्विघ्नमानकमुच्यते, अनुपरिहारिकाणां कृत्यस्थितस्य च विहितवक्ष्यमाण-तपसा निर्विघ्नकारिकमभिधीयत इति ॥ १२७० ॥ १२७१ ॥

‘परिहारेण तपसा विशुद्धम्’ इत्युक्तम्, किं पुनरिह परिहारः ? इत्याह—

परिहारो पुण परिहारियाण सो गिग्गह-सिसिर-यासासु । पत्तेय तिविगम्पो चउत्थयाई तवो नेओ ॥ १२७२ ॥

१ आनेनस्यो देशिग-शय्यात-रात्र लिङ्ग-कृतिरुक्ताणि । तत-ज्येष्ठ-अतिममयादि मास पूर्णमास्याः ॥ १ ॥

२ तत्प्रातःपिण्डे चापुषामे च पुरुषमेवे च । कृतिरुक्तायाः करण वत्ताराऽऽवस्थिताः कृत्याः ॥ १ ॥

३ परिहारेण विशुद्ध सुद्धो वा तस्यो जाहिं विसंसेण । तत्र पतिवारविहारे परिहारविशुद्धि कर्त्तव्यं नाम ॥ १२७० ॥

तत्र द्विविक्तं निर्विघ्नमान निर्विघ्नकारिकवक्षेण । परिहारिका अनुपरिहारिकाणां कृत्यस्थितस्यापि च ॥ १२७१ ॥

४ परिहारः पुनः परिहारिकणां स तपो-विहित-वर्णासु । ततः किमिहकार-वर्णासु ततो ज्ञेयः ॥ १२७२ ॥

‘गिम्ह-सिसिर-वासासु चउत्थयाईणि वारसंताइं । अइढापकंतीए जहणण-मज्झिमु-न्कोसयत्तत्राणं ॥१२७३॥
स च परिहाररूपः पुनः परिहारिकाणां प्रस्तुततपो बौद्धाणां ग्रीष्म-शिशिर-वर्षासु मत्त्येकं जघन्यादित्रिविकल्पश्चतुर्थादि तपो ज्ञेय
इति । एतदेव व्यक्तीकरोति- ‘गिम्हेत्यादि’ ग्रीष्म-शिशिर-वर्षासु चतुर्थादीनि द्वादशान्तानि तर्पांसि विज्ञेयानि । कया ? । अर्धोपक्रा-
न्या । केषां याऽर्धोपक्रान्तिः ? । इत्याह- जघन्य-भक्ष्यभो-त्कृष्टतपसाम् । इदमुक्तं भवति- ग्रीष्मे सामान्येनैवोष्णकाले जघन्यं तपश्च-
तुर्थं ते कुर्वन्ति, मध्यमं तु षष्ठम्, उत्कृष्टं पुनरष्टमम् । स्थापना- १ । २ । ३ ॥ एतदेवाधोपक्रान्त्या शिशिरे कुर्वन्ति । तत्रार्धस्याऽसमप्र-
विभागरूपस्यैकदेशस्य वैकादिपदात्मकस्यापक्रमणमवस्थानम्, शेषस्य तु द्वादिपदसंघातरूपस्यैकदेशश्चतुर्थलक्षणोऽपक्रामत्यत्र तिष्ठते, शेषं
मयपरिभाषयाऽर्धोपक्रान्तिरुच्यते । तत्र चतुर्थ-पद्या-ऽष्टमनि ग्रीष्मे भोक्तानि । एतेषां मध्यादेकदेशश्चतुर्थलक्षणोऽपक्रामत्यत्र तिष्ठते, शेषं
तु षष्ठा-ऽष्टमपदद्वयमूर्ध्वं शिशिरे गच्छति, तृतीयं तु दशमलक्षणं पदं मीलयते । ततश्च जघन्यतः षष्ठं, मध्यमतोऽष्टमम्, उत्कृष्टतस्तु
दशमं शिशिरे कुर्वन्तीति सिद्धं भवति- २ । ३ । ४ ॥ एतेषां मध्यादेकदेशः षष्ठलक्षणोऽपक्रामति, अष्टम-दशमे तूर्ध्वं वर्षासु गच्छतः,
तृतीयं त्वग्रेतनं द्वादशं मीलयते । ततश्च जघन्यतोऽष्टमम्, मध्यमतस्तु दशमम्, उत्कृष्टतस्तु द्वादशं तपो वर्षासु कुर्वन्ति- ३ । ४ । ५ ॥
तदत्र पदत्रयमध्यादेकदेशापक्रान्त्याऽर्धोपक्रान्तिरुक्ता ॥ १२७२ ॥ १२७३ ॥

ननु परिहारिकास्तावदिदमुक्तस्वरूपं तपः कुर्वन्ति, अनुपरिहारिक-कल्पस्थितानां तु का वार्ता ? इत्याह-

‘सेसा उ निययभत्ता पायं भत्तं च ताणमायामं । होइ नवण्हं वि नियमा न कप्पए सेसयं सव्वं ॥१२७४॥

शेषाः पुनरनुपरिहारिक-कल्पस्थिताः पञ्चापि प्रायो नियतभक्ता नित्यभोजिनो भवन्ति । प्रायोग्रहणाद् निजेच्छया कदाचिदु-
पवासमपि कुर्वन्ति । भक्तं च तेषां सर्वदैवाऽनुपरिहारिक-कल्पस्थितानां पारणके परिहारिकाणां च सर्वेषामाचारम्लमेव भवति । शेषं तु
विकृति-लेपकृदादिकं वस्तु सर्वं नवानामपि नियमाद् न कल्पत इति ॥ १२७४ ॥

क्रियन्ति दिनानि केनेदं तपः कर्तव्यम् ? इत्याह-

परिहारिया-ऽणुपरिहारियाण कप्पट्टियरस वि य भत्तं । छ छम्मासा उ तवो अट्टारसमासिओ कप्पो ॥१२७५॥

१ ग्रीष्म-शिशिर वर्षासु चतुर्धन्वादीनि द्वादशान्तानि । आर्धोपक्रान्त्या जघन्य-मध्यमो-त्कृष्टतपसाम् ॥ १२७३ ॥

२ शेषास्तु नियतभक्ताः प्रायो भक्तं च तेषामाचारम्लम् । भवति नयानामपि नियमाद् न कल्पते शेषकं सर्वम् ॥ १२७४ ॥

३ परिहारिका-ऽणुपरिहारिकाणां कल्पस्थितस्यापि न भक्तम् । पदं पदं मासासु तपोऽष्टादशमासिकः कल्पः ॥ १२७५ ॥

विद्योपा०

1124211

[illegible]

कल्पसमाप्तौ ते किं कुर्वन्ति !, इत्यार—

द्वयसमाप्ता त कि कुर्वन्तः, इत्याह—
 त्रियकप्ये नियमा वो परिसङ्गाह ते ह्येति ॥२७॥

कस्यसमाप्तौ चैषां त्रयी गतिः, तद्यथा- कदाचित् पुनरपि 'तय ति' एवेव परिहारविशुद्धिकृत्यं प्रतिपद्यन्ते, जिनकल्य वा-
ऽभ्युपास्यन्ति, गच्छ वा पुनरपुनर्यान्ति प्रविशन्ति । ते च परिहारविशुद्धिका नियमेन स्थितिरूपे भरसौ रावतस्यमा-ऽन्विममिन्नतीर्थे
हे एष पुरुषपुगे यावत् भवति, तीर्थकरसमीपे यावत् कृत्य प्रतिपद्यन्ते- तीर्थकरसमीपे प्रतिपद्या, अन्यसमीपे वा, नान्यत्रेत्यर्थः ।
तदेवमभिहित परिहारविशुद्धिकचारित्र्यम् ॥ १२७६ ॥

अथ सुहृत्सपरायचारित्र्यम्—

॥ १२७७ ॥

सोढिं विलग्नगञ्जो तं विस्मृज्यमान तज्जो चयतस्त । तत् तत्कलिस्तस्मात् परिणामवत्सेन विज्ञेय ॥ १२७८ ॥
 क्रोधादि' कृपापद्मैः सपराय वक्ष्यते । कुतः ? इत्याह- यतः सपरेति पर्यटति संसारमनेनेति सपरायः शून्योऽवज्ञेयो
 यत्र तत् शून्यसपरायम् । तच्च श्रेणि विरुगत आरोहयो विदुष्यमानकं भवति । तथा, वक्ष्याः प्रत्यवमानस्य सल्लिख्यमानकं परिणाम-
 वत्सेन तत् विज्ञेयमिति ॥ १२७७ ॥ १२७८ ॥

१. वसुसमाप्तौ तद्विगतस्य दोषवन्ति गण्यं वा । विषयस्यैव विषयाद् दे दुर्लभेन ते मयिदि ॥ १२०६ ॥

२. बोधोदादिः सपरायस्येन धर्माः सर्वपेक्षि समाहृत्य । तत्र सूत्रसमाधानं सूत्रसो भञ्जपत्रोपा सा ॥ १२७७ ॥

श्रेयं विष्णुदत्तद् विष्णुभक्तार्त्तं साहस्यपमानसम् । तथा श्रीकृष्णान् परिपालयन्तम् विजयम् ॥ ११७ ॥

अथ यथाख्यातचारित्र्यं विष्टुष्वन्नाह—

— अहसहो जाहत्ये आडोऽन्निविहीए कहियमन्खायं । चरणमकमायसुद्रितं तमहन्खायं जहन्खायं ॥१२७९॥

‘अथ’ इत्ययं याथातथ्यार्थः, आह् अभिविधौ । ततश्च याथातथ्येन, अभिविधिना वाक्यान् कथिनं तदकथनं चरणं तदथाख्यातं यथाख्यातं चोदितमिति ॥ १२७९ ॥

एतच्च कतिविधम् ?, इत्याह—

‘तं’ दुविगणं छउमरथ-केवलिविहाणओ पुणेफेकं । खयन्समज-सजोगा-उजोगिकेवलिविहाणओ दुविहं ॥१२८०॥

तच्च यथाख्यातचारित्र्यं छग्रस्थ-केवलिस्याभिपेदाद् द्विषेदम् । क्रमस्यसंबन्धि पुनरपि द्वित्रिगम्— मोहस्यसमुत्थम्, तदुपगममभयं च । केवलिसंबन्ध्यणि सयोग्य-उजोगिकेवलिविषेदतो द्वित्रिगमेवेति ॥ १२८० ॥

अथ पूर्वोक्तं निगमयन्, उत्तरनिर्णयिकायां च मंयन्गयन्नाह—

भणिगं खओवसमओ अहुणोवसमेणं लहइ जह् जीवो । सामइयं तं भण्णइ सो जं च खओवसमपुब्बो ॥१२८१॥

नन्देनं ‘सैत्तम्’ पयट्ठीणं अजिगरओ कोट्ठकोटीए’ इत्यादिना भणितः सयोग्यमात्रं माणाधिक्रमाधः । अभुना तु ‘अणन्दसन्-पुंसिन्धी’ इत्यादिना नश्यमाणान् यथा मोहोपगमान् सामयिकं कथ्यते तद् भण्यते । किमिति मयम् सयोग्यमात्रं तद्व्याप्य उक्तः ? , इत्याह— ‘सो जं नेत्यादि’ स यस्माद् नश्यमाण उपगमः सयोग्यमपूर्वः । पूर्वं हि मोहनीयसयोग्यमात्रं सम्पत्तादिकं लभ्यते, पश्चाच्चोपगमश्रेणिः । अनोऽन्तेय रूपेणतदभिधानम् । इत्येता पानना ॥ १२८१ ॥

अथ यातनान्नरमाह—

अहवा स्वओवसमओ चरणतिगं उवसमेण नयओ वा । सुहुमा-हन्खायाइं तेणोवसम-कत्तया कमसो ॥१२८२॥

१ क. ग. ‘ह्यातं ति’ । २ अणन्दो यथायथं आहन्निधियो कतिमात्रमाह । चत्तमात्रमात्रमात्रं ॥ १२८१ ॥

३ तद् द्वित्रिगणं छउमरथ-केवलिविहाणओ पुणेफेकम् । एतेषां यथातथ्यं यथोपयोगिकेवलिविहाणओ द्वित्रिगम् ॥ १२८० ॥

४ भणितं सयोग्यमनोऽपुनरुत्तमम् लभ्यते यथा तस्यः । यात्रादिहं तद् भण्यते य नच खलितमात्रम् ॥ १२८१ ॥ ५ माया ११२२ ।

६ माया १२८४ । ७ भयता क्षयोपगतमात्रमात्रं तदुपगमोऽनं भयतो मा । गृहका-अण्णाने नेतोत्तात सुयो कमताः ॥ १२८२ ॥

ततो हास्य-रत्य-उरति-शोक-भय-शुगुप्सालक्षणं हास्यादिपदं युगपदन्तर्मुहूर्तेन, ततः पुरुषवेदमन्तर्मुहूर्तेन । अथ स्त्री प्रारम्भिका, ततः प्रथमं नपुंसकवेदम्, ततः पुरुषवेदम्, ततो हास्यादिपदं, ततः स्त्रीवेदमुपशमयति, इत्येवं द्रष्टव्यम् । अथ नपुंसकः प्रारम्भकः, ततोऽसावनुदीर्णमपि प्रथमं स्त्रीवेदमुपशमयति, ततः पुरुषवेदम्, ततः पदम्, ततो नपुंसकवेदम्, इत्येव क्रमः । अत ऊर्ध्वं द्वौ द्वौ क्रोधाद्या-वेकान्तरितौ संज्वलनक्रोधादिव्यवहितौ, सदृशौ क्रोधादित्वेन परस्परं तुल्यौ सदृशं युगपदेव प्रत्येकमन्तर्मुहूर्तेनोपशमयति । एतदुक्तं भवति— अमत्याख्यान-प्रत्याख्यानानवरणौ कोथौ क्रोधरूपतया सदृशौ सदृशं युगपदन्तर्मुहूर्तेनोपशमयति, ततः संज्वलनं मानम्, नमेकान्तर्मुहूर्तेनोपशमयति । ततोऽप्रत्याख्यान-प्रत्याख्यानानवरणौ मानौ मानरूपतया सदृशौ सदृशं युगपदेव, ततः संज्वलनं मानम्, ततोऽप्रत्याख्यान-प्रत्याख्यानानवरणमाद्ययं मायारूपतया सदृशम्, ततः संज्वलनं मायाम् ; ततोऽप्रत्याख्यान-प्रत्याख्यानानवरणलोभद्वयं लोभरूपतया सदृशं युगपदुपशमयति, ततः संज्वलनं लोभम् । अयं चोपशमयश्चिन्ना करोति— द्वौ भागौ युगपदुपशमयति; द्वतीयं तु भागं संख्येयानि खण्डानि करोति, तान्यपि पृथक् पृथक् कालभेदेनोपशमयति । तत एतेषां संख्येयखण्डानां यद्यपि खण्डं तदसंख्येयानि खण्डानि करोति । ततः समये समय एकेकं खण्डमुपशमयति । इह च दर्शनसप्तक उपशान्तेऽपूर्वकरणः, निवृत्तिवादरो वाऽभिधीयते । तत ऊर्ध्वमनिवृत्तिवादरो यावत्संख्येयखण्डानां चरमखण्डम् । चरमसंख्येयखण्डनिष्पन्नानि त्वसंख्येयखण्डान्युपशमयन् सूक्ष्मसंपरायः । तदेवमन्तर्मुहूर्तेन संज्वलनं लोभमपि सर्वमुपशमयति । एवं सर्वत्र प्रत्येकमन्तर्मुहूर्तेमुपशमकालः । सर्वपि च यं श्रेणिर्गृहताऽन्तर्मुहूर्तेन समर्थ्यते ।

अस्याश्च श्रेणेरन्तानुवन्धिचतुष्टयादीनां प्रत्येकं शून्यस्थापनया स्वरूपं भावनीयम् । तवान्तानुवन्धिचतुष्टयस्थापने चत्वारि शून्यानि तिर्यग् व्यवस्थाप्यन्ते, तद्यथा— ०००० । एणामुपशमस्य प्रारम्भो निष्ठा च समकालमेव, इति तिर्यक्समतया स्थाप्यन्ते । एवमुत्तरत्रापि तिर्यक्समस्थापनायां भावार्थोऽवसेयः । एतदुपरि तिर्यक्समशून्यत्रयेण दर्शनत्रयं स्थाप्यते— ००० । एतदुपरि वेदकस्यैकं शून्यम्, तदुपरि द्वितीयस्य द्वितीयम्— ० । तदुपरि हास्यादिपदं समश्रेण्या तिर्यक् स्थाप्यते— ०००००००० । एतदुपरि तृतीयवेदशून्यम्, तदुपरिपि तिर्यक्लोपशून्यद्वयम्— ०० । एतदुपरि संज्वलनक्रोभस्य शून्यम्— ० । एतदुपरि तिर्यग्मानद्वयस्य शून्यद्वयम्— ०० । तदुपरि मानस्यैकं शून्यम्— ० । तदुपरि मायाद्वयस्य तिर्यक् शून्यद्वयम्— ०० । तदुपरि भावायाः शून्यम्— ० । तदुपरि लोभद्वयस्य तिर्यगेव शून्यद्वयम्— ०० । एतदुपरि संज्वलनस्य लोभस्यैकं शून्यम्— ० । एवमूर्ध्वं स्थापनां विधाय सर्वं भावं नीयम् ॥ इति निर्धुक्तायासंसेपार्थः ॥ १२८४ ॥

विस्तरार्थं तु भाष्यकारः आह—

उपसामगसेढीए पढवओ अपमसच्चविरओ उ । पञ्चवसाणे सो वा होइ पमत्तो अ विरओ वा ॥१२८५॥

अन्ने भणति अत्रिय-देस-पमत्ता-उपमत्तविरयाण । अन्नसरो पडिबज्जइ वसणत्तमणम्मि उ नियट्ठी ॥१२८६॥

इ अपि गतार्थे, नवरमविरत्तायमयचान्तानां भव्यात् केनापि दर्शनसम्बन्धोपपत्तिं ततो 'नियट्ठि चि' निवृत्तिवादरो भवतीति ॥ १२८५ ॥ १२८६ ॥

'अण' इत्येतद् व्याख्यातुमाह—

भैवभणुययति जओऽणत्तमणत्ताणुवधिणोऽण चि । ते चत्तारि वि समय सेनइ अतोमुत्तेण ॥ १२८७ ॥

गाथापूर्वार्थस्यान्ते 'अण' इत्येतद्रूपवाक्यम्, अतो व्याख्यानयति— 'भवमित्यादि' भवं तत्सारमनुबध्नीत्येवशीला अनन्तानुयन्निनस्तान् प्रशस्तध्यानतोऽर्थसङ्गत्वेन युगपदुपश्रमयति, तदर्थोद्देशादिकरणाभ्यागमात् सतोऽप्यस्तत्त्वमान् करोतीति ॥ १२८७ ॥

सुपाययव्याख्यामाह—

तैत्तो य वसणतिग तमोऽणुइण जहस्यवेवय । तत्तो धीयं छक्क तमो य वेय सयमुयिज्ज ॥ १२८८ ॥

तत्त्वधानन्तानुबध्नुपश्रमानन्तर मिध्यात्वादिवर्धनशिक्षम्, ततोऽनुदीर्णस्य वेदद्वयस्य मत्वे यो जघन्यो वेदस्तदुपश्रमयति, ततो द्वितीयम्, ततः पट्ठम्, ततो य० क्रमिदुदये वर्तते वेदस्त्वुपश्रमयति । इदञ्चक भवति— यदि पुरुषः श्रेणिभारम्ममकः, तदा पुरुष त्रेदस्तस्योदये वर्तते, सोऽनुसक्तवेदो त्वनुदीर्णो, तयोश्च मध्ये अनुसक्तवेदो जघन्यतरः, ततो दर्शनश्रिकादुपरि मयमे तदुपश्रमयति, ततः स्त्रीवेदम्, उदीर्णं तु पुत्रेव पट्ठादुपरि पञ्चादुपश्रमयति । अथ स्त्री भारम्पिका, तदा स्त्रीवेदस्तस्या उदये, पु नपुंसकवेदो त्वनुदया-वस्यो । अनयोरापि अनुसक्तवेदो जघन्यतरः, इति त प्रथमद्वुपश्रमयति, ततः पुत्रेदम्, उदीर्णं तु स्त्रीवेदं पश्चात् पट्ठादुपपुश्रमयति ।

१ उपश्रममेवो प्रस्थापकोऽयमपरिवर्तणु । पणवत्ताने स वा भवति प्रवृत्तञ्च विरतो वा ॥ १२८५ ॥

अन्ने भण्यन्विरत्ता देस-अमत्ता-अमणचविरत्तामाह । अन्नसरोऽत्रिषत्तरे इत्यवसामे तु भित्तिचि ॥ १२८६ ॥ १ मया १२८५ ।

२ भवमनुवसन्ति ततोऽममत्ताममत्तानुवसिन्वोऽय इति । ताम्भुतोऽपि तत्तक तमवसत्तत्तुद्देशेन ॥ १२८७ ॥

३ तत्रात्र दर्शनश्रिक क्त्वाऽनुदीर्णं जघन्यतरावपद्व । ततो द्वितीयं पद्वं तत्रात्र तदे त्वमसुरिमेम् ॥ १२८८ ॥

यदा तु नपुंसकः प्रारम्भकः, तदोदीर्णं नपुंसकवेदं षट्पादुपर्युपशमयति, अनुदीर्णं तु स्त्रीवेदं जघन्यतरत्त्वाद् दर्शनत्रिकादुपरि प्रथम-
मुपशमयति, ततः पुरुषवेदमिति ॥ १२८८ ॥

ततः किम् ? इत्याह—

मैज्झिल्लकसायाणं कोहाइसमाणजाइए दो दो । एक्केक्केणंतरिए संजलणेणं उवसमेइ ॥ १२८९ ॥

अनन्तानुचन्द्रधुपशमस्योक्तत्वात् संज्वलनानां तूपशमस्याऽन्तरालेषु भावात्, अर्थाद् मध्यमकपाया अपत्याख्यात-प्रत्याख्याना-
वरणा एवावशिष्यन्ते । तेषां मध्यात् क्रोधादिसमानजातीयौ द्वौ द्वौकैकेन क्रोधादिसंज्वलनेनानरितावुपशमयतीति ॥ १२८९ ॥

अत्र प्रेरकः प्राह—

संजलणार्हणं समो जुत्तो, संजोयणादओ जे उ । ते पुवं चिय समिया नणु सम्मत्ताइलाभम्मि ॥ १२९० ॥
ननु संज्वलनकपाय हास्यादीनामुदयवर्तिताच्छलो युक्तः । ये तु संयोजनादयः कपायास्ते पूर्वमेव सम्यक्त्वादигुणभासिकाले
उपशमिता एव, सम्यक्त्वादिलाभान्यथानुपपत्तेः । अत इदानीं तेषामुपशमाभियानमयुक्तमेवेति भावः ॥ १२९० ॥

अत्रोत्तरप्राह—

आसि खओवसमो सि समोऽहुणा, भणइ को विसेसो सि ? । नणु खीणम्मि उइण्णे सेसोवसमे खओवसमो ॥ १२९१ ॥

इन्त ! सम्यक्त्वादिलाभकाले आसीदेषां संयोजनादिकपायाणां क्षयोपशमः, अत इदानीं तेषामुपशमोऽभिप्रातव्य एव ।
अथ प्रेरको भणति— ननु क्षयोपशमो-पशमयोः कः किल विशेषः ? । स्वरिराह— ननुदीर्णे उदयमाप्ते कर्मणि क्षीणे, क्षेपे चानुदीर्णे
उपशान्ते सति क्षयोपशमोऽभिधीयत इति ॥ १२९१ ॥

प्रेरकः प्राह—

सो चेव नणूवसमो उइए खीणम्मि सेसए समिए । सुहुमोदयता मीसे न तूवसमिए विसेसोऽयं ॥ १२९२ ॥

१ मध्यमकपायाणां क्रोधादिसमानजातीयौ द्वौ द्वौ । एक्केकात्तरितो संगसनेनेपशमयति ॥ १२८९ ॥

२ संज्वलनादीनां शमो युक्तः, संयोजनापयो ये तु । ते पूर्वमेव शमिता ननु सम्यक्त्वादिलक्ष्णे ॥ १२९० ॥

३ आसीत् क्षयोपशम एतौ समोऽहुणा, भणति को विसेसोऽनयोः ? । ननु क्षीग उदीर्णे क्षेपोपशमो क्षयोपशमः ॥ १२९१ ॥

४ स एव नपुपशम उदिते क्षीणे क्षेपते शमिते । यूत्सोदयता सिक्के न रूपशमिते विसेसोऽयम् ॥ १२९२ ॥

ननुःशोऽप्ययेव, या । किम् १, इत्याह- उदिते कर्मणि क्षीणे, अनुदिते तुपद्यान्ते भवति । अत्रोत्तरमाह- ननु मित्रे क्षयो-
पशमे सूक्ष्मोद्गताऽस्ति- प्रदेक्षोदयेन सत्कर्मवेदनमस्तीत्यर्थः । उपपन्नमिदं हि तु कर्मणि तदपि नास्ति, इत्यतोऽनयोर्विशेष इति ॥१२९२॥
पदववार-
'वेष्टुह सतकम्म खोवसमिष्टु नानुभाव सो । उवसतकसाओ पुण वेष्टुह न संतकम्म पि ॥ १२९३ ॥
स सयोपगमावरकपायवाजीवः सायोपवमिक्पनन्ताउवन्त्यादिषु सत्सवन्ति सत्कर्मोऽनुभवति- प्रदेक्षकर्म वेदयति, न
ननुःसुभावम्- विपाकवस्तु तान् वेदयतीत्यर्थः । उपपन्नान्तकपायस्तु सत्कर्मोऽपि न वेदयति, इति क्षयोपशयो-पशमयोर्विशेष इति ॥१२९३॥
पुनरपि परः ग्राह-
सैजोयणाइयाण नणूदयो संजयस्त पडिसिद्धो । सच्चमिह सोऽणुभाव पडुच्च न पपुसकम्म तु ॥ १२९४ ॥
ननु संयत्स्य सयोजनदिकपायणासुदयो निषिद्ध एव, तदुदये संयत्स्यवामिमस्रम् । अत्रोत्तरमाह- सत्यम्, अनुभावं रत्नं
विपाकमाभिलेहासौ तदुदयो निषिद्धः सयत्तार्त्तनाम्, न तु प्रदेक्षकर्म त्रतीत्य ॥ १२९४ ॥
अनुभावविरहिता अपि प्रदेक्षा मियेन वेयन्त इत्यागोऽप्यभिरितमेवेति दर्शयमाह-
भेगिय च सुष्टु जीवो वेष्टुह नवानुभावकम्म ति । ज पुण पपुसकम्म नियमा वेष्टुह तं सत्त्व ॥ १२९५ ॥
नाणुदिय निज्जीरह नासतसुवेइ ज तजोऽवस्त । सत्त्व पपुसकम्म वेष्टुह सुचष्टु सत्त्वो ॥ १२९६ ॥
सूत्रेऽपि भगवतीलक्षणे गोकम् । किम् १, इत्याह- जीवोऽनुभावकर्म वेदयते, तथा । यत् पुनः प्रदेक्षकर्म तद्व नियमात् सर्वं
वेदयतीति । तथा चोक्तम्- "द्वं स्रुतं गोयमो ! दुभिरे कम्मे पक्खे, तं जहा- पपुसकम्मे व, अनुभावकम्मे य । तस्य ज ज ते
१ वेदयति सत्कर्म सावोपगमिहेतु नानुभावं सा । उपपन्नान्तकपायः पुनर्वेदयति य सत्कर्मोऽपि ॥ १२९३ ॥
२ संवोदमादिकानां ननुःस्य संयत्स्य प्रतिषिद्धः । सच्चमिह सोऽणुभावं त्रतीति य प्रदेक्षकर्म तु ॥ १२९४ ॥
३ भगिना च पुनः जीवो वेदयति नवानुभावकर्मोति । ननुःस्य प्रदेक्षकर्म विषयमाह वेदयति तद्व सर्वम् ॥ १२९५ ॥
नाणुदिय निर्जीवते भासतुदेति ननुःस्योऽवस्तवत् । सर्वं प्रदेक्षकर्म वेदयित्वा सुचष्टु सर्वं ॥ १२९६ ॥
४ पुनः स्रुतं गोयम । द्विषिधं कर्म मयस्य, सत्यम्- प्रदेक्षकर्म य, अनुभावकर्म य । सत्त्व ननुःस्य प्रदेक्षकर्म वेदयति, अल्लोकं नो
वेदयति । १ य च 'या ननुःस्य' ।

पएसकर्मं तं अर्थेगइयं वेएइ, अर्थेगइयं नो वेएइ ” इति । यस्माद् न खल्लुदितं कर्म निर्जीर्यते, न चासदुदेति, किन्तु सदेवोदेति । यस्मात् सर्वोऽपि सुष्ठुः सर्वमपि प्रदेशकर्म वेदयित्वैव शुच्यते, नान्यथा । ततः प्रदेशवेद्यानामन्तानुबन्ध्यादीनामिदानीमुपशमो निरूप्यत इति प्रकृतम् ॥ १२९५ ॥ १२९६ ॥

पुनरपि परः प्राह—

‘किह दंसणाइघाओ न होइ संजोयणाइ वेदयओ ? । मंदाणुभावयाए जहाणुभावम्मि वि कहिंचि ॥ १२९७ ॥
निचोदिन्नं पि जहा सयलचउणाणिणो तदावरणं । न विघाइ मंदयाए पएसकर्मं तहा नेयं ॥ १२९८ ॥
नन्वेवं सति प्रदेशतोऽपि संयोजनादिकपायान् वेदयतः संयतादेः कथं सम्यग्दर्शनादिविघातो न भवति ? । अत्र प्रतिवि-
धानमाह— मंदाणुभावतया नीरसप्रदेशमात्रवेदनाद् न सम्यक्त्वादियात् इत्यर्थः । यथेह क्वचिदनुभावकर्मोपि नातिविघातकं दृष्टम्,
तद्यथा— नित्योदितमपि मति-श्रुता-स्वधि-भनःपर्यायावरणचतुष्टयं संपूर्णचतुर्ज्ञानिनो न मत्यादिज्ञानविघाताय दृष्टम्, मन्दत्वात् ;
तद्वत् तत्प्रदेशकर्मोपि नीरसत्वाद् न दर्शनादिविघातायेति ॥ १२९७ ॥ १२९८ ॥

किञ्च,

‘किरियाए कुणइ रोगो मंदं पीलं जहाऽज्जिज्जंतो । किरियामेत्तकयं चिय पएसकर्मं तहा तवसा ॥ १२९९ ॥

यथेह रोगो भिषजादिक्रियया विधिवदपनीयमानो मन्दां क्रियामात्रकृतामेवाऽऽतुरस्य पीडां करोति, नातिगुर्वीम् ; तद्वत्
प्रदेशकर्मोपि तपसाऽपनीयमानं तपोरूपक्रियामात्रप्रकृतामेव पीडां करोतीति ; तथाहि—नरकगत्यादिकाः कर्मप्रकृतयस्तद्वत्सिद्धिकानामपि
शुनीनां सत्तायां विद्यन्त एव, न चाननुभूतास्ताः कदाचिदपि क्षीयन्ते, न च तद्वत्सिद्धिका नरकादिजन्मविपाकेन ताः समनुभवति,
किन्तु तपसा प्रदेशरूपतया समनुभूय ताः क्षपयति । न च वेदयिता काञ्चिद् वाधामनुभवति । ततो ज्ञायते— न प्रदेशकर्मवेदनं
गुणविघाताय, वाधाकरणं वेति ॥ १२९९ ॥

- १ कथं सूक्ष्मादिघातो न भवति संयोजनादि वेदयताः ? । मन्दाणुभावतया यथानुभावेऽपि कुण्वित् ॥ १२९७ ॥
२ शिष्योदीर्घमपि यथा सकलकृतज्ञानिनस्तदावरणम् । न विपाति मन्दतया प्रदेशकर्मं तथा ज्ञेयम् ॥ १२९८ ॥
३ क्रियया करोति रोगो मन्दां पीडां यथाऽपनीयमानः । क्रियामात्रकृतामेव प्रदेशकर्मं तथा तपसा ॥ १२९९ ॥

क्रियति कर्मण्युपशान्ते कर्मभूतोऽसौ शोच्यते १, इत्याह—

‘दूषणमोहार्द्धो भण्डइ अनियद्विवायरो परलो । जाव उ सेसो संजलणलोभसंखेज्जभागो चि ॥ १३०० ॥

स च दर्शनसहक उपस्रमिते तदतीता सन् परतः शेष नपुसकवेदादिक कर्मोपशमयननिवृत्तिचादरोऽभिधीयते, यावत् सज्ज-
जनलोभस्य संख्याततपो यागः शेषः । निवृत्तिचादरस्तु न किञ्चिदुपशमयति, इति नेहासौ सप्रसीतः ॥ १३०० ॥

ततः किमसौ करोति १, इत्याह—

सैदसखेज्जइभाग समए समए समेइ प्येक्कं । अतोमुहुत्तेमेव तत्तासखिज्जभाग पि ॥ १३०१ ॥

तत्रापि संवत्सनलोभस्य सख्येयभागसख्येयैः सन्धेः करोति । तद्वत्स्य लोभसख्येयभागस्याऽसख्येयवतमेकैकं भागं समये
समय उपशमयति । तस्य च लोभसख्येयभागस्याऽसख्येयवतमपि भाग प्रतिमयमुपशमयचन्मरुहूर्तमात्रं काळ सूक्ष्मसपरायोऽभिधी-
यत इत्युत्तरागार्या सक्चः ॥ इति सत्तद्वगगार्यः ॥ १३०१ ॥

तदेव सूक्ष्मसपरापसकपे सविशेषमाह—

लोभाणू देयतो ओ त्तलु उवसामओ व खयओ वा । सो सुहुमसपराओ अहक्खाया ऊणओ किञ्चि ॥ १३०२ ॥

अन्तर्मुहूर्तमात्रं काळं यावत् सूक्ष्मसपरायोऽभिधीयते । यः किम् १, इत्याह— ‘लोपाणू इत्यादि’ लोभसख्यातभागस्याऽसंख्या-
तसत्तासख्येयान् प्रतिमयं वेदयन् यत् उपशमकः सपको वा भवति । अयं च लोभासमानावशेषत्वाद् वयाक्यताद् किञ्चिदेव
न्यूनः ॥ इति नियुक्तिगार्यः ॥ १३०२ ॥

आह— ननूयमफाधिकारे किमिति सपको निर्दिष्टः १, इत्याह—

उवसाभयादिगारे तत्समभागो चि खवगनिदेसो । सुहुमसरागातीतो अहक्खाओ होइ निगयो ॥ १३०३ ॥

- १ इतिनयोदातीतो अन्वयेऽतिवृत्तिपादः सत्ता । वाच्यं केच सत्तकालेयसख्येयभाग इति ॥ १३०० ॥
- २ तत्तलवेदयतां समये समये समयलोकैक्यम् । अन्तर्मुहूर्तमात्रं सत्तासख्येयतायमपि ॥ १३०१ ॥
- ३ लोभाणू देदयन् यः लोभसख्येयं वा उपशमे वा । स सुक्ष्मसपरायोऽस्याऽसख्येयतायमपि किञ्चित् ॥ १३०२ ॥
- ४ ननूयमफाधिकारे लक्ष्यमाल इति लक्ष्यनिर्देशः । सुक्ष्मसपरागातीतोऽन्वयतातो अतएव निर्दिष्टः ॥ १३०३ ॥

उपशमकसूक्ष्मसंपरायस्याधिकारे तत्समभाग इति कृत्वा तत्क्षपकोऽप्ययमेव निर्दिष्टः । यथोपशमश्रेण्यां नवमगुणस्थानकादुपरितनभागे सूक्ष्मसंपरायो भवति, तथा क्षपकश्रेण्यामपि, इति सामानभागत्वादुपशमकाधिकारे लाघवार्थं क्षपकोऽपि निर्दिष्ट इत्यर्थः । उपशमकसूक्ष्मसंपरायश्चैतद्गुणस्थानकादतिक्रान्त उपशान्तमोहनिर्ग्रन्थलक्षणो यथाख्यातो भवति ॥ १३०३ ॥

ततः किम् ? इत्याह—

बैष्ठाज पडिवन्नो सेढिगओ वा पसंतमोहो वा । जइ कुणइ कोइ कालं वच्चइ तोऽणुत्तरसुरेसु ॥ १३०४ ॥
अनिबद्धाऊ होउं पसंतमोहो सुहुत्तेमत्तच्छं । उइयकसायो नियमा नियत्तए सेढिपडिलोमं ॥ १३०५ ॥

यदि वद्धायुपशमश्रेणिं प्रतिपन्नः श्रेणिमध्यगतगुणस्थानकवर्ती वा, उपशान्तमोहो वा भूत्वा कालं करोति, तदा नियमेनानुत्तरसुरेभ्वेवोत्पद्यते, श्रेणिप्रतिपतितस्य तु कालकरणेऽनियमः, नानामतित्वेन नानास्थानगमनादिति । अथाऽवद्धायुस्तां प्रतिपद्यते, तदाऽन्तर्हृतमुपशान्तमोहो भूत्वा ततः कृतश्चिद् निमिचादुदितकपायः स नियमेन श्रेणिप्रतिलोमं पश्चान्मुखं निवर्तते प्रतिपतति, एतावन्मात्रकालमावित्वादेवास्याः ॥ इति गथात्रयार्थः ॥ १३०४ ॥ १३०५ ॥

अत एव दुरन्तं कपायसापथ्यमुत्कर्तयन्नाह—

उवसामं उवणीया गुणमहया जिणचरित्तसरिसं पि । पडिवायंति कसाया किं पुण सेसे सरागस्थे ? ॥ १३०६ ॥

उपशमनमुपशमस्तमपिशब्दात् क्षयोपशममप्युपनीताः । केनोपशममुपनीताः ? इत्याह— गुणैर्महान् गुणमहान् उपशमकस्तेन गुणमहतोपशमकेन । प्रतिपातयन्ति कपायाः संयमात्, भवे वा । कम् ? । तमेवोपशमकम् । कथंभूतम् ? । जिनस्य केवलिनश्चारित्रेण कृत्वा सदृशस्तुल्यो जिनचारित्रसदृशः, द्वयोरप्युपशान्त-मोहेकेवलिनोः कपायोदयरहितचारित्र्यशुक्लत्वाज्जिनसमानचारित्र इत्यर्थः, तमेवंभूतमपि । किं पुनः शेषान् सरागस्थान् न प्रतिपातयन्ति ? ॥ १३०६ ॥

१ बद्धायुः प्रतिपन्नः श्रेणिगतो वा प्रशान्तमोहो वा । यदि करोति कोऽपि कालं व्रजति ततोऽनुत्तरसुरेसु ॥ १३०४ ॥

अनिबद्धायुर्भूत्वा प्रशान्तमोहो सुहुतैमात्रार्थम् । उदितकपायो नियमान् निवर्तते श्रेणिप्रतिलोमम् ॥ १३०५ ॥

२ उपशममुपनीता गुणमहता जिनचारित्रसदृशमपि । प्रतिपातयन्ति कपायाः किं पुनः शेषान् सरागस्थान् ? ॥ १३०६ ॥

भाष्यम्—

देवदृमियजणदुर्गो छारच्छन्नोऽणि न्व पञ्चयओ । वावेद्व जह सत्त्व तह स कसायोदपु मुज्जो ॥२३०७॥
यथा दवाभिदणोऽज्जनदुयः पुनरपि प्रत्ययत उदकाऽस्तेचनादिकारणसंसर्गादृक्ष-भवास-यत्र-पुष्पादिरूप निजस्वरूप दर्शयति,
यथा वा भस्मावच्छयोऽग्निः प्रत्ययतस्तद्गोदीन्यनकारणसाहाय्यात् पुनरपि दाहपाकादिकर्तृत्वलक्षणं निजस्वरूपं प्रकटयति, यथा वा
विद्ययापनीतमगोऽपध्यादिप्रत्ययतः पुनरपि निजस्वभावमाविष्करोति, तथा सोऽप्युपशान्तकपायो जीवः स्वघरीरोपध्यादिभूच्छादि-
प्रत्ययतः पुनरपि कपायोदये पूर्वस्वरूपं दर्शयति, यतोऽप्युपशान्तमोहः 'अभ्यपरसेदिवज्ज' इत्यादिवचनात् सैद्धान्तिकमतेन तस्मि-
न्नेव भवे सप्तकश्रेणि न करोति, तामन्तरेण च न सिध्यति, उरुष्टवद्य देवोनायैषुल्लपरावर्तकस्य संसारं पर्यटति । तस्माद् निहितो-
पशमभेगेरन्तर्मुहताद् नियमेन प्रतिपन्नतीति ॥ १३०७ ॥

एतदेवाह—

तैस्मि भवे निव्वण न लमाह उक्कोसओ व ससार । पोगलपरियट्टव देसोण कोइ हिण्डेज्जा ॥२३०८॥
गताप्यं ॥ इति गाथाद्वयार्थः ॥ १३०८ ॥

भूतो ! महाद्वयम्, यदेकादश मोक्षमासादसोपानमास्तस्य इतनीवः पुनरपि परिश्रव्य एतावत् दुःखमनुभवति, इति निस्मि-
तात्मा गुरुवर्यैश्चमाह—

जैइ उवसतकस्ताओ लहइ अणंत पुणो वि पडिवाय । न हु भे वीससियव्वं येवे वि कसायसेसम्मि ॥२३०९॥
अणयोव वणथोय अग्गीथोव कसाययोव च । न हु भे वीससियव्व येव पि हु त बहु होइ ॥२३१०॥
'न हु भे सि' नैव भवन्निर्विचसितस्य स्तोकेऽपि कपायये, किन्तु विध्यादुच्छ्वादिपिञ्चदित्येव ततो निवर्तनीयमिति ।
अण भ्रूणम् । दोष सुगमम् ॥ इति नियुक्तिगाथाद्वयम् ॥ १३०९ ॥ १३१० ॥

१ इववर्यभ्रूणदुर्गो मलच्छन्दोऽग्निरिव प्रज्वलतः । एतदेवमिदं कपायस्येव रूपम् ॥ १३०९ ॥ २ गाथा १३१० ॥

३ तस्मिन् भवे निर्वाणं न लभत इत्युक्तं वा सत्त्वतः । पुनरुपपरिवर्तितं देवोर्न कश्चिद् हिण्डेव ॥ १३०८ ॥

४ यद्युपशान्तकपायो कर्मतेऽनन्त पुनरपि प्रतियज्यम् । यं हि यवन्निर्विचसितस्य कोकेऽपि कपायवेदे ॥ १३०९ ॥

नान्यत्रोक्तं मलच्छन्दोऽग्निरिव कपायलोके च । यं हि यवन्निर्विचसितस्य कोकमपि हि तद् बहु भवति ॥ १३१० ॥

नन्वानुबन्धनधुरोऽपि क्रोधादीन् युगपत् क्षपयति, तदनन्तरं च विष्णुत्वं प्रक्षिप्य ततो विष्णुत्वं सर्वत्र तदंशेन युगपत् क्षपयति; तथाहि— अतिसंभृतो दावानलः सत्वरपदग्नेर्न एवेन्धनान्तरमासाधोययपि निर्देहति, एवमसाधि क्षपकस्तीयशुभपरिणामत्वात् सावशेषेन्यत्र प्रक्षिप्य क्षपयति । ततस्तत्रैव सम्यग्विध्यात्मम्, ततः सम्यक्त्वम् । इह च यदि वदामः प्रतिपद्यते, धनन्वानुबन्धनस्यै च व्युत्पद्यते, ततः एवात् कदाचिद् विध्यात्मोदेयं पुनरप्यनन्तानुबन्धनचतुष्टयं यज्जाति, तस्याज्जन्यतत्कारणत्वात् ; क्षीणमिध्यात्वस्तु तद् न यज्जाति, कारणभावात् । तस्मिंधानन्वानुबन्धनचतुष्टये क्षीणमिति पठितशुभपरिणाम एव यदि श्रियते तदा दुरलोकमेव यज्जाति । एवं दर्शयस्तत्तदेव चिन्ते वार्यम् । प्रतिपठितपरिणामस्तु यदि एवाद् श्रियते, तदा नानामातित्वाद् नानागतिको भवति । यदि च वदामुरिमां भोगि प्रतिपद्यते तदा वर्धनसम्पत्तयः क्षपयित्वा नियमाद् व्युत्पद्यते एव, ततो यत्रादुर्बलं तत्रोत्पद्यते । यः पुनरवदामः प्रतिपद्यते स निःशेषात्पदेतो भर्ता समापयत्येव । तस्याभावे क्रमाः— सम्भवत्यस्य क्षपितक्षणे स्मृतोऽप्यतिष्ठमान एवामस्याख्या- न प्रत्याख्यानावरणकपाशाच्छक्रे सप्तकवेर क्षपिशुमारभवे । एतैकार्षेयितैरैवाभ्याः षोडश कर्मकृतीः क्षपयति, तपसा— नरकादुत्पूर्वी, तिर्यगादुत्पूर्वी, नरकगतिं तिर्यगविलक्षणं गतिद्वयम्, श्रोत्रियगतिविशेषाविलक्षाद्या भावयः— एक हि त्रि चतुरिन्द्रियजातय इत्यर्थः, आतपोव्योत स्यादर साधारण-सूक्ष्माणि । निद्रानिद्रा मयसामयसा-स्त्यानर्षिलक्षणं महानिद्रात्रयम् । एतत्क्षपणोत्तरकाल कृपायाद्युक्तस्य पञ्चमे तद् क्षपयति । ततो नपुंसकयेदम्, ततः स्त्रीवेदम्, ततो दास्यादिपदम्, ततः पुरुषवेद सण्डघर्षं कृत्वा सण्डघर्षं युगपत् क्षपयति । स्त्रीयत्तण्डं तु सगवलनक्रांये प्रक्षिपति । पुरुषे प्रतिपद्यते क्रमो बोद्धव्यः, नपुंसकादौ तु प्रतिपद्युदितवेदस्य पञ्चाद् क्षपणम्, शेषादुदितवेदस्य तु मध्येऽधमवेदस्य प्रथमम्, इतरस्य तु तदनन्तरं क्षयः आयुक्तोऽधमवेदं वार्यः । ततः क्रोधादी-भ्यः सम्बलनाम् प्रत्येकमन्तर्दुर्ज्ञानकालेन क्षपयति । क्षपणं चैषां सण्डघर्षादिकरणक्रमेण पुरुषवेदं वार्यम् । क्रोधसत्त्व च स्त्रीय-सण्डं माने प्रक्षिपति, मानसत्त्व मायायाम्, तत्तत्तत्तं तु लोभे । क्षपणकालत्रयं प्रत्येकं सर्वत्रान्तर्दुर्ज्ञानो भवत्ययः । श्रेणिरप्येषा बुद्ध-चरान्तर्दुर्ज्ञानैव । सर्वाप्येकस्मिन्नपि बुद्धन्तर्दुर्ज्ञाने लघुनरान्तर्दुर्ज्ञानासम्बन्धेयानां प्राप्ते, लोभतृतीयत्तण्डं तु सख्येयानि तण्डानि कृत्वा पृथक् पृथक् कालभेदेन क्षपयति । एषामपि सख्यातवम वरमसण्डमसख्येयानि तण्डानि करोति । तान्यपि समये समये प्रत्येकं क्षपयति । इह च क्षीणदर्शनसम्पत्को निष्ठोचितवाद उच्यते । तत्र ऊर्ध्वं त्वनिष्ठत्वादारो यावत् संख्याततम लोभतण्डम् । तत ऊर्ध्वमसंख्येयानि तत्तण्डानि क्षपयन् दृक्मर्मपरायोजिभीयते, यावत्क्षयलोभांशक्षयः । तत्र ऊर्ध्वं क्षीणमोहपयाख्यातचारित्री भवति । स्थापना चेदोकादुसारेण विधेया ॥ इति नियुक्तिगार्थः ॥ १३१३ ॥

भाष्यकारः प्राह—

पंडिवत्तीए अविरय-देस-पमत्ता-पमत्त-विरयाणं । अन्नयरो पडिवज्जइ सुद्धज्झाणो न गयचिच्चो ॥१३१४॥
 पढमकसाए समयं खवेइ अंतोमुहुत्तमेत्तेणं । तत्तो चिय मिच्छत्तं तओ य मीसं तओ सम्मं ॥ १३१५ ॥
 बद्धाऊ पडिवज्जो पढमकसायक्खए जइ मेरेज्जा । तो मिच्छत्तोदयओ विणिज्ज मुज्जो न खीणस्मि ॥१३१६॥
 तस्मि मओ जाइ दिवं तप्परिणामो य सत्तए खीणे । उवरयपरिणामो पुण पब्बा नाणामइगइओ ॥१३१७॥
 चत्थोऽपि व्याख्यातार्थाः ॥ १३१४ ॥ १३१५ ॥ १३१६ ॥ १३१७ ॥

प्रेरकः प्राह—

खीणस्मि दंसणतिए किं होइ तओ तिदंसणाईओ ? । भण्णइ सम्मदिट्ठी, सम्मत्तक्खए कओ सम्मं ? ॥१३१८॥
 ननु मिथ्यात्वादिकदर्शनत्रिके क्षीणे किं तकोऽसौ क्षपकस्त्रिदर्शनातीतो भवति ?— नं मिथ्याहाट्टिः, मिथ्यात्वस्य क्षीणत्वात् ;
 न मिश्रः सम्यग्मिथ्याहाट्टिः, सम्यग्-मिथ्यात्वाभावात् ; न च सम्यग्हाट्टिः सम्यक्त्वासत्त्वादित्येवं प्रामोति ? इत्यर्थः । आचार्य आह—
 भण्यतेऽत्रोत्तरम्— दर्शनत्रिके क्षीणे विशुद्धसम्यग्हाट्टिर्भवत्यसौ । पुनरपि परः प्राह— न्यूक्तं मया— सम्यक्त्वक्षये सति कुतोऽयं
 सम्यग्हाट्टिः ?— न घटत एवेत्यर्थः ॥ १३१८ ॥

स्वरिराह—

निव्वलियमयणकोहवरूवं मिच्छत्तमेव सम्मत्तं । खीणं, न उ जो भावो सदहणालक्खणो तस्स ॥१३१९॥

- १ प्रतिपत्तावचिरत-वेश-प्रमणा-असत्त्वविरतानाम् । अन्यतरः प्रतिपद्यते शुद्धध्यानोपगतचित्तः ॥ १३१४ ॥
 प्रथमकयायाम् समकं क्षपयत्यन्तमुद्वेगमात्रेण । तत एव मिथ्यात्वं ततश्च मिश्रं ततः सम्यक्त्वम् ॥ १३१५ ॥
 बद्धातुः प्रतिपद्यः प्रथमकयायस्यै यद्वि क्रियते । ततोः मिथ्यात्वोदयतो विनयेव भूतो न क्षीणे ॥ १३१६ ॥
 तस्मिन् दृष्टो याति दिवं तत्परिणामस्य सत्तके क्षीणे । उपरतपरिणामः पुनः पश्चाद् नानामतिगतिकः ॥ १३१७ ॥
- २ क्षीणे वसंनत्रिके किं भवति सकस्त्रिदर्शनातीतः ? । भण्यते तस्मग्हाट्टिः, सम्यक्त्वक्षये कुलः सम्यक्त्वम् ॥ १३१८ ॥
- ३ निर्विशिष्टतमद्वयकोऽयवरूपं मिथ्यात्वमेव सत्त्वस्वम् । क्षीणं, न एवो भावः श्रद्धानलक्षणात्स्य ॥ १३१९ ॥

सो तस्स विमुदयरो जायइ सम्मचयोगलक्खयओ । दिद्वटिं व्व सुण्हसुद्धकम्पहलविगमे मणूसस्स ॥ १३२० ॥
जह सुद्धजलाणुगयं वत्थ सुद्ध जलक्खए सुतर । सम्मच्चसुद्धयोगालपरिक्खए दसण पेव ॥ १३२१ ॥

इत्त ! यः सम्यग्दर्शभ्रदानकणो जीवस्य भावः परिणामः स एव तावच्च सुलब्धता सम्यक्त्वमुच्यते, यस्तु शोधितमिध्या-
तपुद्गलपुञ्जः स तत्त्वतो मिध्यात्वेनैव, केवलं सम्यग्दत्तत्वभ्रदानरूपस्य जीवभावस्यानुदुग्धमिध्यात्वपुञ्जवदनावारकत्वादुपचारात्ः सम्म-
क्त्वमुच्यते । एवं यः सति यदाच्छादितभ्रदनकोटदरकं मिध्यात्वमेव सदुपचारात्. सम्यक्त्वं प्रसिद्धम्, तदैव तस्य क्षपकस्य क्षीणम्,
न तु यस्तत्त्वभ्रदानलक्षणो जीवस्य भावः । स च तस्य तत्त्वभ्रदानभाव औपचारिकसम्यक्त्वकणे सम्यक्त्वपुद्गलपुञ्जे क्षपिते मत्स्यत
विमुद्गतरो जायते, यथा स्मरणशुद्धाञ्चपटलविगमे मत्स्यस्य कोचनद्वयकणा दृष्टिः । साञ्चाञ्चपटलसरसो हि सम्यक्त्वपुद्गलपुञ्जः,
स च क्षपितोऽञ्चपटलमिव दृष्टेयं यावच्च तत्त्वभ्रदानपरिणामस्य विपातक एव । तवोऽन्यकमेव क्षप्तिः क्षपितेऽञ्चपटलविगमे कोचन-
द्वयीव तत्त्वभ्रदानपरिणतिनिर्मलत्वेन भवति ।

प्रज्ञानान्तरमाह—‘अरेत्सादि’ यथा सुपीत शुद्ध निर्मलं जलानुगत किञ्चिद्वाद्रं बलमातपशेषात् समस्तजलसंगे सुतरामेव
शुद्धं भवति। एवमौपचारिकसम्यक्त्वकणा ये शुद्धपुद्गलास्तत्परिसयात् पारिभाषिकबविकस्य सम्यग्दर्शनमपि सुतरां निर्मल
भवति ॥ १३१९ ॥ १३२० ॥ १३२१ ॥

अपरमपि प्रज्ञानमाह—

‘सैसज्ञाणावगमे मुद्धयर केवल जहा नाण । तह लाइयसम्मचं खओवसमसम्मविगमम्मि ॥ १३२२ ॥

यथैव वेगस्य क्षायोपशमितस्य मत्स्यादिज्ञानचतुष्टयस्थापनमेऽन्यत् क्षापिकं शुद्धतरं केवलज्ञानलक्षणं ज्ञानान्तरं प्रादुरस्ति,
न पुनरसौ भवति जीवः, तद्वत् क्षायोपशमितसम्यक्त्वविगमेऽन्यपरं विमुद्गतं क्षापिकं सम्यग्दर्शनान्तरपुपजायते, न त्वदर्शनी भवति
जीवः ॥ १३२२ ॥

१ स तस्य विमुद्गतो जायते सम्मच्चसुद्धकम्पहलविगमे मणूसस्स ॥ १३२० ॥

यथा शुद्धजलाणुगयं वत्थं सुद्धं जलकवे सुतराम् । सम्मच्चसुद्धयोगालपरिक्खए दसणमयेवम् ॥ १३२१ ॥

१ वेगस्यावगममे मुद्गतं केवलं यथा ज्ञानम् । तदा क्षापिकजन्यत्वं कोचनद्वयसम्यक्त्वविगमे ॥ १३२२ ॥

ननु कथं पुनः क्षायिकं सम्यक्त्वं विशुद्धतरं, क्षायोपशमिकं त्वविशुद्धम् ? इत्याह—

‘निव्वलियमयणकोद्वभत्तं तिच्छाइमीसियं मदए । न उ सोऽवाओ निव्वलिय-मीसमयकोद्वच्चाए ॥१३२३॥

तह सुद्धमिच्छसम्मत्तपोगला मिच्छमीसिया मिच्छं । होज्ज परिणामओ वा सोऽवाओ खइए न त्थि ॥१३२४॥

इह निर्बलिता निर्बदनीकृताः शोधिता ये मदनकोद्रवास्तानिवृत्तं यद् भक्तमोदनस्तत् तैलादिविरुद्धद्रव्यमिश्रितं भुज्यमानं मदयेत्— विक्रियां गमयेद्वैव भोक्तारम् । न पुनः सोऽपायोऽस्ति । क्व सति ? निर्बलित-मिश्रमदनकोद्रव्याग्रे सति । इदमुक्तं भवति— यः शोधितान् शुद्धाशुद्धस्वरूपान् वा मदनकोद्रवान् न भुङ्क्ते तस्योक्तस्वरूपो मदनलक्षणोऽपायो न भवत्येव, तथा तेनैव प्रकारेण शुद्धं च तद् मिथ्यात्वं च शुद्धमिथ्यात्वम्— अपूर्वकरणोध्यवसायेनापनीतमिथ्यात्वभावाभिव्यर्थः, तदेवोपचारतः सम्यक्त्वं शुद्धमिथ्यात्वसम्यक्त्वं तस्य पुद्गलाः शुद्धमिथ्यात्वसम्यक्त्वपुद्गलाः शोधितमदनकोद्रवस्थानीया विरुद्धतैलादिद्रव्यकल्पेन मिथ्यात्वेन मिथ्रिताः सन्तस्तत्क्षण एव मिथ्यात्वं भवति, कुतीर्थिकसंसर्ग-तद्रचःश्रवणादिजनितपरिणामाद् वा क्लिष्टगदुरभीकृता मिथ्यात्वरूपतां प्रतिपद्यन्ते । ततस्तथैव मिथ्यादृष्टिर्भूत्वा पुनः संसारनीराधिं वम्त्रवीति । स चैवंभूतोऽपायः क्षायिकसम्पत्तये नास्ति, सर्वानर्थमूलानां शुद्धानामशुद्धानां वा मिथ्यात्वपुद्गलानां क्षपितत्वेनाऽसत्त्वात् । तस्मात् शुद्धतरं क्षायिकसम्यक्त्वम्, मलीमत्तं न क्षायोपशमिकम् । अत एतदपगमेऽपि क्षायिकसम्यक्त्वभावनाद् नाऽदर्शनी जीवः, किन्तु मृत्युत विशुद्धसम्पददर्शनीति स्थितम् ॥ १३२३ ॥ १३२४ ॥

प्रस्तुतमाह—

वैढाऊ पडिवज्जो नियमा खीणम्मि सत्तए ठाड । इयरोऽणुवरओ च्चिय सयलं सेढिं समाणेइ ॥१३२५॥

गतार्थो ॥ १३२५ ॥

योऽवदद्युः प्रतिपद्यते स दर्शनसमूहे क्षपिते किं करोति ? इत्याह—

१ निर्पालितागमनकोद्रवभक्तं तैलादिमिश्रितं मदयेत् । न तु सोऽपायो निर्बलिता-मिश्रमदनकोद्रवाग्रे ॥ १३२३ ॥

तथा शुद्धमिथ्यात्वसम्यक्त्वपुद्गला मिथ्यात्वनिमित्ता मिथ्यात्वरम् । भवेत् परिणामतो वा सोऽपायो क्षापिके नास्ति ॥ १३२४ ॥

२ वदद्युः प्रतिपन्नो नियमाद् भ्रंशे सत्सङ्गे तिष्ठति । इयरोऽणुवरत एव सक्ता भ्रंशं समापयति ॥ १३२५ ॥

‘निवृत्त-तद्वत् कसाए अद्वारमेव समयमोर्त्ति च । त्विविभि मन्त्रभागे ष्यडिओ सोलस खवेइ ॥१३२६॥
गतायो ॥ १३२६ ॥

काव्याः पुनर्योदक प्रकृतयः !, इत्याह—

नैरय-तिरियाणुपुब्बी गर्ईओ चचारि चादिजाईओ । आयावं उज्जोयं यावरसाहारणं सुहुमं ॥ १३२७ ॥
तिस्ति महानिदाओ अद्दगसेसं तओऽणुदिष्णाण । वेयाण जहजयर तचो बीय तओ छक्क ॥ १३२८ ॥
तचो य तइयं वेय एक्केकं तो कमेण सजलण । सव्वत्थ सावसेसे मग्गिछे लग्गइ पुरिछे ॥ १३२९ ॥

आरुपात्तायां, नवर ‘सव्वत्थेत्थादि’ सर्वत्र ‘मग्गिछे’ पामात्सेज्जनासुखण्यादिके कर्मेणि सपरितुमारब्धे सावसेसे एव
‘पुरिछे’ अग्रतने पिप्पयात्तादिके कर्मेणि लगति सपरितु प्रवर्तते, इत्येवं तावद् बाण्य यावद् मायायां सावसेपायामेव लोभे लगति ।
तस्य मायासेपं लोभं च पुणपत् सपयतीति ॥ १३२७ ॥ १३२८ ॥ १३२९ ॥

ननु प्रियति कर्मेणि क्षीणे किं नामाज्जो भवति ?, इत्याह—

‘वसणमोहयत्तवणे निवाट्टि अनियट्टिवायोरो परमो । जाव उ सेसो संजलणलोमसखेज्जभागो षि ॥१३३०॥
तवसखिज्जइभागं समए समए खवेइ एक्केक । तत्थइ सुहुमसरागो लोभाणू जावनेक्को वि ॥ १३३१ ॥
खीणे त्वगनिगणो वीसमए मोहसागर तरिउ । अतोमुहुचमुदहिं तरिउ थाहे जहा पुरितो ॥१३३२॥

१ द्वितीयं पृथीयकपावानदारभते समकमेयं च । क्षीणं मन्त्रभागे प्रकृतौ योक्ता सपयति ॥ १३२६ ॥

२ नारक-तिरियाणुपुब्बी गतीं क्वासाभादिजायकस्य । कसाएणुपुब्बोत्ता स्याद्वरसाहारणं सुहुमम् ॥ १३२७ ॥

विशो महाविद्या अद्दगसेसं यतोऽणुदिष्णाणम् । वेयायां जहजयरं ततो द्वितीयं सताः परकम् ॥ १३२८ ॥

तस्य पृथीय वेदमैकं सताः क्रमेण सज्जकम् । सर्वेय सावसेसे पात्रातो लगति पुरतने ॥ १३२९ ॥

३ वर्तनमोहकणो निवृत्तिनिश्चिवात्तरं सताः । वसपु देव-संस्मरणमेव सखेववया इति ॥ १३३० ॥

तवसखेववयां समये समये क्षणवर्तिकम् । एतापि सुसमरागो लोभाणू जावनेक्केवि ॥ १३३१ ॥

४ क्षीणे क्षणकनिर्भन्यो विद्यात्यति मोहसागरं लीनः । त्वप्युहुचमुदधिं शीतोऽस्मात् यथा कुलम् ॥ १३३२ ॥

‘तदसंख्यिदभां ति’ तस्य संख्यलनलोपसंख्येयभागस्यासंख्येयतमो भागस्तदसंख्येयतमो भागस्तम् । ‘खीणे चि’ लोभाणु-
मात्रेऽपि सर्वथा क्षीण इत्यर्थः, क्षयकनिर्गन्थतामवाप्य मोहसागरं नीत्वाऽन्तर्मुहूर्तकालं विश्राम्यति, यथादधि बाहुभ्यामुत्तीर्य स्ताये-
ऽगाधे पद्मप्रचारलङ्घनीये जातुदग्नादिके जले प्राप्नोति तारकपुरुषो विश्राम्यति । शेषं गतार्थमेवेति ॥ १३३० ॥ १३३१ ॥ १३३२ ॥

ततः क्षीणमोहः सन्नसौ किं करोति ?, इत्याह—

छन्दमत्यकालदुचरिमसमए निदं खवेइ पचलं च । चरिमे केवललाभो खीणावरणंतरायस्स ॥१३३३॥

क्षीणमोहच्छन्दश्चकालस्यान्तर्मुहूर्तमानस्य योऽसौ द्विचरमसमयः, चरमाद् द्वितीयो द्विचरयः, चरमो वा द्वितीयो यस्मादसौ
द्विचरयः, असंख्येयानामेतदुपस्थानकसमयानामुपान्त्यसमय इत्यर्थः, तत्र द्विचरमसमये निद्रां प्रचलां च क्षपयति, चरमसमये तु पञ्च-
विधं ज्ञानावरणम्, पञ्चविधपन्तरायम्, दर्शनचतुष्टयलक्षणं च चतुर्विधं दर्शनावरणं क्षपयित्वा केवलज्ञानमवाप्नोति ॥ १३३३ ॥

अथावरणक्षये केवलज्ञानलाभ इत्यत्र निश्चय-व्यवहारनयवादमुपदर्शयन्नाह—

आवरणक्खयसमए नेच्छइअनयस्स केवलुप्पत्ती । तत्तोऽणंतरसमए ववहारो केवलं भणइ ॥१३३४॥

निश्चयनयस्याऽयमभिप्रायः— यस्मिन्नेव समये आवरणस्य क्षयः— क्षीयमाणभावरणमित्यर्थः, तस्मिन्नेव समये केवलज्ञानोत्पत्तिः,
क्षीयमाणस्य क्षीणत्वात्, क्रियाकाल-निष्ठाकालयोरैकत्वात्; भेदे चान्यत्र काले क्रिया, अन्यत्र च कार्योत्पत्तिरिति स्यात्, इदं चा-
युक्तम्, क्रियाविरहेऽपि कार्योत्पत्त्यभ्युपगमात्, इत्थं च क्रियारम्भकालात् पूर्वमपि कार्योत्पत्तिप्राप्तेरन्तिमसद्भादिति ।

व्यवहारनयस्तु— आवरणक्षयसमयादनन्तरसमये केवलोत्पत्तिं भणति, आवरणस्य क्षयसमये क्षीयमाणत्वात्, क्षीयमाणस्य
चाक्षीणत्वात्, क्रियाकाल-निष्ठाकालयोर्भेदात्, तदेकत्वे च क्रियाकालेऽपि कार्यस्य सत्त्वे क्रियार्थैक्यमसद्भात् । न च समानकाल-
भावितोः क्रिया-कार्ययोः कार्यकारणभावो युज्यते, सन्ध्ये-तरगोविपाणादीनामपि तत्त्वसद्भात् ॥ १३३४ ॥

तथाच व्यवहारनयो निजपक्षं समर्थयति—

१ छप्रत्यकालद्विचरमसमये निद्रां क्षपयति प्रपन्ना वा । चरमे केवललाभः क्षीणावरणान्तरायस्य ॥ १३३३ ॥

२ आवरणक्षयमसमये नैवाधिकनयस्य केवलोल्लेखिः । ततोऽनन्तरसमये व्यवहारतः केवलं भणति ॥ १३३४ ॥

नाण न खिज्जमाने, स्त्रीणे जुत्त जओ तदावरणे । न य किरियानिद्धाण कालेणं जओ जुत्त ॥ १३३५ ॥
यस्मात् स्त्रीयमाने तदावरणे शान्त्युत्पन्न इत्येतद् न युक्तम्, अस्य क्रियाकालत्वाद्, तत्काले च कार्यसत्त्वाभ्युपगमस्य
द्वयित्वात् ; किन्तु स्त्रीण एव तदावरणे ज्ञाने युज्यते, अस्य निष्ठाकालत्वात् । न च क्रिया-निष्ठयोः कालिकत्वं युज्यते, प्रतियोगि-
तत्वादिति ॥ १३३५ ॥

अथ निश्चयन्याः ग्राह—

जैह किरियाए न खओ को हेऊ तण्णरिखए अओ ? । अह ताए, किह काले अजत्त ताई, खओ णत्थ ॥ १३३६ ॥
इत्थ ! व्यवहारवादिद् ! आवरणस्य तथे यथा केवलेत्यपि रिच्यते, न तु तत्र स्त्रीयमाने । तदत्र भवन्तं पृच्छामः— आवरण-
स्यकाले क्रिया समस्ति, न वा ? । यदि नास्ति, तर्हि क्रियान्तरेणावरणस्ये कोऽप्यो हेतुरिति वक्तव्यम् ।— न कोऽपि माम्भोती-
त्यर्थः । अथास्त्वावरणस्यकाले तदेतद्गता क्रिया, तथा च तत्सयो विधीयते, तस्मात्तत् क्रियाकाल निष्ठाकालपरेकत्वम्, इति
कथयिष्यते— ‘अन्यसमये क्रिया, अन्यत्र च तत्परिचयः’ ॥ १३३६ ॥

किञ्च—

‘किरियाकालम्भि खओ जह नत्थि तओ न होज्ज पच्छावि । जह्वा किरियस्य खओ पढम्मि वि कीत्त किरियाए ॥ १३३७ ॥

यदि क्रियाकालेऽव्यावरणस्य तयो नास्ति, ततः पश्चादप्यसौ न भवेद्, यन्निरवयवमिति । अथवा, यदि क्रिया-
निष्ठसमयेऽप्यस्य सत् आवरणस्योऽभ्युपगम्यते, तर्हि क्रियान्वितमयमसमये किं क्रियाया, सामन्तरेणाप्यावरणस्योपपत्तेः,
क्रियाविरहितद्वितीयसमयमिति ॥ १३३७ ॥

क्रियाकाल निष्ठाकालयोर्बैकत्वयामेऽभ्युक्तम्, इति निश्चया स्वपक्षं द्रष्टव्याह—

- १ ज्ञानं न स्त्रीयमाने, ज्ञाने जुत्तं मतस्तदावरणे । य च क्रियाविज्ञानं कर्तृकत्वं ततो युक्तम् ॥ १३३८ ॥
- २ यदि क्रियाया न ज्ञाना को हेतुस्तत्परिचयेऽप्यस्य । अतः तथा, कर्तृ कालेऽप्यत्र सा, कथोऽप्यत्र ? ॥ १३३९ ॥
- ३ क्रियाकाले कथो यदि नास्ति ततो न भवेद् उपादेरिति । यदि वाऽऽविषयस्य कृताः प्रत्ययेऽपि किं क्रियाया ? ॥ १३४० ॥

ॐ निज्जरिज्जिमाणं निज्जिणं ति भणियं सुए जं च । नोक्कमं निज्जरिइ नावरणं तेण तस्समए ॥१३३८॥

विशेषा०

॥५७८॥

यइ यस्मात् “केवलमाणे चलिण, जाव निज्जरिज्जिमाणे निज्जिणे” इति वचनाद् निर्जीयमाणं कर्म निर्जीणं श्रुतेऽप्युक्तम्, अतः क्षीयमाणं क्षीणमेव, इति नानयोः कालभेदः । ‘जं च ति’ यस्मादिदं चागमं प्रोक्तम् । किम् ? इत्याह— “कम्मं वेइज्जइ नो- कम्मं निज्जेरज्ज” इत्येतावत् श्रुतं द्रष्टव्यम्, वेद्यमानावस्थायां कर्म वेद्यते, निर्जरावस्थायां तु नो कर्म— अकर्मैत्यर्थः, अन्यथ वेदना- समयः, अन्यथ निर्जरासमयः । ततस्तस्मात् कारणात् तत्समय आवरणक्षीयमाणतासमये— आवरणस्य निर्जरणसमय इत्यर्थः, ‘नावरणं ति’ नास्त्यावरणं नास्ति प्रतिबन्धकं कर्म, क्षीयमाणस्य क्षीणत्वादित्यर्थः ॥ १३३८ ॥

प्रतिबन्धकाभावाच्च भवत्येवावरणक्षीयमाणतासमये केवलज्ञानोत्पत्तिः, कस्तां निरुणद्धि ? । अहमिति चेत् . इत्याह—

जैइ नाणमनावरणे वि नत्थि तो तं न नाम पच्छा वि । जायं च अकारणओ तमकारणओ चिय पडेज्जा ॥१३३९॥

तस्मात् किमिह स्थितम् ? इत्याह—

नौणस्सावरणस्स य समयं तरुहा पगास-तमसो व्य । उप्पाय-व्वयधम्मा तह नेया सन्वभानाणं ॥१३४०॥

तस्मात् केवलज्ञानस्य तदावरणस्य च युगपदेवोत्पाद-व्ययधर्मो द्रष्टव्यः । क्योरिय ? इत्याह— प्रज्ञा-तममोरिय । यथा हि युगपदेव तमो निवर्तते, प्रदीपादिसकाशस्तृणगते, इति य एव तमसो निवृत्तिमयः स एव प्रज्ञाशस्योत्पादसमयः । एवमिहापि युगपदेनावरणं निवर्तते, केवलज्ञानं तदुपपन्न इति । आत्मद्रव्यं तदुपपन्न इति । य एवावरणस्य क्षयसमयः स एव केवलज्ञानस्योत्पादस-

- १ यत् निर्जीयमाणं निर्जीयमिति मोक्षं श्रुते सत्यम् । मोक्षो निर्जीयते नाशने तेन तत्पत्तेर ॥ १३३८ ॥
- २ यद्वरणाने गरिमा, यान् निर्जीयमाणं निर्जीयते । य स्मरेते मोक्षं निर्जीयते ।
- ३ यदि ज्ञानमतापरलेखि भानि तत्पत्तेर न भान्य वक्ष्यति । ज्ञानं जाकारणान्तरात्पत्तेर वृत्तेर ॥ १३३९ ॥
- ४ ज्ञानमतापरलेख न तत्तत् केवलज्ञानं तदुपपन्न इति । अतस्मिन् तदुपपन्न इति । य एवावरणस्य क्षयसमयः स एव केवलज्ञानस्योत्पादस-

मयः, तत्र हि समय आवरणस्य क्षीयमाणस्य क्षीणत्वात्, केवलज्ञानस्य चोत्पद्यमानस्योत्पत्त्यत्वात्, आत्मद्रव्यस्य त्ववस्थितत्वादिति । एवं सर्वेषामपि भावानां यद् ऽञ्जुरादिपदार्थानां घट-अक्षुतादिभिरपूर्वपर्यायेस्त्वाद*, पिण्ड-शिवक स्यात् कोशादिभि*, वक्रत्वादिभिष्य प्राक्तनपर्यायेर्व्येयः, यद्-ञ्जुरादिद्रव्यरूपतया त्ववस्थाने युगपद् भवतीति ज्ञानव्यमिति ॥ १३४० ॥

यदि चरमसमये केवलसाधः, तदा किम् ?, इत्याह—

उभयावरणाईको केवलवरणानन्दसणसहानो । जाणइ पासइ य जिणो नेय सव्व सयाकाल ॥ १३४१ ॥

ततश्च सर्वेभ्यो ज्ञेये साय उपवेसिते सदाकाल भिन्ना केवली भानाति केवलज्ञानेन, पश्यति च केवलदर्शनेन । कथंभूतः सत् ?, केवलवरणात्-दर्शनेन स्वभावस्तदव्यतिरिक्तस्वरूपः । तर्हि पूर्वमित्यनराद्या किमितीदानीमेव पश्यति ?, इत्याह— यत् इदानीं द्रव्यमावरणातीतः केवलज्ञान केवलदर्शनावरणद्वितीयतीतत्वादित्यर्थः ॥ १३४१ ॥

अत एवाह—

संनिभ पासतो लोगमलोग च सव्वओ सव्व । त नत्थि ज न पासइ भूय भव्व भविस्स च ॥ १३४२ ॥

सत्— एकीभावेन भिन्न सचिर्न— यथा वरिस्ताया वत्येऽर्थात्यर्थः, अथवा, द्रव्य क्षेत्र-काल-भावलक्षणं सर्वेभ्यो ज्ञेयमत्र केवलज्ञानस्य विषयत्वेन वर्धितम्, तत्र सभियमिति द्रव्यं शुद्धे, काल-भावौ च तत्पर्यायत्वाद् शुद्धेते; शाब्दां च समस्ताभ्यां समन्ताद् वा भिन्न सभियमिति कृत्वा द्रव्य सभियमव्यव्ये । तद् पश्यन्मुपलभमानो 'लोकमलोकं च प्रसिद्धस्वरूप पश्यन्' अनेन क्षेत्रं प्रतिपादितं भवति । एतावदेव द्रव्यादि चतुर्विध ज्ञेयं, नान्यदिति । क्रिमेवमेकया विद्या पश्यन् ?, इत्याह— सर्वतः सर्वतः सर्वसु दिक्षु । तावपि किं किय-दपि द्रव्यादि, तत् न ?, इत्याह— सर्वे निरवशेषम् । अमुमेनार्यं स्पष्टयन्नाह— तद् नास्ति किमपि ज्ञेयं भूतमतीतम्, भवतीति भव्य वर्तमानम्, भविष्यच्च, यद् न पश्यति केवली ॥ इति निर्युक्तिकारायः ॥ १३४२ ॥

'सभिय पश्यन्' इत्युक्तम्, तत्र 'सभियम्' इति कोऽर्थः ?, इत्याह—

१ इयमावरणातीता केवलवरणानन्दसणसहाना । ज्ञानाति पश्यति च भिनो ज्ञेयं सर्वं सदाकालम् ॥ १३४१ ॥

२ संनिभ पश्यन् लोकमलोकं च सव्वतो सव्वत् । तद् नास्ति यद् न पश्यति भूतं भव्यं भविष्यच्च ॥ १३४२ ॥

अयोपसंसारपूर्वकं प्रकृतं कारणभार—

‘निज्जुत्तिसमुत्थाणप्पसगओ जाव पयणुप्पत्ती । पासगियं गयमियं दुञ्छामि अओ उवग्घाय ॥ १३४७॥
तदेव सामायिकनियुक्तिसमुत्थानमसङ्कतः ‘देव नियम-नागरुत्तं आरुदो केवळी अभियनाणी’ इत्यादेरारभ्यंदाणीं निम-
ग्नवर्णोत्पादं यावत् प्राप्तद्विरूपेनैवं गतम् । अतः प्रकृतसमुत्पादतः मान्यविज्ञानं वक्ष्यामीति ॥ १३४७ ॥

परं प्रवृत्तलोपि विष्टुत्वयापि तावदुपोदातः । इत्था !, इत्था—

अञ्छत्त तावुग्घाओ का पुण जिणप्पवयणप्पसुहृत्ति । त किच्चियाभिद्धान पययणमिह को विभागो सोऽं ॥ १३४८॥
पुय यससग्गत्तेस दुत्तुमुवग्घायवित्थरं वोञ्छ । तो सेसद्धारद्द कमेण तत्तसग्गहो चेमो ॥ १३४९ ॥

विष्टु तावदुपोदातः, केयं निमग्नवचनोत्पत्तिः !, तदा निमग्नवचनं किंपदविधानम् !, को वाऽविधानविभागः स तस्य प्रव-
चनस्य ! इति विनयप्रश्नाचारद्वय, एतज्जिनमग्नवचनोत्पत्ति-प्रवचनैकार्थिकतां तद्विभागलक्षणं पृथगीय प्रसङ्गोपपत्तत्वाऽविधाय ततः ‘उत्पत्ते
निरेत्ते य निग्गमे’ इत्यादिद्वारविध्युपन्यासेनोपोदातविस्तारं वक्ष्यामि । ततश्च ‘नियविही वक्खानविही य अणुओगो’ इत्येतानि विशेष्यद्वा-
राणि क्रमेण वक्ष्यामि । एतस्य च भणनीयत्वेन प्रविज्ञातत्वायं वक्ष्यमाणः सप्रहो वस्तव्याः ॥ १३४८॥ १३४९॥

का सत्तरः !, इत्था—

‘जिणपययणउप्पत्ती पययणएगट्ठिया विभागो य । दारविही य नयविही वक्खानविही य अणुओगो ॥ १३५०॥
इदं निमग्नवचनोत्पत्तिः, प्रवचनैकार्थिकानि, एकार्थिकविभागश्च, इत्येतत् त्रितयमपि तावत् प्रसङ्गोपपत्तारण्युरेश निर्वेशादीनि
तेषां विधानं प्ररूपणं विधिद्वारविधिः, अथ तुपोदातः, नयविधित्पत्तक्रमादीनां मूलानुयोगद्वाराणां चतुर्थेनानुयोगद्वाराद्, शिष्याऽऽचार्यप-
रीक्षाविधानं तु व्याख्यानविधिः, अनुयोगस्तु सूत्रस्यार्थिकनियुक्तिः, सूत्रानुगमश्च ॥ इति नियुक्तिप्रकरणार्थः ॥ १३५० ॥

१ नियुक्तिसमुत्थानमसङ्गतो यावत् प्रवक्तव्योक्तिः । प्राप्तद्विरूपेणैव प्रवर्तते अतः उपोदात्तम् ॥ १३४७ ॥ २ माया १०५५ ।

३ तिष्ठतु तावदुपोदातः का पुनर्मिग्नप्रवचनप्रवृत्तिरिति । तत् किंपदविधानं प्रवचनमिह को विभागः सां ॥ १३४८ ॥

एतत् प्रसङ्गोपपत्तयोपोदातविस्तारं वक्ष्यामि । ततः शेषद्वाराणि क्रमेण तावत्प्रवचनम् ॥ १३४९ ॥ ४ माया १०५३ । ५ माया ११५० ।

६ विनयप्रवचनोत्पत्तिः प्रवचनैकार्थिकता विभागाश्च । इदंविधिश्च नयविधित्पत्तौन्यासविधित्पत्तौन्यासः ॥ १३५० ॥

एतदेवाह भाष्यकारः—

पासंगियमाइतियं दारविहि ति विहि उ उवघाओ । अणुओगहारं पुण चउत्थमिडं नयविहि ति ॥१३५१॥

सीसा-यस्मिपरिक्खा नस्खाणविहि ति कहणमज्जाया । सुत्ताणुगमोऽयमणुओगो ॥१३५२॥

माथाद्वयमपि गतार्थम् ॥ १३५१ ॥ १३५२ ॥

अथ मेरुः माह—

किं पुण चउत्थदारं नयविहिमभिधाय तोऽणुओगो ति । चउदारासंगहिया वक्खाणविहि ति किं गहिया ॥१३५३॥

नन्वनुयोगो व्याख्यानरूपत्वादनुगम एव, अत उपक्रमो निक्षेपानुगमो नय इत्यनुयोगद्वारोपन्यासक्रममाश्रित्य नयानां पूर्व-
मेवानुयोगोपन्यासो युज्यते । इति ऋग्मिह चतुर्द्वारार्तिनो नयानभिधाय एवात् तृतीयदारवर्त्यनुगमरूपस्यानुयोगस्योपन्यासः
कृतः । अपरञ्च, चतुरनुयोगद्वारात्म्यक्रमेन शारं भवति । यश्चागमज्ञ व्याख्यानविधिरुपन्यस्तः स चतुर्णामनुयोगद्वाराणां मध्यादेक-
नापि न संयुज्यते; तथाहि— न तावदयमुपक्रम-निक्षेप-नयेष्वन्तर्भवति, तद्वत्सणायोगात्; नाप्यनुगमे । अतो न व्याख्यानविधिः मन्वा-
नुगमरूपः, नापि सूत्रसर्गिकनिर्घुसत्वात्मकः, अतश्चतुरनुयोगद्वारासंगृहीत्वेनाऽप्यस्युत्तात् ऋग्माऋस्मिहोऽञ्च व्याख्यानविधिर्गृहीतः ?
इति ॥ १३५३ ॥

अत्राचार्यदेवीयस्य ऋस्याणुत्तरमुपदर्श्य, निराकृत्य च गद्यमानं सखीयमुत्तरं कुरिराह—

बंधाणुलोमयाए केई न जओ तई कमेणं मि । तीरइ निवधेउं जे तेणेयं बुद्धिपुञ्ज ति ॥ १३५४ ॥

कैरिदाचार्यदेवीया मन्यन्ते— एवमेव वन्धानुलोम्यान्नुयोगनयविधिनिर्ययः । एवञ्च 'न जओ तई ति' यतः कमेणापि निव-

१ प्रागङ्गिरुमादिपितृन् शारविधिरेति विधियुक्तोद्यमः । अनुयोगहारं पुनश्चापुनर्गच्छं नयविधिरिति ॥ १३५१ ॥

विष्णोः-ऽऽचार्यदेवीया व्याख्यानिर्घटिति काण्यमार्तोऽ । एतद्वर्त्यस्सुक्तिः सूत्रानुगतोऽयमनुयोगः ॥ १३५२ ॥

२ किं पुनश्चापुनर्गच्छं मयविधिरभिधाय ततोऽनुयोग इति । अनुयोगेनानुलोमो व्याख्यानविधिश्च हि युक्तोः ? ॥ १३५३ ॥

३ वन्धानुलोमत्वाया केभिर्गुणैश्च सा कमेणापि । शास्त्रेने विनन्दुं श्रेयसं बुद्धिर्गृह्णीति ॥ १३५४ ॥

ननु ग्रन्थिं उपपत्तं पञ्चांशं भाषाः तत्रा 'दासिनी वक्तापविदि अजुओगो नयविरी य चि'। तस्माद् शुद्धिपूर्विकं चिपर्य-
यरचना ॥ १३५४ ॥

कथम् १, इत्याह—

अतस्मि उ वण्णसिठं पुब्बमणुगमस्स ज नए भणइ । तं जाणावेइ समं वच्चंति नयाणुओगो य ॥ १३५५ ॥
उपक्रमः, निसेप, अनुगमः, नयाः, इत्यनुयोगद्वाराणामन्ते पूर्व नयादुपन्यस्य यदिदानीमुपगमस्यानुयोगस्य पूर्व प्रथमं नयान्
यनति, तत्रापयति भद्राङ्गुलादी- नया ऽनुयोगौ यद्विद्युतं युगपदेव व्रजतः । न हि नाम नयैः शून्यः काप्यनुयोगोऽस्ति, यदि युगपद्
नया-ऽनुगमौ गच्छतः, तत्रैतदुपन्यासोऽपि युगपदेवास्तु, इति चेत् । तदनुकम्, अत्रयथावा । तस्मादनुयोगद्वारेण्यनुगमस्यान्त उपन्य-
स्तानामपि नयानां यदिह तदाहौ तत्रान्न तद् यौगपयमनश्चापनार्यमिति ॥ १३५५ ॥

अथ द्वितीयमर्थस्य परिहारमाह—

हेत्ताणुगमावसरे गुरु-सीसाणुगमाहोवएसत्थ । वक्खत्ताणविहिं जणइ मूलद्वाराणाहिकय पि ॥ १३५६ ॥

वहृदं मूलानुयोगद्वारेण्यनपि कृतमपि च- तेनानुकमपि च, व्याख्यानविधिं शिरोरेवपति । क १, इत्याह- इह ह्यनुगमाव-
सरे- अनुयोगस्यादावित्यर्थः । किमर्थम् १, इत्याह- गुरुव क्षिप्यथ गुरु विधौ, तयोऽनुप्ररो गुरु-क्षिप्यानुग्रहः, तदुपकल्पित उपदेशो
गुरु क्षिप्यानुप्ररोपदेशस्तदर्थम् । इदमुक्तं भवति- गुणवत्ताऽऽवोयेन गुणवते क्षिप्याय समस्तगुणोपेतं सूत्रं व्याख्येयम्, इत्येव गुरु
क्षिप्यानुग्रहार्थं व्याख्यानविधादुपदिष्टं सुव्याख्यानं सुभरणं च धातुं भवति, इति गुणमेवस्यानुपयोगद्वारासंप्रदीतोऽपीह व्याख्यानविधि
रक्त इति ॥ १३५६ ॥

तदेवं व्याख्यानविधेरनपि कृतत्वमनुगम्योक्तम् । यदिवा, तदेवासिद्धम्, इत्येतदाह—

अहवा साहिकय चिय वक्खत्ताणग ति ज तओऽणुगमे । ज ज वक्खत्ताणग तं त सज्ज जओऽणुगमो ॥ १३५७ ॥

१ शोशिविधानां विधियुक्तो नपि विधिः ।

२ अन्ते उ वा व्यस्य पूर्वमनुगतस्य नद् भवाद्व सवति । तस्मादप्यपि एतत् त्रक्तो नप्येवमुक्तम् ॥ १३५५ ॥

३ एवमनुगमावसरे गुरु-क्षिप्यानुप्ररोपदेशः । व्याख्यानविधिं अस्ति मूलद्वाराविधिः ॥ १३५६ ॥

४ अथवा सोऽपि कृतं नव व्याख्यातव्यमिति नद् एतदनुगमे । नद् नद् व्याख्यातव्यं तद् एतद् सर्वं यतोऽनुगमे ॥ १३५७ ॥

अथवा, 'स' व्याख्यानविधिरधिकृत एवेह द्रष्टव्यः 'सा' इति प्राकृतत्वात् स्त्रीलिङ्गनिर्देशः । कथं पुनस्साविहाधिकृतः ? इत्याह— यद् यस्माद् व्याख्यानाङ्गमिति, ततस्तस्मादनुगमेऽधिक्रियत इति प्रक्रमः । यदि नाम व्याख्यानाङ्गमसौ, तथापि कथमनुगमेऽन्तर्भवति ? इत्याह— यद् यद् व्याख्यानाङ्गं, तद् तद् यस्मादनुगमः, तत्कारणत्वात्, व्याख्यानाङ्गं च व्याख्यानविधिः, तस्मादनुगमेऽन्तर्भवतीति ॥ १३५७ ॥

व्याख्यानाङ्गत्वमेवाऽस्य भावयितुमाह—

सुत्ताणुगमाईवक्खाणविही जओ तदंगं सा । जं च सुयावसरे चिय सफलाई गवाइनायाई ॥ १३५८ ॥

यतश्च सूत्रानुगमस्यादौ प्रथमं व्याख्यानविधिः 'तीर्थकर-गणपरैरुक्तः' इति शेषः, तथा चेहापि व्याख्याविधानं पूर्वमुक्तम्— 'सुतं पयं पयस्यो संभवञ्चो विगहो विचारो य । इतिरियसिद्धी नयमयविससओ नेयगुणसुतं ॥ १ ॥'

यत्तदोर्नित्याभिसंवन्धात्, तस्माद् व्याख्यानाङ्गमसौ । यच्च यस्मात् शुतावसर एव सूत्रानुगमप्रस्ताव एव 'गौणी चंदणकंथा चेहीउ सावण चहिरगेहे' इत्यादिनाऽऽवानन्तरं वक्ष्यमाणानि व्याख्यानविधितानि गवायुदाहरणानि सफलानि भवन्ति, नान्यथा । इदमुक्तं भवति— सूत्रव्याख्यानविधिविषयाण्येव हि गवायुदाहरणानि वक्ष्यन्ते, तानि च सफलानि तदा भवन्ति यदा व्याख्यानविधिरनुगमाङ्गमेव भवति । तद्वदिर्भूतत्वे तु तस्य तानि निरालम्बनान्येव स्मरन्ति ॥ १३५८ ॥

अत्र प्रेरकः माह—

जैइ साणुगमंगं चिय दारविहीए तओ किमाईए । उयारेउं भच्चइ उक्कमकरणे गुणो को गु ॥ १३५९ ॥

यदि स व्याख्यानविधिरनुगमाङ्गमेवेत्यते, तर्थागतोऽनुगमादेस्वतार्याऽऽकृष्य किमिति 'उहेसे निहेसे य निग्मे' इत्यादिवक्ष्यमाणद्वारविधेरादौ समानीय भण्यते— 'गौणी चंदनकंथा' इत्यादिना किमिति द्वारविध्यादौ भण्यते ? इत्यर्थः । यदेव त्रयो सूत्रं व्याख्यास्यते तदेव तर्हि व्याख्यानविधिः 'गौणी चंदनकथा' इत्यादिवर्तुमुचितः, किमिति 'उहेसे निहेसे य' इत्यादिद्वारविधिरन्येन प्रस्तुतस्थाने निर्दिष्टः ? इति भावः । को होवमुक्तप्रकरणे गुणलाभः ?— न कश्चिदित्यर्थः ॥ १३५९ ॥

१ सूत्रानुगमादौ व्याख्यानविधिर्गतस्तदंगं सः । यच्च शुतावसर एव सफलानि गवायिजान्ति ॥ १३५८ ॥ २ गाथा १००२ । ३ गाथा १३३५ ।

४ यद्दि नोऽनुगमाङ्गमेव द्वारविधौ ततः किमादौ । भपतार्यं भण्यते उक्तप्रकरणे गुणः को गु ॥ १३५९ ॥ ५ गाथा १०३ ।

देवारिही वि महत्था तस्य वि वक्त्वाणचिहिनिग्जासो । मा होज तदाईए वक्त्वाणविहिं निरुवेइ ॥ १३६० ॥

द्वारविधिरपि दूरतश्च बहुदूरान्तः कल्याणोद्गः, इत्यवस्तत्रापि व्याख्यानविधिरप्यर्थपोडनिधिव्याख्यानं मा भूत् । अतो 'देवारिही य नयविही वक्त्वाणविही य अणुभोगो' इत्येवं सप्रवर्णनायामनुयोगादौ निर्दिष्टोऽपि ततोऽन्यत्वायै तदादौ द्वारविध्यादौ व्याख्यानविधि निरूपयति ॥ १३६० ॥

द्वारविध्यादौ निर्दिष्टस्य व्याख्यानविधेर्यन्ततरगुणदर्शनव्यवहारः—

पुत्थेन गुल् सीस सीसो य गुवं परिच्छिन्न पच्छा । धोच्छिइ सोच्छिइ य सुइ मोच्छिइ न सुविहपेयालो ॥ १३६१ ॥

'एत्येव नि' अत्रैव द्वारविध्यादौ निर्दिष्टं व्याख्यानविधिं धृत्वा 'सुविहपेयालो चि' सुहृष्टव्याख्यानविधिविचारो गुहः क्षिप्यम्, भिप्यो वा गुवं परीक्ष्य यथाह गुणयते क्षिप्याय द्वारविधेरप्यर्थं मुलेनैव वक्ष्यति गुहः, गुणवदाचार्योक्तिते भोष्यति वा क्षिप्याः, मोक्षयति वा स्वययति वा दोग्धवन्तं क्षिप्यं गुहः, गुवं वा गहनं क्षिप्याः, इति गुणयत्येव द्वारविध्यादौ व्याख्यानविधिनिर्दिष्ट इति ॥ १३६१ ॥

अत्र वेरका गारः—

सैयुगमग पि इहं जइ भसइ किं न कीरइ इहेव । दाएइ पयचयर वक्त्वाणविही य सुत्तमि ॥ १३६२ ॥

ननु पयनुगमादुपि सन् गुणयैस्या व्याख्यानविधिरह द्वारविधेरदौ वक्ष्यते, न तु द्वात्रादुगमादौ, तर्हि 'त्रिणययणवृत्तयो' इत्यादिसंप्रवर्णनायामयीहैव द्वारविध्यादौ किं न क्रियते— किं नोपादीयते, येन 'वैरस्त्राणविही य अणुभोगो' इत्येवमनुगमादौ निर्दिष्टः । अशोचरमाह— सप्रवर्णनायामित्यनुपन्यासं कुर्वन्नेतत् दर्शयति । किम् !, इत्याह— प्रपदतर यथा भवत्येवं द्वात्रादुगमे व्याख्यानविधिरन्येषणीय एव । यद्यपि हि द्वारविधौ कस्यप्यसौ न जायते तथापि द्वात्रादुगपावसरे गुणवदाचार्ये क्षिप्यपरिग्रहादिको विधिरप्यप्रत्येव कर्तव्यः, इति सप्रवर्णनायामनुगमादौ व्याख्यानविधिरुपाय इति यावत् ॥ १३६२ ॥

३ द्वारविधिरपि गद्गदेलनापि व्याख्याननिधिरुपायः । मा भूत् तदादौ व्याख्यानविधि निरूपयति ॥ १३६० ॥ २ गद्या १३५० ।

४ अत्रच गुहः क्षिप्यं गुवं परीक्ष्य वज्रात् । वक्ष्यति भोष्यति वा गुण मोक्षयति वा गुणवद्विचारः ॥ १३६१ ॥

५ गार्ःगुगमादवक्त्वादी वदि वक्ष्यते किं न क्रियत इहैव । इहैवति प्रकृतौ व्याख्यानविधिना मुने ॥ १३६२ ॥

अन्ये त्वाचक्षते । किम् १, इत्याह—

अणुओगाइविभागे वक्ष्वाणविही वि तप्पसंगेण । जंपति केइ तेसिं वुचुं सोउं व को जोगो १ ॥ १३६३ ॥
संगहगाहाए पुणो अणुओगाईए बिंति दाएता । जो वन्निओणुओगो सोऽयं स विही जदत्थं ति ॥ १३६४ ॥

इह केचित् पुनरेवं जल्पन्ति । किम् १, इत्युच्यते— अणुओगो य निओगो भास-विभासा य वत्तियं वेव' इत्यादिना ग्रन्थेनाऽनु-
योग-नियोग-भाषादीनां विभागविशेषेऽभिधास्यमाने व्याख्यानविधिरपि तत्पक्षेन द्वारविधेरग्रे संग्रहगाथायामुक्तोऽपि पूर्वमेव
निर्दिष्टः । किमर्थम् १, इत्याह— तेषामन्यनुयोग-नियोग-भाषादीनां वक्तुं श्रोतुं वा को योग्यः १, इति परिज्ञानार्थम् । 'जिणपवयणउपत्ती'
इत्यादिसंग्रहगाथायां पुनः 'वैक्खाणविही य अणुओगो' इत्येवमनुयोगस्यादौ द्वारविधेस्त्वत्रतो व्याख्यानविधिमुपदर्शयन्त एतद् द्रुवते
यदुत— योऽनुयोगादिविभागवसरे द्वारविधेः पूर्वमनुयोगो वर्णितः, सोऽयं संग्रहगाथान्ते । अयमत्र भावः— 'जिणपवयण' इत्यादिसं-
ग्रहगाथायां प्रथमं द्वारविधिः, ततो व्याख्यानविधिः, ततोऽनुयोग उक्त इति, ततः प्रवचनैकार्थिकद्वारव्याख्यायां 'अणुओगो य निओगो'
इत्यादिगाथाऽनुयोग उक्तः, ततो 'भौणी चंदण' इत्यादिना स्वरूपतो व्याख्यानविधिः, ततो 'उहेसे निहेसे' इत्यादिद्वारविधिः, ततोऽपि
सूत्रानुयोगः, इत्ययं क्रमः । अत्र च यथा द्वारविधेः पूर्व स्वरूपतो व्याख्यानविधिरुक्तः, एवं यदि संग्रहगाथायामपि द्वारविधेः पूर्व
नामतोऽप्युच्येत तदा कस्याऽप्येवं संशयः स्यात्— संग्रहगाथान्तोक्तानुयोगद्वारविध्यनन्तरोक्तसूत्रानुयोगयोस्तावदेकत्वं सुवोधम्,
संग्रहगाथान्तोक्तानुयोगव्याख्यानरूपत्वात् सूत्रानुयोगस्य, किन्तु प्रवचनैकार्थिकव्याख्यावसरे 'अणुओगो य निओगो' इत्यत्र योऽनुयोग
उक्तः स संग्रहगाथान्तोक्तानुयोगादन्योऽनन्यो वा १ इति । यदा तु संग्रहगाथायामनुयोगप्रत्यासन्न एव विधिरुच्यते, तदैतद् निश्चीयते—
यस्य 'अणुओगो य निओगो' इति गाथान्तोक्तानुयोगस्य निमित्तं द्वारविधिरुक्तः, संग्रहगाथान्तोक्तानुयोगोऽपि स एवेति निर्दिष्टः,
यदर्थं स व्याख्यानविधिद्वारविधेः पूर्व स्वरूपत उक्तः, अत्र तु संग्रहगाथायामनुयोगस्यादौ नाममात्रेणैवोक्त इति ॥ १३६३ ॥ १३६४ ॥
तदेवं चालना-प्रत्यवस्थाने विधाय प्रस्तुतं 'जिणपवयणउपत्ती' इत्यादिगाथाव्याख्याशेषं, वक्ष्यमाणगाथाप्रस्तावनां चाह—

१ अनुयोगादिविभागे व्याख्यानविधिरपि तत्पक्षेन । जल्पन्ति केचित् तयोर्वपुं श्रोतुं वा को योग्यः १ ॥ १३६३ ॥

संग्रहगाथानां पुनरनुयोगादौ द्रुवन्ति दर्शयन्तः । यो वर्णितोऽनुयोगः सोऽयं स विधिर्निर्यमिति ॥ १३६४ ॥

२ गाथा १३८५ । ३ गाथा १३५० । ४ गाथा १४३५ । ५ गाथा १७३१ ।

सुयमिहं जिणपवणं तत्सुप्पची पसंगओऽभिहिद्या। जिण-गणहरवयणाओ इमाहं तस्साभिहाणाइं ॥ १३६५॥
 यदुक्तम्- 'किय निमज्जवचनोत्तांतिः ?' तत्रैव निमज्जवचन तावत् सुवमुप्यवे, इत्यसकृत् प्रसिद्धमेव । अस्य चोत्पत्तिर्निर्मुक्तिस्त-
 द्दुत्यानप्रसङ्गतः 'अतर्ह्य भासद् अरहा सुत्त मयति गणहरा निवर्ण' इत्यादौ 'जिन-गणधरेभ्यः' इति वचनात् पूर्वपप्यभिरित्वेव । यत्सु-
 नरुक्तम्- 'तथा, निमज्जवचन कियदभिधानम् !, अभिधाननिभागो वाऽस्य काः ?' इति । तत्रैवानि तावदस्याभिधानानि ॥ इति पञ्चदश-
 गायार्थः ॥ १३६५ ॥

कानि पुनस्तानि ?, इत्याह--

पैगडियाणि तिभि उ पवयण सुत्त तद्वेव अत्यो य । एकेकस्स य एत्तो नामा एगडिया पच ॥ १३६६ ॥
 एकोऽर्थो येषां ताभ्येकार्षिकानि ग्रीष्मेव । कानि पुनस्तानि ?, प्रवचनमुक्तार्थम्, वक्ष्यमाणार्थं च, सामान्येन सुवज्ञानम् ।
 सूचनात् सूत्र, तद्विशेष एव । अर्पित इत्यर्थः, अयमपि तद्विशेष एव । एषां च प्रवचन-सूत्रा-अर्थानां वक्ष्य एकैकस्य प्रत्येकेनेकार्षिकानि
 पञ्च पञ्च नामानि भवन्ति ॥ इति निरुक्तिगायार्थः ॥ १३६६ ॥

भाष्यम्--

अभिह पगय पसस्य पहाणवयणं च पवयण तं च । सामत्तं सुयनाणं विससओ सुत्तमत्थो य ॥ १३६७ ॥
 गतार्था ॥ १३६७ ॥

सूत्रसम्प्रत्ययार्थमाह--

'सिचइ खरइ जमत्यं तम्हा सुचं निरुत्तविहिणा वा । सुएइ सवइ सुब्बइ सिब्बइ सरट्ठ व जेणत्थं ॥ १३६८ ॥
 'पिच सरणे' सिञ्चति सरति यस्मादर्थान्, ततो निरुत्तविधिना सूत्रम् । अथवा, निरुत्तविधिर्नैव सूचयति, स्रवति वाऽर्थानि-

-- १ सुतमिह निमज्जवचन वत्सोरपि प्रसङ्गोऽभिहिद्या । जिन गणहरवयणातिहाति तस्साभिकानानि ॥ १३६५ ॥ २ पाया ११११ ।

३ एकाविंशति अस्मि तु प्रवचन सूत्रं तावैकार्थम् । एकेकस्स सेतो गतान्तेनेकार्षिकानि पञ्च ॥ १३६६ ॥

४ चरिद मकुत्तं प्रजास्य प्रजावचनम् च प्रवचनं वच । सामान्यं सुवज्ञानं विशेषतः सुवचनम् ॥ १३६७ ॥

५ सिञ्चति खरति चरत्ये वत्सराह सुम् निरुत्तविधिना वा । सुवयति खयति मृष्यते क्षीयति खरति वा येकार्थम् ॥ १३६८ ॥

ति सूत्रम् । श्रूयतं इति वा सूत्रम् । सीवयते विशिष्टयटनामानीयत इति वा सूत्रम् । सरति वाड्यमनुगच्छति यस्मात् ततः सूत्रमिति ॥ १३६८ ॥

तथा—

अविवरियं सुतं पिव मुष्टियन्वाविचल व सुतं ति । जो सुत्ताभिप्पाओ सो अत्थो अज्जाए जम्हा ॥ १३६९ ॥
अर्थव्याख्यानतो यावदथाप्यविष्टतं तावत् सूत्रं सुप्तमिव सुप्तमुच्यते, प्राकृतशैल्या च 'सुतं' इति । अथवा, सुस्थितत्वात् प्रमाणावाधितत्वात्, व्यापितत्वाच्च सूत्रम्, प्राकृतत्वादेव च 'सुतं' । अर्थशब्दस्यार्थमाह— यः सूत्रस्याभिप्रायः सोऽर्थोऽभिधीयते यस्मादर्थे गम्यत इत्यर्थः ॥ १३६९ ॥

अथ प्रेरकः प्राह—

सैह पवयपेण जुत्ता न सुयथेगत्थया परोप्परओ । जं सुयं वक्खेयं अत्थो तं तस्स वक्ख्वाणं ॥ १३७० ॥
जुज्झइ च विभागाओ तिण्ह वि भिन्नत्थया न चेहरहा । एगत्थाणं पि पुणो किमिहेगत्थाभिहाणेहिं ? ॥ १३७१ ॥
ननु प्रवचनेन सह सूत्रा-ड्योरोकार्यता युक्ता, तद्विशेषत्वात् । तयोः सूत्रार्थयोः पुनः परस्परतं एकार्यता न युज्यते, तयोरत्यन्त-भेदात् ; तथाहि— व्याख्येयं सूत्रम्, तद्व्याख्यानं चार्थ इति मदान् भेदः । अथवा, त्रयाणामप्येषां प्रवचन-सूत्रा-ड्यर्थाभिन्नार्थैव युज्यते । 'न च ति' न पुनः 'एकार्यता' इति शेषः, विभागाद् भिन्नविषयत्वात् । सामान्यविषयं हि प्रवचनम्, विशेषविषयौ च सूत्रार्थौ, इति कथं तेपमेकार्यता ? । न हि मृद-घट-शरावादीनामेकार्यता युक्तिमती । इतरथा— यद्येकार्थान्येतानि त्रीण्यपि, तर्हि 'एकैकस्स य एत्तो नामा एगट्ठिया पञ्च' इत्यनेन यान्येकैकस्य पञ्च पञ्चकार्थिकान्यभिधास्यन्ते, तानि न युज्यन्त एव । न हीन्द्र-शक्र-पुरन्दरादिशब्दानामेकार्थानामपि पुनरपि प्रत्येकमेकार्थिकान्युपपद्यन्त इति ॥ १३७० ॥ १३७१ ॥

१ अविष्टृतं सुप्तमिव सुस्थित-न्वापिल्लतो वा सूतमिति । यः सूताभिप्रायः सोऽर्थोऽयं यस्मात् ॥ १३६९ ॥

२ सह प्रवचनेन युक्ता न श्रुतार्थेकार्यता परस्परता । यत् श्रुतं व्याख्येयमर्थस्तथा तस्य व्याख्यानम् ॥ १३७० ॥

युगले च विभागात् त्रयाणामपि भिन्नार्थता न चेतरथा । एकार्थानामपि पुनः किमिदं तार्थभिधाने ? ॥ १३७१ ॥ ३ गाथा १३६९ ।

अत्र प्रतिविधानमाह—

मैत्रलं फुल्लं ति जहा सकोय-विबोहमेचभिन्नाइं । अत्येणाभिन्नाइं कमलं सामण्णओ वेगं ॥ १३७२ ॥

अविदरिय तह सुत्त विवरीयमत्थो चि चोहकालस्मि । किंचिम्मचविभिन्ना सामान्न पवयण नेय ॥ १३७३ ॥

यदेह शुक्लं, फुल्लमिति च, एतयोः संकोच विकासरूपतया भेदः, सामान्यार्थतया चाभेदः कमलमिति । न चैषा पुनः प्रत्ये-
कमेकार्थिकानि न युज्यन्ते, किन्तु धूयन्त एव प्रत्येकं तदेकार्थिकानि, तथा- आद्यस्य शुक्लं, कुर्यलं, कोरकं, जालकं,
कलिका, हन्तमिलादिः । द्वितीयस्य तु फुल्लं, विकोच, विकारं, विकसितम्, उन्मीलितम्, उन्मिषितं, स्मितम्, उक्षिप्तं, विजृम्भितं,
रसितम्, खड्गुद्धं, व्याफोषयित्वादि । तृतीयस्य कमलं, पद्मम्, अरविन्दं, पद्मक, सरोजमित्यादि । तथैवाऽप्यविद्वत्तार्थतो शुक्लकल्पे
मृदुमुच्यते, तदेव बोधकाले व्याख्यानकाले विद्वत् सत् समुत्प्लुक्तमकृत्यर्थोऽभिधीयते । विशेषरूपतया च किञ्चिन्मात्रमनयोर्भेदः,
सामान्यरूपतया स्वेकत्वं हेय भवचन युगज्ञानमिति । न चैषां भवचन-मृदा उपायार्थकार्थिकानि न युज्यन्ते 'सुययम्म तित्थ' इत्यादिनाऽन-
न्तरमेवाभिधास्यमानत्वादिति ॥ १३७२ ॥ १३७३ ॥

अत्र दृष्टान्तराणां प्रवचन-मृदा-उपायार्थकार्थत्वादिरूपतां समर्थयन्माह—

सैममन्न-विसेसाण जह वेगा-नेगया व्वत्थाए । तदुभयमत्थो य जहा वीसु बहुपज्जवा ते य ॥ १३७४ ॥

पुव सुत्त-स्थान पुगा-नेगट्टया वयत्थाए । पवयणमुभय च तय तिय च व्वुपज्जय वीसु ॥ १३७५ ॥

'वा' इति कमलोदाहरणपेक्षयोदाहरणान्तरत्वमयकः । तत्र यथा वा सामान्य विशेषयोर्व्यवस्थया विषयैकता, अनेकता
च दृष्टा- एकार्थत्वम्, अनेकार्थत्वं च दृष्टमित्यर्थः । तथाहि- अर्थसप्तण एकस्मिन्नेव द्वयोरपि सामान्य विशेषयोर्व्यवस्थादेकार्थता;
सामान्यस्य च विजातीयव्याप्याकारप्रत्ययनिवन्धनत्वात्, विशेषाणां तु सजातीय-विजातीयविषयत्वप्रतिभासरणत्वादेनेकार्थता ।

१ शुक्लं फुल्लमिति यथा संकोच-विबोहमेचभिन्नादि । सर्वैकाभिन्नादि कमलं सामान्यताभेदम् ॥ १३७२ ॥

२ नाविमृत्तं तथा एतं विद्वत्तमेव इति बोधकाले । किञ्चिन्मात्रमिति सामान्य भवचन नेयम् ॥ १३७३ ॥ ३ यथा १३७४ ॥

४ सामान्य विशेषयोर्वैषा वैक-अनेकता व्यवस्था । तदुभयमवयव यथा विषयत्वं बहुपर्वत्तले च ॥ १३७४ ॥

५ पुर्वं धृष्ट-अर्थयोरेक-अनेकार्थता व्यवस्था । भवचनमुभयं च तत्र विक च व्वुपज्जय विषयम् ॥ १३७५ ॥

५ क य 'एतदेव' ।

‘तदुभयमर्थो य जह ति’ यथा च तयोः सामान्य-विशेषयोरुभयं तदुभयमर्थो भण्यते- अर्थशब्दवाच्यं द्वितयमप्येतद् भवतीत्यर्थः । ते च सामान्य-विशेषा-ऽर्थलक्षणान्नोऽप्यर्था विवृक् पृथग् यथा बहुपर्याया वहेकार्थाः, तद्यथा- सामान्यं, सत्ता, भाव इत्यादि; विशेषाः, भेदाः, पर्याया इत्यादि; अर्थः, द्रव्यं, वस्त्वित्यादि ।

एवं प्रस्तुतयोः सूत्रा-ऽर्थयोरपि विवक्षयैकार्थतादयो भावनीयाः, तथाहि- प्रवचनलक्षण एकस्मिन्नर्थे द्वयोरपि सूत्रा-ऽर्थयोर्द्वैतत्वादेकार्थता; सूत्रस्य वाचकत्वात्, अर्थस्य तु वाच्यत्वाद् भिन्नार्थता । ‘पवयणमुभयं च तयं ति’ तच्च सूत्रा-ऽर्थयोरुभयमपि प्रवचनमुच्यते । त्रिकं चैतत् सूत्रा-ऽर्थ-प्रवचनलक्षणं विवृक् पृथग् बहुपर्यायं वहेकार्थिकम्, तथा च वक्ष्यति- ‘सुयधम्म तित्य मग्गो’ इत्यादि ॥ १३७४ ॥ १३७५ ॥

अथवा, नयमतभेदादेषां त्रयाणामपि प्रवचनदीनार्थता, पृथग्वहुपर्यायत्वं च न विरुध्यते, इति दर्शयन्नाह—

अहंवा सव्वं नामं वंजणसुद्धिनययस्स भिन्नत्थं । इयरस्स अभिन्नत्थं संववहारो य तदवेक्खो ॥ १३७६ ॥

संववहारट्ठाए तम्हा जेणगया, न निच्छयओ । तो जुत्ताइं तेसिं वीसुं पज्जायनानमाइं ॥ १३७७ ॥

अथवा, व्यञ्जनशुद्धिकनयः समभिरुद्धलक्षणः शुद्धनयस्तस्याभिप्रायात् सर्वमपि नाम भिन्नार्थमेव, शब्दभेदात्, घट-पट्टाद्य-भिधानवदिति । इतरस्य तु नैगमादेरनयस्याभिप्रायादभिन्नार्थमपि नाम भवति, वस्तुनोऽनेरुपर्यायत्वात्, शक्ते-न्द्र-पुरन्दरादिनामव-दिति । किञ्च, संव्यवहारश्च लोकव्यवहारश्च तदर्थोऽभिन्नार्थनामोपेक्ष एकार्थिकनामोपेक्षः प्रायः प्रवर्तते इत्यर्थः, स्वः, स्वर्गः, सुरसन्न, त्रिदशवासाः, त्रिविष्टपः, त्रिद्विभित्याद्येकार्थिकनाममात्रादिशास्त्राणां संव्यवहारनयार्थेयत्वं प्रवृत्तेरिति । ततः किम् ? इत्याह—‘संववहारेत्यादि’ तस्माद् येनोक्तप्रकारेण संव्यवहारार्थतया व्यवहारनयार्थेयया नाम्नोपेक्षता- एकार्थताऽप्यस्तीत्यर्थः, न निश्चयतः शुद्धतरशब्दमयलक्षणनिश्चयनयमेतेन सर्वेषामपि भिन्नार्थत्वाद् न कचिदेकार्थेत्यर्थः । ततस्तस्मात् तेषां प्रवचन-सूत्रा-ऽर्थानां विवृक् पृथग् व्यवहारनयमेतेन युक्तानि घटमानकानि पर्यायनामान्येकार्थिकभिधानानि ॥ १३७६ ॥ १३७७ ॥

तत्र प्रवचन-सूत्रयोस्तावत् पञ्च पञ्चैकार्थिकान्याह—

१ माथा १३७८ । २ अथवा सर्वं नाम व्यञ्जनशुद्धिकनयस्य भिन्नार्थम् । इतरस्याभिन्नार्थं संव्यवहारश्च नव्येयः ॥ १३७६ ॥
संव्यवहारार्थेयया तस्माद् येनैकया, न निश्चयतः । एते युक्तानि तेषां विवृक् पर्यायनामाति ॥ १३७७ ॥

सुययम्भ तित्थ मग्गो पावयणं पवयणं च एगट्ठा । सुचं ततं गंयो पाठो सत्थं च एगट्ठा ॥ १३७८ ॥
धुतपर्यः, तीर्थ, मार्गः, प्राचर्न, प्रवचनम्, एतानि प्रवचनैकार्थिकानि । सुचं, रुचं, ग्रन्थः, पाठः, शास्त्रं च, इत्येतानि
सूत्रैकार्थिकानि ॥ इति त्रिपुक्तिमायासोपार्थः ॥ १३७८ ॥

तत्र धुतपर्ये इति कोट्योः १, इत्याह—

वौहो ह्युयस्स धम्मो सुय व धम्मो स जीवणञ्जाओ । सुगइए सज्जमस्मि य धरणाओ वा सुयं धम्मो ॥ १३७९ ॥
धुतस्य पर्यः स्वभावात्, स च योयः, बोधसाधनत्वात् धुतस्य । अयवा, धुतं च तद् धर्मश्च धुतपर्यो जीविपर्यायः अयवा,
सुगतौ, सयमे वा धारणाद् पर्यः धुतदुप्यते, धुव च तद् धर्मयेति धुतपर्यः ॥ १३७९ ॥

अथ तीर्थस्यार्थमाह—

‘तित्थ ति पुब्बमणिय सओ जो नाण-वरण-सधाओ । इह पवयण पि तित्थ तत्थोणत्थत्तर जेण ॥ १३८० ॥
तीर्थतेज्जनेति तीर्थं पूर्वैषाभ्यापुस्तम् । किम् १, इत्याह- सयः । किंविशिष्टः । । ज्ञान-दर्शनं चारित्र्यगुणसंपातः । इह तु
प्रवचनमपि तीर्थस्युच्यते यस्माद्, ततः सपाठाद् तदपि धुतज्ञानरूपत्वादनर्थान्तरमेवेति ॥ १३८० ॥

मार्गस्यार्थमाह—

मैजिज्जइ सोहिज्जइ जेण तो पवयण तओ मग्गो । अहवा सिवस्स मग्गो मग्गममेसणं पंथो ॥ १३८१ ॥
ततस्तस्माद् प्रवचन मार्गं उच्यते । येन किम् १, इत्याह- ‘सुब्बं सुब्बो’ सुज्यते बोध्यतेज्जनेन कर्ममज्जिन आत्मा, तस्माद्
हेतोः । अयवा, मार्गं मार्गोज्जनेपण पन्थाः सिवस्येति ॥ १३८१ ॥

१ धुतपर्येतीति मार्गे मानकत्वं प्रवचनं कैकार्थीति । सुचं रुचं ग्रन्थः पाठः शास्त्रं कैकार्थीति ॥ १३७८ ॥

२ योयः धुतस्य पर्यः सुचं वा यथा स जीवणपर्यः । सुगती संकल्पे च धारणाद् वा सुतं पर्यः ॥ १३७९ ॥

३ तीर्थमिति पूर्वमजितं संकल्पे यो ज्ञान-चारित्र्यसंपातः । इह प्रवचनमपि तीर्थं ततोऽन्यथात्वात् हेतुः ॥ १३८० ॥ च य उ. अ. ‘प्रत्ये’ ।

४ सुज्यते बोध्यते जेण ततः प्रवचनं ततो यतः । अयवा सिवस्स मार्गो मार्गमज्जनेपण पन्थाः ॥ १३८१ ॥

अथ प्रावचनशब्दार्थमाह—

पैगयाइअभिचिहीए पवयणं पावयणमाइवयणं वा । सिवपावयवयणं वा पावयणं, पवयणं भणियं॥१३८२॥
‘पगयाइ ति’ पूर्ववत् प्रगताद्यर्थोऽत्रापि प्रशब्दः, आह मर्यादायाम्, अभिविधौ च शुभते । प्रगतं, प्रशस्तं, प्रधानम्, आदौ वा जीवादिष्वभिविधि-मर्यादाभ्यां वचनं प्रावचनम्, शिवप्रापकं वा वचनं प्रावचनमुच्यते । प्रवचनशब्दार्थस्तु प्रागेव भणित इति । तदेव-
मुक्तः प्रवचनैकार्थिकविभागः ॥ १३८२ ॥

अथ सूत्र-तन्त्र-ग्रन्थशब्दार्थमाह—

सुचं भणियं तंतं तणिज्जए तेण तम्मि व जमत्यो । गंथिज्जइ तेण तओ तम्मि व तो तं मयं गंथो ॥१३८३॥
सूत्रशब्दार्थस्तावत् प्रागेव भणितः । तन्त्रशब्दार्थस्तूच्यते—‘तनु विस्तारे’ तन्यते विस्तार्यते यद् यस्मादनेन, अस्मिन् वाऽर्थे इति तन्त्रम् । अथवा, तन्यते विशिष्टरचनया तदेव विस्तार्यत इति तन्त्रं सूत्रमत्रोच्यते । तथा, ग्रन्थयतेऽनेन, अस्मिन् वाऽर्थे इति तदेव ग्रन्थ उच्यते । अथवा, तदेव ग्रन्थते विरच्यत इति ग्रन्थः ॥ १३८३ ॥

पाठ-शास्त्रयोः शब्दार्थमाह—

पैढणं पाढो तं तेण तम्मि व पढिज्जएअभिधेयं ति । सासिज्जए तेण तहिं व नेयमाया व तो सत्थं ॥१३८४॥
पठनं पाठः, पठ्यते वा व्यक्तीक्रियते तदिति पाठः । पठ्यतेऽभिधेयमेनेन, अस्मात्, अस्मिन्निति वा पाठः । ‘शासु अनुशिष्टौ’ शास्यते ज्ञेयमात्मा वाऽनेन, अस्मात्, अस्मिन्निति वा शास्त्रम्, शास्यते कथ्यते तदिति वा शास्त्रम् । इति गाथापदार्थः । तदेवमभिहितः सूत्रैकार्थिकविभागः ॥ १३८४ ॥

अर्थार्थैकार्थिकानि वक्तव्यानि, तत्राऽर्थः, व्याख्यानम्, अनुयोग इत्यनर्थान्तरम्, इत्यनुयोगैकार्थिकान्याह—

१ प्रकृताण्यभिधिषो प्रवचनं प्रावचनमादिवचनं वा । शिवप्रापकरूपचनं वा प्रावचनं, प्रवचनं भणितम् ॥ १३८२ ॥

२ सूत्रं भणितं तन्त्रं तन्यते तेन तस्मिन् वा यवर्गः । प्रप्यते तेन तत्प्राप्त्यिन् वा तत्तन्त्रं मतं ग्रन्थः ॥ १३८३ ॥

३ पठनं पाठस्तए तेन तस्मिन् वा पठ्यतेऽभिधेयमिति । शास्यते तेन तस्मिन् वा ज्ञेयमात्मा वा ततः शास्त्रम् ॥ १३८४ ॥

अणुओगो य निओगो भास-प्रभासा य वचित्य चैव । एए अणुओगस्त उ नामा एगेष्टिया पच ॥ १३८५ ॥
अनुयोगः, नियोगः, मापा, विभाषा, चार्तिक्य, इति पञ्चायुयैकवर्तिकानि ॥ इति निरुक्तिगासंक्षेपार्थः ॥ १३८५ ॥
अपानुयोगसन्दर्भं माणुक्तमपि विभरणशीलविनैयानुग्रहार्थं पुनरप्यार—

अणुओयणमणुओगो सुयस्त नियंषण जमभिषेपण । वावारो वा जोगो जो अणुस्त्वोऽणुक्कलो वा ॥ १३८६ ॥
अहवा जमत्यओ धोच पच्छभावेहिं सुयमणु तस्त । अभिषेये वावारो जोगो तेण व सयधो ॥ १३८७ ॥

यत् मयस्य निजेनाभिषेयेनानुयोजनं संवन्धनं सोऽनुयोगः । अथवा, योगो व्यापार उच्यते । ततभावरूपोऽनुक्कलो वा योम । मयस्य निजेऽभिषेये व्यापारः, यथा यदवन्धेन यदोऽभिधीयत इत्यनुयोगः । अथवा, सूत्रमणु इत्युच्यते । कुतः ? । यथावर्ध-
स्वानन्दरात् तदपेक्षया हयमणु । अथवा, “धेष्णोर् वा” इत्यादिरीत्यकरोक्तार्थात् पञ्चादेव गणपराः सूत्र कुर्वन्ति, इतरकययोऽप्यर्थं
इदमे निषेधत तत् साम्य कुर्वन्ति, इत्येवमर्थात् पञ्चादेव भवनात् मयमणु व्यपदिश्यते । ततस्तस्याणोः । सूत्रस्याभिषेये व्यापारो योगो-
ऽनुयोगः । तेन वाऽणुना सूत्रेण सप्तभिषेकस्य योगः सवन्धोऽनुयोगः ॥ इति मायाह्वयार्थः ॥ १३८६ ॥ १३८७ ॥

अपानुयोगस्यैव सवन्धं नामादिनिक्षेपपार—

नाम उक्थणा धविण् स्वेत्ते काले वयण-भावे य । एतो अणुओगस्त उ निक्खेधो होइ सत्ताविहो ॥ १३८८ ॥
नामानुयोगः, स्वापनानुयोगः, इग्धानुयोगः, सेवानुयोगः, कासानुयोगः, वचनानुयोगः, भावानुयोगः । एषोऽनुयोगस्य
सप्तविधो निक्षेपः ॥ इति निरुक्तिगासंक्षेपार्थः ॥ १३८८ ॥

विस्तरार्थं स्वभिधित्सुर्भाष्यकारो माम-स्वापनानुयोगसत्त्वं सावदाह—

- १ अनुयोगाह निरोगो माया विभावे च पार्थिव चैव । कुतस्त्वनुयोगस्त तु मायात्वेकाधिक्यकति पद्य ॥ १३८५ ॥
- २ अनुविजानननुयोगः कुतस्त विषयेन वदन्निषेधेन । व्यापारो वा जोगो येऽणुस्त्वोऽणुक्कलो वा ॥ १३८६ ॥
अथवा परार्थेनः स्तोत्र-यथानुभाष्यार्थो कुतमणु तत्त्व । अभिषेये व्यापारो योगस्तव वा सवन्धः ॥ १३८७ ॥
- ३ माम स्वापनत्वा दृष्टं क्षेत्र काको वचन यावो य । एषोऽनुयोगस्त तु निक्षेपे भवति सप्तविधा ॥ १३८८ ॥

विशेषः

॥५९४॥

नैमस्स जोऽणुओगो अहवा जस्साभिहणमणुओगो । नमिण व जो जोमगो जोगो नामाणुओगो सो ॥ १३८९ ॥
ठवणाए जोऽणुओगोऽणुओग इति वा ठविज्जए जं च । जा वेह जस्स ठवणा जोगा ठवणाणुओगो सो ॥ १३९० ॥

नाम इन्द्रादेर्योऽनुयोगो व्याख्यानमसौ नामानुयोगः । अथवा, यस्य वस्तुनः 'अनुयोगः' इति नाम क्रियते तद् नाम्ना नाममा-
त्रेणानुयोगो नामानुयोग इत्युच्यते । यदिव, नाम्ना सह यः कश्चिद् योगोऽनुरूपो योगः संबन्धः स नामानुयोगः, नाम्ना सहानुरूपः
अनुकूलो वा योगो नामानुयोग इति व्युत्पत्तेः; यथा दीपस्य दीपनाम्ना सह, तपनस्य तपननाम्ना सह, ज्वलनस्य ज्वलननाम्ना सह-
त्यादि । एवं स्थापनाया अनुयोगो व्याख्यानं स्थापनानुयोगः । अथवा, अनुयोगं कुर्वन्नाचार्योर्दिश्यत्र काष्ठादौ स्थाप्यते तत्स्थापनानु-
योगः । या वेहानुयोगकतुराचार्योर्दिस्तदाकारयति लेप्यकर्मादौ योग्याऽनुरूपस्थापना क्रियते स स्थापनानुयोगः, स्थापनाया अनुरूपो-
ऽनुकूलो वा योगः संबन्धः स्थापनानुयोग इति व्युत्पत्तेः ॥ १३८९ ॥ १३९० ॥

अथ द्रव्यानुयोगमाह—

दैवस्स जोऽणुओगो दव्वे दव्वेण दव्वहेऊ वा । दव्वस्स पज्जेण व जोगो दव्वेण वा जोगो ॥ १३९१ ॥

बहुवचणओ वि एवं नेओ जो वा कहे अणुवउत्तो । दव्वानुओग एसो एवं खेत्ताइयाणं पि ॥ १३९२ ॥

द्रव्यस्य योऽनुयोगो व्याख्यानम्, 'एष द्रव्यानुयोगः' इति द्वितीयमाध्याया संबन्धः । तथा, द्रव्ये निषयादावधिरूपणभूते स्थितस्या-
नुयोगो द्रव्यानुयोगः । द्रव्येण वा क्षीर-पापणशकलादिना करणभूतेनानुयोगो द्रव्यानुयोगः । द्रव्यहेतोर्यो शिष्यद्रव्यप्रतिबोधनादिनि-
मित्तमनुयोगो द्रव्यानुयोगः । अथवा, द्रव्यस्य वस्त्रादेः कुमुम्भरत्नादिना पर्यायेण सह य इह योगोऽनुरूपो योगः संबन्धः स द्रव्यानु-
योगः । अथवा, द्रव्येणाम्लीकादिना कृत्वा यस्यैव वस्त्रादेस्तेनैव कुमुम्भरागादिना पर्यायेण सह योगोऽनुरूपो योगः संबन्धः स
द्रव्यानुयोगः । एवं बहुवचनतोऽपि द्वयो द्रव्यानुयोगः, तद्यथा - द्रव्याणां, द्रव्येषु, द्रव्यैर्वानुयोगो द्रव्यानुयोगः; तथा, द्रव्याणां

१ नाम्नो योऽनुयोगोऽयमा यस्यविधानमनुयोगः । नाम्ना या यो योत्तो योगो नामानुयोगः सः ॥ १३८९ ॥
स्थापनाया योऽनुयोगोऽनुयोग इति वा स्थाप्यते क्व । या वेह यस्य स्थापना योगवा स्थापनानुयोगः सः ॥ १३९० ॥

२ द्रव्यस्य योऽनुयोगो द्रव्ये द्रव्येण वा द्रव्यहेतोर्यो शिष्यद्रव्यप्रतिबोधनादिनिमित्तमनुयोगो द्रव्यानुयोगः । अथवा, द्रव्यस्य वस्त्रादेः कुमुम्भरत्नादिना पर्यायेण सह य इह योगोऽनुरूपो योगः संबन्धः स द्रव्यानु-
योगः । अथवा, द्रव्येणाम्लीकादिना कृत्वा यस्यैव वस्त्रादेस्तेनैव कुमुम्भरागादिना पर्यायेण सह योगोऽनुरूपो योगः संबन्धः स द्रव्यानुयोगः । एवं बहुवचनतोऽपि द्वयो द्रव्यानुयोगः, तद्यथा - द्रव्याणां, द्रव्येषु, द्रव्यैर्वानुयोगो द्रव्यानुयोगः; तथा, द्रव्याणां

हेतोरनुयोगो द्रव्यानुयोगः, द्रव्याणां वा पर्यायैः सार, द्रव्यैर्वा करणभूतैरनुस्रो यो गो द्रव्यानुयोग इति । यो वाऽनुपयुक्तः कथयति-
अनुपयुक्तोऽनुयोग करोति स द्रव्यानुयोगः ।

एव सेत्रादीनामपि- सेत्रं काल दत्तन-आवेचपि यथासमयमित्येवायोग्यत इत्यर्थः, सद्यथा- सेत्रस्य, सेत्रेण, सेत्रेः, सेत्राणां
सेत्रैः, सेत्रेणानुयोगः, सेत्रादनुयोगः । तथा, सेत्रस्य, सेत्राणां वा हेतोरनुयोगः- सेत्रादनुपयुक्तं देवेन्द्र-चक्रवत्यादीनामनुयोगो
व्याख्यानं यत् क्रियत इत्यर्थः । तथा, सेत्रस्य सेत्राणां वा, सेत्रेण सेत्रैर्वा करणभूतैः, पर्यायेण पर्यायैर्वा सारानुस्रोऽनुहृतो योगः
सेत्रादनुयोगः । एवं काल दत्तन भाव-विषयेऽप्येकवचन-बहुवचनाभ्यां सुधिया यथासंभव वाच्यम्, नवर कालाचामिलापः कार्य
इति ॥ १३९१ ॥ १३९२ ॥

‘द्रव्यस्यानुयोगो व्याख्यानं द्रव्यानुयोगः’ इत्यादावभिहितम् । तत्र कतिभेदं सद् द्रव्यम्, किंस्वरूपं तस्यानुयोगः ?,
इत्याश्चक्यार-

देव्यस्त उ अणुओगो जीवद्वन्द्वस्त वा अजीवद्वन्द्वस्त । एकेकस्मि वि भेया हवति दव्वाइया चउरो ॥ १३९३ ॥

द्रव्यानुयोगो य उक्ताः स द्रव्यभेदाद् द्विधा भवति- जीवद्रव्यस्य, अजीवद्रव्यस्य च । एकैकस्मिन्जीवद्रव्ये, अजीवद्रव्ये च
द्रव्यादयश्चत्वारो भेदा भवन्ति- जीवद्रव्ये, अजीवद्रव्ये च प्रत्येक द्रव्यतः, सेत्रतः, कालतः, यावत्समस्तुर्पऽनुयोगः प्रवर्तत इत्यर्थः ॥ १३९३ ॥

एतदेवाह-

दैव्येणेग दव्व सत्ताईयप्पसओगाढं । कालेऽणाइ अनिहणो भावे नाणाइयाणता ॥ १३९४ ॥

एमेव अजीवस्त वि परमाणू दव्व एगदव्व तु । खेचे एगपप्पसे ओगाढो सो भवे नियमा ॥ १३९५ ॥

समयावृत्तिर्द्वि असत्ता उसप्पिणीओ हवति कालस्मि । वण्णाइभावणता एव दुपप्पसमाई वि ॥ १३९६ ॥

१ द्रव्यस्य अनुयोगो जीवद्रव्यस्य वाऽअजीवद्रव्यस्य । एकैकस्मिन्जीवे येषु भवन्ति द्रव्यविभक्त्यार ॥ १३९३ ॥

२ द्रव्येणैक द्रव्यं सव्यातीतिभेदावकाशवत् । कालेऽन्नादितिवक्तो भाव इत्यादयोऽवकाशः ॥ १३९४ ॥

एवमेव जीवस्यापि परमाणुर्द्रव्य एवमर्थं तु । क्षेत्र एवमप्येवमन्ता ॥ अनेद नियमात् ॥ १३९५ ॥

समयावृत्तिरित्येतन्ना अस्मिन्नेव भवति काले । वर्णादिनाम भगवन्ता एवं द्विगुणादयोऽपि ॥ १३९६ ॥

विशेषा०

॥५९६॥

द्रव्येण द्रव्यतो जीव एकं द्रव्यम् । क्षेत्रतस्तु तज्जीवद्रव्यं संख्यातीतप्रदेशावगाढम्, एकैकस्य जीवस्यासंख्याताकाशप्रदेशावगाढत्वात् । काले कालतोऽनादिः, अनिधनश्च जीवो भवति । भावे भावतस्तु ज्ञानादयोऽनन्तास्तस्याऽगुरुलघुपर्यायाः । अजीवद्रव्यस्याप्येवमेव द्रव्यादिभ्यश्चतुर्विधोऽनुयोगः । तत्र द्रव्ये द्रव्यतः परमाणुरेकं द्रव्यम् । क्षेत्रे क्षेत्रतस्त्वेकप्रदेशावगाढ एव । कालतस्तु जघन्यतस्तस्य स्थितिरेकः समयः, मध्यमतस्तु द्वयादयः समयाः, उत्कृष्टतस्त्वसंख्येया उत्सर्पिण्य-ऽवसर्पिण्यः । भावतः पुनर्वर्ण-गन्धादिरूपा अनन्ता पर्यायाः । एवं द्रव्यणुकादिस्कन्धानामपि प्रत्येकं द्रव्यादिभावेन चतुर्विधोऽनुयोगो वक्तव्यः । द्रव्यस्यानुयोग इति मतम् ॥१३९४॥

॥ १३९५ ॥ १३९६ ॥

अथ 'द्रव्याणामनुयोगः' इत्येतद् व्याचिख्यासुराह—

दैव्याणं अणुओगो जीवा-जीवाण पञ्जवा नेया । तत्थवि यं मग्गणाओऽणेगा सट्ठाण-परट्ठाणे ॥ १३९७ ॥
द्रव्याणामनुयोगो यदा चिन्त्यते तदा जीवा-ऽजीवद्रव्याणां पर्यायाः पर्याया ज्ञेया ज्ञातव्या यथा मन्नापनायां मरूपिताः; तथाच तत्रोक्तम्— 'कैइविहा णं भंते ! पज्जवा पन्नत्ता ? । गोयमा ! दुव्विहा पन्नत्ता, तं जह्वा-जीवपज्जवा य, अजीवपज्जवा य । जीवपज्जवा णं भंते ! किं संखेज्जा, असंखेज्जा, अणंता ? । गोयमा ! नो संखेज्जा, नो असंखेज्जा, अणंता । एवं अजीवपज्जवा वि अणंता' इत्यादि । तत्रापि द्रव्याणामप्यनुयोगपक्षे स्वस्थान-परस्थानभेदादनेका मार्गणा अन्वेषणा विचारणा ज्ञातव्याः । तत्र द्रव्यतोऽनन्तानि जीवद्रव्याणि, अनन्तान्यजीवद्रव्याणि, इत्येवं जीवा-ऽजीवद्रव्याणां द्रव्यतश्चिन्ता स्वस्थानम्, क्षेत्र काल-भावतस्तु चिन्ता परस्थानम् । तत्र क्षेत्रतो जीवा-ऽजीवद्रव्याणि प्रत्येकं समस्तलोकावगाढानि, कालतोऽनाद्य-ऽनिधनानि, भावतस्त्वनन्तपर्यायाणि, इत्यादिमार्गणाः स्वधिया विधेया इति ॥ १३९७ ॥

यदुक्तम्— 'द्रव्येण, द्रव्यैः, द्रव्ये, द्रव्येऽनुयोगः' इति, तत्राह—

१ घ. छ. ज. 'ण्यः' । २ द्रव्याणामनुयोगो जीवा-ऽजीवानां पर्याया ज्ञेयाः । तत्रापि च मार्गणा अनेकाः स्वस्थान परस्थानयोः ॥ १३९७ ॥

३ 'कतिविचा भगवन् ? पर्यायाः मज्झसा ? । गौतम ! द्विगुणा मज्झसाः, तयया- जीवपर्यायाश्च, अजीवपर्यायाश्च । जीवपर्याया भगवन् ! किं संख्येयाः, असंख्येयाः अनन्ताः ? । गौतम ! नो संख्येयाः, नो असंख्येयाः, अनन्ताः । एवमजीवपर्याया अत्यन्ताः ।

वेत्तीष्ट अक्तेण च करंगुलाईण वा वि द्रव्येण । अक्तेर्हि य द्रव्येहिं अहिगरणे कप्य-क्तेर्हि ॥ १३९८ ॥
सदिकापूर्णनिर्वैक्या वर्त्ताञ्छर पदादिकं लिखित्वा योऽनुयोगः क्रियते स द्रव्येणानुयोगः, भद्रकचारणादिषु च योऽंशेण
क्रियते सोऽपि संयत् । 'करंगुलाईण का वि ति' योऽपि वा शकृतत्वेन विरक्तित्वयात् कराहुस्यादिना ह्साहुल्यादिद्रव्येण किंविद्
इत्यत्रिरानुयोगः क्रियते सोऽपि द्रव्येणानुयोगो भव्यते । बहुविधासंयत्कचारणाद्यर्थं योऽनुयोगोऽसौ द्रव्येऽनुयोगः । अधिकरणे
यैकास्मिन् कृत्यद्रव्ये एकस्म्यलनिमित्तनियमकाले समुपविष्टो यदाऽनुयोगं करोति तदा द्रव्येऽनुयोगोऽसौ । यदा तु बहुकल्पमयनिपयाद्रव्येषु
तदा द्रव्येऽनुयोग इति । तदेव व्याख्यातं पट्टियो द्रव्यानुयोगः ॥ १३९८ ॥

अथ पट्टियेत्यानुयोगव्याख्याभार-

पैसात्तिजयुद्विये सेचत्सेमाइ होइ अनुओगो । लेसाण अनुओगो दीव-समुहाण पक्कत्ती ॥ १३९९ ॥

तेत्रस्याऽनुयोगः सेवानुयोग एवमादिको भवति । कः, इत्याह- 'पञ्चविंशद्विये वि' अम्पदीपमसिरित्यर्थः, अम्पदीप-
सस्यैकसेत्रव्याख्यानास्त्वत्वाद सस्या' । बहूनां तु सेत्राणां अनुयोगो हीप सागरमशक्तिर्मयति, बहूनां हीपं समुद्रसेनाणां तत्र व्याख्याना-
विति । तदेवं 'सेत्रस्य सेत्राणां अनुयोगः' इत्युक्तम् ॥ १३९९ ॥

अथ सेत्रेण सेत्रानुयोग इत्येवमाह-

जेयूदीवपमाण पुढविखियाण तु पत्तय काठ । एव मविज्जमाणा हवति लोगा असंलेज्जा ॥ १४०० ॥

इदं अम्पदीपमार्ण ग्रन्थक पत्तय कृत्वा पुनः पुनस्तत्राण विरेचनकाले यदा सर्वेऽपि ह्साह वाद-पृथ्वीकायिकनीवा मीयन्ते
तदाऽसत्येयलोकाकाशमदेशसंख्येया अम्पदीपममाणाः प्रस्था भवन्ति, इत्येव सेत्रेण अम्पदीपकालेनानुयोगोऽभिधीयत इति । सेत्रै-
स्त्वानुयोगोऽयं द्रव्यः, तस्या- बहुदीपममाण ग्रन्थक कृत्वाऽमीस्यं तत्राण-विरेचनकालेन तत्सप्तपृथ्वीकायिकनीवा मीयमाना अस-
त्येयलोकाकाशमदेशराशिपरिमाणा बहुदीपमानमस्या भवन्ति । एतदसंख्येयकं पूर्वस्माद्युतार द्रव्यम्, ग्रन्थस्येह धृष्टचरत्वात् । एष
बहुदीपलक्षणः सेत्रानुयोग इति ॥ १४०० ॥

१ वर्त्ताञ्शेण वा कराहुल्यादिनां कापि द्रव्येण । बहुविध द्रव्येतिरित्यने कल्प-कर्त्तः ॥ १३९८ ॥

२ अम्पदीपमसिरि- लघुसेवनादिर्नियममुपपातः । सेवानुयोगो हीप-समुहाणो भवति ॥ १३९९ ॥ ३ व ७ ७ 'पसागाए' ।

४ अम्पदीपममाण इत्येवमाह- पुनः पुनस्तत्राणां भवन्ति लोका असत्येयाः ॥ १४०० ॥

अथ क्षेत्रे क्षेत्रेषु चानुयोगमाह—

‘खेत्तमि उ अणुओगो तिरियं लोगमि जम्मि वा खेत्ते । अड्डाइयदीवेसुं छलद्धवीसाए खेत्तेसुं ॥ १४०१ ॥
क्षेत्रे पुनरयमनुयोगः, तथा— तिर्यग्लोकक्षेत्रे योजुयोगः प्रवर्तते, यत्र वा ग्राम-नगरादौ, व्याख्यानसभादौ वा क्षेत्रे स्थितोऽनुयोगकर्तुः करोति, एष क्षेत्रेऽनुयोगः क्षेत्रानुयोग उच्यते । क्षेत्रेष्वनुयोगः कः ? इत्याह— योऽर्धतृतीयद्वीप-समुद्रान्तव-
र्तिक्षेत्रेषु प्रवर्तते, सार्धपञ्चविंशतिजनपदरूपेषु वाऽऽर्यक्षेत्रेष्विति । उक्तः पञ्चविंशतानुयोगः ॥ १४०१ ॥

अथ तावज्ज्ञेयैव कालानुयोगमाह—

कालस्स समयरुवण कालाण तदाइ जाव सव्वच्चा । कालेणानिलावहारो कालेहि उ सेसकायाणं ॥ १४०२ ॥
कालस्यानुयोगः कः ? इत्याह— ‘समयरुवण ति’ उत्पलपत्रशतभेद-पट-शाटिकापाटनादिदृष्टान्तैः समयस्य प्ररूपणेत्यर्थः । कालानां त्वनुयोगः ‘तदाइ जाव सव्वच्चा ति’ समयमादौ कृत्वा यावत् सर्वाद्याः प्ररूपणेत्यर्थः । कालेनाऽनुयोगोऽनिलापहारः । इदञ्च क्तं भवति— ‘वादरपर्याप्तवायुक्रायां वैक्रियशरीरं वर्तमाना अद्धापल्योपमस्यासंख्येयभागेनापह्रियन्त इत्येवं या प्ररूपणा स कालेनानुयोगः’ इत्येवं कोट्याचार्यटीकायां विद्वतम् । अन्यत्र त्वनुयोगद्वारादिषु वैक्रियशरीरेणो वायवः क्षेत्रपल्योपमासंख्येयभाग-
प्रदेशपरिमाणा दृश्यन्ते । तत्त्वं तु केवलिनो विदन्ति । शेषाणां तु पृथिव्यादिकायानां यथासंभवं कालैरनुयोगः, तथा— ‘वैज्जन्तवा-
युरानलअसंखया हँति आवलियवग्गा’ इति, आवलिकायां यावन्तः समयास्तेषां वर्गः क्रियते, तथाविधेषु चासंख्यातेषु वर्गेषु या-
वन्तः समयास्तत्प्रमाणा वादरपर्याप्तजःक्रायां भवन्ति । तथा, प्रत्युत्पन्नसक्रायां असांख्येयाभित्सर्पिण्य-ज्वसपिणीभिरपह्रिय-
न्ते । एवं पृथिव्यादिष्वपि यथासंभवं वाच्यमिति ॥ १४०२ ॥

अथ काले कालेषु चानुयोगमाह—

कालमि वीयपोरिसि समासु तिसु दोसु वा वि कालेसु । पवयणस्सेगवयाइवयणाणं सोलसण्हं तु ॥ १४०३ ॥

- १ क्षेत्रे त्वनुयोगस्तिर्यग्लोके यस्मिन् वा क्षेत्रे । अर्धतृतीयद्वीपेत्पयपर्वतेशु क्षेत्रेषु ॥ १४०१ ॥
- २ कालस्य समयरूपणा कालानां तदादि यावत् सर्वाद्याः । कालेनानिलापहारः कालैस्तु शेषकायाणाम् ॥ १४०२ ॥
- ३ पर्याप्तवातरानलासंख्येयका भवन्त्यावलिकावर्गाः ।
- ४ काले द्वितीयपौरुष्या समासु तिसु द्वयोर्वापि कालयोः । वचनस्यैक्यवशादियपनानां पौदशानां तु ॥ १४०३ ॥

यदा स एवाऽसकृद् बहुभिर्वचनैरभ्यर्थितस्तं करोति । क्षायोपशमिके वचने स्थितस्यानुयोगो वचनेऽनुयोगः । वचनेषु पुनर्नास्त्यनुयोगः, वचनस्य क्षायोपशमिकत्वेनानेकत्वासंभवात् । अन्ये तु मन्यन्ते- व्यक्तिविवक्षया येष्वेव क्षायोपशमिकेषु बहुषु वचनेष्वनुयोगः, इत्यप्य- विरुद्धमेवेति । तदेवं पञ्चविधः, पद्विधो वा निर्दिष्टो वचनानुयोगोऽपि ॥ १४०४ ॥

अथैतावज्ज्ञेदेव भावानुयोगमाह—

भावस्तेस्ययरस्स उ अणुओगो जो जहिदुठिओ भावो । दोमाइसंनिगासे अणुओगो होइ भावाणं ॥१४०५॥
औदयिकादिभावानामेकतरस्य व्याख्यानं यो यथावस्थितो भावस्तथैव प्ररूपणं भावस्यानुयोग इति सोपस्कारस्तात्पर्यार्थः ।
तेषामेवौदयिकादिभावानां द्वयादिसंनिकाशे द्वयादिसंयोगे यद् व्याख्यानं स भावानामनुयोगः । तदेवं भावस्य भावानां वाऽनुयोग इत्युक्तम् ॥ १४०५ ॥

अथ भावेन भावैर्भावे भावेषु वानुयोग इत्येतद् विवरीपुराह—

भावेण संगहाईण णयरेणं दुगाइभावेहिं । भावे खओवसमिए भावेसु य नत्थि अणुओगो ॥ १४०६ ॥
अहवा आयाराइसु भावेसु वि एस होइ अणुओगो । सामित्तं आसज्ज व परिणामेसु बहुविहेसुं ॥ १४०७ ॥
संग्रहादीनां पञ्चानामध्यवसायानामन्यतरेण चित्ताध्यवसायेन योऽनुयोगः क्रियते स भावेनानुयोगः । ते चाभी पञ्चाभिप्रायाः, यदाह स्थानाङ्गे— “पंचहिं ठाणेहिं सुयं वाएज्जा, तं जहा- संग्रहद्वाए, निज्जरद्वाए, सुयपज्जवजाएणं, अब्बोच्छित्तीए” ।
अयमर्थः— कथं नु नौमैते शिष्याः सूत्रार्थसंग्राहकाः संपत्स्यन्ते ? । तथा, कथं नु नाम गीतार्थो भूत्वाऽभी वक्ष्यादुत्पादनेन गच्छस्योप- ग्रहकरा भविष्यन्ति ?, प्रमाण्येतां वाचयतः कर्मनिर्जरा भविष्यति । तथा, श्रुतपर्यवजातं श्रुतपर्यवराशिर्मपि दृढिं यास्यति ।

१ भावस्यैकतरस्य त्वनुयोगो यो यथावस्थितो भावः । द्वयादिसंनिकाशेऽनुयोगो भवति भावानाम् ॥ १४०५ ॥

२ भावेन संग्रहादीनामन्यतरेण, व्याधिर्भावैः । भावे क्षायोपशमिके भावेषु च नास्त्यनुयोगः ॥ १४०६ ॥

अथवाऽऽचारादिषु भावेनान्येषु भवत्यनुयोगः । स्वाभिस्वमासाद्य वा परिणामेषु बहुविधेषु ॥ १४०७ ॥

३ पञ्चभिः स्थानैः श्रुतं वाचयेत्, तद्यथा- संग्रहाद्यंतया, उपग्रहाद्यंतया, निर्जरापंतया, श्रुतपर्यवजातेन, अन्यवच्छित्ता ।

